

JOSIP BROZ TITO — SABRANA DJELA

ODBOR ZA IZDAVANJE SABRANIH DJELA JOSIPA BROZA TITA

Ljupčo Arsov, predsjednik, dr Vladimir Bakarić, Anka Berus,
Rodoljub Čolaković, Aslan Fazlija, Miladin Gvozdenov, Slavko
Janevski, Edvard Kardelj, Lazar Koliševski, Miha Marinko,
dr Josip Mirnić, dr Miroslav Pečujlić, dr Ivan Perić, dr Pavle Savić,
Petar Stambolić, Lidija Šentjurec, dr Mijat Šuković, dr Marko Šunjić,
dr Arif Tanović, Fabijan Trgo, Jovan Veselinov, Veljko Vlahović,
Boris Zihel, Mihajlo Zvicer, Drago Vukša, sekretar Odbora

JOSIP BROZ TITO SABRANA DJELA

TOM DEVETI

18. FEBRUAR — 8. APRIL 1942.

IZDAVAČKI CENTAR »KOMUNIST«, BEOGRAD
BEOGRADSKI IZDAVAČKO-GRAFIČKI ZAVOD, BEOGRAD
IZDAVAČKO-KNJIŽARSKO PODUZEĆE »NAPRIJED«, ZAGREB

BEOGRAD 1982.

REDAKCIJA ZA IZDAVANJE SABRANIH DJELA JOSIPA BROZA TITA

David Atlagić, dr Nikola Babić, Ismail Bajra, dr Dušan Bilandžić,
mr Milovan Bosić, Slobodan Bosiljčić, dr Velimir Brezovski, dr Pero
Damjanović, dr Tone Ferenc, dr Milan Matić, dr Josip Mirnić, Pero
Morača, dr Ivan Perić, Miladin Perović, dr Branko Petranović,
Milan Rakas, dr Stanislav Stojanović, Fabijan Trgo

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
dr Pero Damjanović

SEKRETAR REDAKCIJE
mr Milan B. Matić

NAUČNA PRIPREMA
INSTITUT ZA SAVREMENU ISTORIJU
BEOGRAD

TOM 9

*Naučna istraživanja,
napomene, hronologija
i priprema za štampu*

MIŠO LEKOVIĆ

VIII

vojnim i partijskim rukovodstvima u tim pokrajinama. U njima se, prirodno, najviše govori o pitanjima vezanim za odbranu, učvršćenje i proširenje te velike slobodne teritorije, za stvaranje i dalju izgradnju vojnih jedinica (prije svega brigada i udarnih bataljona), organa vlasti i vojno-pozadinskih ustanova i za funkcionisanje u ratnim uslovima što normalnijeg života na njoj, odnosno za aktiviranje svih društvenih, ekonomskih, političkih, kulturno-prosvjetnih, zdravstvenih i drugih potencijala. On je planirao da se oslobođenjem Kalinovika i Rogatice, dvaju neprijateljskih garnizona koji su bili »uvučeni« u slobodnu teritoriju, otklone opasnosti koje su prijetile Foči, Goraždu i drugim mjestima na slobodnoj teritoriji, oslobode partizanske snage vezane za njihovu blokadu i stvore šire mogućnosti za prenošenje dejstava u nove oblasti. Taj cilj je imala i Titova odluka o razbijanju ustaškog uporišta u selima gornje Neretve (Borač) kako bi se slobodnoj teritoriji dala veća stabilnost, čvršće povezale oslobođene oblasti istočne Bosne i Hercegovine i stvorili povoljni uslovi za prodore preko Neretve k Bosanskoj krajini i Dalmaciji.

O Titovoj aktivnosti na ostvarenju tih zadataka (koji su djelimično realizovani) svjedoči znatan broj njegovih naređenja i pisama koji se objavljuju u ovom tomu.

Za vrijeme boravka u Foči Vrhovni štab i Centralni komitet KPJ su razvili veoma intenzivnu i plodnu aktivnost na daljoj izgradnji i učvršćenju vojnih jedinica i na njihovom osposobljavanju za sve složenije zadatke koje je razvoj narodnooslobodilačke borbe nametao. Na tom planu preduzeto je više mjera, a o mnogima od njih se govori u Titovim tekstovima u ovom tomu. Kurs na stvaranje čvrstih, pokretnih jedinica, na koji se Tito odlučio početkom decembra 1941, za vrijeme boravka u Sandžaku, stvorivši 1. proletersku brigadu, dosljedno je nastavljen i u ovom, »fočanskom periodu«: stvoreni su 2. proleterska brigada i veći broj udarnih i omladinskih četa i bataljona, jedinica koje su postale udarna snaga u borbi protiv neprijatelja, posebno četnika, koji su u tom periodu znatno ojačali, ugroživši pozicije narodnooslobodilačkog pokreta u znatnom dijelu zemlje. U značajnije mjere preduzete u cilju izgradnje vojne organizacije svakako treba uvrstiti i donošenje *Statuta proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada*, kojim su bila određena osnovna načela po kojima će se u toku cijelog rata formirati ne samo proleterske već i sve ostale brigade Narodnooslobodilačke vojske. U izradi tog značajnog dokumenta, kojim su bili određeni karakter proleterskih brigada (»vojne formacije naroda Jugoslavije pod rukovodstvom KPJ«, »jezgro buduće narodne armije«, »jemstvo za uspješnu borbu protiv nacionalnog porobljavanja i ekonomskog ugnjetavanja«), način njihove popune, zadaci, unutrašnja organizacija, sistem komandovanja itd., najznačajniji udio je imao Vrhovni komandant.

U toku svog stodnevno boravka u Foči, u središtu prostrane slobodne teritorije, rukovodstvo NOP-a je nastojalo da učvrsti i proširi veze s

vojnim i partijsko-političkim rukovodstvima širom zemlje, kako bi se preko izvještaja što ažurnije i potpunije upoznavao sa zbivanjima u zemlji i razvitkom narodnooslobodilačke borbe u pojedinim njenim krajevima i stvorilo što veće i povoljnije mogućnosti da preko direktivnih pisama, uputstava i naređenja potčinjenim rukovodstvima pruža veću pomoć i efikasnije utiče na uspješan razvoj tog pokreta. Te su veze bile znatno poboljšane još u toku januara, za vrijeme boravka Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ na Romaniji, ali ih je trebalo učiniti još boljim, jer je sve dinamičniji i složeniji razvitak narodnooslobodilačke borbe zahtijevao efikasnije rukovođenje njome: čvršće povezivanje štabova i plansko usklađivanje vojnih dejstava, brže reagovanje na promjene situacija, blagovremeno davanje direktiva i uputstava o nizu problema koje su nametale oslobodilačka borba i revolucija.

Najbolje su veze, kao što je rečeno, bile s glavnim i operativnim štabovima i štabovima jedinica, odnosno s pokrajinskim i oblasnim partijskim komitetima u Crnoj Gori, istočnoj Bosni, Hercegovini i Sandžaku — s vojnim i partijskim rukovodstvima na jedinstvenoj, povezanoj oslobođenoj teritoriji, do kojih su kuriri iz Foče stizali nesmetano. Tito je, tako, samo u toku nepuna dva mjeseca, od 18. februara do 8. aprila (vrijeme koje obuhvata ovaj tom »Sabranih djela«), uputio vojnim i partijskim rukovodstvima u tim pokrajinama i delegatima Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta koje je tamo poslao (Milovanu Đilas, Svetozaru Vukmanoviću, Moši Pijade) oko 60 pisama. U najvećem broju njih Tito je, u svojstvu vrhovnog komandanta, izdavao naređenja za izvođenje vojnih dejstava, formiranje vojnih jedinica i organizovanje života na oslobođenoj teritoriji; analizirao i ocjenjivao vojno-političku situaciju i razne pojave i procese i ukazivao na slabosti i način njihovog otklanjanja. Pada u oči da je u tom periodu Tito bio najviše zaokupljen razvojem situacije u Crnoj Gori i Sandžaku, gdje je došlo do veoma intenzivnog aktiviranja četnika koji su, uz izdašnu pomoć italijanskih okupatorskih vlasti, stupili u otvorenu borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta izazvavši građanski rat, koji je sve više buktao prijeteci da ugrozi jedinstvo narodnih masa. Gotovo u svim pismima koja je tih dana često, gotovo svakodnevno, upućivao u Crnu Goru i Sandžak, kako onim direktivnim koja je slao Ivanu Milutinoviću, Milovanu Đilas, i Moši Pijade, tako i operativnim naređenjima štabovima odreda i bataljona, on je u prvi plan isticao potrebu odlučne borbe protiv četnika ukazujući da ta borba ima primaran, odlučujući značaj i da je trenutno treba pretpostaviti i borbi protiv okupatora i ostalih kvislinga. Borba protiv četnika u Crnoj Gori i Sandžaku, gdje su u međurječju Morače, Tare i Lima (Kolašin — Mojkovac — Bijelo Polje), crnogorske i sandžačke partizanske jedinice stvorile odbrambeni front, na kome će više mjeseci, sve do sredine maja, voditi teške, iscrpljujuće borbe, najviše je zaokupljala pažnju Vrhovnog štaba. Kao što se vidi iz dokumenata koji se u ovom tomu objavljuju, Tito je s velikom zainteresovanošću,

neprekidno i najneposrednije pratio tok tih borbi, izdajući zapovijesti, naređenja i uputstva ne samo glavnim štabovima i štabovima sektora već i štabovima jedinica (odreda i bataljona) angažovanim na tom frontu koji je imao veliki, odlučujući značaj za razvoj i ishod borbi u Crnoj Gori u proljeće 1942.

Ne manje pažnje Tito je u ovom periodu poklanjao razvoju situacije u istočnoj Bosni, gdje je takođe četnički pokret vidno jačao. Da bi razbio četnike na tom području, koje je u planovima Vrhovnog štaba imalo veliki operativno-strategijski značaj jer se smatralo da će ono poslužiti kao osnovica i oslonac za upućivanje, već na proljeće, jačih partizanskih snaga u Srbiju, Vrhovni štab je početkom marta tamo angažovao jaku operativnu grupu sastavljenu od bataljona 1. i 2. proletherske brigade. Štabu te operativne grupe Tito je poslao desetak naređenja u kojima se, pored vojnih, tretiraju i neka značajna politička pitanja.

Veze Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ s vojnim i partijskim rukovodstvima u ostalim krajevima zemlje (u Hrvatskoj, Sloveniji, zapadnoj Bosni, Srbiji, Makedoniji, Vojvodini, na Kosovu) nisu bile tako čvrste ni ažurne i zavisile su od postojanosti kanala koji su vodili preko ilegalnih punktova u Sarajevu, Zagrebu, Ljubljani i Beogradu. Usljed provala nastalih hapšenjem kurira i javki, te su veze često kidane (kakav je slučaj bio i s kanalom Sarajevo — Zagreb januara i aprila 1942. godine), tako da Vrhovni štab i Centralni komitet KPJ nisu bili u mogućnosti da redovnije kontaktiraju s rukovodstvima u većem dijelu zemlje. Tako je u ovom periodu (februar—april) Tito uputio samo nekoliko direktivnih pisama: po tri članovima Organizacionog sekretarijata CK KPJ u Zagrebu Edvardu Kardelju i Ivi Loli Ribaru i Centralnom komitetu KP Hrvatske i po jedno sekretaru Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju i Operativnom štabu NOP odreda za Bosansku krajinu. S rukovodstvima u Makedoniji, Vojvodini i na Kosovu Vrhovni štab i Centralni komitet KPJ nisu za sve vrijeme boravka u Foči uspjeli da ostvare vezu.

Pored pisama u kojima je izdavao naređenja i uputstva, iznosio i tumačio stavove o određenim pitanjima i problemima i upozoravao na slabosti i način njihovog prevazilaženja, Tito je, gdje god je to bilo moguće, slao na teren, u pojedine krajeve, iskusne rukovodioce da kao delegati Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ prenose i sprovode u život njihove odluke i direktive i pružaju neposrednu pomoć vojnim i partijskim rukovodstvima na terenu. Uz pismena ovlašćenja Tito im je davao usmene direktive, a slao im je i direktivna pisma, odgovarajući na njihove izvještaje. Sva su ta pisma sačuvana i uvršćena su u ovaj tom.

Za vrijeme boravka u Foči Centralni komitet KPJ je 4. aprila održao jednu sjednicu koja je imala istorijski značaj. Na njoj je, naime, izvršeno preispitivanje političke linije KPJ u odnosu na dogmatska shvatanja o

»drugoj etapi« revolucionarne borbe koja su postojala u nekim organizacijama i rukovodstvima Partije. Ta su shvatanja (iz kojih su proizašle nemile pojave tzv. lijevog skretanja, sektašenja i revolucionarnog nasilja, koje su nanijele ozbiljne štete narodnooslobodilačkom pokretu sužavajući njegovu platformu na kojoj su okupljani široki slojevi društva i dovodeći u opasnost jedinstvo narodnih masa) na ovoj sjednici osuđena i odbačena. Ukazano je na potrebu dosljednog sprovođenja politike širokog okupljanja narodnih masa u narodnooslobodilački pokret i stvaranja uslova za obrazovanje centralnog Narodnooslobodilačkog odbora Jugoslavije, neke vrste vlade (što će biti učinjeno u Bihaću sedam i po mjeseci kasnije). Na fočanskoj sjednici je, što je takođe bilo značajno, donijeta odluka da se jugoslovenska vlada u Londonu podvrgne javnoj kritici i osudi zbog njenog neprijateljskog stava prema narodnooslobodilačkom pokretu i zbog podrške njenom ministru Draži Mihailoviću. Nagovještaj takvog stava prema politici emigrantske vlade bio je izražen u dnevnoj zapovijesti Vrhovnog komandanta od 6. aprila izdatoj povodom godišnjice napada na Jugoslaviju.

O zaključcima ove važne sjednice govori se u nekim Titovim pismima koja se objavljuju u ovom tomu, ali će o njima biti znatno više riječi u njegovim radovima koji će biti uvršćeni u deseti tom »Sabranih djela« (članci iz »Proleter«, organa Centralnog komiteta KPJ, br. 14—15). Oni će doći u pravi trenutak da razbiju zablude i nevjerice u čvrstinu i postojanost antifašističke koalicije i žigošu neka zastranjivanja koja su uticala na radikalnije zaoštavanje klasne borbe.

Posebno značajni dokumenti koji se objavljuju u ovom tomu jesu Titovi radiogrami upućivani Izvršnom komitetu Komunističke internacionale. U najvećem broju njih se govori o izdajničkoj ulozi četnika koji su se stavili u službu okupatora, izražava nezadovoljstvo zbog podrške koju zvanična jugoslovenska vlada pruža Draži Mihailoviću, koga je imenovala za ministra vojnog, i traži od sovjetske vlade da osudi kolaboracionističku politiku četnika i pruži moralnu i materijalnu pomoć narodnooslobodilačkom pokretu kako bi ga podržala u njegovoj borbi za međunarodnu afirmaciju. U Moskvi su s rezervom i podozrenjem primljene optužbe o izdaji četnika i izražene su sumnje u tvrdnje da jugoslovenska i britanska vlada odobravaju četničku politiku. U odgovoru upućenom 5. marta Titu Kominterna je, dobrim dijelom i na bazi optužbi jugoslovenske emigrantske vlade, dala kritičku ocjenu linije Centralnog komiteta KPJ upozorivši da partizanski pokret navodno dobija »komunistički karakter«, da se »orijentiše prema sovjetizaciji Jugoslavije« i sl., izazivši istovremeno svoja neslaganja s Titovim optužbama protiv jugoslovenske vlade. U svom odgovoru Tito je opovrgao Kominternine kritičke ocjene izrazivši ujedno nezadovoljstvo zbog njenog rezervisanog stava prema narodnooslobodilačkom pokretu. I u gotovo svim ostalim telegramima koje je iz Foče uputio Izvršnom komitetu Kominterne Tito je tražio da se osude četnici i učini kraj lažima

XII

i obmanama o njihovoj tobožnjoj borbi protiv okupatora. Njegove intervencije, zahtjevi, apeli i protesti nisu, međutim, dobijali publicitet, a sovjetska vlada je, iz prevelikih obzira prema jugoslovenskoj vladi, odustala da objavi i proglas Vrhovnog štaba u kome su se porobljeni narodi Evrope pozivali da, po ugledu na oslobodilačku borbu u Jugoslaviji, organizuju pokret otpora.

Mnogi dokumenti koji se objavljuju u ovom tomu (Titovi telegrami Izvršnom komitetu Kominterne i njegova pisma Moši Pijade) odnose se na pitanje pomoći u ratnom materijalu koja je tražena od Sovjetskog Saveza. Takva je pomoć bila obećana, i pod rukovodstvom delegata Vrhovnog štaba Moše Pijade bilo je organizovano prihvatanje sovjetskih aviona na improvizovanom aerodromu kod Žabljaka, u sjevernoj Crnoj Gori. U pismima koja je slao Moši Pijade Tito je insistirao da se strpljivo očekuje najavljena pomoć, ali se višednevno čekanje pokazalo uzaludnim.

U ovaj tom su uvršćeni i neki značajni dokumenti Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ u čijem je sastavljanju kao koautor učestvovao i Tito: *Statut proleterskih brigada*, *Uputstvo o ustrojstvu i dužnostima partizanskih straža*, neke naredbe opšteg značaja (o oznakama, zakletvi i dr.), proglasi, apeli i sl. Objavljuje se i njegov opširan članak o Crvenoj armiji, koji je napisao povodom 24. godišnjice njenog stvaranja, a uvršćeni su i neki dokumenti koje je Tito proslijedio Izvršnom komitetu Komunističke internacionale (pozdravni telegrami i čestitke iz jedinica, štabova i organizacija), bilo da doslovno prenosi tekst ili ga daje redigovan, u sažetom obliku.

I u ovom tomu, kao i u prethodnom (osmom), priređivač je nastojao da velikim brojem napomena, u kojima je dao mnoštvo informacija, objašnjenja i komentara, odnosno podataka o mnogim ličnostima i događajima i tumačenja iole značajnijih pojava o kojima je u Titovim tekstovima riječ — učini te tekstove što jasnijim. S obzirom na osobenost ovih tekstova (pretežno dokumenti vojne prirode), bilo je potrebno dati što veći broj informacija i komentara.

Sve radove je Tito autorizovao.

Recenzentima dr Peri Damjanoviću, dr Tonetu Ferencu i Peri Morači priređivač dužuje zahvalnost na pomoći koju su mu svojim korisnim primjedbama u sugestijama pružili.

Mišo Leković

JOSIP BROZ TITO — SABRANA DJELA
18. februar — 8. april 1942.

ZA DJEDU

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

18. februar 1942. god.

[Foča]

Smatramo za potrebno da javimo da se naše veze i signali ne daju Englezima i jugoslovenskoj vladi¹ u Londonu, jer ovdje vode oslobodilačku borbu samo partizani i dobrovoljačka vojska, a svi ostali su u taboru okupatora, a takođe i oni koji drže vezu s Londonom. Sve četničke grupe su otvoreni saveznici okupatora i one vode borbu protiv partizana, uključujući i četnike Draže Mihailovića. Svi emisari jugoslovenske vlade u Londonu ovdje samo smetaju oslobodilačkoj borbi². Očekujemo od vas pomoć, jer to očekuje i cio jugoslovenski narod.

Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/5.

Prevod s ruskog

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Četničke vođe prebjegle su u Srbiju, a neke smo mi pohvatali i strijeljali. Obmanuti seljaci koji su bili kod četnika prešli su sada k nama — mi organizujemo dobrovoljačke odrede i uključujemo ih u Narodnooslobodilačku vojsku pod komandom našeg štaba.³

Sav teret njemačke i hrvatske ustaške ofanzive u Bosni primila je na sebe Proleterska brigada.⁴ Proleterska brigada sada opet vodi borbe protiv Talijana kod Kalinovika, protiv ustaša kod Sarajeva i Rogatice. [Vjerovatno 18. februara 1942, Foča] Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/29.

Prevod s ruskog

NARODNOOSLOBODILAČKOM ODBORU U BOBOVU

18. februar 1942.

[Foča]

Primili smo vaše pismo od 15. II 1942. godine po slučaju Spasoja Dakića, kao i pismo samoga Spasoja Dakića drugu Jagošu i pismo Jagoša Spasoju Dakiću⁵. U vezi s gore navedenim pismima odgovaramo slijedeće:

1. Mi se slažemo s vašim predlogom da amnestiramo Spasoja Dakića i njegove ljude ako on smjesta dade pismenu garanciju u kojoj će izjaviti da se stavlja pod našu komandu i da je spreman ići na položaj tamo gdje ga ovaj štab odredi.⁶

2. Ako Spasoje Dakić smjesta poradi oko svojih ljudi da obustave svaki ispad protiv naših partizanskih jedinica, da okupi te svoje jedinice i da zajedno s njima dođe u Foču, gdje će dobiti raspored za svoje jedinice.

3. U vezi s time mi smo dali naređenje našim jedinicama u Čelebiću da smjesta obustave sve represalije koje smo mi bili primorani preduzeti protiv raznih četničkih grupica koje su zauzimale prema nama neprijateljski stav, koje se nisu pokorile našem pozivu za mobilizaciju i štaviše s oružjem u ruci dale otpor našim jedinicama⁷.

4. Mi pružamo punu garanciju Dakiću i njegovim ljudima da im se neće ništa dogoditi ako se odmah po primitku našega poziva stave zajedno s oružjem u službu narodnooslobodilačke borbe.

Po ovome hitno obavijestiti Dakića i njegove ljude i saopštiti nama rezultat. Dakić ili njegovi delegati mogu se u svemu obavijestiti u Čelebiću kod delegata ovoga štaba druga Marka [Aleksandra Rankovića].⁸

Nastojte da pripomognete da se ta stvar čim prije na miran način likvidira da ne bismo bili prisiljeni preduzeti daljnje mjere, što bi samo bilo na štetu tih ljudi, koji bi i dalje uporno davali otpor i time koristili okupatoru i domaćim izdajnicima.⁹

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

DRUGU VELJKU [MILOVANU ĐILASU], DELEGATU
VRHOVNOG ŠTABA I OSTALIM
RUKOVODEĆIM DRUGOVIMA¹⁰

18. februar 1942.
[Foča]

Čestitamo na vrlo uspješno izvršenom pokretu pod tako teškim uslovima.¹¹ Taj pokret skoro se može uporediti s maršem Proleterske brigade: Vareš — probijanje kroz neprijateljske linije kod Rajlovca — Sarajevsko polje — Bjelašnica [treba: Igman] — Trnovo.¹²

Možemo shvatiti u kakvom je stanju vaše ljudstvo. Ipak ste nam trebali pružiti detaljnije podatke o rasporedu, jedinicama, njihovoj jačini, naoružanju, kvalitetu, kako bismo mogli izvršiti pravilnu raspodjelu i tačno odrediti pravce kretanja i mjesta opredjeljenja. Ovako, pružićemo vam direktive u duhu kojih treba da radite:

1. Namjerni smo da od vašeg ljudstva stvorimo Drugu proletersku narodnooslobodilačku brigadu. Oformljavanje u ovakvu jedinicu povoljno će uticati na moral i borbenu vrijednost vašeg ljudstva, koje je sastavljeno iz velikog broja raznih jedinica. Ovako formiranu jedinicu prebacićemo, poslije kraćeg odmora, u predio Glasinac — Vlasenica, a odavde za Srbiju.¹³ To bi odgovaralo vašem pravilnom zaključku da bismo izbjegli i eventualno nabacivanje na gladnu Crnu Goru. U prvo vrijeme te jedinice u Glasincu ne bi imale težak posao. One bi imale više politički da rade u pozadini i da organizuju partizanske i dobrovoljačke čete.

2. Prije formiranja izvući iz jedinica sve kolebljive i paničarske elemente, fizički slabe, oportuniste; jednom riječi ono što ne bi odgovaralo za Proletersku brigadu. Napominjemo vam da je Prva brigada naša dika i ponos. To je prava Crvena armija.

No pri tome izboru ne smijete pretjerivati. To je ljudstvo prošlo kroz velike borbe, kroz velika iskušenja i ostalo vjerno, dalo se na veliki i daleki put¹⁴, već ste pročistili izvjesne elemente. Kad se odmori i malo bolje naoruža, vjerujemo da to ljudstvo u svojoj borbenosti neće izostati za Prvom brigadom.

Izdvojeno ljudstvo formirajte u manja odjeljenja i pošaljite nam ih u Foču. To ljudstvo odredićemo za rad u pozadini: kao posade po selima, kao instruktore kod seoskih straža, za politički rad ono ljudstvo koje je fizički iscrpeno, za razne administrativne službe itd. Smatramo da ste nepravilno i nepravedno postupili s ljudstvom koje ste otpustili da luta.¹⁵ Tako neorganizovane otpuštene skupine izazivaju paniku u pozadini i nanose nam štetu u političkom pogledu.

3. Preostalo ljudstvo formirajte u pet bataljona, od kojih tri da budu po 200, a dva po 150 partizana. Dakle, vi imate 1000 partizana. Pretpostavljamo da najviše može otpasti 100, a ostatak od 900 ušao bi u Drugu proletersku brigadu. Bataljone od 200 partizana formirajte u 4 čete, a one od po 150 u 3 čete. Morate obratiti veliku pažnju starješinskom kadru. Izaberite prekaljene i oprobane borce.

Ukinite one bataljone koji su po brojnom stanju mali. Izvršite pravilnu raspodjelu automatskog oružja. Dobro bi bilo kad biste to uradili i s municijom. Bolničarsko osoblje ravnomjerno podijeliti po bataljonima.

4. Lica za štab brigade predložite nam. To mora da bude isproban starješinski kadar. Ako takvog nemate, vi nas izvijestite.

5. Bataljone numerišite (oni mogu pored toga nositi i svoje ime: npr. Piperski, Užički itd.), s tim da IV i V budu oni od po 150 partizana.

6. Ova dva bataljona od po 150 partizana ostavićete privremeno na raspolaganje Crnogorsko-sandžačkom odredu. Dobro obratite pažnju koje će jedinice ostati u sastavu ova dva bataljona. Dobro bi bilo da to budu dijelovi iz sandžačkih prekolimskih četa.¹⁶ Te jedinice bi se kasnije mogle prebaciti za rad na svome terenu. Međutim, zbog borbene vrijednosti tih dvaju bataljona, dobro bi bilo da budu izmiješani s dobrim srpskim četama.

Crnogor[sko]-sandžač[ki] odred upotrijebiće ove bataljone: 1) za uspostavljanje situacije u bjelopoljskom srezu¹⁷ i 2) za dejstvo na komunikaciji Prijepolje — Pljevlja [ka]o i blokiranje Pljevalja sa sjeverne strane. Naravno, dejstvo ovih bataljona [po]tpomoći će i ostale snage ovog odreda. Prije upućivanja ovih bataljona, vi stu[pit]e u vezu s drugovima iz Crnogor[sko]-sandžač[kog] odreda, a priloženo pismo spro[ved]ite mu po kuririma.

7. Ostala tri bataljona prebacite u rejon Čajniča. Pravci kretanja:

— G[ornje] Babine — s[elo] Buče — s[elo] Plašće — G[ornji] Krajčinovići — r[ijeka] Poblačnica — s[elo] Poblače — s[elo] Prisoje — Čajniče i Kamena gora — Mataruge — Podpeće — Kruševo — Hoćevina — D[onja] Brvenica — Boljanići — Čajniče.

Uzeti su malo dalji putevi od Pljevalja da ti umorni dijelovi ne bi vodili borbu s neprijateljskim trupama koje češće ispadaju iz Pljevalja. Tako, Dugalićev bataljon bio je upao u talijansku zasjedu na Čemernu i kod Crnoga Vrh¹⁸. Samo se vještim manevrom izvukao.

Pri maršu kao i stanovanju dobro se obezbjeđivati. Taj teren još nije dobro pročišćen od nekih pljačkaških bandi. Ako bi vaši dijelovi naišli na kakve bande, treba ih nemilosrdno likvidirati.

Kolike ćete snage uputiti pojedinim pravcima, to zavisi od rasporeda tih snaga, tj. kojem su pravcu bliže.

Dijelove ne upućujte sve odjedared, nego postepeno. Tako će se lakše kretati i ishranjivati po selima. Koliko će to prebacivanje trajati

do rejonu Čajniča, zavisi od zamorenosti ljudstva. S njim pravite kratke marševe: 10—15 km. Ove dijelove treba prebaciti najdalje do 3. marta.

Jedan bataljon jačine 200 partizana prebacite što ranije u predio Hoćevina — D[onja] Brvenica. Na tome putu može se zadržati dva dana u Podpeću. U ovim selima četnici terorišu seljake i prisiljavaju ih na upis u četnike. Zadatak bi bio toga bataljona da malo politički radi među tim seljacima. S tim bataljonima uhvatila bi se veza preko Boljanića, gdje se nalazi jedna jedinica Crnogor[sko]-sandžač[kog] odreda. Premještanje toga bataljona iz Hoćevine naredićemo preko kurira iz Boljanića.

S ovim bataljonima treba da se kreću i vojnički rukovodioci.

Prebacivanje jedinica treba da se vrši postepeno i iz razloga da se ne osjeti praznina na toj prostoriji gdje ste već bili.

8. Drug Veljko i drugovi iz PK neka dođu u Foču preko Čajniča, gdje ćemo staviti na raspolaganje prevozno sredstvo. U Foči ćemo održati savjetovanje.¹⁹ Ostali partijci neka ostanu za politički rad na sandžačkom terenu.

9. Sve teže ranjenike uputiti u Žabljak. To ste već i učinili. Vašu bolnicu premjestite u Čajniče.

10. Novac donesite u Foču. Jedinicama dati na priznanice izvjesne manje sume.

11. Pri pokretu ne određivati usamljena mala odjeljenja. Najmanja odjeljenja da budu od po 50 ljudi. Kako je predviđen duži rok za kretanje, pojedine jedinice mogu se u usputnim selima zadržati po jedan ili dva dana za politički rad. Ali ovaj pokret treba da rukovodstvo detaljno sračuna, tako da može znati gdje mu se koja jedinica nalazi toga dana, kao i da se naređenje može brzo prenijeti.

Detaljan raspored jedinica u rejonu Čajniča mi ćemo blagovremeno odrediti.

Vrlo je važno da vaše jedinice pripaze na higijenu, jer u Sandžaku i Bosni ima dosta tifusa.

12. Ako bi se pojavilo neko novo pitanje, onda to inicijativno riješite. Isto tako, potreban je detaljan sporazum s drugovima iz Crnogor[sko]-sandžač[kog] odreda. Taj sporazum i obavještenje o situaciji na tome sektoru najbolje biste dobili ličnim kontaktom, u protivnom preko kurira.

Primité naše drugarske pozdrave.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant

Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

ŠTABU CRNOGORSKO-SANDŽAČKOG
NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

18. februar 1942.

[Foča]

Primili smo vaš dopis od 15. II t. g.²⁰ Opet ne vidimo jasnu situaciju kod vas. Morate se preciznije izjašnjavati. Nismo vidjeli šta ste sve i kako preduzeli da se situacija kod vas popravi. Uvijek nam stavite izvjesne predloge i sugestije. Potrebno je, isto tako, naglasiti u kom ste pravcu i što preduzeli i namjeravate preduzeti.

Od prebačenih prekolimskih snaga stavljamo vam na raspolaganje dva bataljona od po 150 partizana = 300 partizana.²¹ Ove bataljone upotrijebite za rješenje situacije na vašem sektoru. Napominjemo vam da je to ljudstvo premoreno, s malo municije, slabo ishranjeno, itd. Dakle, nije sposobno za neke brze i jače akcije. No doprinijeće vam na sredi-vanju prilika i [za] politički rad u Sandžaku.

Pri preduzimanju izvjesnih akcija ne cjepkati snage. Za rješenje kakvog odlučnog pitanja tu treba prikupiti snage i koncentričnim dejstvom riješiti pitanje. Za blokade, kao i za zasjede na putevima, mogu se upotrebljavati sitniji dijelovi.

Vi treba da stvorite dvije komandne grupe: jednu pljevaljsku i drugu u bjelopoljskom srezu. Pljevlja ne smijete više ostaviti prazna.²² Kolike će biti jake ove grupe, to ćete vi najbolje znati. Po ozdravljenju situacije u bjelopoljskom srezu²³, glavnim snagama treba se baciti oko Pljevalja. Kada će nastupiti taj momenat, opet ćete vi ocijeniti.

Da bismo vam olakšali posao, za sada ćete preduzeti osmatranje dijela Sandžaka od puta Priboj — Pljevlja — s[elo] Podpeće — Đurđevića Tara. Zapadnije od ove linije preduzeće na sebe drug Jakić.²⁴ Vidite kako ćete upotrijebiti Pljevaljski bataljon. Bilo bi bolje negdje oko Pljevalja. U predjelu Babina morate ostaviti od ovih novih snaga jedan bataljon. Dajte mu konkretne zadatke.

Isto je tako važno ne dozvoliti dublje ispade one banditske grupe iz Bijelog Polja.²⁵ A treba čuvati i leđa ka Kolašinu. U tom pogledu dogovoriti se s drugovima Sekulićem i Brkovićem.²⁶ Pravo je čudo da detaljno ne znate situaciju kod njih, nego je nagađate, i to dosta maglovito. Ovo se ubuduće ne smije događati. S tom grupom vi treba da koordinirate rad.

Stupite obavezno u vezu s drugom Đidom [Milovanom Đilasom].

Poslije detaljne studije svih pitanja pošaljite nam iscrpan izvještaj i raspored vaših snaga da vidimo kako ste ih upotrijebili. Snage realno procjenjujte i dajte tačne cifre (kolašinski srez: 2000 partizana?).

Primate naše drugarske pozdrave.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant

Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k. 2, reg. br. 3/3

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

I

Ova naša radio-stanica nalazi se kod Vrhovnog štaba partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije u Bosni na oslobođenoj teritoriji. Molimo da nam se daju sve promjene lozinki i šifara, a i poseban program rada.²⁷

Biće najbolje da nam se ostavi ono vrijeme rada i ona dužina talasa koje imamo sada. Za vezu koristiti Ky kod.

II

Posljednje depeše od grupe 73 i 91 ne možemo da dešifrujemo.²⁸ Pošaljite ključ*.

[Valter]

19. februar 1942 [Foča]

A-CK SKJ, Fond. CK KPJ — KI, br. 1942/6.

Prevod s ruskog

* U originalu precrtano. — *Red.*

ZA DJEDU

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

19. februar 1942. god.

[Foča]

Partizanski štab iz Srbije javlja²⁹ da njemačka vojska odlazi iz Srbije.³⁰ Zamijenila ju je bugarska i talijanska vojska.³¹ Ovih dana, pred odlazak, Nijemci i nedićevci učinili su posljednji pokušaj da unište partizanske odrede, ali bez uspjeha. Dvadesetog i 21. januara partizani su razbili Nijemce i Nedićeve bande kod Mravinjaca blizu Valjeva. Ubijena su 22 Nijemca, a 25 je ranjeno. Dvadeset prvog januara partizani su razbili okupatore i nedićevce kod Lelića. Dvadeset četvrtog januara partizani su razbili 760 Nijemaca i nedićevaca kod Sušice. Neprijatelj je imao 150 ubijenih i ranjenih. Tridesetog januara partizani su razbili 300 nedićevaca kod Tisovika. Ubijeno je 17 nedićevaca. Kod Kruševca partizani su potpuno razbili četnički odred i zarobili 100 četnika izdajnika K[oste] Pećanca.³²

Početkom januara jedan bataljon od 300 partizana forsiranim maršem i kroz neprekidne borbe protiv Nijemaca i četnika probio se iz Sandžaka do Valjeva i pridružio se partizanskoj vojsci na toj teritoriji.³³

Partizanske borbe u Srbiji ponova dobijaju najžešći karakter.³⁴ U Srbiji vlada veliko ogorčenje naroda na Nijemce i Nedića zbog užasnih ubistava stanovnika i nasilne rekvizicije svega što je potrebno za život.

Valter

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH I DOBROVOLJAČKIH ODREDA ZA SANDŽAK

20. februar 1942.
[Foča]

Odlukom Vrhovnog štaba formira se Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih i dobrovoljačkih odreda za Sandžak. Upravo taj je štab do sada postojao, ali sada ima da radi pod novonastalim okolnostima. U sastav ovoga štaba ulaze sve jedinice na teritoriji Sandžaka, kao i dosadašnji Crnogorsko-sandžački odred.³⁵

Članove ovoga štaba sačinjavaju: Vladimir Knežević, Velimir Jakić, Mile Peruničić i Boško Đuričković.

Dosadašnji Crnogorsko-sandžački odred produžice da djeluje na istočnom dijelu Sandžaka. U njegovom sastavu ostaju one snage koje je i do sada imao. Samo, ovaj odred mora ostajati u tijesnoj vezi s ostalim sandžačkim snagama u centralnom i zapadnom dijelu Sandžaka, kao i dijelovima Komskog odreda koji operišu u predjelu Kolašin — Mojkovac — Andrijevica — Berane. Ovaj odred dobijaće direktive za rad od drugova Kneževića i Jakića.

Drugovi Knežević i Jakić (komandant i politički komesar) neposredno će rukovoditi svim mobilnim snagama koje su prešle na ovu stranu Lima³⁶, kao i jedinicama iz pljevaljskog sreza. Sve te jedinice treba formirati u bataljone jačine 120 — 170 partizana.

Zadaci Glavnog štaba za Sandžak:

1. Likvidacija svih četničkih snaga u Sandžaku. Znači, treba likvidirati one snage koje već postoje u Sandžaku, kao i one koje bi pokušale da nadiru od Rudog i Prijepolja.

2. Blokiranje Pljevalja i spriječavanje neprijateljskih ispada i pljačke. Pri tome treba nastojati da se dođe do što više plijena u oružju i materijalu.

3. Aktivna blokada Bijelog Polja i sprečavanje četničkog uticaja na tome dijelu. Snage u ovom srezu moraju tijesno sarađivati s crnogorskim snagama oko Kolašina.³⁷

4. Težište rada na komunikacijama: Rudo — Pljevlja i Prijepolje — Pljevlja. To su pravci kojima možete očekivati neprijateljsko nadiranje. U cilju sprečavanja toga, morate raščistiti stanje na njima od njihovog početka sa Lima.

5. Jedinice učvrstiti, zavesti red i disciplinu, smijeniti sve starije kadrove koji su labavi.

Jedinice postaviti da zgodno mogu dejstvovati na sve strane. Postavljati ih tako da imaju puno polje rada, a ne da su ukliještene neprijateljskim dejstvima. Tim jedinicama upravljati preko direktiva. Njima treba ostavljati inicijativu rada, ali im treba reći: ako neprijatelj bude nadirao tim i tim pravcem, onda vi udarite u bok ili iz pozadine, a ako neprijatelj pođe tuda, onda ćete raditi na taj način. Ovo se može gotovo tačno precizirati, jer već znamo kako, kojim pravcima i dokle se [neprijatelj] kreće.

Imati u vidu da će neprijatelj težiti da se probije do Čajniča. To dejstvo bi bilo kombinovano od Pljevalja i od Rudog. I za taj slučaj predvidjeti najbolji raspored.

Glavna uporišta zasad: Hoćevina — Meljak; Zaborak; Babine — Vrbovo.

6. Potpomoći ozdravljenje situacije u bjelopoljskom srezu. Bande iz tog sreza mogu težiti da se probiju k Pljevljima odnosno k Mojkovcu i Kolašinu. Ova druga pretpostavka je manje vjerovatna. Kada se stanje u tome srezu uredi, onda treba glavno dejstvo sasrediti k Pljevljima.

7. Imati u vidu da se jedan dobar bataljon sandžačkih snaga može svakog momenta izdvojiti za Drugu proletersku brigadu.³⁸

8. Između jedinica uvijek imati sigurnu vezu. Jedinice tako postavljati da jedna drugu može potpomoći i da se one za slučaj potrebe mogu brzo prikupiti za kakvu odlučnu akciju. Noćne borbe i pozadinska dejstva neka vam budu osnova za vašu borbu. Zatim, uvijek napadati.

9. Primijeniti najstrože represalije prema četnicima koji su napustili sela i pošli u Pljevlja i kuće im paliti. Jedino će se tako suzbiti ta nezdrava pojava. Neka dođu k nama da se zajedno borimo protiv okupatora.

10. U čitavom radu daje vam se puna inicijativa.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH I DOBROVOLJAČKIH ODREDA ZA BOSNU I HERCEGOVINU

20. februar 1942.
[Foča]

Političko-vojna situacija razvija se i razvijaće se povoljno za našu borbu u Bosni i Hercegovini. — Politička: narod je uvidio izdajnički i razorni rad četničkih elemenata. Potrebno je samo da im se na jednom mjestu zadade žestok udarac i oni će se potpuno razbjeći. Oni nemaju podrške u narodu, a kulačke elemente treba što prije likvidirati.³⁹ — Vojnička: Nijemci napuštaju Bosnu i biće angažovani na drugim frontovima.⁴⁰ Ostaju samo ustaše i hrvatska vojska, čiji je moral slab i bez podrške Nijemaca ne predstavljaju nikakvu borbenu snagu. Redove hrvatske vojske još više će otupiti novomobilisani dijelovi, koji se neće boriti protiv partizana. Najzad, nastupa proljeće i mi ćemo imati manevarsku prednost nad neprijateljem. S dolaskom proljeća treba zatalasati borbu u Bosni i Hercegovini do narodnog ustanka. U ovom pogledu posvetiti pažnju svim dijelovima Bosne, a naročito istočne. Taj dio nas veže za Srbiju, gdje će borbe na proljeće uzeti velike razmjere.⁴¹ Mi ćemo morati potpomoći te borbe, a to se može postići dejstvom iz istočne Bosne. Prema izloženome, Vrhovni štab postavlja pred vas sljedeće zadatke.

1. Neophodno je da na svim sektorima stvorite pokretne udarne jedinice, koje ne smiju biti vezane za svoja sela. Da ste u prošloj neprijateljskoj ofanzivi⁴² imali takvih jedinica, oko njih, odmah poslije ofanzive, prikupile bi se nove snage, i ne biste preživljavali nikakvu krizu. U ovim pokretnim jedinicama morate zavesti čvrstu vojničku disciplinu. Starješinski kadar mora biti na visini. Konstatovali smo da ste ne samo po četama nego i u štabovima imali neuk, labav, kolebljiv i oportunistički nastrojen starješinski kadar. Pred iole težim situacijama taj je kadar bio nemoćan. Od sebe nije pokazivao dovoljno čvrstine, energičnosti i muškosti. Mnogo se taktiziralo i danas se taktizira. Naši su ljudi mladi, a stari politikanti i kulaci u tome su umješniji. Kod naših mladih ljudi treba da se vidi riješenost na sve, i to je najglavnije oružje.

Upamtite: ako se od sada ponove greške iz prošlosti, ne samo da ćemo smjenjivati kadrove nego ćemo pribjeći najstrožim kaznama — strijeljanju.

2. Svi krajiški odredi treba da razviju veliku aktivnost.⁴³ Oni treba da uhvate vezu s istočnom Bosnom od Travnika ka Sarajevu, zatim preko Zavidovića i k Ozrenu; s Hrvatskom preko Une, a s Dalmacijom preko Grabskog sedla.⁴⁴ Zbog jačeg dejstva krajiških odreda

neprijatelj neće moći da koncentriše snage u pravcu istočne Bosne, gdje će se razviti žestoke borbe.

3. U Hercegovinu su bačene manje jedinice iz Crne Gore.⁴⁵ To su pokretne jedinice. Njih ne treba vezivati za sela, kako se vidi iz jednog izvještaja iz Hercegovine. Te čete treba da posluže kao jezgra pokretnih jedinica. Glavno dejstvo neka se, s osloncem na Crnogorcu, prenese preko Gacka k Nevesinju. S nestankom okupatora lako će se likvidirati Borač.⁴⁶ Borač treba prikovati uz Leliju i otupiti njegovu borbu. Mi vjerujemo da u ovakvoj situaciji oni neće pokušati s nekom ofanzivom. Oni će se vjerovatno ograničiti na defanzivni stav. Dakle, pitanje Borča ne treba smatrati kao prvorazredno u Hercegovini. No, ukoliko bi Borčani pokušali da ometu borbu na drugim sektorima, oni se mogu nekim demonstrativnim napadom prikovati u njihovoj rupi. Četničko-okupatorsko pitanje je ovdje na prvom mjestu.

4. U istočnoj Bosni glavno dejstvo sasredite na pravcu: Podromanija — Han-Pijesak — Vlasenica. U ovom pravcu treba da koncentrično dejstvuju Romanijski, s jedne strane, i Birčanski i Majevički odred, s druge strane. Ovu borbu mogao bi dijelom snaga potpomoci i Ozrenski odred.

Da biste uspješno riješili pitanje ovoga vrlo važnoga sektora, obavezno morate na ovu prostoriju dovesti one jedinice koje su tražene za Proletersku brigadu.⁴⁷ Te će jedinice biti, dakle, upotrijebljene u prvo vrijeme na vašoj teritoriji. Te su jedinice: Krajiški bataljon od 250 partizana⁴⁸, Ozrenska četa do 100 partizana, Zenička četa od oko 60 partizana, Romanijska četa od oko 60 partizana. Dakle, jedna grupa od oko 500 odabranih partizana. U vezi s našim ostalim snagama iz Proleterske brigade bićemo u stanju da riješimo sva pitanja u istočnoj Bosni.

Pored ovoga glavnog pravca rada u istočnoj Bosni, treba dejstvovati i k Rogatici, Olovu, Palama i tamo gdje se trenutno nađe za shodno. Birati onaj način borbe koji odgovara situaciji. Ne treba pogrešno razumjeti: naređeno je da se partizanski dejstvuje, pa se ne smije napadati na varoši. I zauzimanje varoši je partizanski način ratovanja, jer one omogućuju, kao baze, da se razvije jača borba.

Da bi se na Glasincu razvijala uspješna borba potrebno je zatvoriti put preko Romanije. To je osnovno. Zatim, postaviti jedinice za dejstvo duž puta: Sokolac — Podromanija — Rogatica. Samo jedna četa vodila je borbu na tome putu i dogodilo se da neprijatelj prođe u Rogaticu i pojača njen garnizon.⁴⁹ Pri svim tim borbama treba nastojati da se zaplijeni što više oružja, jer je to najvažnije za dalje uspješno vođenje borbe.

5. Još jednom: likvidiranje svih četničkih bandi isto je toliko važno kao i pitanje likvidacije okupatora. Mora se s tim bandama potpuno obračunati. U ovom pogledu više ne smijete pokazivati slabosti. Kada ćete to riješiti: da li odmah po stvaranju udarne grupe u Glasincu, ili

tek pošto pristignu dijelovi Druge proleterske udarne brigade⁵⁰, to prepuštamo vama. Ali ih vi već sada morate vojnički i politički potiskivati iz Han-Pijeska k Vlasenici. Prekidanjem te veze sprečava se potpuno njihov uticaj k rijeci Bosni i dalje ka Krajini.

6. Pitanju veza morate posvetiti veliku pažnju. Odredima treba slati politički materijal, razne vijesti, biltene, literaturu itd. Isto tako, od odreda treba tražiti izvještaje o svim vojno-političkim pitanjima na njihovoj teritoriji: o borbama, o rasporedu i jačini neprijatelja, o mjestima koja drži neprijatelj, o vjerovatnim namjerama neprijatelja. Dogodilo se da su Talijani povukli iz Hercegovine dvije divizije, a da nijedna jedinica o tome nije zvanično izvijestila.⁵¹ A to je krupno vojničko obavještenje koje interesuje i nas i naše saveznike.

Uglavnom vi sada imate tri operativne grupe — Krajišku (tamo je posla[t kao] ruk[ovodilac] Kosta Nadić [Nađ] da organizuje operativni štab, tako će se bolje rukovoditi operacijama), istočne Bosne i Hercegovine. Dakle, tri pravca. No, kad god možete, odredima neposredno dostavljajte materijal, ubrzavajući vezu na taj način. Nikad ne smijete sve poslove kruto shvatiti i ići po nadležnosti zaobilaznim putem.

7. Pri premještanju štaba odnijeti sredstva za umnožavanje političkog materijala.

8. Vezu s nama što češće održavati, stalnim kuririma. Pazite da kuriri ne padnu neprijatelju u ruke (kao oni u Sandžaku i vaši od Igmana).

9. Nastojte da Birčanski odred uhvati vezu s našim srpskim odredima preko Drine.⁵²

10. Regulišite prenos duvana za odrede u istočnoj Bosni.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

P. S. Svim operativnim grupama dostavite naređenje u smislu gore izloženog. Hercegovačkoj grupi mi smo već naredili.⁵³ Ona će se nama direktno obraćati i od nas će dobijati sva naređenja u duhu gore izloženoga. Drug Kosta [Nađ] otišao je s usmenim uputstvom.⁵⁴ Štab istočne Bosne upoznat je s gornjim naređenjem na konferenciji⁵⁵, samo vi morate nastojati da se sve ovo oživi. Naročito nastojte svim silama da stvorite mobilnu udarnu grupu u Glasincu. U tom cilju jedinice odmah pozvati. Težnje štabova da im jedinice ostanu na terenu treba bez ikakvoga ustezanja odbiti. Ova pokretna grupa može više da riješi nego što mogu da doprinesu lokalne akcije na pojedinim sektorima.

Ako se na jednom sektoru pokaže manja aktivnost zbog odašiljanja ovih dijelova, dobiće se na drugom važnijem dijelu. Naučite starješine da šire gledaju na situaciju, a ne samo oko njihovih rodni mjest.

Objasnite drugovima da će Proleterska brigada doći u pomoć. Vi znate da su po našoj odluci trebala na onom terenu da ostanu dva bataljona. Međutim, drugovi iz Štaba brigade i Štaba B. H., štabova Romanijskog odreda i [odreda] »Zvijezda« nisu radili dobro. Vaši drugovi sada vlastitu grešku i nerazumijevanje situacije bacaju na brigadu. Možemo reći da ste i vi mnogo uticali na Štab brigade da donese pogrešnu odluku ne izvršavajući naše naređenje.⁵⁶ Ali borbe i žrtve koje je vodila brigada na tom terenu neće ostati nezapažene. Imaće one velikog značaja ako vi budete znali to da iznesete na vidjelo. Srbi i Crnogorci ginu na pragovima bosanskih seljaka.

A-VII, k. 3, reg. br. 8/5.

DRUGU TEMPU

[SVETOZARU VUKMANOVIĆU TEMPU, KOMANDANTU GLAVNOG ŠTABA NOP I DO BOSNE I HERCEGOVINE]

Primili smo tvoje pismo od 14. II⁵⁷, kao i paket sa stvarima i to: jedno odijelo, tople cipele, nešto cigareta, jedan par toplog veša, 40 baterija i 70 komada limuna za bolnicu.

Nekoliko dana prije dolaska tvoga kurira sa stvarima, poslao sam hitno jednog kurira do vas s pismom i s porukom da nam što prije pošaljete serum protiv tetanusa. Nadam se da te je to pismo zateklo tamo⁵⁸, u kome sam se ja složio da odeš na savjetovanje s drugom i drugaricom koji su pošli odavde⁵⁹, a drug Kulturni [Avdo Humo] da ode na teren, gdje je sada vrlo potrebno prisustvo jednog od vas.⁶⁰ To što sam riješio da ti ideš na savjetovanje bilo je zbog toga što mislim da bi ti najbolje mogao da pomogneš tamo drugovima savjetima kako po vojnoj tako i po političkoj liniji. Osim toga, za nas je vrlo važno da već jednom dobijemo jasnu sliku o partizanskim odredima u [Bosanskoj] Krajini i o njihovim akcijama.

Mi smo ovdje riješili da se cio Operativni štab istočne Bosne prebaci na onaj teren gdje ste vi prije bili.⁶¹ Tamo idu Seljo [Slobodan Princip], Crni [Vaso Miskin], Uglješa [Danilović] i Jereta [Stevo Eleta]. Oni su dobili od nas tačne upute za rad. Njihovo prisustvo tamo je zaista neophodno i od velike važnosti radi suzbijanja ponovne četničke propagande i likvidacije četnika. S druge strane, moram da kažem da ljudi kao što je Ilija [Pavle Goranin] i još neki ne daju garancije, zbog dosadašnje svoje aktivnosti, da bi riješili tamo probleme s vojničkog gledišta koji se stavljaju pred nas. Pismo koje su oni pisali Vrhovnom štabu puno je nezdrave kritike i prebacivanja Proleterskoj brigadi zbog njenoga odlaska; ono je prosto drsko.⁶² Proleterska brigada je dala u toj borbi najviše žrtava i sada je drskost prebacivati joj odlazak s tog terena. O tome ćemo mi s njime još porazgovarati. Glavni štab i drugovi iz PK koji su ovdje takođe će se primaći bliže tome kraju, a prebaciće se onda kada nam stignu jedinice II proleterske brigade, koja se ovih dana stvara od najboljih srpskih partizanskih bataljona koji nisu ušli u I proletersku brigadu. Nadamo se da ćemo na tome terenu moći brzo likvidirati stvar s ustašama i raznim petokolonaškim elementima. Moje lično uvjerenje je da su to mogli učiniti i sada bez nas, s onim jedinicama koje se nalaze na tome terenu, da su se ljudi ozbiljno primili posla umjesto da se zanimaju nezdravim kritikama i pisanjem mnogobrojnih nepravilnih rezolucija i naredaba. Neprijatelj je tamo toliko slab⁶³ da tamo nisu potrebne neke naročite snage da ga protjeraju i unište kada bi se pravilno shvatao partizanski način ratovanja, pri

čemu najbolje uspijevaju male i brzo pokretne partizanske jedinice, umjesto da se sanja o krupnim vojnim silama i čvrstim frontovima. Kada bude vrijeme za to, odnosno kada budu izvršene sve pripreme, mi ćemo izvršiti i krupnije operacije u pravcu koji smo ti već naznačili.

Usljed koncentričnog napada Talijana, četnika i Nedića, Đido [Milovan Đilas] se morao povući s 1000 boraca iz Nove Varoši preko Lima. Jedan dio tih snaga dolazi sada k nama. Drugi će tamo raščićavati sa četnicima i Talijanima, u zajednici s domaćim sandžačkim i crnogorskim snagama koje su se tamo nalazile. Pri povlačenju naši su imali tamo nekoliko žestokih borbi, ali gubitaka nisu imali mnogo. Lim su pregazili svi odreda.⁶⁴

Prije nekoliko dana je uspjelo da se probije u Rogaticu oko 400 ustaša. Gučevska četa i jedna crnogorska četa vodile su s njima borbu, ali su bile preslabe da ih zaustave, jer je iz Rogatice izašlo još 300 u susret.⁶⁵ Da se ovih 400 ustaša moglo probiti nesmetano do Rogatice, krivi su drugovi iz Romanijskog odreda, koji u svojim izvještajima pričaju da imaju svoje čete na Glasincu, ali kada je potrebno tih četa nigdje nema. Izgleda da ustaše stvaraju u Rogatici neku svoju bazu radi prodiranja prema Goraždu. Izgleda da im đavo ipak ne da mira dok jednog dana ne zaglave.

Juče nam je došao kurir iz Srbije, onaj isti koji je dolazio u Čevljanoviće.⁶⁶ Drugovi nam javljaju iz okoline Valjeva da vode neprekidno veoma žestoke borbe s Nijemcima i nedićevcima.⁶⁷ Do sada su uspjeli da odbiju sve napade i neke partizanske jedinice nalaze se na svega 7 km od Valjeva. Oni su se povezali manje-više sa svim odredima u Srbiji. Toplički odred, koji je brojao oko 300 boraca, nekoliko puta je potpuno razbio četnike i nedićevce, pri čemu je zarobio oko 100 četnika. Odred je vrlo dobro naoružan i ima mnogo municije i preko 30 puškomitraljeza.⁶⁸ Leskovačkom odredom priključilo se i nešto bugarskih vojnika.⁶⁹ Inače je situacija u Srbiji vrlo povoljna za nas. Narod će se listom dignuti čim dođe proljeće.⁷⁰

O namjeri talijanskih bandita da Foču iz vazduha [bombarduju] primamo k znanju i preduzećemo protumjere.⁷¹ S Djedom [Komininternom] imamo sada vrlo dobre i neposredne veze.⁷² Nastojte da dobijete što više podataka i obavještenja od vojnih lica s kojima imate veze.⁷³ Šaljite radnike za našu brigadu.

U pokušaj ustaške ofanzive ne vjerujem, jer ne znam otkuda njima snage da nas napadnu sada, kada mi imamo vrlo jake snage na toj teritoriji. Uostalom, neka pokušaju.

Javite se što prije, a naručene lijekove i ostalo očekujem najhitnije.

20. februar 1942. god.

[Foča]

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Tito

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH
PARTIZANSKIH ODREDA ZA SRBIJU⁷⁴

Primili smo vaše pismo od 31. I 1942. god.⁷⁵ Da je to pismo tako kasno stiglo razlog je taj što nas vaš kurir nije našao na onom mjestu gdje smo bili posljednji put⁷⁶, [već] na sasvim drugom kraju Bosne. Ovamo smo se pomjerali za vrijeme opšte njemačke i ustaške ofanzive.⁷⁷ Neprijatelja smo zaustavili na Jahorini i odbacili ga natrag prema Sjetlini i Sarajevu⁷⁸ i onda smo uz pomoć još jednog crnogorskog odreda očistili čitav ovaj teren od izdajničkih četničkih bandi, čije su vođe pobjegle u Srbiju.⁷⁹ Sada imamo kompaktnu oslobođenu teritoriju u Bosni s gradovima Fočom, Goraždom, Trnovom, Čajničem itd. Osim toga, Crna Gora s većim dijelom Sandžaka i ovim dijelom Bosne sačinjavaju kompaktnu cjelinu oslobođene teritorije, koja nam služi kao baza za naše dalje vođenje operacija. Proleterska brigada već je do danas odigrala u Bosni veliku ulogu kako u borbi protiv okupatora tako i u političkom pogledu. Kada je neprijatelj počeo ofanzivu, počeo ju je s uvjerenjem da će nas za par dana slistiti, jer su četnici koji su došli iz Srbije i oficiri temeljito pripremali teren za uspjeh te ofanzive. Kao što vam je već poznato, oni su razbijali redove bosanskih partizana, i to s priličnim uspjehom, jer kad je počela ofanziva već je bio veliki dio bosanskih partizanskih četa na oslobođenoj teritoriji prešao na stranu četnika i nije se borio protiv Nijemaca zajedno s četnicima, jer je glavni štab četnika u Bosni izdao naređenje da se ne smije pucati na Nijemce.⁸⁰ Ali usljed te četničke izdaje narod u Bosni je strašno ogorčen na četnike, jer su ustaše i Nijemci opet palili kuće i ubijali mirno stanovništvo svuda gdje su doprli. S druge strane, zbog našeg odlučnog otpora prema neprijatelju, mi smo dobili veliki ugled kako u političkom tako i u vojnom pogledu. Sve rastrkane i napuštene četničke jedinice mi smo stavili pod svoju komandu i stvorili smo od njih narodnooslobodilačke dobrovoljačke odrede, koji zajedno s partizanima sačinjavaju Narodnooslobodilačku partizansku i dobrovoljačku vojsku Jugoslavije. Poslije neuspješne ofanzive Nijemci su brzo napustili Bosnu i ostavili ustaše same.⁸¹ Mi sada ponovo vršimo ofanzivne operacije i skoro cijela teritorija pređašnje oslobođene Bosne, osim samih varoši: Rogatice, Han-Pijeska i Vlasenice, nalazi se u našim rukama. Nekim sporazumom u Zagrebu između Nedićeve delegacije i Pavelića, Vlasenica i Han-Pijesak ustupljeni su opet četnicima. Četnici naveliko vrše propagandu kako će u Bosnu da dođe Nedić, koji će pripojiti 17 srezova »majci Srbiji«. To je, navodno, ugovoreno u sporazumu s Pavelićem, pod pritiskom Nijemaca. Koliko je to istina, mi ne znamo.⁸²

Vjerujemo da bi Nedić htio da dođe ovamo, ali kako će se pri tome provesti — to je druga stvar. Mi sada raspoložemo ovdje prilično jakim snagama, i moral boraca je na velikoj visini, naročito kod dviju proleterskih brigada⁸³ i jednog crnogorskog odreda, koji je došao na ovaj teren.⁸⁴ Mi smo ovdje tijesno povezani s hercegovačkim partizanskim odredima, a neke jedinice naše Prve proleterske brigade opkolile su Talijane i ustaše u Kalinoviku, gdje im svakodnevno zadaju gubitke, naročito mitraljeskom vatrom i bacačima (imamo 2 topa i 5 bacača tamo). Kalinovik je prilično teško osvojiva tvrđava i zato moramo prije opšteg napada da neprijatelja demorališemo i prisilimo na predaju.

Prije nekoliko dana stigli su nam kuriri od Đilasa s izvještajem da se prebacio s 1000 boraca preko Lima u blizinu Pljevalja.⁸⁵ Naime, oni su tamo vodili oko Uvca prilično teške borbe s četnicima i nedićevcima. Nekoliko bataljona srpskih partizana pokušalo je u dvije kolone, poslije odlaska Kosmajskog odreda k vama, probiti se iz Sandžaka u pravcu Čajetine i putem Ljubiša prema Užicu. S obzirom na veliki snijeg i zimu nisu mogli da se probiju, jer se moralo ići samo prtinama, koje je neprijatelj čvrsto držao u svojim rukama. Jedna kolona stigla je do Palisada, a druga do Ljubiša i onda su se s borbom ponovo povukle u Novu Varoš. Prije 14 dana počeli su nedićevci i četnici iz Srbije i razne četničke bande iz Sandžaka, zajedno s Talijanima da vrše koncentričan napad na naše drugove koji su bili u Novoj Varoši. Nakon žestoke borbe naši su se morali povući, jer je prijetila opasnost da budu potpuno opkoljeni. Ovo povlačenje uz borbu, s komorom i bolesnicima, gazeći do grudi preko Lima, predstavlja za naše srpske i sandžačke partizane veliki podvig, koji mogu da izvrše samo borci visokog vojničkog i političkog morala. Neki bataljoni od tih trupa već stižu ovamo. Uglavnom stižu samo srpski koji će ući u sastav Proleterske brigade⁸⁶, a sandžački bataljoni ostaju na svome terenu radi čišćenja četnika i njihovih saveznika Talijana. Pera Stambolić, Kušić, Debela [Spasenija Cana Babović] i svi ostali iz familije⁸⁷ doći će ovamo i oni će se prebaciti na vašu stranu čim naše proleterske brigade stvore za to uslove i raščiste teren s ove strane.⁸⁸

Mi shvatamo teškoće na koje vi nailazite pri sprovođenju naših direktiva zbog stalnih borbi koje vodite s neprijateljima i, razumije se, na vama je da ocijenite konkretnu situaciju i da te zadatke izvršavate u granicama mogućnosti. Slažemo se da treba voditi računa o iscrpljenosti ljudstva, o njihovom slabom zdravstvenom stanju, odjeći i obući. Tačno je da neprijatelj nastoji da iskoristi ovo zimsko vrijeme kako bi vas uništio, jer se boji proljeća, koje za nas znači ponovno stvaranje sjajnih uslova za razvijanje partizanskih borbi i narodnog ustanka. Morate paziti da u tim neprekidnim borbama ne istrošite svu municiju, a da bi se to izbjeglo, nije uvijek cjelishodno uporno braniti neko mjesto, već se treba povlačiti na bolje pozicije za vas. Morate po svaku cijenu zadržati partizanski način ratovanja, tj. postavljanje dobrih

zasjeda neprijatelju, napadanje noću itd., jer se u takvim borbama troši najmanje municije i, ako su dobro pripremljene, one se uvijek završavaju uspjehom. Vrlo ste dobro učinili što ste Bradonju [Radivoja Jovanovića] postavili za grupnog komandanta, a isto tako dobar ste izbor izvršili i za komandante odreda.⁸⁹

Što se tiče slanja pomoći vama, to je momentalno nemoguće dok ne izvršimo čišćenje čitavog terena koji imamo u planu. Kada bude to izvršeno, tada ćemo prebaciti nekoliko bataljona na vaš teren. Novaca bismo vam poslali, ali je to nesigurno slati po jednom kuriru kroz neočišćen teren. Mi ćemo to učiniti čim pođe do vas jedna veća grupa ljudi i bude donekle obezbijeđen put. Nekih velikih suma nećemo vam moći poslati, jer je Đido [Milovan Đilas] ostavio skoro sav novac tamo, a, osim toga, bilo je srebro tako aljkavo pohranjeno na našem drugom mjestu da su jedne noći došli neki tipovi i pokrali veći broj sanduka.⁹⁰ Ne samo da nam je skoro polovinu toga novca propalo pri povlačenju preko Zlatibora, nego je sada, evo, došlo i do te krađe. Što se tiče švapske valute, u tom pogledu ćemo vam moći izdašnije pomoći, jer toga imamo.

Mi stvaramo ovdje, kao što sam već naprijed spomenuo, i dobrovoljačke odrede od razbijenih četničkih jedinica i svih onih koji nisu baš voljni da idu u partizane, ali hoće da se bore protiv neprijatelja. Borci tih jedinica nose samo svoju nacionalnu trobojku na kapama. Za pozadinsku službu po selima stvaramo narodne straže, koje drže red i onemogućavaju pljačke i krađe. Mislim da to isto treba da učinite i vi, i naročito nastojte da u tim stražama budu većim dijelom siromašni seljaci.

Poslije neosporne činjenice da su sve četničke bande od Pećanca do Draže Mihailovića u otvorenoj službi okupatora, mi smo riješili da povedemo najodlučniju borbu protiv svih tih bandi, da ih razoružavamo i uništavamo njihove vođe. Isto tako, riješili smo da likvidiramo sve petokolonaške elemente koje sačinjavaju razni kulaci i druge izdajice.

Nastojte da održavate redovnu vezu sa svim odredima u Srbiji. Poručite im da pošalju za ovaj štab iscrpne izvještaje, ali pri tome treba da paze na čuvanje vojnih tajni. Kada primimo te izvještaje, mi ćemo moći pred njih postaviti konkretne zadatke. Javite štabovima istočne Srbije da prema bugarskim vojnicima postupaju korektno, da im u ime partizana upute jedan proglas da stupe u zajedničku borbu s nama protiv okupatora i njihovih domaćih izdajnika. Ukoliko pređe veći broj bugarskih vojnika na našu stranu, treba od njih stvarati čvrste partizanske čete s komandirima i polit[ičkim] komesarima, koje će zajedno s našim četama učestvovati u borbama i onda se prebaciti na svoju teritoriju kada bude došlo vrijeme za to.

Bilo bi dobro da vi uputite jedno pismo ili apel vojnicima Nedićeve vojske koji su na silu mobilisani i da ih pozovete da pređu na stranu

partizana, da predaju oružje i da se ne bore protiv nas. S dolaskom proljeća stvaraju se ogromne mogućnosti narodnog ustanka zbog velikog ogorčenja protiv Nedića i okupatora, i mi se moramo već sada spremati da te mase prihvatimo, da ih organizujemo u čvrste vojne jedinice i uključimo u opštu narodnooslobodilačku borbu.

Javite nam se što prije.

S drugarskim pozdravom.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

P. S. Pozdravite Vladu Zečevića i Martinovića.⁹¹

[Oko 20. februara 1942. god, Foča]

ZA DJEDU

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

21. februar 1942.

[Foča]

Za vrijeme njemačke i hrvatske ustaške ofanzive u Bosni naš Birčanski partizanski odred razbio je Nijemce kod Šekovića. Zarobljeno je 160 vojnika, 4 oficira, 11 lakih i teških mitraljeza, 20 000 metaka, 150 manjerki i velika količina drugog ratnog materijala.⁹² Petnaestog januara jedna naša partizanska četa razbila je kod grada Rogatice u Bosni jednu ustašku kolonu. Ustaše su imale velike gubitke u mrtvim i ranjenim. Mi smo zaplijenili 2 radio-stanice, veliki broj automata i druge ratne spremlje i jedan milion novaca u hrvatskim kunama.⁹³

Jedinice Proleterske brigade su 16. januara kod Kalinovika razbile Talijane koji su pokušali da se probiju iz grada da bi se snabdjeli drvima. Talijani su imali velike gubitke.⁹⁴ Partizanski odredi u Crnoj Gori čvrsto stežu obruč oko 2000 Talijana u gradu Nikšiću već više od mjesec dana. Talijani gladuju i smrjavaju se, jer ne mogu da izađu iz grada da bi se snabdjeli drvima. Talijanski vojnici su spremni da se predaju, ali to još ometaju neki oficiri.⁹⁵

Valter

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

22. februar 1942.

[Foča]

Vojni izvještaj. Okupatori sa svojim izdajničkim saveznicima — Pavelićem, Nedićem i drugima nadali su se da će u toku ove zime uništiti partizanski pokret u Jugoslaviji. Oni su u toku zime organizovali nekoliko kaznenih ekspedicija protiv partizana, ali sve one su se završile neuspjehom. Poslije posljednje neuspješne ofanzive Nijemaca i ustaša u Bosni⁹⁶, njemačke jedinice brzo su napustile Bosnu i otišle: jedan dio prema Mađarskoj, a drugi prema Srbiji i turskoj granici. Iz Srbije Nijemci takođe odlaze prema Turskoj i prema sjeveru.⁹⁷ Umjesto Nijemaca u Srbiju su došli Talijani i Bugari.⁹⁸ Do sada bugarski vojnici su se dobro ponašali prema stanovništvu Srbije. Neki bugarski vojnici prešli su na stranu naših partizana. Javite Bugarskoj komunističkoj partiji da se obrati vojnicima koji se šalju protiv jugoslovenskih partizana da prelaze na stranu partizana, gdje bismo mi od njih organizovali partizanske odrede, a zatim, kad bude vrijeme, prebacili ih u Bugarsku.

Valter

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije u ime svih boraca, komandanata i političkih kome-sara, šalje plamene pozdrave povodom dvadesetčetvorogodišnjice herojske Crvene armije, kao i njenom voljenom vođi drugu Staljinu.

Trudićemo se da slijedimo primjer heroizma i smjelosti Crvene armije; borićemo se do posljednje kapi krvi protiv fašističkih okupatora, do uništenja hitlerovskih pasa, do potpune pobjede nad krvavim fašizmom.⁹⁹

Smrt fašizmu — sloboda narodima!

22. februar 1942 [Foča]

Komandant Tito
Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/11.

Prevod s ruskog

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Vrhovnom komandantu Crvene armije drugu Staljinu

Na dan 24. praznika Crvene armije 1. proletrska narodnooslobodilačka udarna brigada Jugoslavije šalje nepobjedivoj Crvenoj armiji i Vama, njenom voljenom vođi, svoje plamene pozdrave. Politički komesar — F[ilip] Kljajić, komandant K[oča] Popović.¹⁰⁰

22. februar 1942, [Foča]

Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/12.

Prevod s ruskog

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

[23. februar 1942, Foča]

Kada se vaši avioni budu čuli u pravcu Žabljaka, tada ćemo mi zapaliti veliku vatru, a vaši piloti treba da odgovore s tri crvene rakete, a kada mi zapalimo još tri vatre — tada će piloti izbaciti padobrane.¹⁰¹

Visina Žabljaka je 1500, a Durmitora 2500 [metara nadmorske visine]. Pazite na Durmitor!

Hitno nam je potrebna municija za puške 7,9 milimetara i za puškomitraljeze 7,9 — Z. B. — Zbrojovka, razni eksplozivi s uputstvima. Ovo je potrebno za miniranje željezničkih pruga i mostova. Ako je moguće, pošaljite paklene mašine s uputstvima, signalne rakete s pištoljima, ručne automate i nekoliko protivavionskih mitraljeza, doglede za komandante, kutije za dimne zavjese.¹⁰²

Ako nam nabavite dosta ratne opreme, mi možemo mobilisati još 100 000 boraca.

Dolazak nekoliko desetina padobranaca k nama imao bi ovdje ogromno moralno i političko dejstvo. Oni bi ovdje bili potpuno obezbijeđeni.¹⁰³

Vaša radio-propaganda ovdje se vrlo slabo čuje. Možda treba emitovati na našem jeziku s vaših južnih stanica.

Valter

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

23. februar 1942.

[Foča]

Primili smo vaš telegram od 13. II 1942. Pozdravljamo vaš predlog za objavljivanje proglasa u ime našeg Vrhovnog štaba Partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije.¹⁰⁴ Emitujte taj proglas i radio-televizijskim putem na jugoslovenskom ili na engleskom jeziku radi objavljivanja na našem jeziku u štampi.

Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/13.

Prevod s ruskog

DRUGU BEVCU [EDVARDU KARDELJU] I LOLI [IVI RIBARU]

Primio sam vaše pismo od 15. II¹⁰⁵, kao i pismo Lole omladinca¹⁰⁶ i dva Djedina telegrama.¹⁰⁷ Možete misliti koliko nas je razveselilo to povjerenje koje nam Djeda posvećuje. Dobro je što ste odmah odgovorili i dali našu saglasnost.¹⁰⁸ No ja sam i ovdje sa svoje strane uputio svoju saglasnost. Naime, moram vam javiti vrlo veselu novost da mi već 14 dana imamo s Djedom direktne veze, tako sjajne da se bolje zamisliti ne može.¹⁰⁹ Više to nije slučajno i na sreću, već svakog dana šaljem dugačke kobasice¹¹⁰, što bi kod vas prosto bilo nemoguće. Paja [Pavle Savić] i Veljko [Dragičević] prosto skaču od radosti. Mučili su se, siromasi, mnogo na svim mjestima, ali nikako uspjeli.¹¹¹ Tek kada smo ponovo osvojili centralu na čijoj su struji o Božiću bili poslali onu jedinu opširnu poruku, uspjeli smo opet uspostaviti vezu.¹¹² Do sada sam poslao već mnogo stvari, a uz svakodnevna uzgredna pitanja počinjem slati i temeljiti izvještaj. Od Djede sam primio do sada dva-tri komada, pa i onaj koji mi vi šaljete.¹¹³ Samo ga nismo mogli dobro razumjeti. Dogovorili smo se s Djedom i on je dao poseban program rada. Kao što vidiš, naša ofanziva poslije njemačke ofanzive donijela nam je ploda.

Pri osvajanju ove teritorije mi smo se ponovo snabdjeli motorizacijom. Imamo oko 7—8 dobrih velikih kamiona, koji su prepravljeni na ugljeni plin, i jedan veliki autobus, koji dnevno saobraća između Foče i Goražda. Osim toga, uspostavili smo željeznički saobraćaj na toj pruzi.¹¹⁴ Ali dalje od Goražda prema Međedi razorili smo potpuno prugu da nam ne bi neprijateljski vozovi dolazili u goste, iako je teren do Međede pod našom kontrolom. Inače imamo pune ruke posla, jer se borbe neprekidno vode kod Sjetline, kod Borča i na Glasincu. Ali te se borbe vode s našom inicijativom. Ustaške budale opet užurbano pripremaju neku ofanzivu protiv nas.¹¹⁵ Izgleda ovaj put pomoću Talijana, koji su već stigli u Sarajevo. Mislim da oni ni sami ne vjeruju u uspjeh te ofanzive, ali pošto je proljeće blizu, a opasnost za njih sve veća, oni se žure da još po ovoj zimi nešto postignu. Osim borbe s ustašama i Talijanima, mi smo se ozbiljno angažovali u likvidaciji četničkih bandi koje su se počele grupisati oko Čelebića, Čajniča i Pljevalja. Na tome zadatku učestvuje 6 naših bataljona od I i II proleterske brigade. Kod Čelebića smo razbili četničke bande (u stvari to su domaći seljaci, samo im je vodstvo iz Srbije) i sada stvaramo od njih narodnooslobodilačke dobrovoljačke bataljone i šaljemo pod našom komandom na

položaj. Veći dio njihovih vođa uspio je pravovremeno da pobjegne prema Pljevljima i Rudom. Juče su tri naša bataljona opkolila mjesto Zaborak blizu Čajniča, gdje se sakupljala četnička banda pod vodstvom srpskih četnika i oficira s ciljem da u pogodnom momentu udari zajedno s Talijanima iz Rudog i Pljevalja na nas. I tu smo uspjeli likvidirati to četničko gnijezdo. Pohvatano je nekoliko vođa, koji su odmah strijeljani, ali su ipak najglavniji uspjeli pobjeći. I ovdje je nađen dosta veliki plijen koji su ovi napljačkali oko Foče i Goražda i koji će nam dobro doći za ishranu vojske. Uzgred moram napomenuti da uspijevamo pomalo pronalaziti u gradovima Foči, Goraždu i Čajniču sakrivene veće zalihe razne manufakturne robe, od koje mi sada žurno izrađujemo već i odijela za borce Proleterske brigade i naših partizana. Osim ostalog, što je mene veoma obradovalo, našli smo 150 kg kafe itd.

Inače, ovdje smo razvili tako intenzivan politički rad da nadmašuje umnogome rad u Užicu i drugim mjestima gdje smo do sada bili. Naročito po ženskoj liniji ima velikih uspjeha. Ne samo među građankama nego još više među seljakinjama. Ovdje smo uspjeli da postignemo to da rade zajedno Muslimanke i Srпкиnje. U nedjelju smo održali ženski zbor, na kome su bile prisutne delegatkinje iz čitave oslobođene teritorije, a ponajviše seljakinje. Zbor je sjajno uspio, jer je bilo preko 500 žena. Tu je stvoren antifašistički savez žena za Bosnu i Hercegovinu.¹¹⁶ Najinteresantnije je to da se u ovim najzabačenijim bosanskim selima seljakinje masovno oduševljavaju narodnooslobodilačkom borbom. Partizani imaju veliki ugled kod žena, i one će nam mnogo pomoći da suzbiju kod muževa četničku propagandu. U samoj Foči uspjeli smo odmah prvih dana po dolasku okupiti 90% žena, koje dolaze na sastanke. Čitav taj rad su uglavnom vršile i vrše naše tri djevojke koje vi znate, uz pomoć drugarica iz četa koje se slučajno tu nalaze. One ne samo da rade ovdje među ženama već odlaze i u udaljena mjesta i sela, gdje s uspjehom okupljaju žene na bazi narodnooslobodilačke borbe, na bazi borbe protiv fašizma i okupatora, na bazi: sve za front.¹¹⁷ Osim vrlo uspješnog rada među ženama, razvija se s velikim uspjehom i rad među omladinom. Tu je sada dosta aktivan Jurica [Ribar], koji, siromah, ima pune ruke posla, a odviše malo sposobnih kadrova za taj rad.¹¹⁸ Uspjeh rada među omladinom najviše karakteriše slučaj da smo za dva dana uspjeli u Foči okupiti oko 700 članova u omladinski savez. Sada stvaramo posebne omladinske partizanske čete, od kojih je u Goraždu jedna stvorena i poslana na položaj. Sada se tamo stvara već druga četa, i čim dobije potrebnu vojnu obuku, krenuće na front. Ovdje u Foči stvorili smo takođe jednu omladinsku četu, koja je ušla u sastav Prve proleterske brigade.¹¹⁹ Mi mislimo sve omladinske čete uključiti u proleterske brigade. Inače sve one čete i bataljoni koje smo mi poslije bjekstva četničkih vođa uzeli pod svoju komandu sada se dobro bore zajedno s našim jedinicama brigade, iako još tu i tamo ima pojava nediscipline zbog buškanja petokolonaških elemenata, koje

mi na zgodan način nastojimo izolirati od masa. Mi energično uspostavljamo disciplinu u tim dobrovoljačkim jedinicama, koje se prije nisu mogle nazvati vojskom, jer su bile pljačkaški nastrojene usljed štetnog četničkog uticaja. Prije deset dana stigoše od Veljka [Milovana Đilasa] iz Sandžaka kuriri s izvještajem da se morao povući iz Nove Varoši na drugu stranu Lima jer su ih napali nedićevci i četnici iz Srbije i iz Sandžaka, a Talijani iz Prijepolja i iz Bistrice. Naši su se povukli nakon nekoliko dana žestoke borbe, u kojoj su razbili nekoliko puta četnike i nedićevce, ali pošto su bili opkoljeni (jer vam je poznat nezgodan teren tamo), morali su se s borbom povući preko Lima. Povuklo se oko 1000 boraca, i to gazeći Lim do grudi. I to je jedan junački podvig naših partizana, koji po velikoj zimi i snijegu mogu da izvrše takav pokret. Sada se nalaze oko Pljevalja s određenim zadacima, a veći dio je pozvan ovamo, gdje stvaramo od njih Drugu proletersku brigadu, jer Đido [Milovan Đilas] kaže da je njihov moral na veoma visokom stepenu. Ja mu vjerujem da je sklon da gleda uvijek suviše kritički. Osim toga, on je ionako izvršio veliku čistku, jer je preko 200 ljudi diskvalifikovao kao partizane i poslao ih na sve četiri strane svijeta. Mi sada te ljude prihvaćamo i nastojimo da ih iskoristimo jednim dijelom u pozadinskoj službi, a jednim dijelom u partizanskim redovima.¹²⁰ Inače moram da vam saopštim da para nije donio skoro nimalo sa sobom, osim nešto njemačkih, nego ih je ostavio tamo, a pored toga mi javlja da su oni sanduci u R[adojnici] otkriveni od nekih lopova, koji su noću odnijeli oko 10 sanduka. To je jedna aljkavost s čitavim tim sakrivanjem, koja se ne može tako lako oprostiti. S druge strane, papir je mogao donijeti, a ipak ga je ostavio tamo. Ako za izvjesno vrijeme ne uspijemo osvojiti opet neku banku, biće nam dosta teško.¹²¹

Prije 14 dana čuli su se ovdje oko 12 sati noću neki avioni. Nekoliko dana poslije toga javlja nam Tempo [Svetožar Vukmanović] iz S[arajeva] da su se na Romaniju spustili neki padobranc, koji su pali u ruke ustaša i Nijemaca. Osim toga, spušteno je nešto ratnog materijala, mitraljeza itd. Ti padobranc bili su 2 jugoslovenska i 2 engleska oficira. Jugoslovenski oficiri su na saslušanju izjavili da su se digli u Bengaziju. Oni su predani dalje u Beograd.¹²² Prema tome, to su bila 3 engleska aviona¹²³, ali me čudi kako to da su oni došli tačno po onom uputstvu s naše strane.¹²⁴

Ja sam javio Djedi da nam takve goste više ne šalje, jer smo imali dosta muke i s onima u Srbiji.¹²⁵ Oni su došli u najnezgodniji čas, kada je baš neprijatelj držao tu teritoriju u svojim rukama.¹²⁶

A sada nekoliko riječi kao odgovor na tvoje pismo. Vi ste, izgleda, mnogo teže zamišljali tu ofanzivu nego što je ona u stvari bila. Veze s nama nisu nimalo teže nego što su bile prije. Jedino je to donekle poremetila provala u Zagrebu i dobro je što ste vi tu vezu uspostavili odvojeno od tehnike KPH.¹²⁷ Ja sam zamišljao to tako da do svih provala tamo dolazi zbog aljkavosti i nekonspiracije. Ja mislim da je već

vrijeme da se jedanput u H[rvatskoj] počne malo ozbiljnije gledati na konspiraciju u tehnici, jer je prosto sramota da uspjesi neprijatelja proizlaze baš uvijek krivicom samih naših ljudi. Tamo treba postaviti za rukovodioca tehnike ozbiljnog čovjeka, partijca sigurnog i provjerenog, koji će organizovati tehniku tako da neće znati svaki sve nego samo konkretno ono na čemu radi. Slažem se s tim kako ste vi privremeno postavili rukovodstvo KPH.¹²⁸ Fati [Andrija Hebrang] bezuslovno da ode iz Z[agreba], jer bi bila velika šteta da nam padne, pošto ionako oskudijevamo u rukovodećim kadrovima u Hrvatskoj.¹²⁹ Vlada [Popović] isto tako treba da se jako čuva, jer nam je odviše mnogo kadrova već uništeno u H[rvatskoj].¹³⁰

Sasvim ste pravilno postavili pred KPH zadatak da je pitanje mobilizacije u H[rvatskoj] najvažnije pitanje, podvlačim: najvažnije u svakom pogledu. Hrvatski vojnici ne smiju biti Hitlerovo oružje u borbi protiv Sovjetskog Saveza¹³¹, ne smiju biti oružje u ruci protiv partizanskih odreda.¹³¹ Treba u svim dokumentima KPH neprekidno i uporno podvlačiti kolika sramota bi se nanijela hrvatskom narodu kada bi se on dao i dalje voditi u borbu bilo kuda protiv onih koji nose narodima slobodu. Treba podvlačiti da bi to bilo prava katastrofa za hrvatski narod. Da bi se u toj propagandi imalo što više uspjeha, potrebno je u hrvatskim selima pojačati rad Partije do maksimuma. Tu u hrvatskim selima treba da leži težište rada KPH, a ne samo zadržavati se u velikim gradovima i stalno gurati kadrove pod udarac neprijatelja. Danas je važnije no ikada pridobiti seljačke mase za nas, odnosno za našu narodnooslobodilačku borbu. To pridobijanje seljaka treba da ide i po liniji diferencijacije na selu, po liniji odvajanja siromašnih i srednjih seljaka od kulaka, koji sačinjavaju uporište reakcionarnog vodstva HSS-a na čelu s Mačekom, koji sačinjavaju i bazu bandita Pavelića. Vrlo je dobro što ste uhvatili vezu s nekim HSS-ovcima koji su spremni da na bazi narodnooslobodilačke borbe sarađuju s nama.¹³² Postupite onako kao što ste i sami u pismu podvukli, učvršćujte i produbljujte te veze. Ne zaboravite na to da se sva reakcija, kako srpska tako i hrvatska i druga, danas već ujedinjuje na bazi klasnih interesa u borbi protiv nas. Ona nije marila ni od samog početka za narodnooslobodilačku borbu, a danas pogotovu stoji potpuno u službi okupatora, praveći međusobno razne kompromise samo da bi uskladila svoju borbu protiv naših narodnooslobodilačkih partizanskih odreda. U tome su jedinstveni i Nedić, Pećanac, Pavelić, Maček i tzv. jugoslovenska vlada u Londonu. Ja sam već javio Djedi o razornom dejstvu koje vrše neki članovi londonske vlade. Slažem se da je već potrebno otvoreno istupiti protiv pojedinih članova londonske vlade, a prema potrebi, ako za to bude razloga, i protiv cijele vlade kao takve. Razumije se da ti naši napadi protiv izdajničkog držanja pojedinih članova vlade i vlade kao cjeline moraju biti taktični, mora se uvijek kritički iznositi pred našu javnost držanje tih ljudi i kazati otvoreno da ono ometa našu narodnooslobodilačku borbu. Ti naši napadi ne smiju biti identični

s našim napadima protiv Nedića i Pavelića, već u skladu s međunarodnim događajima, zapravo nama nije ni potrebno da istupamo oštrije, jer je ta naša vlada u Londonu ionako nemoćna da utiče na razvoj događaja u našoj zemlji. Više je potrebno udarati na njene pristalice ovdje u zemlji kao što su Maček i razni drugi »demokratski« elementi, koji ovdje otvoreno sarađuju s okupatorom. Njih treba ovdje napadati ne kao pristalice londonske vlade ili anglofile, već kao izdajice i sluge njemačkog i talijanskog okupatora u našoj zemlji.

Što se tiče rada po vojnoj liniji, morate po svaku cijenu uspostaviti najtješnje veze s vojskom i oficirima. Mi ćemo uskoro da vam pošaljemo za taj rad druga Mitra [Bakića].¹³³ Djevojku vam nijednu ne možemo poslati, jer su one ovdje dosta zaposlene ne samo na tehničkom radu kod nas nego i na političkom radu, koji, kao što ste već vidjeli, one s uspjehom vrše.

Prije četiri dana stigao nam je ponovo iz Srbije od Mirka [Tomića] kurir, i to onaj isti koji je bio došao u Čevljanoviće. Mirko javlja o neprekidnim žestokim borbama s Nedićevim i Pećančevim bandama, kao i s Nijemcima u okolini Valjeva, odnosno na masivu Mačkov kamen — Medvednik — Maljen. Naši se nalaze oko Počute, a imaju 3 jaka odreda, koji su raspodijeljeni na sektoru do Ravne gore.¹³⁴ K njima se uspio probiti iz Nove Varoši o Božiću jedan kosmajski bataljon od 300 boraca, koji je uz put imao teške borbe kod Semegnjeva na Zlatiboru, kod Bioske i drugih mjesta s Nijemcima i nedićevcima. Grupni komandant na tome sektoru je drug Bradonja [Radivoje Jovanović], što nas je naročito obradovalo. Mirko piše da su uslovi za nas u Srbiji kolosalni, da je nezadovoljstvo Nedićem kod seljaka ogromno i da će čim dođe proljeće buknuti još veći, još jači narodni ustanak u Srbiji. Mi ćemo naskoro s njima uspostaviti češće veze i nastojati prebaciti tamo izvjestan broj rukovodećih kadrova. Mirko piše da oni imaju vezu skoro sa svim odredima u Srbiji. Kaže da je Toplički odred, koji broji preko 300 boraca i ima preko 30 puškomitraljeza, u nekoliko mahova teško razbio četnike, pri čemu je zarobio 100 Pećančevih četnika. Uopšte uzevši, situacija se u Srbiji povoljno razvija za nas, uprkos strahovitog terora koji vrše nedićevci i četnici nad narodom.

Što se tiče Makedonije, slažemo se da bi bilo bolje tamo poslati Uču [Žarka Zrenjanina], a ako je nemoguće, da se pošalje Bobi [Dobrovoje Radosavljević] kao instruktor.¹³⁵ Mi smo i preko ovih naših veza uputili nekoliko pisama u Beograd.¹³⁶ Izgleda da Mihajlo [Blagoje Nešković] dobro tamo gura, i nastojte da s njim imate što čvršće veze i da sada naročitu pažnju posvetite ponovnoj aktivizaciji i organizaciji partizanskih odreda.

U Crnoj Gori je situacija vrlo dobra, moral naroda se poslije neuspjeha kod Pljevalja ponovo podigao i crnogorski partizanski odredi vode borbu s Talijanima. Oni su, tako reći, gospodari čitave Crne Gore osim u dva-tri grada.

Za vrijeme posljednje ofanzive je naš Birčanski odred do nogu razbio hrvatske ustaše i zarobio dvije satnije vojnika. Osim ostalog ratnog plijena, zarobljeno je 7 puškomitraljeza, nekoliko mitraljeza, 20 000 metaka, 150 šinjela itd.¹³⁷

Posvetite naročitu pažnju radu među ženama. Taj rad može uspješno da se vrši na bazi okupljanja žena za pomoć narodnooslobodilačkoj borbi. Ovdje se uspjelo okupiti stotine i stotine žena u antifašistički savez na bazi pomoći frontu: pletenja čarapa, džempera, sakupljanja priloga, stupanja u bolničarke itd. Žene su se toga rada prihvatile s velikim oduševljenjem. Mi smo ovdje našli oko 2000 kg vune, od koje se već predu i pletu stotine pari čarapa i rukavica. Pošto sve više ima zahtjeva od žena da idu u odrede, mi smo riješili da se one primaju u odrede ne samo kao bolničarke već i kao borci. Bilo bi prava sramota za nas da onemogućimo ženama da se i one s puškom u ruci bore za narodno oslobođenje.

Nastojte i vi u Hrvatskoj da stvarate specijalne omladinske partizanske čete koje će pod dobrim rukovodstvom i pravilnim političkim radom biti naše uporište i u drugoj fazi borbe. Ne zaboravite našu direktivu da se već sada stvaraju udarni bataljoni od kojih ćemo stvarati proleterske brigade, a od kojih vi treba da pošaljete jedan dio u Prvu proletersku brigadu.

Nas mnogo veseli što se stvar narodnooslobodilačke borbe u Sloveniji tako povoljno razvija. Izjavite u naše ime priznanje Slovenačkom partizanskom štabu za uspješnu borbu protiv okupatora i junačko držanje slovenačkih partizana. Dobro je što su počeli tamo tako energično s likvidacijom petokolonaških elemenata i dražinovaca, koji hoće da izazovu građanski rat. Pozdravite mnogo sve drugove u Hrvatskoj i Sloveniji. Javite nam se opet što opširnije.

23. februar 1942.

[Foča]

S drugarskim pozdravom

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Tito

DRUGU TEMPU

[SVETOZARU VUKMANOVIĆU TEMPU, KOMANDANTU
GLAVNOG ŠTABA NOP I DO BOSNE I HERCEGOVINE]

Primio sam tvoje pismo od 20. II¹³⁸, kao i pisma iz Zagreba i četiri kutije »Drine«.¹³⁹ Konačno ste ipak uspjeli uspostaviti vezu sa Z[agrebom].¹⁴⁰ Dobro je što su drugovi tamo odvojili veze s vama od hrvatske tehnike.¹⁴¹ Nastojte da nešto slično udesite i kod vas da bi naše veze bile što sigurnije i osigurane od provale.

U pogledu pokušaja Pavelićeve bande da mobiliše Muslimane protiv nas, ne treba se nimalo čuditi. Oni su kadri da se služe najgorim sredstvima samo da bi došli do svoga cilja, tj. zavaditi narod i izazvati građanski rat. Razumije se da su sve bajke o pokolju Muslimana u Foči obična laž, jer su poslije našeg dolaska Muslimani počeli slobodno da se kreću, da se mnogi vraćaju u Foču koji [su] bili pobjegli, da učestvuju u političkom životu itd. Da bi Pavelićevi banditi postigli svoj cilj, oni su nahuškali neke bande u Borču, koje su juče provalile do Popovog Mosta i popalile oko 20 kuća i ubile nekoliko Srba. Mi smo hitno poslali jedan bataljon Proleterske brigade, s jednom mjesnom četom, koji je te bande tokom noći najurio i tjerao prema Borču. To je jedna veoma providna provokacija, koja ima za cilj da izazove pokolj Muslimana u Foči da bi poslije mogli pridobiti Muslimane u borbi protiv nas. No ta provokacija nije uspjela i neće uspjeti, jer mi ne diramo mirno stanovništvo, već uništavamo samo onoga ko ide s oružjem protiv nas pa zvao se on Musliman, Srbin ili Hrvat. Naprotiv, Muslimanima u Foči i na čitavoj oslobođenoj teritoriji sada je odlaknulo, i oni blagosiljaju naš dolazak. Razumije se da taj odnos izjednačenja Srba i Muslimana nailazi kod petokolonskih elemenata, pa i kod mnogih neupućenih, na otpor i optuživanje da mi tolerišemo samo Muslimane. Ali veliki dio stanovništva Srba razumije ovu našu liniju, jer ne vidi u tome neko posebno tolerisanje Muslimana, već želju da se zavedu red, sigurnost i bratstvo među narodima. Na ovom terenu izdavati letak i tumačiti da ustaške optužbe nisu tačne bilo bi prosto nepotrebno, jer svi Muslimani, pa čak i oni u Borču, vrlo dobro znaju kako mi s Muslimanima postupamo. Zbog toga je u Borču došlo do izvjesnog cijepanja među Muslimanima, jer bi mnogi htjeli da se vrate, ali im ne daju ustaše. Zato su oni sada izveli tu provokaciju.

Pošto već nisi otišao na savjetovanje¹⁴², onda kreni na teren kada svršiš sa svim poslovima u S[arajevu]. Ti si sada tamo potreban jer se oni tamo veoma slabo snalaze.¹⁴³ U toku ova dva dana mi već šaljemo jednu jaču jedinicu Proleterske brigade na Glasinac jer to za-

htijevaju mjesne Gučevska i Sočevska četa, koje će se tim još više učvrstiti i postati još borbenije. Čim svršimo potrebne pripreme, mi ćemo na onaj teren poslati još više snaga.

Prije nekoliko dana likvidirali smo četničko društvo kod Čelebića.¹⁴⁴ Vođe su pobjegle, a seljake smo organizovali u dobrovoljačke odrede (oko 300). Tamo smo našli priličan plijen. Pored ostaloga, 3000 kg žita. Juče smo (3 naša bataljona) likvidirali četničko gnijezdo u Zaborku između Rudog i Čajniča. Uhvaćeno je oko 6—7 vodećih, koji su odmah strijeljani, ali glavni su pobjegli u Rudo.¹⁴⁵ I tu je uhvaćen dosta veliki plijen. Ovo četničko gnijezdo trebalo je služiti kao baza za napad Talijana i četnika iz Rudog na nas. Danas su, izgleda, naši Crnogorci likvidirali talijansku posadu u Ulogu, ali još nemamo podataka.¹⁴⁶ Naše su snage izvršile već dva napada na Praču i Sjetlinu, ali nisu uspjele da zauzmu ova mjesta, jer su snage bile premalene i nisu imale teškog oruđa.¹⁴⁷ Kako vidiš, mi imamo inicijativu na svim mjestima i ujedno se pripremamo za tzv. ustašku ofanzivu.¹⁴⁸ Snaga mi sada imamo ovdje prilično. Stvaramo i Drugu proletersku brigadu od onih bataljona koji su stigli iz Nove Varoši.

S Djedom imamo izvršne direktne veze, tako da više ne zavisimo od Vazduha.¹⁴⁹ Kafe nam nemojte slati, jer smo uspjeli ovdje zaplijeniti oko 150 kg. Osim toga, uspjeli smo pronaći dosta veliku količinu sakrivene manufakture, od koje sada pravimo veš i odijela za vojsku.

Kada stigneš gore na teren, formiraj odmah onaj bataljon za Proletersku brigadu i pošalji ga ovamo na Glasinac, gdje će stupiti u sastav brigade, koja će, nadamo se, moći u najskorije vrijeme da pristupi čišćenju terena u određenom pravcu.¹⁵⁰ Na tome terenu potrebne su nam čete koje će htjeti da se bore protiv Nedića i izdajničkih četnika, a ostale ćemo upotrijebiti protiv ustaša.

Već sam nekoliko puta tražio serum protiv tetanusa i tifusa i molim da mi to pošaljete. Pošalji mi filmove i one slike ako su razvijene.¹⁵¹ Ako nema filmova za moj aparat, onda mi pošaljite jedan dobar aparat s dosta filmova jer je vrlo važno da se snimaju izvjesni prizori iz svakodnevnog partizanskog života i borbe.

Pošaljite nam što prije literaturu o ženskom pokretu radi pripreme naših drugarica za 8. mart. Pošaljite i neke referate ako imate od prošlih godina o 8. martu.

[23. februar. 1942..

Foča]

S drugarskim pozdravom:

Tito

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Hitno su nam potrebni lijekovi, naročito protiv tifusa.¹⁵² Radi bolje veze s vama, pošaljite nam jaču radio-stanicu. Pošaljite nam hitno municije i automatskog oružja. Pošaljite avionom i bacite padobranima na Žabljaku, kod Durmitora u Crnoj Gori.

24. februar 1942.

[Foča]

[Valter]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/14.

Prevod s ruskog

ŠTABU FOČANSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG I DOBROVOLJAČKOG ODREDA

24. februar 1942.

[Foča]

Odlukom Vrhovnog štaba formira se Štab Fočanskog narodnooslobodilačkog partizanskog i dobrovoljačkog odreda. Čitava teritorija fočanskog sreza potpada pod rukovodstvo ovoga odreda.

Štab odreda sačinjavaju: komandant drug Strahinja Kočović, politički komesar drug Stevo Singer; zamjenik komandanta drug Momčilo Kočović, zamjenik političkog komesara drug¹⁵³.

Odredu pripadaju četiri bataljona, i to:

1) Prvi bataljon — »Zakmurski«. Štab bataljona sačinjavaju: komandant drug Svetozar Gagović, politički komesar drug

U sastav ovoga bataljona ulaze slijedeće čete:

Prva zakmurska, koja se popunjava iz slijedećih sela: Đedovo, Kuta, Štović, Gradac, Prisoje, Brod, Risjak.

Druga zakmurska, koja se popunjava iz slijedećih sela: Zakmur, Trebična, Stubice, Ljubinja, Vrbnica, Trbušće.

Treća zakmurska, koja se popunjava iz slijedećih sela: Ćurevo, Beleni, Prijedel, Alačići, Mješaji, Bukovica.

2) Drugi bataljon — »Dragočavsko-čelebički«. Štab bataljona sačinjavaju: komandant drug Rade Stefanović, politički komesar drug

U sastav ovoga bataljona ulaze slijedeće čete:

Prva četa — Bunovska, koja se popunjava iz slijedećih sela: Bastasi, Pejkovići, Krčmići, Kopilovi, Mazoče, Bunovi.

Druga četa — Biokovska, koja se popunjava iz slijedećih sela: Biokovo, Kruščica, Dragočava, Mirići, Zavajit, Zlatni Bor.

Treća četa — Čelebićka, koja se popunjava iz slijedećih sela: Čelebić, Hoćevo, Borje, Rijeka, Rajkovići, Radonjići, Suvo Polje, Krnja Jela.

Četvrta četa — Meštrovačka, koja se popunjava iz sela Meštrovac i Velenići.

3) Treći bataljon — »Jošaničko-slatinski«. Štab bataljona sačinjavaju: komandant drug Tomo Vuković, politički komesar drug

U sastav bataljona ulaze slijedeće čete:

Prva četa — Jošanička, kojoj pripadaju sva sela opštine jošaničke.

Druga četa — Gornjoslatinska, kojoj pripadaju sva sela Gornje Slatine.

Treća četa — Donjoslatinska, kojoj pripadaju sva sela Donje Slatine s Papratnom i Brusnom.

4) Četvrti bataljon — »Miljevinski«. Štab bataljona sačinjavaju: komandant drug Đorđe Vuković, politički komesar

U sastav ovoga bataljona ulaze slijedeće čete:

Prva četa — Miljevska.

Druga četa — Miljevska.

Treća četa — Fočanska, kojoj pripada i selo Orahovo.

Komandanti bataljona s političkim komesarima redovno i obavezno vode svoje jedinice u borbu. Na mjestima teritorijalnih štabova uvijek mora ostati lice iz štaba koje će vršiti potrebne dužnosti (pozivanje novoga ljudstva, pošiljka hrane i ostalo snabdijevanje, zamjena ljudstva i ostalo).

Komandanti bataljona odrediće i postaviće komandire četa, uzimajući ljude koji potpomažu i vode narodnooslobodilačku borbu. Političke komesare postavio je ovaj štab.

Vojnici jedne čete ne smiju prelaziti u drugu četu. Dakle, strogo je ograničena teritorija s koje se imaju mobilisati i formirati čete.

Komandanti će formirati svoje jedinice što prije, a najdálje do kraja ovoga mjeseca. Tada podnijeti spiskove u kojima naznačiti ljudstvo koje ima puške, a odvojeno ljudstvo koje nema oružje. Za potrebe pomoćnih službi uzeti po nekoliko obveznika bez pušaka. Isto tako, dostaviti spisak odbjeglih obveznika, koji se nisu odazvali pozivu za mobilizaciju.

Seoske straže određuju NOO. Ali, u ovim stražama ne mogu biti ljudi koji su sposobni za borbu na frontu (već oni od preko 45 godina). Naoružanje seoskih straža treba da se sastoji od starih pušaka, dok sve ostalo oružje mora biti dodijeljeno obveznicima.

Sumnjivim i kolebljivim elementima uzeti oružje i dati ga valjanim borcima.

Kako je formirana prva proleterska Omladinska četa iz sreza fočanskog¹⁵⁴, to će komandanti ovo saopštiti omladini svih četa. Nastojati da se i iz svih četa jave omladinci za ulazak u ovu omladinsku četu. Prijavljene mladiće upućivati u četu koja sada ima vojničko-teoretski kurs u Foči.

Za neizvršenje ovoga naređenja kaznićemo svakoga po ratnim zakonima Partizanske i Dobrovoljačke vojske.

Kao pomoćni organi biće postavljene Partizanske straže u slijedećim mjestima: Čelebiću, Vikoću, Gornjoj Slatini, Ustikolini, Miljevini, Trnovači, Šćepan-polju.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

25. februar 1942.

[Foča]

U Bosnu već dolazi talijanska vojska namesto njemačke, koja ubrzano odlazi.¹⁵⁵ Hrvatske ustaše, zajedno s Talijanima, pripremaju novu ofanzivu protiv nas.¹⁵⁶

Imamo podataka da je izdajnik Nedić obećao Hitleru da na proljeće pošalje 50 000 srpskih vojnika na istočni front.¹⁵⁷ Bojeći se toga Nedićevi vojnici dezertiraju. Pavelić je takođe obećao 300 000 vojnika Hitleru¹⁵⁸, ali mobilizacija nije uspjela. Preko 50% odbilo je da ide u Pavelićevu vojsku. Mobilizacija je zasad obustavljena.

Hitler je naredio Paveliću da amnestira sve lidere HSS-a. Takođe je iz zatvora pušten i Maček. Po Hitlerovom naređenju, Pavelić treba da podijeli vlast s Mačekom, smatrajući da će tako slomiti otpor hrvatskih seljaka protiv mobilizacije.¹⁵⁹

Valter

Pisao sam ruskom azbukom, a ozgor označio latinicom šta koje slovo znači.

Zdravo

T. T.

[MOŠI PIJADE, DELEGATU VRHOVNOG ŠTABA]

Druže Šiki,

Primio sam tvoje pismo i antitetanus u potpunom redu.¹⁶⁰ Ja ti se divim da si uspio za tri dana stići na mjesto.¹⁶¹ Veoma nas je iznenadila vijest da su Talijani dva puta bombardovali Žabljak.¹⁶² Niste nam ništa javili da li su gađali bolnicu i da li ste vi što preduzeli za osiguranje bolesnika u slučaju bombardovanja. Ja mislim da ti banditi neće mirovati, već da će se njihov napad ponavljati. Prema tome, morali biste se pobrinuti tamo za neka skloništa.

Iz Glavnog crnogorskog štaba nam pišu da je tamo stigla kod njih opet jedna englesko-jugos[lovenska] misija na isti način kao i prva, samo što su sada došla dva Engleza, a samo jedan Jugosloven.¹⁶³ Oni traže da dođu u naš Vrhovni štab da razgovaraju sa mnom, a osim toga da vide šta se dogodilo s njihovim prethodnikom Markom.¹⁶⁴ Oni pričaju da se jedna ista takva misija iskrcala negdje u Dalmaciji.¹⁶⁵ Osim toga, kažu da će se ovih dana njihov avion spustiti na Žabljak, pa bih te upozorio da mu ne padaš u zagrljaj misleći da je to onaj na koji mi čekamo.¹⁶⁶ Ako se tako nešto dogodi, ti ga primi i onda javi nama. Ja sam po čitavom tom pitanju javio Djedi [Kominterni] i tražio od njega upute šta da radim.¹⁶⁷ Ovu misiju koja dolazi k nama treba sigurnim putem i bez smetnji dovesti ovamo.

Ja još nisam dobio nikakvog obavještenja od Djede o posjeti.¹⁶⁸ Samo sam dobio jedan vrlo važan tel[egram] u kome kaže odnosno predlaže da Vrhovni štab partizana u ime naroda Jugoslavije uputi jedan proglas na sve evropske narode, a naročito na Francusku i Čehoslovačku, u kome bi ukazao na potrebu borbe protiv okupatora, na primjere kako se jugoslovenski narodi bore itd. Djeda je u tome tražio naše mišljenje i kaže da bi oni mogli dati tom proglasu najširi publicitet putem radija i štampe. Razumije se da sam odmah odgovorio i dao našu saglasnost, jer je to zaista velika počast za našu Partiju i naš partizanski pokret. Nadamo se da će za nekoliko dana taj proglas biti objavljen.

Javi se što prije.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

25. februar 1942
[Foča]

Tito

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Ovih dana došla je podmornicom u Crnu Goru jedna engleska vojna misija — jedan jugoslovenski poručnik, jedan engleski oficir i radista sa radio-stanicom. Sada se nalaze u Crnogorskom partizanskom štabu. Oni kažu da je jedna njihova misija stigla u Dalmaciju i da će još neke stići avionima.¹⁶⁹ Oni traže sastanak s Titom u Vrhovnom štabu. Ne znam kako da postupimo. Molimo javite odmah šta da radimo. Može li se u njih imati povjerenja.

[25. februar 1942, Foča]

Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/16.

Prevod s ruskog

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA CRNU GORU I BOKU

Primili smo vaše pismo od 13. II 1942. god., kao i neke druge materijale — pozdrave, omladinski list i vaše Saopštenje.¹⁷⁰ Ovi isti kuriri koji su donijeli vaše pismo donijeli su nam saopštenje iz Žabljaka o tome da je Žabljak dva puta žestoko bombardovan od Talijana ovih posljednjih dana. Govori se čak da je drugi put izbačeno oko 100 bombi, ali da sve to nije učinilo velike štete, iako je bilo nekoliko pogodaka, pošto se narod iselio odmah poslije prvog bombardovanja. Nama se čini da talijanski žabari¹⁷¹ vrše ta bombardovanja u cilju represalija. Prije nekoliko dana mi smo poslali druga Šikija [Mošu Pijade] na Žabljak s izvjesnim zadatkom u pogledu pripreme za dolazak naših prijatelja.¹⁷² On ostaje tamo samo na jedan kraći period. U vezi s vašim saopštenjem o dolasku k vama engleske misije i o njihovoj izjavi da će se na Žabljak neko i od njih spustiti, mi smo poslali Šikiju poruku šta treba da preduzme. Što se tiče te misije koja je došla k vama, treba da je odmah uputite sa sigurnom pratnjom k nama. Treba paziti da ne dođe u doticaj s četničkim bandama koje postoje u Crnoj Gori. Mi ne znamo s kakvim je zadatkom ta misija došla i slažemo se s vama da je ne treba pustiti onim pravcem kojim je išla prva.¹⁷³ Uostalom, to je sada i nemoguće jer Dražina vojska ta[mo] tako reći i ne postoji, a sve ostale četničke bande, uključivši i Dražine pristalice, nalaze se u otvorenom sukobu s nama, kao saveznici njemačkih i talijanskih okupatora. Ali naša je dužnost da mi tu misiju primimo, da joj detaljno objasnimo situaciju i da odlučno tražimo od njih [Saveznika] da pošalju oružje, jer na teritoriji Jugoslavije postoji jedina realna vojnička snaga i jedina koja vodi borbu s okupatorima. Prema tome, ako je Saveznicima stalo da pomognu narodnooslobodilačku borbu u Jugoslaviji, onda je mogu pomoći samo na taj način, jer svaka pomoć drugim vojno-četničkim formacijama jeste pomoć okupatorima, a ne narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji. Tražimo od vas da prema misiji postupate korektno, da nesmetano dođe do nas, jer je to zaista, kao što i sami kažete, krupno političko pitanje, pitanje međunarodnog karaktera. Mi smo o toj stvari već saopštili tamo gdje treba i tražili razjašnjenje u toj stvari.¹⁷⁴ Kada oni dođu do nas mi ćemo već vidjeti šta oni zapravo hoće; ne sviđa nam se samo to što je počelo dolaziti nešto mnogo tih misija od one strane [od] koje mi ne želimo, a nikakve pomoći.¹⁷⁵ Prije 16—17 dana pojavila su se u 12 sati noću iznad naše teritorije ovdje neka tri nepoznata aviona. Kasnije nam je Tempo

javio iz Sarajeva da su se negdje oko Romanije padobranima spustila 4 oficira, i to 2 engleska i 2 jugoslovenska. Pošto je taj predio usljed ofanzive bio u rukama neprijatelja, ti poslanici s vazduha pali su u ruke ustaša i Nijemaca. Na saslušanju u Sarajevu jugoslovenski oficiri su kazali da su se digli u Bengaziju u Africi. Međutim, Englez nije htio ništa da kaže. Poslije toga otpremili su ih sve skupa u Beograd. Nešto se priča da su bacili i automatskog oružja, ali to nije potvrđeno.¹⁷⁶ Što se tiče Marka [Bila Hadsona], koga oni traže, mi ćemo im čitavu stvar tačno objasniti. On je po vlastitom navaljivanju otišao od nas iz Radoinje prema Srbiji za vrijeme novembarske njemačke ofanzive, i to zajedno s popom Vladom Zečevićem i drugom Mirkom [Tomićem], koji su išli s jednom jačom četom u Srbiju u okolinu Krupnja. Očevici pričaju da je za vrijeme borbe s četnicima kaluđera Zdravka u blizini Manastira Banje sa svojim tovarnim konjem zaostao i da su ga, po svoj prilici, zarobili četnici kaluđera Zdravka. Pošto je on imao kod sebe krupne sume novca, nije isključeno da su ga ti četnički banditi možda i ubili, a možda su ga predali Talijanima, pošto tu bandu kaluđera Zdravka izdržavaju Talijani. Pošto je pop Vlada Zečević stigao s ostalima sretno na područje Krupnja, to ćemo mi tražiti od njega preko kurira da nam tačno javi kako se to dogodilo.¹⁷⁷

Što se tiče četničkih bandi u Crnoj Gori, preduzmite najenergičnije mjere da se one u klici uguše. Treba da budete vrlo budni da vam u redovima partizanskih odreda razni huškači ne razbijaju jedinstvo i da vam se ne dogodi više slučaj sličan onome koji je bio kod Nikšića i o kome vi saopštavate.¹⁷⁸ Situacija je danas takva u čitavoj zemlji da je borba protiv četnika sastavni dio borbe protiv okupatora, jer se sve četničke struje ujedinjuju i u savezu s okupatorima i zajedno s njima vode borbu protiv narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske. Pitanje četnika u Vasojevićima treba što prije riješiti, jer ne možemo dugo držati naše snage vezane oko tih sela, jer s dolaskom proljeća pred nama se postavljaju zadaci energičnijeg čišćenja naše zemlje od okupatorskih bandi. Pri razbijanju četničkih bandi treba upotrijebiti u prvom redu i političko oružje. Treba objasniti zavedenim seljacima šta hoće njihovi vođi, da su oni u službi okupatora, da je to protiv interesa nar[odno]slo[bodilačke] borbe, i tek onda ako to ne pomaže, treba najodlučnije istupiti oružanom akcijom. Treba tim zavedenim seljacima objasniti da talijanski okupator baš to i hoće tj. da zavadi crnogorski narod među sobom, da raspiri građanski rat i da na taj način on ostane na miru i da lakše drži u podjarmljenosti Crnu Goru.

Pošto su naše srpske i sandžačke snage bile napadnute u Novoj Varoši sa svih strana od nedićevaca i četnika iz Srbije, od mjesnih bandi i četnika oko Nove Varoši i Talijana iz Prijepolja i Bistrice, morali su se naši povući pred opasnošću da ne budu potpuno opkoljeni. Naši su se povukli gazeći Lim blizu Brodareva. Taj pokret je izvršen vrlo dobro i organizovano, ali uz borbu na čitavom putu.¹⁷⁹ Tri sandžačka

bataljona koja su došla ovamo ostaju oko Pljevalja, a četiri srpska bataljona došla su već u Čajniče, gdje ulaze u sastav II proleterske brigade.¹⁸⁰ Mi smo izvršili izvjesnu reorganizaciju u vojnom rukovodstvu Sandžaka, i to tako da je stvoren sandžački štab za cijeli Sandžak, u koji ulaze kao komandant Knežević, kao polit[ički] kom[esar] Velimir Jakić i ona dva druga koji se sada nalaze oko Bijelog Polja u Štabu Crnogorsko-sandžačkog odreda, i to Peruničić i Đuričković. Kao načelnik štaba ušao je kapetan Terzić.¹⁸¹ Sandžačko-crnogorski štab više ne postoji, nego postoji samo Štab Crnogorsko-sandžačkog odreda. Peruničić i Đuričković ostaju na dosadašnjem terenu da rukovode operacijama prema Bijelom Polju. Što se tiče pomoći koju vi tražite u novcu, mi vam pored najbolje volje ne možemo udovoljiti, jer Đido [Milovan Đilas] nije ništa donio sa sobom, već je ostavio tamo, a zbog aljkave pohrane tamo je pokradeno 8 sanduka srebra.¹⁸² Mi vam možemo pružiti pomoć u drugom obliku, naime: pošto imamo veliku količinu duvana, možemo vam staviti na raspolaganje 10—15 kg duvana, za koji vi možete nabaviti u Sandžaku veće količine žita. Mi smo već Jakiću i Kneževiću o tome govorili, a i Đido će se pobrinuti da se taj duvan transportuje u Sandžak, odakle će se mijenjati za žito i slati u Crnu Goru. Mnogo zavisi i od vas da se dobiveno žito otprema u vaše krajeve.

Što se tiče vaših objašnjenja po pitanju naše kritike u pogledu Pljevalja i drugih stvari, primamo k znanju neke vaše opravdane navode, ali u osnovi ostajemo pri svom prvobitnom gledištu.¹⁸³ Smatramo da je suviše dalje o tome raspravljati, jer smo vam mi ukazali samo na neke činjenice o kojima ubuduće treba da vodite računa.

Nastojte da održavate redovnu vezu s nama.

25. februar 1942.

[Foča]

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Za Vrhovni štab
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Početkom februara noću, pojavila su se 3 aviona nad teritorijom koju mi držimo. Poslije smo saznali da su se padobranima spustili kod Sarajeva na neprijateljsku teritoriju 2 jugoslovenska i 2 engleska oficira. Oni su pali u ruke Nijemcima i ustašama. Poslije su odvedeni u Beograd. Jugoslovenski oficiri su priznali da su uzletjeli u Bengaziju u Africi. Šta je s njima bilo — ne zna se.¹⁸⁴

26. februar 1942.
[Foča]

Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/17.

Prevod s ruskog

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

I

Molimo da obratite pažnju na to da u slučaju prekida s naše strane vi treba i dalje uporno da nas slušate do ponovnog uspostavljanja veze. Naša stanica koristi se električnom centralom koja se nalazi u zoni ratnih operacija.¹⁸⁵

II

Sve do sada kod nas se ne čuje nova veza koju ste nam dali na drugoj stanici. Molimo da opet date uputstva. Molimo da ostavite talasnu dužinu kao i ranije.

[Vjerovatno 26. ili 27.
februara 1942, Foča]

Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/21.

Prevod s ruskog

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

I

Hiljadu srpskih i crnogorskih četnika, pristalica jugoslovenske vlade u Londonu, udarilo je u leđa crnogorskim partizanima koji su se borili protiv Talijana kod grada Kolašina.¹⁸⁶ Četnicima su Talijani dali oružje i municiju. Četnici masovno ubijaju studente i partizansku omladinu. Mi podozrijevamo da jugoslovenska vlada i Englezi neposredno sarađuju s okupatorima u borbi protiv partizanskog pokreta.¹⁸⁷

II

Okupatori na taj način uspijevaju da potpaljuju građanski rat i da slabe narodnooslobodilačku borbu partizana protiv okupatora. Mi moramo sada da se borimo ne samo protiv okupatora, hrvatske vojske¹⁸⁸ i ustaša, protiv Nedića i Pećančevih četnika, nego i protiv četnika pristalica Londona, koji otvoreno sarađuju s okupatorima.

III

Osnovna snaga četnika jesu žandari, finansi, oficiri i kulaci. Nama je potreban ratni materijal, i to što prije, jer imamo dosta ljudi.

28. februar 1942.
[Foča]

Valter

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA CRNU GORU I BOKU

28. februar 1942.

[Foča]

Nedržanjem mobilnih vojničkih snaga otupila se oštrica vaših boraca. I sada imate težu situaciju. Neprijatelj ima mobilne udarne grupe, a vi ih nemate. To što ste vi povremeno prikupljali trupe, nije moglo u njima stvoriti čvrstu disciplinu i izgrađenost. Teško je bilo zbog ishrane držati udarne jedinice. No, one bi nešto uzele i od neprijatelja, a petokolonaška i kulačka imanja mogla su ih bar za jedan duži period ishraniti.

Sada vi morate stvoriti udarne jedinice i riješiti situaciju u svoju korist.¹⁸⁹ To znači da se sada sva oštrica vašeg oružja mora okomiti na likvidiranje tih četničkih snaga. To neka vam bude prije svega.

Iz više izvještaja imali smo podatke da ste slali snage za likvidaciju četnika po grupama — djelimično. To je vaša slaba taktika. Kad se trebaju likvidirati takve bande, treba prikupiti jače snage i to brzo riješiti. Brza rješenja imaju velikog vojničkog i političkog efekta. Ovako, vi ste bili prikivali snage na zemljištu, čekali ste da se otopi snijeg, ali to neprijatelj nije čekao. Oni imaju u planu da nas ove zime unište, jer znaju što ih na proljeće čeka. Sem toga, kod vas ima mnogo nebudnosti, optimističkog shvatanja svih događaja, umjesto da sve to procjenjujete realno i s više organizacionog smisla.

Podnesite nam detaljan izvještaj o tome kako su se razvijali događaji u Crnoj Gori i kakvo je sada tamo stanje.

Napominjemo vam da je šavnički srez za nas od velike važnosti. Tamo nam je najavljena pomoć u ljudstvu i naoružanju. Zato morate preduzeti sve da se ta baza sačuva. Daleko ste od te baze i veze su teške, pa morate promisliti kako da se obezbijedi.¹⁹⁰ I mi ćemo preduzeti izvjesne mjere. Mi vjerujemo da će četničkim bandama biti sada prvi cilj da prodru u šavnički srez. One neće smjeti da silaze tamo k vama.¹⁹¹

Imamo izvještaje da nije čista situacija ni u Bjelopavlićima, pa ni oko Nikšića.¹⁹² Izvijestite nas o tome.

No, u pogledu rješenja situacije u Crnoj Gori daje vam se puna inicijativa, jer mi ne znamo kako se tamo razvijaju događaji. Birajte i upotrebljavajte sredstva kako nađete za najbolje. Upamtite da se mora brzo raditi, ali ne bez plana i sistema.

Šaljemo za PK 19 004 lire i 2 055 albanskih franaka.

Smrt fašizmu sloboda narodul

Komandant

Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije

Tito

P. S. Vi znate da je šavnički srez dosta ispražnjen. Tamo je bio mobilisan još jedan bataljon za Sandžak. Mi smo taj bataljon od 250 boraca zadržali u Šavniku. Sem toga, vratili smo natrag dvije novomobilisane čete od 120 i 75 partizana. Napominjemo da to nisu snage iz ona dva bataljona koja su ranije upućena na pravcu Foča — Goražde.¹⁹³

A-VII, k. 2-A, reg. br. 35/I.

VRHOVNI KOMANDANT NOP I DVJ TITO U FOČI, MARTA 1942.

В Тресте уже прибавят ита-
 льянскую войска вместе германской, но
 итальянцы не уступят. Корвалес
 итальен, совместно с итальянцами,
 подготовляют новое наступление
 против нас. 15527

Имею сведения что ^{отрядит} предан
 Нидерландский ^{отрядит} ~~германский~~ ^{отрядит}
 корпус солдат на восточный фронт.

II 15-12
 Водас, это Нидерландский корпус
 солдат. ~~Нидерландский~~ Павел и Марк
 10000 солдат итальен, но ита-
 лийская не уступит. Павел 50% от-
 зывает итальен в армию Павла, но
 итализация пока не прекращена.

Итальен дал приказ Павлу и
 восток всех лидеров Н.С. Витальен
 арестован так же и Марк. По приказу
 итальен Павел должен итальен

II
 Восток с Марком итальен
 арестован итальен итальен
 итальен против итальен. ^{Восток}

Итальен как итальен итальен
 итальен итальен итальен
 итальен итальен.

15527 15527

FAKSIMIL.
 TITOVOG
 TELEGRAMA
 IZVRŠNOM
 KOMITETU
 OD 25.
 FEBRUARA
 1942.

15545

№ 12
4/III

Цифроу из № 10 Коминтерна
наиме. Исполнительная дирекция Коминтерна
г. Москва
г. Скопье
г. Белград
г. Београд
г. Сараево
г. Софийа
г. Цариград
г. Шопрон
г. Ужгород
г. Загреб
г. Триест
г. Венеция
г. Рим
г. Париж
г. Лондон
г. Берлин
г. Варшава
г. Прага
г. Будапешт
г. Бухарест
г. Белград
г. Београд
г. Сараево
г. Софийа
г. Цариград
г. Шопрон
г. Ужгород
г. Загреб
г. Триест
г. Венеция
г. Рим
г. Париж
г. Лондон
г. Берлин
г. Варшава
г. Прага
г. Будапешт
г. Бухарест

Вашоуер.

II.

№ 12
4/III

Широко ~~на~~ партизанских отрядов в Сербии
сообщает, что наемные партизанские
расширяются в воюющей Сербии, вернее, расширяются
расширяются в воюющей Сербии, вернее, расширяются
расширяются в воюющей Сербии, вернее, расширяются
расширяются в воюющей Сербии, вернее, расширяются

Просим сообщить, какие меры приняты
для обеспечения усиления партизанских отрядов
в воюющей Сербии, вернее, расширяются
расширяются в воюющей Сербии, вернее, расширяются
расширяются в воюющей Сербии, вернее, расширяются

Вашоуер.

№ 12
4/III

Сербские главнокомандующий и командующий
1 марта 1942 года Сербские главнокомандующий и командующий
1 марта 1942 года Сербские главнокомандующий и командующий
1 марта 1942 года Сербские главнокомандующий и командующий
1 марта 1942 года Сербские главнокомандующий и командующий

№ 12. 4. 1942. 21. 4. 11/III

ВРХОВНИЙ СІДІВ
НА ЧОЛОВІКА, ПОВІС
І НА ЖІНКУ, ВІС
ІЗГОСТАВИЛИ

1903-1904 - 1905 - 1906

6.04 11-15

Последњих дана све се јасније на истребљива. Никада српски оружје, па чак и тенкове и то и раније изакивали су својим народ није био страхотније обра- поље од непријатеља и претвара- народних војвода у сукобу оку- тили у овим крајевима. Свега на се у велику народну војску напора. (Свијет се, прогласи Народ- кога је позвао: 40. година и

по Ослободилачкој Партизи и све из Дворовачког Рудега, јединице које су ови који су крај ише од 20 година свима протуберанцима радом, без обзира да ли су били

на нити иди је, дотрчати сре-
маком постоју. Да, јасније је апри-
ла 1941 год. Хитлеристички ра-
внотеж свих тајних и јавних снага
успоставио у току читавог овог
рата. Да је немачко-фашистичко
шашију, атеат. Писање, завоу
Хитлеру, у интересу окупатор
прилику српизма одати у по-
четку рата, дотле су претрпели
шавијни и атееат окупатори
у Србији — Немци, Италијан и дру-
ги — отворено идућути као сво-
је окупатора, тек када је немачко-
фашистичко биладн виша на
Српизма Сила, када је почела

После стварања општинских и
базе погону и требали, сави-
се живља у тим областима због
се оружјем у руци на утицају
застити свој интереса. Под во-
дством Комунистичке Партије
организације је оружани отпор на
Кордуњу, Лици, у Босни и Херце-
говини и на јазу изајма је осу-
ђен. Извели су фашистички
бунтари из Београда и Рима.

Како је мре предузео немачки филмстички остварач "Србија, Данашњу, одаде познатог четнички бр истребио српски народ?" као политички, показаног војводе. Овај највећи одговор стигне и ево да Панаца, па Данашњи и друге. Гле какав! Срби као одбоје: у Панаца тих највећи и једнако ор-

Ата у тој ситуацији, тешкој за
непријатеља и нашег народа, од
познатих својих последица: ресур-
сицама, корупцијом, шпијуна-
жом и издајом српског народа, ге-
нерала Њежића, нашег лансира-
ног од југословенске владе у
Лондону, одат лондонског четан-
ског полицајца, тешког појача-
ња Њежића, па Њежић и друге.
Познати су и њихови и њихове оп-

FAKSIMIL PRVE STRANE BILTENA VRHOVNOG ŠTABA NOP I DV JUGOSLAVIJE,
BR. 14—15. SA TITOVIM UVODNIKOM.

ZGRADA HOTELA U ČAJNIČU SA ČIJEG JE BALKONA TITO GOVORIO BORCIMA
2. PROLETERSKE BRIGADE 1. MARTA 1942.

15549

工

15543

XI

Да зрѣмъ въ нѣмъ божественное
всѣхъ свѣтъ и мѣстъ и вѣровъ
и вѣровъ. ~~и вѣровъ~~ и вѣровъ
Да зрѣмъ въ нѣмъ и вѣровъ
и вѣровъ и вѣровъ!
Да зрѣмъ въ нѣмъ и вѣровъ
и вѣровъ!
Да зрѣмъ въ нѣмъ и вѣровъ
и вѣровъ!

XII

ŠTABU DURMITORSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

28. februar 1942.

[Foča]

Uputili smo vam danas kombinovanu četu od 75 partizana za Žabljak. Ona se nalazila u Čelebiću i rekli smo joj da za dva marša stigne preko Tepaca u Žabljak. Prema tome, ona tamo može biti do mraka 1. marta.

Dobro ste uradili što ste zadržali kombinovani bataljon, kao i što ste pozvali onu četu od 120 partizana iz Sandžaka.¹⁹⁴

Mobilizite sve moguće snage i stvorite jednu jaku udarnu grupu, kojom morate razbiti četničke bande ako prodru na vašu teritoriju. One mogu prodrijeti iz Gornje Morače, najvjerovatnije, i preko Vratla, pa zatim preko Boana k Šavniku i Žabljaku. Njih treba sačekati na pogodnom mjestu i razbiti. U tome morate biti vrlo energični.

Ne trebamo vam govoriti o važnosti Žabljaka za nas, to znate naročito iz posljednjih naših pisama. Žabljak moramo držati po svaku cijenu.¹⁹⁵ Zato je potrebno da nas hitno izvještavate kako se razvija situacija kod vas. U krajnjem slučaju morali bismo vam priteći u pomoć izvjesnim dijelovima proleterske brigade. Unaprijed vam kažem da intervencija tih snaga ne može tako brzo doći. One su razmještene daleko od vas. Zato o tome treba da vodite računa, pa na vrijeme da nas izvještavate. Znači, razvoj situacije morate predviđati za nekoliko dana unaprijed. Upozoravamo vas na objektivnu procjenu situacije. Mi vjerujemo da će se oni u Crnoj Gori pribrati i bar suzbiti dalje neprijateljsko nadiranje. Tako neprijatelj neće moći da vrši neke brze pokrete, naročito ne zbog vremenskih neprilika.

Iz posljednjega vašeg pisma nismo mogli jasno ocijeniti događaje i kako su se oni dogodili.¹⁹⁶ Potrebno je da nas o tome najhitnije izvjestite. Šaljite najbrže i najpovjerljivije kurire. O razvoju događaja u Crnoj Gori ne treba nikome govoriti.

Sve dezertere koji bi došli na vašu teritoriju treba razoružati, a glavne vođe i paničare na licu mjesta strijeljati.¹⁹⁷ Tako vam se daje mogućnost da vaše ljudstvo naoružate bar donekle.

U posljednje vrijeme naši su oko Nikšića imali taktičkih uspjeha, pa nas čude te pojave u tom kraju.¹⁹⁸ Recite nam o tome [ne]što.

U slučaju prijema pomoći pazite da se ona skloni na sigurno mjesto.¹⁹⁹ Upravo njome naoružati sigurne partizane. Zbog te pomoći vrlo je važno da imamo most na Đurđevića Tari u našim rukama.²⁰⁰ Obratite pažnju na tu činjenicu, a mi ćemo dati naređenje sandžačkim trupama da i one na to paze. Dakle, oni će južno od Pljevalja držati

izvjesne snage. Oni i sada imaju snage u Hoćevini i Meljaku. U Čelebiću se nalazi jedan naš bataljon. Dakle, preko Čelebića i Hoćevine bi nam trebalo poslati materijal ako on pristigne. Transporte treba obezbjeđivati.

Napominjemo vam da oko Pljevalja imamo naše jače dijelove. Prema tome, ako bi četnici pokušali da preko Mojkovca, Šahovića i Kovrena pođu k Pljevljima, mi ćemo ih suzbiti i razbiti. Potrebno je da vi sigurno obezbijedite vašu teritoriju.

Pravac k Šćepan-polju mora biti obezbijeđen vašim dejstvom. Naredićemo da se naspram Čelebića i kod Uzlupa podignu skele za bržu vezu sa Sandžakom. Vi nas izvijestite kakve su mogućnosti prelaska kod Tepaca.

Šaljite što češće izvještaje o situaciji u Crnoj Gori. Potrebno je da šaljete specijalne kurire.

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k. 2, reg. br. 5/3.

STATUT PROLETERSKIH NARODNOOSLOBODILAČKIH UDARNIH BRIGADA

1. Proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade jesu vojne udarne formacije naroda Jugoslavije pod rukovodstvom Komunističke partije, čiji su borci iskovani u redovima naših herojskih partizanskih odreda u procesu borbe protiv okupatora i njegovih slugu.

2. U redovima proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada regrutuju se borci, pojedinačno i kolektivno, dobrovoljnim putem preuzimajući na taj način i sve obaveze proleterskih brigada.

3. Proleterske brigade jesu jemstvo za uspješnu borbu protiv okupatora i njegovih domaćih slugu, za uspješnu borbu protiv nacionalnog porobljavanja i ekonomskog ugnjetavanja. Otuda je služba u ovim brigadama najveća čast za svakog pojedinog borca.

4. Ukazujući na pravilan put borbe i svojim sopstvenim požrtvovanjem, proleterske brigade okupljaju oko sebe sve jezgro buduće narodne armije.

5. Brigade su pokretne jedinice koje moraju uvek biti spremne da djeluju gde god je to potrebno. Osim toga, sve jedinice u brigadi moraju uvek biti osposobljene za potpuno samostalne akcije.

6. Disciplina je u brigadama gvozdена. Ova disciplina nije slična disciplini u kapitalističkim armijama. To je samodisciplina zasnovana na svesti i političkom uverenju čitavog kolektiva kao celine da je takva disciplina nužna radi uspješne borbe protiv svih neprijatelja. Temelj takve discipline jeste bezgranična ljubav za pravednu stvar radnog naroda grada i sela — ljubav za konačnu pobjedu nad svim neprijateljima naroda.

Ovo zahteva strogo i bezuslovno izvršavanje naređenja vojnih starešina i političkih rukovodilaca. Za kršenje discipline, za svesno sabotiranje naređenja kažnjavaće se najstrože.

Između boraca, kao i između komandnog sastava i boraca, treba da vladaju pravi drugarski odnosi, a u stroju i u službi treba da vlada pravi vojnički duh.

7. Brigadama i njihovim jedinicama rukovode štabovi. Oni su čuvari discipline; oni pripremaju operacije i njima rukovode, staraju se o ishrani i snabdevanju svim materijalnim i borbenim potrebama.

8. Pri štabovima brigada formiraju se stalni vojni sudovi od 3 lica, i to: zamenik političkog komesara, zamenik komandanta i jedan član Partije iz redova boraca.²⁰¹

Ako bataljoni deluju odvojeno od brigade i samostalno, onda se i kod njih formiraju vojni sudovi od 5 lica. Ovi vojni sudovi nisu stalni već privremeni.

9. Svaka proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada mora imati svoju zastavu. Zastava je crvena, sa srpom i čekićem u gornjem desnom uglu, petokrakom zvezdom u sredini i sa izvezenim svojim naslovom.

Osim brigada zastave imaju i bataljoni, samo nešto manje, s istim takvim amblemom i svojim imenom s rednim rimskim brojem bataljona u brigadi.

10. Svaka proleterska brigada sastoji se od:

štaba; najmanje četiri udarna bataljona; prateće čete; artiljerijskih jedinica; motomehanizovanih delova; komore i saniteta.

A) Štab se sastoji od:

a) komandnog dela, koji sačinjavaju: komandant i politički komesar, zamenik komandanta i zamenik političkog komesara.

Komandni deo donosi zajednički sve odluke. U toku borbe komandant i politički komesar moraju biti zajedno.

Komandanti i komandiri su glava jedinice. U zajednici s političkim komesarima oni izrađuju operativne planove i staraju se o podizanju vojničkog nivoa u jedinicama. Operacijama samostalno rukovode posle donetih odluka i izrađenih planova.

Politički komesari su duša jedinice. Oni su predstavnici naroda i čuvari narodnih interesa u jedinicama. Oni su inicijatori i rukovodioci podizanja političkog, vojničkog i ideološkog nivoa u jedinicama.

b) Konjičkog voda, jačine oko 30 konjanika. Vodom rukovodi vodnik.

c) Voda za vezu, koji sačinjavaju više specijalnih desetina: kurirska (skijaška), telefonska, radio. Vodom rukovodi vodnik.

d) Pionirskog voda, koji sačinjavaju više specijalizovanih desetina: pionirska, minerska. Vodom rukovodi vodnik.

e) Kulturne ekipe, koja vrši političko-propagandni rad na ideološkoj izgradnji boraca. Njome rukovodi vođa. On po uputstvima politkomesara priprema sve kulturne priredbe, zabave, sela, manifestacije, razrađuje razne proglase, temate, stara se o umnožavanju i izradi političkog materijala.

B) Udarni bataljoni su jačine do 300 partizana, formiranih u tri do četiri udarne čete, s po tri voda od po dve do tri desetine. Treba nastojati da svaka desetina u četi ima najmanje po jedno lako automatsko oružje. Svaki bataljon ima bojnu komoru, računajući na svaku četu po dva grla za nošenje lakih automatskih oružja, municije, kuhinje i ostalih borbenih potreba.

Bataljonom rukovodi štab koji se sastoji od komandanta, politkomesara, zamenika komandanta i zamenika politkomesara.

Četom rukovodi komanda koja se sastoji od komandira, političkog komesara i zamenika komandira.²⁰² Politički komesar čete ima u svakom vodu po jednog delegata za politički rad.

Vodom rukovodi vodnik.

C) Prateća četa sastoji se:

a) Od onoliko mitraljeskih vodova — s po najmanje dva oruđa — koliko ima bataljona u brigadi. Dobijanjem oruđa treba nastojati da svaki bataljon ima svoju mitraljesku četu od četiri do osam oruđa.

b) Od voda lakih bacača mina, koji se pri razvoju za borbu načelno dodeljuje bataljonima odnosno četama. Uvećanjem naoružanja prateće čete ova će oruđa ući u sastav čete.

c) Voda teških bacača mina, čijom upotrebom rukovodi štab brigade. Dobijanjem više oruđa ovi će bacači preći u sastav bataljona.

D) Artiljerijske jedinice mogu se sastojati od pojedinih oruđa i baterija (4 oruđa), pa sve do jednog divizionu (3 baterije — 12 oruđa).

E) Motorizovane jedinice formiraju se prema mogućnosti i potrebi.

F) Komora se sastoji od onoliko odeljenja koliko ima bataljona, više jedno za jedinice štaba brigade. Komora može biti kolska, konjska ili mehanizovana.

Bataljone prate njihovi komorski delovi pri dodeljivanju samostalnih zadataka.

Pri skupnom dejstvu brigade, komora može biti objedinjena.

11. Borci proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada imaju na kapama kao oznaku petokraku zvezdu sa srpom i čekićem.

Starešine imaju oznake kao i u partizanskim odredima.

Oslovljavanje se vrši kao i u partizanskim odredima (druže, druže desetare, druže vodniče, druže komandire, druže komandante, druže komesare).

Napomena:

Po ugledu na ovaj statut treba formirati i organizovati i narodnooslobodilačke partizanske odrede Jugoslavije.

[Oko 28. februara 1942.

Foča]

Vrhovni štab
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije

GODIŠNJICA CRVENE ARMIJE

Iskovana u jeku herojskih borbi u velikoj proleterskoj revoluciji, u jeku borbe protiv kapitalističkih intervenata i njihovih domaćih slugu, raznih generala i atamana, herojska Crvena armija slavi danas svoju dvadeset četvrtu godišnjicu²⁰³ u vihoru najjačih i krvavih borbi za odbranu svoje velike socijalističke domovine, za odbranu čovječanstva od srednjovekovnog fašističkog mraka.

U vrijeme kada je stvorena Crvena armija mlada Sovjetska Republika bila je u velikoj opasnosti iznutra — na nju su se bili okomili razni carski generali, vojvode i atamani, koji su stajali na čelu svih onih tamnih reakcionarnih snaga na koje se do revolucije oslanjao ruski carski apsolutizam. No, u isto vrijeme, dok je još bjesnio prvi imperijalistički rat, koji su međusobno vodile sve imperijalističke sile, one nisu zaboravile da se putem intervencije i materijalnih pomaganja carskih generala okome na mladu sovjetsku državu, državu radnika i seljaka.

Jezgro Crvene armije iskovalo se iz prvih odreda Crvene garde, iz redova lenjingradskog i moskovskog proletarijata, ivanovovoznesenskih tkača, uralskih i sibirskih rudara, putilovskih metalaca, kronštatskih mornara; iz redova siromašnih seljaka i beskućnika. To su bili prvi odredi, koji su, pod vodstvom herojske Boljševičke partije, na čelu s genijalnim Lenjinom i njegovim vjernim saradnikom drugom Staljinom, rasli i čeličili se u borbi za pobjedu pravedne stvari radnika i seljaka. Iako su već od 1917. godine milijunske mase ruskih radnika i seljaka bile u borbi protiv kontrarevolucije, ipak je Crvena armija kao takva formirana 1918. Godina 1918. bila je godina sjajnih pobjeda mlade herojske Crvene armije. Godine 1919. razbijen je i uništen Kolčak, razbijen je i uništen Judenič, razbijen je general Denjikin i mnogi drugi kontrarevolucionarni generali, zajedno sa svojim generalima — međunarodnim kapitalistima.²⁰⁴ I 1918. godina bila je godina teških i krvavih borbi, godina puna iskušenja za mladu Sovjetsku Republiku, za herojsku armiju radnika i seljaka, buduću slavnu Crvenu armiju. U toj godini intervencionističke vojske i vojske njihovih kontrarevolucionarnih generala u Rusiji bile su teško pritislone mladu Sovjetsku Republiku sa svih strana. U toj godini herojski odredi radnika i seljaka ovjenčali su se neumrlom slavom u borbi s neprijateljem, nadmoćnijim i brojčano i tehnički. Gotovo goli i bosi, često bez municije i dobrog oružja, ti

odredi su savladavali i razbijali dvostruko i trostruko jačeg neprijatelja. Ljetnja žega i strašna zima, koja je vladala 1918. godine, nisu kod njih mogle ubiti elan i vjeru u konačnu pobjedu radnika i seljaka.

Ko su bili slavni organizatori Crvene armije, armije radnika i seljaka? Inicijator i organizator Crvene armije bio je genijalni Lenjin. Organizator i strateg Crvene armije bio je Lenjinov suradnik drug Staljin. On je izrađivao planove, koji su doveli do razbijanja južnih kontrarevolucionarnih armija. On je došao u Caricin (danas Staljin-grad)* kao vrhovni opunomoćenik, da organizira odbranu Caricina u najtežim momentima, kada su se, iz donskih stepa, već bile približile divlje kontrarevolucionarne horde. On je organizirao odbranu Caricina, čije su plodne ravnice bile neophodne za ishranu stanovništva u gradovima i vojske na frontovima. Kod ovog mjesta je drug Staljin, zajedno s drugovima Vorošilovom i Buđonijem, zadao smrtni udarac kontrarevolucionarnim bandama i odbranio Caricin.²⁰⁵ Tu, na caricinskim poljima, u žestokim borbama s reakcionarnim kozacima, rasla je i razvijala se slavna Prva konjička armija na čelu s drugovima Buđonijem i Vorošilovom. Zajedno s drugom Lenjinom, organizator i rukovodilac Crvene armije bio je drug Frunze. Drug Frunze bio je prvi komandant mlade herojske Crvene armije.

Šta je to bilo što je vodilo Crvenu armiju od pobjede do pobjede i konačne odbrane mlade Sovjetske Republike od pokušaja svih vanjskih i unutrašnjih neprijatelja da je unište? Protiv mlade Crvene armije borile su se milijunske armije intervenata i ruskih kontrarevolucionara; te su armije bile najmodernije naoružane, vođene od raznih generala i vojnih specijalista.²⁰⁶ Ali njih je ipak savladala Crvena armija, koju su vodili sinovi radnika i seljaka, do tada obični vojnici ili radnici. A Crvena armija je pobjeđivala prvo zato što se u nju ulijevalo sve što je bilo pošteno i rodoljubivo u Sovjetskom Savezu. Ona je pobjeđivala zato što su u Crvenoj armiji bili radnici i siromašni seljaci, koji su svojim primjerom požrtvovanja vodili mase za sobom. Ona je pobjeđivala zato što narod Sovjetskog Saveza nije želio da se povрати staro, već je u novoj, sovjetskoj državi gledao svoju bolju i srećniju budućnost. Pobjeđivala je zato što je borbama rukovodila herojska Boljševička partija²⁰⁷, čiji su članovi bili prekaljeni u procesu neprekidnih borbi protiv carskog apsolutizma, za prava radnika i seljaka. Pobjeđivala je zato što su revolucionarnom borbom rukovodili veliki učitelj i vođa međunarodnog proletarijata Lenjin i njegov vjerni učenik Staljin. Eto, to su bili razlozi što je pobjeđivala Crvena armija, što je pobjeđivao naoružani narod uprkos svim teškoćama i nedostacima.

* Od 1961: Volgograd. — *Red.*

Uloga Crvene armije u periodu mirne izgradnje

Pošto je savladala i uništila razne kontrarevolucionarne i intervencionističke bande, Crvena armija nije bila raspuštena, već je ostala da s istim samopožrtvovanjem i herojstvom izvršava svoje zadatke u prvim godinama izgradnje socijalizma. To su bile najteže godine za mladu Sovjetsku Republiku poslije pobjede nad mrskim neprijateljima. Zemlja je bila razorena, privreda i saobraćaj, zahvaljujući zločinačkom razaranju kontrarevolucionarnih bandi, gotovo potpuno uništeni. Trebalo je raditi na obnovi zemlje, trebalo je popraviti uništene pruge i graditi nove. Trebalo je pomagati na izgradnji naselja, jer su čitava sela i gradovi bili popaljeni od kontrarevolucionarnih hordi. Trebalo je, na brzu ruku, graditi najnužnije tvornice. Trebalo je u isto vrijeme budno stajati na granicama Sovjetskog Saveza i odbijati nasrtaje raznih plaćeničkih bandi, koje su kao divlje svinje navaljivale u ogradu mlade Sovjetske Republike, da bi ometale mirnu izgradnju i razvitak. Sve te i mnogobrojne druge zadatke izvršavala je Crvena armija u tim teškim vremenima s istim onakvim herojstvom s kakvim se nekad borila na bojnopolju protiv neprijatelja mlade sovjetske države. Slobodni narodi Sovjetskog Saveza povjerali su svoju sigurnost svojoj Crvenoj armiji, povjerali su joj da čuva granice socijalističke zemlje. Taj zadatak Crvene armije nije bio lak. Ogromne su granice Sovjetskog Saveza. Jedinice Crvene armije često su morale voditi žestoke borbe s raznim zavedenim pobunjenicima, koje su međunarodni kapitalisti pomagali i oružjem i novcem da bi na taj način napakostili Sovjetskom Savezu. U dalekim azijskim pešćanim stepama Crvena armija je vodila žestoke borbe s tzv. besmačima²⁰⁸, koji su bili zavedeni od raznih begova-veleposjednika, plaćenika inozemnih kapitalista. Isto se tako Crvena armija neprestano nalazila u okršajima s japanskim bandama, koje su nastojale da prodru preko granice na sovjetski teritorij. Eto, tako se borila, tako je radila, tako je rasla i razvijala se u toj borbi mlada Crvena armija, narodna armija, armija radnika i seljaka.

Narodi Sovjetskog Saveza vole svoju Crvenu armiju. Svaki sovjetski građanin izražava se o njoj s ljubavlju, kao o nečemu što je svima zajedničko i svima drago. Oni o njoj govore kao o čedu naroda (»narodnoje detišće«). Oni u nju s ponosom šalju svoje sinove. Biti vojnik Crvene armije znači veliku čast za svakog građanina Sovjetskog Saveza. Pri svakom novom regrutiranju, kada seljaci u kolhozima, radnici u tvornicama ispraćaju svoje omladince u Crvenu armiju, oni ih vode kolektivno i na mitinzima i zborovima daju im upute da u redovima Crvene armije budu dostojni predstavnici njihovih kolhoza i tvornica. Svaki pojedinac crvenoarmijac iz kolhoza ili iz tvornice upućuje se u Crvenu armiju od svih radnika i seljaka kao njihov zajednički predstavnik. Oni se svi njime ponose i zajednički vode brigu o njemu, interesiraju se o njegovu napreku i uspjesima u Crvenoj armiji.

Crvena armija u mirno doba

Crvena armija u mirno doba po svemu se razlikuje od ostalih armija. Mirnodopska služba u Crvenoj armiji nije za crvene vojnike kasarska služba vojničkoga drila, raznih šikanacija i gnjavaže, kao što je to služba u buržoaskim armijama, na koju s toliko mržnje i prezira gledaju vojnici koji služe u tim armijama. Služba u Crvenoj armiji nije samo vojnička škola i vježba u ratnoj vještini već i prava narodna škola svestranog političkog i teoretskog odgoja. Ogroman dio nepismenog stanovništva Sovjetskog Saveza u prvim godinama života Crvene armije naučio je u njoj čitati i pisati, dobio je prve podsticaje za proširenje svoga znanja, za ljubav prema knjizi, prema naučnim djelima Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina. U Crvenoj armiji uvedeni su obavezni časovi za izučavanje djela tih velikih proleterskih mislilaca. U svakoj jedinici Crvene armije postoje čitave biblioteke, koje često broje i do desetak tisuća knjiga najpoznatijih ruskih i svjetskih klasika. U svakoj kasarni Crvene armije postoje razni kružoci, umjetnički i literarni, u kojima sudjeluju najtalentiraniji sinovi radnika i seljaka. Postoje slikari, samouci, koji u Crvenoj armiji, pod vodstvom pravih umjetnika ili talentiranih amatera, prave razne uljane slike i crteže koji krase njihovu slikarsku dvoranu. Često su te slike vrlo visoke umjetničke vrijednosti, i one predstavljaju razne epizode iz prošlog građanskog rata i iz kasnijeg života, iz doba mirne izgradnje socijalizma. U kasarnama Crvene armije posjetilac može vidjeti vrlo vrijedna kiparska djela. Crveni vojnici, kao amateri-kipari, mijese glinu i drugu masu praveći od nje biste i statue mnogih narodnih ljubimaca, a najčešće statue svojih velikih vođa i svojih vojnih rukovodilaca. U svakoj kasarni Crvene armije postoji dvorana za šahiste, u kojoj stotine i stotine crvenoarmejaca igraju šah za vrijeme odmora. U kasarnama Crvene armije čuju se zvuci raznih glazbenih instrumenata, na kojima se crvenoarmejci uče svirati. U kasarnama Crvene armije takođe se svestrano gaje razne vrste sportova. Eto, to je kasarna Crvene armije, iz koje izlaze građani svjesni graditelji novoga društva, graditelji socijalizma.

Uloga druga Staljina u izgradnji Crvene armije

Drug Staljin bio je ne samo organizator pobjeda Crvene armije u prošlom ratu protiv intervencionista i kontrarevolucionara nego je neprekidno od samog postanka Crvene armije, pored sveg ostalog napornog rada, vodio neprekidnu brigu o Crvenoj armiji, o izgradnji njenih rukovodećih kadrova, o njenom naoružanju itd. Naročitu pažnju posvećuje drug Staljin izgradnji novih komandira Crvene armije. Godine 1935, na sastanku vojnih pitomaca koji su izlazili iz Vojne akademije, drug Staljin je izrekao onu poznatu, duboku misao: »Kadrovi rješavaju

sve.« Ta velika misao druga Staljina govori o tome kako su ljudi ti koji rješavaju sve, kako su ljudi najveći kapital i kako je, baš zbog toga, njima potrebno posvetiti najveću pažnju. Ta je misao bila izrečena zato da bi se budućim rukovodiocima Crvene armije skrenula pažnja na to da moraju voditi najveću brigu o kadrovima, o ljudima kao općenarodnom dobru, koje treba s ljubavlju gajiti, podizati i čuvati.

Drug Staljin posvećuje naročito veliku pažnju naoružanju Crvene armije. Nema nijednog sistema aviona, tenka, topa i drugog bojnog oružja pri čijem usavršavanju i stvaranju ne bi učestvovao i drug Staljin svojim savjetima i primjedbama. I baš zbog svega toga Crvena armija upravo obožava svog velikog savjetnika i rukovodioca i, s njegovim imenom na usnama, crveni vojnici u ovoj današnjoj borbi za odbranu velike socijalističke domovine čine upravo legendarna junaštva. Sa Staljinovim imenom na usnama crveni vojnici jurišaju na neprijateljska utvrđenja, jurišaju na omražene fašističke osvajače, s neobuzdanom voljom da unište mrskog neprijatelja, koji se usudio da turi svoje svinjsko rilo u cvatući sovjetski vrt.

U toku dvadeset godina, pod neposrednom opasnošću kapitalističke intervencije u kapitalističkoj okolini, pod rukovodstvom svoga velikog vođe, bez buke ali uporno, izgrađivala se Crvena armija, koju su toliko klevetali sa svih strana i koja je u današnjoj borbi protiv fašističke nemani svojom snagom, svojim naoružanjem i svojim herojstvom zadivila čitav svijet.

Do ovoga rata Crvena armija bila je instrumenat mira. Njena snaga je bila velika prepreka raznim imperijalističkim osvajačima pri pokušaju da izazovu ratni sukob. U svojoj politici mira Sovjetski Savez se oslanjao na snagu svoje Crvene armije. Boreći se za mir, protiv Hitlerovih osvajačkih pretenzija, Sovjetski Savez bio je spreman da stavi u službu mira i svoju Crvenu armiju. To je izrazio predstavnik Sovjetskog Saveza na sjednici Društva naroda u Ženevi 1937. godine.²⁰⁹ Ali izvjesni slijepi i zlonamjerni evropski političari nisu u to vrijeme marili da se evropski narodi uz pomoć Crvene armije odbrane od Hitlerovih osvajačkih namjera. Oni su zlurado očekivali i u potaji podstrekivali Hitlera da napadne Sovjetski Savez i da na taj način uništi tekovine velike proleterske revolucije i Crvenu armiju, koje su se ti isti političari toliko bojali.

U ovoj divovskoj borbi za odbranu socijalističke domovine, u borbi za slobodu porobljenih naroda, Crvena armija je tako isto instrumenat mira, jer njena pobjeda nad fašističkom nemani znači slobodu svih ugnjetenih i porobljenih, znači mir, kome teži napačeno čovječanstvo.

Crvena armija — armija svih porobljenih i ugnjetenih

Crvenu armiju ne vole samo narodi Sovjetskog Saveza, nju voli čitav radni narod svijeta, nju vole svi ugnjeteni i porobljeni. Nju su voljeli do ovog rata kao veliku nadu svi oni koji su čeznuli za boljom budućnošću; nju još silnije vole otkako je istupila kao nepremostivi bedem protiv fašističkih osvajača, koji teže da osvoje i porobe čitav svijet. Nijedna armija u Evropi, nijedna armija na svijetu, ni sve one zajedno nisu bile sposobne da zaustave krvavog fašističkog osvajača. To je uradila, prva i jedina, herojska Crvena armija, koja je ne samo zaustavila krvave fašističke horde već im zadaje smrtne udarce i natjeruje ih u paničan bijeg. Takozvana Hitlerova ratna mašina drobi se pod udarcima herojske Crvene armije, koja daje svoju krv i natčovječanske žrtve u borbi protiv najvećeg neprijatelja naroda, najvećeg neprijatelja kulture i napretka. Porobljeni narodi Evrope i ostalih zemalja upiru svoje oči u herojsku Crvenu armiju, upiru ih na bojište gdje milijunske mase sovjetskog naroda, zajedno s Crvenom armijom, čine divovske napore da bi satrle fašističku neman, koja je ugrozila čitav svijet, koja nosi samo smrt, požar, uništenje i mrak čitavom svijetu. Na tome bojištu lije se dragocjena krv sinova sovjetskog naroda. Padaju životi onih dragocjenih kadrova koje je s tolikom brigom i očinskom ljubavlju odgojio drug Staljin. Životi hiljada fašističkih pasa nisu vrijedni života jednog borca Crvene armije. Eto, zato svi porobljeni i ugnjeteni narodi svijeta s bezgraničnom ljubavlju gledaju na Crvenu armiju, koja im nosi slobodu, mir i sretniju budućnost.

U toku ove divovske borbe koju vodi Crvena armija protiv omraženih fašističkih osvajača razbile su se u prah sve klevete koje je sipala međunarodna reakcija na Sovjetski Savez i njegovu herojsku Crvenu armiju. Danas, kada je Hitler ščepao za vrat svoje kapitalističke suparnike, kada im je došla voda do grla, njima, koji su pomagali toga Hitlera, koji su ga naoružali i podstrekaivali, danas i ti ljudi moraju priznati da je misija Crvene armije oslobodilačka, da je jedino ona sposobna da onemogući razularene fašističke osvajače da ponovo uspostave u svijetu srednjovjekovno ropstvo i mrak.

Crvena armija je armija svih porobljenih. Svojim herojskim primjerom ona potstiče sve ugnjetene narode da se dignu na oružje protiv omraženog fašističkog osvajača. Svojim herojskim primjerom Crvena armija ulijeva nove snage porobljenim narodima Jugoslavije da se još odlučnije bore protiv Hitlerovih, Musolinijevih i drugih okupatorskih hordi, da se još odlučnije bore protiv krvavih domaćih slugu okupatora Pavelića, Nedića, Mihailovića i raznih petokolonaških bandita. Svojim podvizima Crvena armija ulijeva vjeru u pobjedu svim porobljenim evropskim narodima, koji se sve odlučnije dižu na obračun s krvavim fašističkim psom Hitlerom.

Zašto je Crvena armija nepobjediva

Crvena armija je naoružana najsavršenijim oružjem koje danas postoji. Crvena armija je naoružana dubokom sviješću da se ona bori za pravednu stvar, da brani svoju sretnu i slobodnu zemlju, da brani tekovine velike proleterske revolucije, da brani socijalizam, koji je stvorio do sada neviđene uvjete kulturnog i ekonomskog razvitka građana velike socijalističke zemlje — Sovjetskog Saveza. Crvena armija, koja se bori na frontu, ne samo što uživa ljubav naroda Sovjetskog Saveza već je i nerazdvojno povezana s njima, nerazdvojno je povezana s pozadinom, s tvornicama, s kolhozima, s naučnim institutima, koji čine ogromne napore da njihova Crvena armija ni u čemu ne oskudijeva u svojoj teškoj i krvavoj borbi protiv omraženog fašističkog osvajača. Borci Crvene armije, komandiri, komandanti i politički komesari — to je jedna monolitna cjelina, vezana među sobom čvrstim drugarskim vezama, jednom jedinstvenom idejom, idejom odbrane svoje socijalističke zemlje.

Eto zašto je Crvena armija nepobjediva. Eto zašto ona čini nečuvana djela hrabrosti i herojstva. Eto zašto će ona sigurno pobijediti i uništiti omraženu fašističku zvijer. Uoči dvadeset četvrte godišnjice stvaranja Crvene armije svi borci, komandiri, komandanti i politički komesari Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije u svojim mislima šalju herojskoj Crvenoj armiji plamene pozdrave. Povodom dvadeset četvrte godišnjice herojskoj Crvenoj armiji šalju svoje plamene pozdrave i svi ugnjeteni narodi Jugoslavije. Borci Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske gledaju u Crvenoj armiji svoga učitelja u oružanoj borbi za slobodu naroda Jugoslavije, u borbi protiv fašističkih okupatora. Svaki uspjeh, svaki podvig Crvene armije odjekuje u srcima boraca Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije i daje im poleta za još uporniju, za još nemilosrdniju borbu protiv okupatora i njegovih domaćih slugu.

Slavna historija Crvene armije i put njenog razvitka, od početka njenih prvih borbi pa do danas, pokazuju i nama put kojim treba da idemo, kako treba da se borimo protiv svih neprijatelja naroda da bismo pobijedili i stvorili uvjete za novi i sretniji život za napaćene narode Jugoslavije. Taj slavni put Crvene armije napaja nas vjerom da ćemo i mi u našoj teškoj borbi pobijediti sve neprijatelje naroda i izvojevati mir, slobodu i sretniji život.

Da živi herojska Crvena armija!

Da živi njen vrhovni komandant drug Staljin!

Da živi Sovjetski Savez!

[Oko 20. februara 1942,
Foča]

Štampa se prema knjizi: Јосип Броз Тито, „Борба за ослобођење Југославије, 1941—1944“, Београд, „Култура“, 1944, стр. 20—30.

VRHOVNOM KOMANDANTU HEROJSKE CRVENE ARMIIJE DRUGU STALJINU

Vrhovni štab NOP i DV Jugoslavije u ime boraca, komandira, komandanata i političkih komesara svih partizanskih i dobrovoljačkih jedinica upućuje svoje plamene pozdrave herojskoj Crvenoj armiji povodom dvadeset četvrte godišnjice njenog stvaranja.

U ime Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije i u ime svih rodoljubivih snaga Jugoslavije koje se bore protiv mrskih fašističkih okupatora Vrhovni štab izražava svoje divljenje besprimjernom herojstvu i samoprijegoru Crvene armije u borbi protiv fašističkih napadača, koji su se usudili da napadnu na veliku i srećnu zemlju socijalizma — SSSR. Zavjetujemo se da ćemo se po primjeru herojske Crvene armije uporno boriti protiv omraženih fašističkih okupatora, koji porobiše našu zemlju. Borićemo se rame uz rame s herojskom Crvenom armijom do konačnog uništenja fašističke kuge, do konačnog oslobođenja naših naroda, za bolju i srećniju budućnost.²¹⁰

[Kraj februara 1942,
Foča]

Za Vrhovni štab
NOP i DV Jugoslavije
Tito

A-VII, š. k. 1, reg. br. 11—1/1.

[NAREDBE O OSNIVANJU 2. PROLETERSKE BRIGADE
I POSTAVLJENJU NJENOG ŠTABA, O OZNAKAMA
STARJEŠINA, O TEKSTU ZAKLETVE
NARODNOOSLOBODILAČKIH DOBROVOLJAČKIH ODREDA
I O DODJELJIVANJU ZVANJA NARODNOG HEROJA
PETRU LEKOVIĆU, ZAMJENIKU KOMANDANTA
BATALJONA 2. PROLETERSKE BRIGADE]

Po odluci Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije i Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije formirana je 1. marta ove godine Druga proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada, u koju su ušle najbolje partizanske jedinice koje su se prekalile u desetomjesečnoj borbi protiv okupatora i njegovih domaćih slugu.²¹¹

Druga proleterska brigada će po primjeru Prve proleterske brigade nastaviti još odlučniju i bespoštedniju borbu protiv okupatora i svih njegovih petokolonaških saveznika, boriće se za slobodu svoje porobljene zemlje, za bolju i srećniju budućnost.

Komandant NOP i DV Jugoslavije
Tito

I

Za komandanta II proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade postavlja se drug Ratko Sofijanić.

Za političkog komesara II proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade postavlja se drug Milinko Kušić.

Za načelnika štaba II proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade postavlja se drug Veljko [Pavle Ilić], dosadašnji zamjenik komandanta Beogradskog bataljona I PNOU brigade.

Za zamjenika komandanta II proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade postavlja se drug Ljubodrag Đurić.

Za zamjenika političkog komesara II proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade postavlja se drugarica Spasenija Babović.

Za Vrhovni štab
komandant NOP i DV Jugoslavije
Tito

II

Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije naređuje da starješine nose slijedeće oznake²¹²:

Desetar — jednu crvenu petokraku zvijezdu na lijevoj ruci više lakta.

Vodnik — dvije crvene petokrake zvijezde na lijevoj ruci više lakta.

Komandir čete — jednu crvenu petokraku zvijezdu i jednu crvenu traku ispod nje (6 sm dužine i santimetar i po širine).

Komandant bataljona — jednu crvenu petokraku zvijezdu i dvije trake ispod nje (6 sm dužine i 1 i po sm širine).

Komandant odreda — jednu crvenu petokraku zvijezdu i dvije trake ispod nje (6 sm dužine i 1 i po sm širine).

Komandant grupe odreda i komandant brigade, kao i članovi glavnih štabova, moraju imati na lijevoj ruci iznad lakta jednu traku u obliku rimske brojke V okrenute nadolje, između čijih krakova se nalazi jedna crvena petokraka zvijezda.

Politički komesari nose iste znakove, samo moraju imati u zvijezdi srp i čekić.

Za zamjenike komandanata i zamjenike političkih komesara, kao i načelnike štabova manjih jedinica itd., ovaj će štab propisati posebne znakove.

Za Vrhovni štab
komandant NOP i DV Jugoslavije
Tito

III

Zakletva Narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda²¹³

Ja, narodni dobrovoljac, zaklinjem se u ime svoga naroda da ću se boriti protiv okupatora i njegovih slugu do posljednjeg daha, da neću ispustiti pušku iz ruke dok ne protjeramo i uništimo neprijatelje našega naroda; da ću disciplinovano izvršavati sva naređenja starješina kako na frontu tako i u pozadini, koja imaju za cilj uništenje okupatora i svih neprijatelja naših naroda. Za prekršenje ove zakletve spreman sam podnijeti sve posljedice predviđene po vojnom zakonu.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Za Vrhovni štab
komandant NOP i DV Jugoslavije
Tito

IV

Po odluci Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, a na predlog Vrhovnog štaba NOP i DV Jugoslavije, daje se naziv narodnog heroja zamjeniku komandanta u jednom bataljonu II proleterske NOU brigade, drugu Petru Lekoviću, koji je kroz čitavo vrijeme od

9 mjeseci svoga učešća u borbi protiv okupatora u redovima partizana pokazao veliku hrabrost i odanost narodnooslobodilačkoj borbi, i u kojoj je počinio više junačkih podviga.²¹⁴

[Početak marta 1942,
Foča]

Za Vrhovni štab
NOP i DV Jugoslavije
Tito

A-VII, k. 4, reg. br. 16/4.

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

I

Drugog marta formirali smo Drugu narodnooslobodilačku proletersku brigadu od četiri bataljona srpskih partizana koji su 7. februara prešli gazom rijeku Lim.²¹⁵ Druga proleterska brigada istoga dana je stupila u borbu s Talijanima i četnicima kod Višegrada.²¹⁶

II

Ako bugarski CK ima radio-stanicu, molimo dajte vezu s njom i šifru za direktnu vezu.²¹⁷

Mada imamo kurirsku vezu s Hrvatskom, ipak molimo da date nama i Valdesu [Josipu Kopiniču] međusobnu vezu preko radio-stanice.²¹⁸ Program i ostale uslove dajte vi za ovu vezu.

2. mart [1942, Foča]

Valter

OPERATIVNOM ŠTABU ISTOČNE BOSNE

3. mart [19]42 [Foča]

Primili smo vaš izveštaj²¹⁹, kao i izveštaj Birčanskog odreda.²²⁰ Dijelovi naše Druge proleter[ske] brigade već se nalaze na prostoriji: Hadrovići — Dub — Šljivno istočno od Rogatice. Po prikupljanju snaga preduzećemo pokret sljedećim pravcima:

glavnom snagom: Hadrovići — Pešurić — Borike — Godomilje — Sokolovići, i

pomoćnom snagom: Renovica — Ponor — Ozerkovići — Šenkovići — Sokolovići. Vaša je dužnost da ovome drugom dijelu pružite sve podatke kako bi mogao lakše izvršiti svoj zadatak.

Naročito nas interesuje kretanje hrvatske vojske u pravcu Han-Pijeska. O tome nas izvijestite. Šta su radili četnici pri tome pokretu ka Han-Pijesku i gdje su se sklonili.²²¹

Poslije čišćenja Glasinca preći ćemo u vlasenički kraj povezujući se s Birčanskim odredom.²²²

Vaša je dužnost da stvorite onu udarnu grupu u predjelu Romanije i da naše dijelove potpomognete u čišćenju toga terena idući u susret našim dijelovima.

Mi smo vam i ranije rekli da se udarni dijelovi ne upotrebljavaju, načelno, za odbranu seoskih kuća. Vaši dijelovi su to opet učinili. To i moralno dosta negativno utiče na ljudstvo. Mogu misliti: bacaju nas za odbranu kuća na drugu stranu, a svoje smo ostavili da nam ih pale.

Razvijajte obavještajnu službu.

Sve bombe 81mm * hitno uputite u Goražde. Isto tako ako ima i municije za one topove što imamo u Kalinoviku²²³ (jedan brdski i jedan poljski 80 mm). Ta je municija bila zakopana negdje u predjelu Romanije.

Recite B. H-au²²⁴ da smo Mišu Jokanovića zadržali u Trnovu. Tamo je bio potreban i nije se mogao odvojiti od posla. Dok se mi budemo nalazili ovdje, dawaćemo uputstva za rad Trnovskom odredom.²²⁵ Da ne bi došlo do kakvih protivrječnosti, neka B. H. preko nas dostavlja sva naređenja za taj odred.

Mi smo formirali Fočanski narod[no]slobod[ilački] partiz[anski] i dobrovolj[ački] odred.²²⁶ Za sada i on od nas dobija neposredno na-

* Misli se na mine za minobacače 81 mm. — Red.

ređenja. No, i vi mu od sada možete davati uputstva za rad. U slučaju kakvih izmjena ovo područje potpašće pod Trnovski odred.

Mi smo izmijenili ono vaše naređenje da I i II Foč[anski] bataljon²²⁷ potpadnu pod Trnovski odred. To je bilo nerealno. No onda još nije bio osnovan Fočanski odred, pa je to moglo ostati.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k. 2-A, reg. br. 5/2.

DRUGARICI OKRUGLOJ [OLGI MARASOVIĆ,
SEKRETARU MJESNOG KOMITETA KPJ SARAJEVO]

Primili smo tvoju pošiljku s lekovima.²²⁸ Pisamce smo uputili drugovima u PK²²⁹. Sada bi bilo dobro da nam što hitnije nabavljate injekcije protiv pegavog i trbušnog tifusa, kao i injekcije protiv ujeda besnih pasa i drugi razni materijal. Tempo [Svetozar Vukmanović] nam je u prošlom pismu javio da tamo možete po malo nabavljati municije.²³⁰ To je vrlo važna stvar za nas i molimo vas da sve vaše sile uložite u tome pravcu da prikupite što više municije. Bilo bi dobro da one drugove koje šaljete za Proletersku brigadu odmah snabdete sa barem 100 metaka za svakoga.²³¹ Kada šaljete transport sa municijom, šaljite za Vrhovni štab, koji najbolje zna kojim je jedinicama ta municija najpotrebnija.

Svu poštu koja dolazi iz Zagreba odmah nam upućujte.²³² Javite nam takođe o tome da li je Tempo sretno stigao na teren.²³³

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

3. mart 1942 [Foča]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/103.

OPERATIVNOM ŠTABU CRNOGORSKIH TRUPA
NA SEKTORU KOLAŠINA (drugovi Sekulić i Brković)²³⁴

3. mart [19]42. godine, 9 časova
[Foča]

Dragi drugovi,

Poslije prodora četničkih bandi na vašu teritoriju podnesite nam iscrpan izvještaj o vojno-političkoj situaciji na tome dijelu.²³⁵ Tačno naznačite žrtve koje ste imali u tim borbama, sadašnji vaš raspored, jačinu i stanje snaga, vaše dalje namjere.²³⁶

Svu pažnju treba da usredsredite na likvidaciju četnika. Vama je jedino prijetila opasnost s te strane. Tamo ste trebali baciti vaše najbolje udarne trupe. Svaki neuspjeh prema četnicima jeste veliki politički gubitak, gubitak u prestižu. Za te bande treba grupisati nadmoćnije snage i obuhvatno ih napasti. Mi vjerujemo da ćete vi preduzeti sve da u što kraće vrijeme likvidirate te bande. Dakle, morate dovesti vaše najbolje trupe. Napad mora uslijediti s više strana: od Lijeve Rijeke, od D[onje] Morače, Lipova, Štitarice i Mojkovca. Pojedine grupe moraju biti dovoljno jake da ih neprijatelj ne bi djelimično* tukao. Obuhvatni napadi mogu početi nešto ranije, da bi neprijatelju razvukli pažnju i snage na više strana. Mi znamo da vam teren i atmosfere prilike otežavaju posao. Ali, drugovi, naše proleTERSKE brigade imale su natčovječanske napore, pa su opet izvršavale sve zadatke postavljene pred njih.²³⁷ Mi vjerujemo da je sva Crna Gora proleTERSKA, komunistička, a takvim borcima ne može se i ne smije ništa na put staviti. Pozovite u borbu vašu omladinu. Sada ona treba da položi ispit.

Prije ovog napada trupe morate reorganizovati, formirati i dovesti jače snage iz Crne Gore, dobro ih rasporediti za napad. Te pravce napada mi vam ne možemo po karti odrediti, jer zbog stanja snijega ne možemo ocijeniti prolaznost.** Upamtite da obuhvatni napadi donose najbolje rezultate. Presjeći neprijatelju odstupnicu kod [sela] Vranještice, to bi dalo najbolje rezultate. Te bandite[†] trebalo bi potpuno uništiti. Pribjeći i najstrožim represalijama (paljenje kuća).

Vrijeme napada zavisiće od dolaska novih snaga. Neprijatelju ne bi trebalo dozvoliti da se organizuje i utvrđuje. S druge strane, napad mora biti tako pripremljen da apsolutno mora uspjeti. To nalaže stvaranje brižljivog plana i trupe odmorne uvesti u napad. Regulisati način ishrane i sve ostalo. Ove činjenice treba u borbi realno posmatrati. Suviše veliki optimizam vama Crnogorcima gorko se osvetio.²³⁸ Za

* U smislu po dijelovima, pojedinačno. — Red.

** Tj. prohodnost, mogućnost prolaska. — Red.

napad dobavite oružje i municiju od vaših ostalih odreda. Imamo izvještaje da su Crmničani zaplijenili dosta oružja, pa donesite od njih.²³⁹ To zahtijeva pripreme od nekih 20 dana, a za to vrijeme i snijeg će spanuti. Za sve to vrijeme trajanja priprema neprijatelja treba prepadima uznemiravati i slabiti. Pazite se da vas ne zaobiđe iz Lipova preko Vučja. Morate pooštriti budnost. Zbog slabe službe izviđanja i obavještenja vi ste imali više gubitaka nego u borbi. Spriječite odlazak lica s vaše teritorije k neprijatelju.

U slučaju da ti pljačkaši pokušaju da se krenu ka šavničkom srezu, to im morate osujetiti vašim demonstrativnim napadom ka Kolašinu.

Razvijajte jaku propagandu u narodu. To što neprijatelj naređuje opštu mobilizaciju tim se on još više slabi. On ne može silom natjerati poštene seljake da se bore protiv nas.

Još jednom vam napominjemo: dobro smišljen plan, grupisati snage i dovesti ih tako da budu odmorne za napad, obezbijediti potrebna automatska oruđa i municiju, obezbijediti ishranu, u kom cilju odrediti intendante i snabdjevačka odjeljenja. Naročito pazite na prikupljanje hrane za one dijelove koji će napadati preko planina i teških terena; regulisati način održavanja veze između kolona (paljenje sijena, crveni barjaci).

Kad jednom potisnete neprijatelja, onda ga morate goniti do posljednjeg atoma vaše snage. Upamtite da oko Berana [danas Ivan-grad] i Andrijevice ne možete voditi uspješnu borbu, jer će se banditi skloniti kod svojih gospodara i iz varoši praviti ispade. No tada će oni izgubiti sve od prestiža.

Izvijestite nas o situaciji u ostalom dijelu Crne Gore.

Primate naše pozdrave.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant

Narodnooslobodilačke partizanske i
dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

P. S.

Crnogor[sko]-sandž[ački] odred sadejstvovaće u napadu u pravcu Mojkovca, pa stupite s njim u vezu.

Šavn . . . * pribjeći u pomoć.

Formirali smo i Drugu prol[etersku] brigadu.

A-VII, k. 2-A, reg. br. 2/2.

* Nejasna riječ. — Red.

ŠTABU DURMITORSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

Primili smo vaš dopis od 28. II.²⁴⁰ Iz svih tih izvještaja još ne znamo pravo stanje stvari u Crnoj Gori. Pominje se neki Nikšićki bataljon, a ništa se ne kaže gdje se on nalazi i s kakvim je zadatkom upućen.²⁴¹ Raspored odreda druga Sekulića nije naznačen.²⁴² Ishod borbi u Lipovu ne zna se. Mi smo opet čuli da su četničke bande došle i u Mojkovac.²⁴³ Naravno, vi nam i ne možete pružiti tačne podatke, ali se interesujete i uhvatite vezu sa susjedima.²⁴⁴ Na osnovu ovako šturih podataka mi ne možemo donijeti neke odluke.

Mi ne znamo kako će i kada Glavni štab za Crnu Goru riješiti nastalu situaciju u svoju korist.²⁴⁵ Jasno je da će trebati izvjesno vrijeme dok se snage reorganizuju i dođu novi kontingenti trupa iz Crne Gore. Prema direktivama koje dobijate od toga štaba i postupićete. No morate preduzeti mjere obezbjeđenja naše teritorije. To ste vi već i učinili. Zakazana mobilizacija [je] pravilna.²⁴⁶ Mi smo vam poslali onu kombinovanu četvu od 70 partizana.²⁴⁷

Slažemo se s odlukom druga Kneževića što se stavio na raspolaganje Crnogorsko-sandžačkom odredu. Vjerovatno je da će četničke bande od Mojkovca i Bijelog Polja pokušati [da prodru] k Sandžaku, u čemu ih treba spriječiti. Ova četa olakšaće izvršenje toga zadatka.²⁴⁸ Mi vjerujemo da će Glavni crnogorski štab preduzeti ofanzivu protiv četnika. A dejstvo iz Sandžaka prema Mojkovcu dobro će doći kao obuhvatni krak Kolašina.

Gro vaših snaga vi ste izbacili na Vratlo.²⁴⁹ Ako su te snage bile oko 400 partizana, onda ste mogli preduzeti ofanzivu u pravcu Lipova i podržati partizanske dijelove koji su se tamo borili. No opet zavisi od plana akcije druga Sekulića. Mi se plašimo da borbenost naših boraca ne otupi zbog dugog stajanja na katunu Vratlo, gdje su uslovi vrlo nepovoljni. Ako se ne misli preduzeti ofanziva u kraćem roku, onda vaše glavne snage mogle bi se smjestiti u Krnjoj Jeli, dok bi vaše patrole išle ka Gornjem Lipovu i Gornjoj Štitarici. Prema Lipovu vi morate biti aktivni ne dozvoljavajući četničkim bandama da preko Vučja upadnu u Donju Moraču.

Napominjemo vam da su četničke bande kukavice, one se ne bore dobro, samo prema njima treba energično istupiti. Što su na pravcu Kolašina imali uspjeha, za to je kriv rukovodeći kadar, koji je ionako male snage rasuo duž fronta od 40 kilometara.

Vi ste ostavili izvjesne snage da osmatraju prelaze na Tari. To je mjera opreza. Istina je da ima četničkih bandi oko Pljevalja. Mi smo preduzeli radikalne mjere da te bande razjurimo. Za tu svrhu određene su snage jačine oko 700 partizana. One su već preduzele potrebne mjere i stupile u akciju. Baš im je stavljeno u zadatak da očiste pravač: Brvenica — Hoćevina — Podpeće i dalje k istočnom dijelu Sandžaka. Mi smo stavili u zadatak drugovima iz Sandžaka, čiji se štab nalazi u Boljanićima, da s vama uspostave redovnu kurirsku vezu i obavještava[ju] o svim događajima kod vas. I vaša je dužnost da uspostavite vezu s njima. U tom cilju dobro bi bilo da jedan vod izbacite do Kosanice (možda bi bilo bolje jednu četicu od 60 ljudi). U slučaju potrebe te dijelove za jedan dnevni marš imali biste na Žabljaku. Raspoređena u Kosanici, ova četa ne bi dozvoljavala da četničke bande hježe u istočni dio Sandžaka.

U okolini Žabljaka morate imati izvjesne rezerve sposobne za dejstvo u potrebnom pravcu.

Biće teško s ishranom. Konfiskujte svu imovinu odbjeglih četnika, petokolonaša i ostalih izdajnika. Kulačke elemente znatno više opteretite. Dostavićemo duvan u Boljaniće, te da vršite razmjenu za žito. Dobro bi bilo da uputite jedno intendantsko odjeljenje.

Raspitajte se o situaciji u nikšićkom srezu. Mislimo da nije potrebno držati snage na Krnovu.

Kod predviđenog mjesta treba određivati pouzdane drugove (moraju imati dobar sluh). Tom službom ne treba preopterećivati suviše ljudstva. Let ne zavisi samo od vremenskih prilika u neposrednoj blizini vašeg mjesta nego i od prilika na drugom putu. I čudi nas kako ste mogli shvatiti da to trenutno mora doći. Zaista bi potrefili pravi momenat. Pomoć neće izostati, samo je strpljivo moramo očekivati.²⁵⁰

Izvištavajte nas redovno. U slučaju potrebe mi bismo morali intervenisati našim snagama.

Primite naše pozdrave.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

3. mart 1942 [Foča].

*Strogo povjerljivo*GLAVNOM ŠTABU ZA ISTOČNU BOSNU²⁵¹

4. mart 1942. godine, 8 časova [Foča]

Petoga ovog mjeseca otpočinje glavni pokret naših snaga.²⁵² Odmah uputite vaša odjeljenja i određene putovođe. Glavne snage u jačini oko 700 kretaće se pravcem Hadrovići — Borike — Žepa — Nurići — Milići — Vlasenica. Pomoćne snage u jačini oko 350 kretaće se pravcem Vragolovi — Gučevo — Kalimanići — Točionik — Mislovo — Džimrije, odakle će se upravljati prema situaciji ili prema Han-Pijesku, ako tamo ne budu ušle ustaše²⁵³, ili se pripojiti desnoj grupi.

Mi smo ocijenili da je za prvo vrijeme važnija Vlasenica u cilju spajanja s Birčanskim odredom, a zatim čišćenje terena k Drini.²⁵⁴ Tad bi došla na red i Srebrnica. No u toku pokreta mi ćemo još ispitivati situaciju u tom pogledu. Vi nam pružite detaljnije podatke o Srebrnici ako njima raspolažete.

Dakle, u Glasinac ćemo stići oko 8. marta. Pročišćavanje Glasinca vršiće se otprilike do 15. marta, a tada bismo se bacili na drugi dio zadatka.

Mi nismo pošli tim putem da kao metla čistimo Glasinac, nego ćemo uticaj tih četničkih bandi paralisati razjurlivanjem njihovog komandnog kadra²⁵⁵ i obuhvatanjem Glasinca. Morate priznati da i pored sve strogosti da se razoružaju glavni banditi, oni bi nam umakli. Ovako ih treba paralisati u masama zaokruživanjem i političkim radom.

Vi treba da uradite: da vašom udarnom grupom čistite teren lijevo od puta Podromanija — Han-Pijesak; da naredite Birčanskom odredu da nam sadejstvuje, ali tek onda kada se primaknemo Milićima. Kod ovoga treba da uhvatite vezu s našim dijelovima koji će prelaziti Glasinac. Ta će se veza ostvariti ako vaša odjeljenja i delegirane starješine dođu blagovremeno u sastav naših jedinica.

Detaljno nas izvještavajte, naročito o kretanju neprijatelja po Glasincu.

Šmrtni fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

ZA DJEDU

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

I

Informaciju CK B[ugarske] Kompartije primili smo. Nejasan je kraj telegrama — o reorganizaciji KP Makedonije kao samostalne Kompartije.²⁵⁶ Ovih dana šaljem u Makedoniju našeg predstavnika za vezu s KP Bugarske i za pomoć drugovima u Makedoniji.²⁵⁷

II

Štab partizanskih odreda u Srbiji javlja da naše partizanske jedinice u istočnoj Srbiji vode žestoke borbe protiv bugarskih okupatorskih jedinica i protiv Nedićevih bandi i Nijemaca.²⁵⁸

Molimo da skrenete pažnju bugarskim drugovima da pojačaju rad među bugarskim okupatorskim jedinicama da se ne bore protiv srpskih partizana.

Srpski Glavni partizanski štab javlja 1. marta da srpski partizani u istočnoj Srbiji vode žestoke borbe protiv 10 000 bugarskih i 5000 Nedićevih jedinica i da je u istočnoj Srbiji pravi ustanak naroda protiv okupatora.²⁵⁹

4. mart [1942, Foča].

Valter

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Hrvatske Paveličeve ustaše sklopile su sporazum sa srpskim Nedićevim bandama za zajedničku borbu protiv naše oslobodilačke vojske.²⁶⁰ Okupatori su uspjeli da objedine sve četničke grupacije, koje su sada zajedno s ustašama, Nijemcima, Talijanima, Bugarima itd. počele upornu borbu protiv nas. Ovih dana 200 četnika napalo je kod grada Tuzle na partizanski štab odreda i partijsko rukovodstvo i zaklali sve članove štaba i članove Partije.²⁶¹ Istovremeno s leđa su napali naše partizane koji su vodili borbu protiv ustaša i okupatora. Takvih slučajeva ima mnogo. Neprijatelj koristi četničke bande za uništavanje štabova i rukovodećih drugova.

Nama nedostaje municije i ratnog materijala zbog neprekidnih borbi. Molimo pošaljite hitno pomoć — situacija je ozbiljna za naše jedinice zbog nedostatka ratnog materijala. Mi svake noći čekamo vaše avione na Durmitoru.²⁶² Vrijeme je sada kod nas lijepo.

5. mart [19]42 [Foča].²⁶³

Valter

[MOŠI PIJADE, DELEGATU VRHOVNOG ŠTABA]

5. mart 1942 [Foča]

Dragi Šiki,

Tvoje sam pismo primio.²⁶⁴ Vjerujem ti da si nestrpljiv zbog uzaludnog čekanja, ali ti moraš biti načisto s time da ćeš morati čekati još prilično dugo. To ne ide tako jednostavno. Danas sam opet urgirao kod Djede [Kominterne] i nadam se skoro povoljnom odgovoru.²⁶⁵

Prošle noći u 1 sat čuo se opet neki avion iznad Čajniča i Gorazda.²⁶⁶ Da nije došlo nešto k tebi? Djeda mi je odgovorio da je cjelishodno da engleska misija dođe do mene i da razgovaram s njome, ali da moram biti oprezan i izmamiti što oni zapravo hoće. Dalje, traži da ga stalno držim u kursu stvari.²⁶⁷

Osim ostaloga, Djeda mi odgovara da njemu nije ništa poznato o odlasku te misije u Jugoslaviju. Iz toga se po prilici vidi i vjera u toga saveznika.²⁶⁸ Čim dođu, pošalji ih.

Neka te ne zbunjuje ako ćeš još morati da čekaš.

S pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Tito

NARODIMA OKUPIRANIH ZEMALJA EVROPE²⁶⁹

Više od deset mjeseci narodi okupirane Jugoslavije vode uporni i krvavi rat protiv Hitlerovih i Musolinijevih pljačkaških bandi, protiv jugoslovenskih kvislinga — generala Nedića, Pavelića, Pećanca i drugih. Porobljeni narodi Jugoslavije podigli su se da s oružjem u rukama, zajedno s narodima Sovjetskog Saveza i herojskom Crvenom armijom, vode borbu protiv zajedničkog neprijatelja za svoju slobodu i nezavisnost. Naši herojski partizani u Jugoslaviji, u početku malobrojni i skoro goloruki, u borbi su otimali oružje od okupatora i naoružavali njime seljake koji su se podigli. Na taj način partizanski odredi u Jugoslaviji postajali su sve brojniji i prerasli su u pravu narodnu vojsku, koja je već u toku deset mjeseci zadavala teške udarce okupatorskim trupama i bandama narodnih izdajnika Nedića, Pavelića i drugih.

Bez obzira na užasan teror, jugoslovenski partizani, koje je organizirala Komunistička partija Jugoslavije, uništavali su sve što je moglo da služi hitlerovskim bandama za vođenje rata. Oni su uništavali željezničke pruge, mostove, telegrafe, fabrike, rudnike, žito, razne sirovine itd. Okupatoru je postalo vruće pod nogama u Jugoslaviji. On nije uspio da iskoristi bogatstva Jugoslavije za svoj pljačkaški rat.

Protiv partizanskih odreda okupator je slao velike ratne ekspedicije, i to cijele divizije s motorizacijom, tenkovima, avionima itd. Ali one nisu uspjele da unište partizanski pokret. One su se nadale da nas unište zimi, ali im i to nije pošlo za rukom. Mi smo izdržali strašnu zimu u svakodnevnim borbama protiv okupatora i njihovih saveznika, iako rđavo odjeveni. U ovom narodnooslobodilačkom ratu žrtvovali su svoj život ne desetine, već stotine hiljada najboljih sinova jugoslovenskih naroda. Ali naš narod zna da je bolje poginuti u borbi s oružjem u rukama nego predati se bez otpora na postepeno mučenje i uništavanje.

Mi smo ne samo sačuvali svoju živu silu i borbeni duh već smo i oslobodili veći dio Jugoslavije. Mi smo ubijedeni da će fašističke zvijeri biti uništene. Mi nastavljamo našu borbu za slobodu i nezavisnost naroda Jugoslavije.

Narodi okupiranih zemalja Evrope — Francuske, Čehoslovačke i drugih zemalja!

U ime naroda okupirane Jugoslavije, Vrhovni štab narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske obraća vam se sa slijedećim pozivom:

Dižite se u borbu protiv mrskog neprijatelja svih naroda — njemačkog fašizma. Uništavajte željezničke pruge, rudnike, fabrike, mostove, sirovine itd. Sabotirajte proizvodnju ratnog materijala. Ne dajte fašističkim gadovima hljeba i drugih namirnica. Stvarajte partizanske odrede, dižite narod na ustanak i uništavajte živu silu neprijatelja. Herojska Crvena armija nosi slobodu svim narodima u Evropi, ali mi treba i sami da se borimo da bismo bili dostojni te slobode.

Živio ustanak svih porobljenih naroda Evrope protiv okupatora!

Živjela herojska Crvena armija!

Živio drug Staljin!

Živio Sovjetski Savez!

5—6. mart 1942 [Foča].

BEVCU [EDVARDU KARDELJU] I LOLI [IVI RIBARU]

Juče sam primio vaše pismo od 23. II 1942.²⁷⁰ god. Čudi me da je to tako dugo putovalo, iako mi imamo dobre veze sa Sarajevom. Ovdje kod nas nema nekih naročitih promjena, jedino što smo 1.III formirali u Čajniču II proletersku brigadu. U nju su za sada ušli četiri srpska bataljona koji su se prebacili preko Lima iz Nove Varoši.²⁷¹ Oni su se u posljednje vrijeme tamo žestoko borili na Uvcu protiv nedićevaca, kod Manastira Banje protiv četnika, a prema Prijepolju i Bistrici protiv Talijana. U tim borbama su nekoliko puta četnike razbili, ali pošto je postojala opasnost da nestane municije, a neprijatelj je počeo da vrši koncentrični napad sa svih strana, postojala je opasnost da budu potpuno opkoljeni. Povlačenje je izvršeno u potpunom vojničkom redu, pri čemu su se ovi srpski bataljoni pokazali na velikoj vojničkoj visini.²⁷² Komandantom brigade naznačen je radnik drug Sofijanić, a polit[ičkim] komesarom drug Kušić. Kao i u Rudom, tako i ovdje još istog dana jedinice II proleterske brigade krenule su u borbu protiv Talijana i četnika kod Međeđe. Inače, u istočnoj Bosni četničke bande su postale vrlo aktivne, i u vrijeme kada naši partizanski odredi vode borbu s ustašama, ovi banditi napadaju naše drugove s leđa, tako da su nam ovih dana uništili Štab Majevičkog odreda. Jednostavno su poklali sve članove štaba i partije u Partijskom domu.²⁷³ Pri tome su se domogli dosta velike količine oružja, jer su uspjeli napasti iznenada neke naše jedinice na spavanju, koje nisu bile dovoljno budne. Sada naša II proleterska brigada i polovica I proleterske brigade kreću u tom pravcu da unište te četničke bande, koje uglavnom dolaze iz Srbije od Nedića i snabdjevene su s dosta oružja i municije.²⁷⁴ Talijani i četnici, koji su već bili prodrli do Ustiprače, u jednom noćnom napadu su razbijeni i pobjegli su u panici svaki na svoju stranu. Ovdje je veliki problem političkog i vojničkog učvršćivanja bosanskih partizanskih i dobrovoljačkih jedinica. Sve skupa je to bilo kolebljivo i zbog četničke propagande demoralisano. Mi smo čitavu stvar uzeli čvrsto u ruke, stvorili smo putem mobilizacije i onoga što smo bili zadržali na položajima, krupne dobrovoljačke odrede, koji sada već broje nekoliko hiljada boraca.²⁷⁵ Te se jedinice sada nalaze na položajima zajedno s našim jedinicama brigade. Sada imamo [vojske] prilično, samo je tu vojsku potrebno što više učvrstiti.

Sada su se pojavili četnici i u Crnoj Gori. Većina crnogorskih petokolonaša, koja je pobjegla u Berane i Bijelo Polje, uz pomoć srpskih

četničkih bandi koje su stigle tamo i uz pomoć Talijana mobilisali su pleme Vasojeviće i udarili na Kolašin, koji su osvojili.²⁷⁶ Pri tome su ti banditi, kao obično, pravili velika zvjerstva ubijajući sve studente i mlade ljude. Osim toga, crnogorski drugovi su u posljednje vrijeme imali na raznim mjestima uspjehe u borbi s Talijanima. Dalje nam javlja Štab crnogorskih partizanskih odreda da je tamo kod njih stigla, na isti način kao i prošli put, jedna engleska misija od dva engleska oficira i jednog jugoslovenskog poručnika.²⁷⁷ Oni su izjavili da se jedna njihova misija iskrcala negdje u Dalmaciji.²⁷⁸ Bilo bi dobro da skrenete na to pažnju dalmatinskim i primorskim drugovima da pronađu tu misiju. Na moje pitanje kod Djede da li je ta misija došla s njihovim znanjem, odgovorio je da njima to nije poznato i da budemo na oprezu. Ali je preporučio da ja razgovaram s njom, jer je ta misija, čim je stigla, izjavila da želi razgovarati sa T[itom], odnosno sa mnom.²⁷⁹ Sada očekujemo te goste da vidimo šta hoće. Ali ja se ničemu dobrom ne nadam od njihove strane, i bićemo ovog puta na oprezu.

Šikija [Mošu Pijade] smo poslali u Žabljak s izvjesnom misijom²⁸⁰, a k nama su ovdje stigli Veljko [Milovan Đilas], Cana [Spasenija Babović], Čeća [Svetislav Stefanović], Omladinac [Milan Radosavljević], Stambolić, Milentije [Popović] i drugi.²⁸¹ Mi smo ih sve rasporedili na rad.

Iz vašeg pisma se vidi da u Hrvatskoj, a naročito u Z[agrebu], stoji dosta rđavo u organizacionom pogledu. Mi smo već javili da ćemo vam poslati Mit[ra Bakića] i Mar[jana Stilinovića], ali nam je za to potrebno izvjesnih papira za njih, za koje se morate vi postarati da nam budu što prije poslani.²⁸² Prava je sramota za naše drugove u Hrvatskoj da u vojsci tako slabo stoje, a postoje tako sjajni uslovi.²⁸³ Pritisnite na njih da svu pažnju posvete vojsci, odnosno glavnu pažnju. Sada je situacija takva da Nedić i srpski četnici prave sporazume s ustašama u borbi protiv nas, a naša je dužnost da hrvatskoj vojsci objasnimo opasnost koja prijeti hrvatskom narodu u Bosni i drugim krajevima od strane srpskih četničkih bandi, od strane velikosrpske hegemonističke klike zbog ove najnovije Pavelićeve izdaje nad hrvatskim narodom. Na tome pitanju mi moramo dobiti hrvatske vojnike, pa i oficire, jer su sada njemački okupatorski banditi zamislili da će biti najbolje osloniti se na velikosrpsku hegemoniju u borbi protiv narodno-oslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji. Na tome pitanju treba da se sporazumijete s naprednim dijelovima HSS-a da oni preko svojih veza utiču u hrvatskoj vojsci da ona prilazi nama i da nam daje oružje i municiju. Mi moramo tu vojsku ili pridobiti ili barem neutralizirati u sadašnjoj borbi, jer četničke bande i Nedić, uz pomoć okupatora, predstavljaju u ovim krajevima za nas glavnu opasnost.²⁸⁴

Srpskim drugovima ćemo pomoći na taj način što pravimo pritisak na Nedićeve i četničke bandite s ove strane Drine. Vi pomognite Mihajlu [Blagoju Neškoviću] koliko možete, a nama nastojte da po-

šaljete što prije malo detaljniji i opširniji izvještaj kako o vojnoj tako i političkoj situaciji u Hrvatskoj i Sloveniji.

6. mart 1942 [Foča].

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

S drugarskim pozdravom

Tito

* Pri zaključku ovog pisma primili smo opet vaš materijal: vaše pismo, pismo Vlade [Popovića], izvještaje raznih odreda Hrv[atske] itd.²⁸⁵ Na sve to ćemo vam odgovoriti drugi put. Strašno nas je pogodila vijest da su pali Fati [Andrija Hebrang], Antonov [Ivan Srebrrenjak] i drugi.²⁸⁶ Preduzmite hitne mjere da se provala ne širi. Vazduha [Josipa Kopiniča] odmah sklonite.²⁸⁷ Njegova nekonspirativnost je za najveću osudu. Zlata vam dati ne možemo nimalo, jer nam treba za vođenje rata, pošto smo skoro ostali bez novaca. U * je pokradeno gotovo sve srebro, a papirni novac je također ostao na neprijateljskoj teritoriji.²⁸⁸ Čim budu sigurni putevi moraćete nam poslati sve zlato, koje nam je sada neophodno.²⁸⁹ Kada će to biti, mi ćemo vam javiti. Ako se Vazduh ne može održati tamo, onda ga treba poslati negdje na oslobođenu teritoriju ili ovamo. Preduzmite mjere da se očuva moja porodica, jer nije isključeno da mogu sada doći i do nje.²⁹⁰ Isto tako čuvajte i sebe jer ne znam kako će se držati Ant[onovljeva] žena. Budite opreznii! Preduzmite mjere da se prekine s malograđanskim, familijarnim posjetama i sastancima, kao što je to slučaj kod Vazduha.

Preduzmite mjere da se radništvo u čim većem broju upućuje u odrede, osobito ono najsvjesnije, jer se ovog proljeća može dogoditi i kod vas ono što je bilo u Kragujevcu i Kraljevu, tj. da u masama unište radništvo.²⁹¹

Pozdravite mnogo moju porodicu i sve poznate.

Srdačno vas pozdravlja

T[ito]

Mi bismo vam mogli poslati koju stotinu hiljada njemačkih [novčanica] ako imate mogućnosti da ih promijenite i iskoristite za najnužnije. Javite.

Šaljemo vam naš »Bilten« br. 14—15.²⁹² Gledajte da ga umnožite i pošaljite svim odredima. Napominjemo da se naš »Bilten« štampa i u pravou štampariji u Crn[o]j Gori i savršen je tehnički.²⁹³ Sada ćemo izdati i štampati u Crn[o]j Gori i »Proleter«, jer je već krajnje vrijeme.²⁹⁴

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/109.

* Sljedeći tekst napisan je rukom. — Red.

** U originalu je prvobitno bio napisan naziv mjesta (izgleda Radoinja), zatim je on precrtan i više njega je stavljeno osam tačaka. — Red.

ŠTABU PRVE PROLETERSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE BRIGADE

6. mart 1942 [Foča].

Za izvršenje zadatka prema direktivi izdatoj Drugoj brigadi, a koju ste vi dobili, raspoložete s tri bataljona.²⁹⁵

Drugi bataljon nalazi se u selu Hadrovići. Treći u selu Orahovu, a Šesti ide s vama. Ovaj bataljon transportovaće se željeznicom do Goražda 6. t. mjeseca. Sedmoga se prevozi kamionima do Ustiprača, a odatle produžuje marš: Hrušan — Prosječno — Vrabča — Slijedovići — Čadovina — Guvnište, gdje će prenoćiti. Marš od Ustiprača do Guvništa je dug i težak, zato transport kamionima do Ustiprača izvršiti što ranije 7. marta.

Osmoga u tri časa krenite iz navedenih sela i oslobodite naše zarobljene drugove u selu Seljanima.²⁹⁶ Tu se nalazi jedna četnička četa. Komandira te čete treba strijeljati, a oduzeti ostalima oružje i municiju, odnosno prevesti ih [u] dobrovoljačku vojsku. U ovom cilju dva bataljona neka pođu preko izvora Sanduk u selo Strmac, koje se nalazi iznad sela Seljani. S te pak kose iznad sela Seljani treba da štiti jedan bataljon koji će se preko V[elike] Ravni i drumu spustiti u selo Seljani.

Po likvidaciji sela Seljani brigada će nastaviti pokret preko sela: Šatorovići — Osovo — Šetići, gdje će prenoćiti i uhvatiti vezu sa Štabom Druge brigade, koji će biti vjerovatno u selu Podgaju. Ako Štab Druge brigade ne bude u ovom selu, onda uhvatiti vezu s najbližom jedinicom iz Druge brigade. Ako brigada ne bude u mogućnosti da stigne u selo Šetići, onda neka prenoći u jednom od sela: Šatorovići ili Osovo. Kod prenoćišta mora biti zastupljena bezbjednost. Ovoga dana Druga brigada biće u predjelu Borika.

U vrijeme od 8. do 11. obje brigade zadržaće se u Glasincu, s tim da se pročisti okolna teritorija Glasinca. Ovo zahtijeva manje pokrete bataljona, pri čemu paziti da se ljudstvo ne zamara.

Brigada će 12. odmarševati u selo Brestovače (dva bataljona) i s[elo] Mislovo (jedan bataljon). Na ovu prostoriju rano doći da bi se održala koja konferencija.²⁹⁷

U toku 13. odmarševati na prostoriju: Krivače — Plane — Podžepje, zajedno s Drugom brigadom. Dakle Prva brigada neće ići u sela Kusače — Rijeka. Na ovoj prostoriji brigada će ostati u toku 14, a 15. produžiti marš prema direktivi Druge brigade.

O svima pokretima i akcijama oba štaba brigada donose zajednički odluke i zajednički izvode akcije. Nesuglasica ne smije biti. Obje

brigade čine jednu udarnu grupu. Ta grupa prema taktičkim uslovima može se dijeliti za izvršenje zadatka.

U svemu ostalom upravljati se prema direktivama koje su izdate Drugoj brigadi.

Štab Druge brigade biće do 16 časova u selu Šljivno. Zato bi [trebalo] u tom selu do tog vremena uhvatiti vezu. Ovo iziskuje da pokret vaših jedinica počne ranom zorom 7. marta iz Goražda (kamionima do Ustiprača, a onda pješke do određenog sela — Guvništa). Od Guvništa do Šljivnog ima 3 km.

Na odgovorna lica i organe prenijeti svu službu snabdijevanja, a operacijama i političkom radu posvetiti svu pažnju.

Za marš k selu Guvništu prikupiti podatke od Durmitorskog odreda.²⁹⁸

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

P. S.

Sve jedinice učiniti lako pokretnim, te suvišnu komoru ostaviti.
Držanje pojedinih varoši ne smije slabiti vašu manevarsku sposobnost.

A-VII, k. 2-A, reg. br. 10/2.

ŠTABU DURMITORSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG
PARTIZANSKOG ODREDA

6. mart 1942 [Foča].

Primili smo sve vaše izvještaje.²⁹⁹ Čudi nas da vas naši drugovi s kolašinskog sektora nisu izvjestili o situaciji. Tek tada bismo imali jasan pregled situacije. Nastojte da se s njima što prije povežete.

Dobro je što se Kneževićeva četa zadržala u Sandžaku. Ona će vam dejstvom k Mojkovcu najbolje pomoći.³⁰⁰

Za sada nemate potrebe da držite tolike snage na Đurđevića Tari.³⁰¹ Rekli smo vam da Sandžački štab³⁰² raspolaže s dovoljnim snagama i on će preduzeti čišćenje teritorije južno od Pljevalja.

Naše je mišljenje da prikupite jače snage i očistite prvo predio oko Mojkovca, pri čemu treba da vam pomogne Crnogor[sko]-sandžački odred. Peruničić izvještava da je bio uputio k Mojkovcu 300 partizana³⁰³, a vi sad izvještavate da je Mojkovac pao bez borbe.³⁰⁴ Dok biste vi napadali k Mojkovcu, trebalo bi se dobro obezbijediti s pravca G[ornjeg] Lipova ili čak i G[ornje] Lipovo ugroziti. Sve ove napade bi trebalo izvršiti u vezi s planom Operativnog sektora naših snaga kod Kolašina, jer i on treba da napadne od G[ornje] Morače.

Dakle, treba raditi napadno. Inače, odbrana pod takvim uslovima života ne može vam donijeti nikakve rezultate.³⁰⁵

Neprijatelj nema toliko snaga koliko se navodi u pojedinim izvještajima. Ako je još nešto mobilisao, time je još više oslabio, jer je utvrđeno da se silom mobilisani borci slabo bore. Mi mislimo da neprijatelj neće odmah preduzeti neke bjesomučne napade, jer uslovi borbe za njega nisu povoljni. Ti uslovi za njega će se još više pogoršati ako mu se uzme iz ruku inicijativa. Ako bi neprijatelj napadno dejstvovao, mora se i on podvojiti između planina (k D[onjoj] Morači, k Lipovu, k Štitarici i k Mojkovcu). On će težiti da se spoji sa svojim dijelovima od Bijelog Polja i onda bi se pojačao. Dakle, za nas je od prvenstvene važnosti da zauzmete Mojkovac i onda krakom ka Kolašinu neprijatelja treba ugroziti. Tako bi se olakšali svi napadi ka Kolašinu. Napominjemo da nije potrebno istoga dana da otpočnu svi napadi. Ali je potrebno da u jednom određenom roku planski se izvedu.

U prepisu dostavite ovo drugovima Sekuliću i Brkoviću.³⁰⁶ Oni treba da požure s pripremama.

Organizujte dobavljanje hrane iz Sandžaka. Naredićemo Sandžačkom štabu da vam prikupi nešto žita. Pošaljite konje u Čelebić za 500 kg ječma.

Dijelovi brigade ne mogu intervenisati u određenim pravcima. Druga brigada i Prva, bez tri bataljona, upućene su lijevom obalom Drine k sjeveru radi likvidacije četničkih bandi. One bi se docnije prebacile u Srbiju. Dakle, Crnogorski i Sandžački štab moraju sadašnju situaciju da riješe. I ovo možete saopštiti Crnogorskom štabu.³⁰⁷

Crnogorci neka se bace svom snagom na četnike.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

P. S.

Neka Crnogorski štab umnoži naš »Bilten« i dostavi nam bar 50 komada.³⁰⁸

A-VII, k. 2-A, reg. br. 11/2.

ŠTABU HERCEGOVAČKO-CRNOGORSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG UDARNOG BATALJONA

7. mart 1942, [Foča].

Dragi drugovi,

Primili smo vaš dopis.³⁰⁹ Čestitamo na zaista velikom uspjehu.³¹⁰ To ćemo prvom prilikom objaviti.

Vaša mobilna, udarna jedinica mnogo znači za našu borbu u Hercegovini, a naročito sada, kada se sva reakcija ujedinila protiv nas. Seoske čete, koje većinom brane svoja sela, nisu sposobne da riješe one zadatke koji se postavljaju pred nas. Nastojte da bataljon što više politički i vojnički podignete. U bataljon primajte radnike i siromašne seljake, kao i ostale hrabre i poštene borce. Naročito je važno da sebi privežete omladinu. Formirajte uz bataljon omladinsku četvu. Kad je političko-vojnički vaspitate, to će biti izvanredni borci. Jednom riječi, bataljon omasovite. Stvorite jednu udarnu grupu od 400 boraca, pa ćete sami riješiti sva važnija pitanja Hercegovine.

Upamtite: vaš bataljon nema zadatak da brani seoske kuće. On ima da rješava veća operativna pitanja. A dužnost je rukovodećih organa da za vašu borbu sjedine sve ostale snage i pravilno ih povežu.

Bataljon treba da je uvijek u pokretu. Vezivanje bataljona za mrtve frontove i frontalne borbe znači otupljivanje njegove borbene vrijednosti. Naviknite ljude na noćne akcije. Vi već imate u tome iskustva. Za bataljon organizujte jednu bazu gdje biste sklanjali plijen za ishranu. No za tu bazu ne smijete vezivati bataljon. Nastojte da vam se ljudstvo dobro hrani, da je odjeveno. To će izazivati dobre utiske, pa će i ostali borci rado prilaziti. Moramo biti svjesni toga da moramo imati mobilne jedinice koje će izvršavati sve povjerene zadatke.

Primite naše pozdrave.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

I

Na osnovu naših informacija vi ste donijeli pogrešne zaključke.³¹¹ Pristalice vlade u Londonu, ne sve i ne otvoreno, sarađuju s okupatorima u borbi protiv partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije. Oni se bore protiv nas pod imenom Nedića, koga nazivaju najboljim sinom Srbije. Odredi Draže Mihailovića više ne postoje, svi su oni sada u redovima Nedićeve vojske. To su žandari, oficiri i podoficiri i banditske grupice četnika K[oste] Pećanca.

Pristalice vlade u Londonu od samog početka partizanskog pokreta u Jugoslaviji odlučno se izjašnjavaju protiv oružane borbe s okupatorima, govoreći da to izaziva represalije nad stanovništvom. Takve poglede imao je i Draža Mihailović. I baš zbog toga oni se nama i suprotstavljaju oružanom snagom. Zato im okupatori i daju ratni materijal za borbu protiv nas. Ali to su malobrojne grupice samo u Srbiji i Bosni. Vrhovni štab partizanske i dobrovoljačke vojske ima do 200 000 boraca.³¹² To nisu samo komunisti i simpatizeri već takođe i pristalice raznih partija — pravi rodoljubi. I kod nas ima oficira, čak i generala³¹³, ali su oni poštteni rodoljubi.

Proleterske brigade mi nismo stvorili u početku, već u zimu, u decembru, kada se za to ukazala potreba. To su pokretne jedinice radnika i seljaka, koje su spremne da stupe u borbu tamo gdje im se naredi. One služe kao primjer kako se treba boriti za svoju nacionalnu nezavisnost. To je imalo ogroman uticaj na druge partizanske jedinice i jedinice dobrovoljaca.

Kod nas seljaci u masama žele da stupe u proletersku brigadu, ali mi to ne prihvatamo. Zbog toga smo mi i stvorili dobrovoljačke jedinice da bi sve rodoljube sjedinili u borbi protiv okupatora.

Mi ne stvaramo nikakve sovjete, već stvaramo narodnooslobodilačke odbore.

Pošaljite posmatrača iz SKP(b). Mi imamo sve dokumente o izdajničkom radu raznih pristalica Londona. Mi raspoložemo izvještajem generala Novakovića za londonsku vladu, koji oštro optužuje Dražu Mihailovića i petu kolonu. Taj izvještaj on bi htio da preko nas uputi

u London.³¹⁴ Nama su potrebni oružje i municija. To je najbolji način stvaranja nacionalnooslobodilačkog fronta. Kod nas postoji ogroman broj onih koji hoće da se bore protiv okupatora, ali nema oružja.

9. mart 1942 [Foča].

Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/37.

Prevod s ruskog

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

9. mart [1942, Foča].

Iz Zagreba nam javlja drug Birk [Edvard Kardelj] da je tamo ovih dana uhapšen Antonov [Ivan Srebrenjak] sa ženom. U njegovom stanu takođe je uhapšen član CK KPH drug Hebrang.³¹⁵ Opasnost prijeti takođe i Valdesu [Josipu Kopiniču], jer su Antonov i žena znali njegov stan, gdje se nalazi muzika [radio-stanica]. Preduzmite mjere predostrožnosti.³¹⁶

Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/38.

Prevod s ruskog

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA CRNU GORU I BOKU

10. mart 1942. godine, 10 časova

[Foča]

Primili smo vaše pismo od 28. II t. g., kao i cio politički materijal.³¹⁷

U pogledu daljega rada postupićete ovako:

1) Formirajte *Crnogorsku narodnooslobodilačku proletersku udarnu brigadu* prema Statutu za ove brigade koji je izašao u »Biltenu Vrhovnog štaba«³¹⁸. (U sastav brigade ulazi i sanitet. To je omaškom izostalo. Tu dopunu iznijećemo u sljedećem »Biltenu«.)³¹⁹ U brigadu treba da uđu vaši najsvjesniji borci. Bataljoni moraju biti iz svih predjela Crne Gore. Brigadu upotrebljavajte kao udarni malj, i to cijelu ili po bataljonima, što će zavisi od obimnosti operativnih zadataka. Odredite najbolji i najpouzdaniji starješinski kadar. Sve jedinice moraju živjeti vojnički, po kasarnama, gdje će se vojno-politički izgrađivati. Jedinice će se ishranjivati od onoga što zaplijene od okupatora i njegovih slugu. Zato će bataljoni stvoriti svoje baze za snabdijevanje.

Pojedini bataljoni mogu se ostaviti za rad na svojim sektorima, ali nastojte da ih što više odvajate od domaćih terena i naviknete na veće pokrete.

Nastojte da jedinice brigade što bolje naoružate.

Upozoravamo vas da ovome poslu posvetite veliku pažnju i formiranje izvršite što prije i što potpunije. Predstavnici štaba moraju formiranom ljudstvu izložiti ulogu, važnost i zadatke koji se pred njega postavljaju, jer se danas u našoj pravednoj narodnooslobodilačkoj borbi protiv nas ujedinjuje sva reakcija da nas uništi.

Poslije uspješnih borbi, tj. pošto opravdaju povjerenje, jedinicama na svečan način treba razdijeliti zastave.

Izveštavamo vas da smo formirali i Drugu proletersku brigadu i odmah je uputili na izvršenje zadatka.³²⁰

Po izvršenom formiranju izvijestite nas o broju bataljona, njihovom sastavu, jačini, naoružanju, komandnom sastavu bataljona i brigade. Štabovi bataljona moraju imati komandante i političke komesare, dok zamjenici kmda[komandanta] i političkog komesara mogu biti neki od komandira četa odnosno političkih komesara četa. Ovo od sada neka vam bude pravilo za sve bataljonske štabove.

2) Likvidaciji četničkih bandi i pete kolone morate posvetiti svu pažnju. Protiv četničkih bandi u Vasojevićima mobilizite što više ljud-

stva. Kad to četničko uporište likvidirate, sve će ostalo lakše ići. Upamtite da je protiv vas uperena velika četnička ofanziva.

U Vasojeviće odjednom uputite što više snaga. Djelimično slanje malih snaga ne može riješiti tako krupno vojničko pitanje. Privremeno napustite staru Crnu Goru radi likvidacije Vasojevića, a poslije toga bacite se svom snagom na ostala četnička uporišta.³²¹ Ako se rasplinete s malim snagama po čitavoj Crnoj Gori, nećete ništa učiniti. Dakle, pitanje Kolašina postavlja se na prvo mjesto. Kolašin treba napasti sa svih strana. Već su povraćeni Mojkovac, Kolašinska Polja i sva sela do Lipova.³²² Napominjemo da to opet nije planski izvedeno. Na jednom mjestu se napada, dok se neprijatelj s druge strane ne uznemirava. Ovo vam može donijeti neuspjeh. Tome napadu treba da sadejstvuju i snage Crnogorsko-sandžačkog odreda. Mi smo im to naredili. Oni imaju dovoljno snaga, ali nikakve veze nemaju s Operativnim štabom kolašinskog sektora i ne znaju šta taj štab namjerava. On do danas nije nikome dao tačne podatke niti namjere i mogućnosti. Dobro bi bilo da u taj štab pošaljete nekog od onih starijih, poštenih i pouzdanih oficira. Ako takvih nemate, onda im ne šalјite neke izrode koji bježe k četnicima.³²³

Po padu Kolašina četnike treba prebaciti preko Trešnjevika k Andrijevićima i Beranama. Da li ćete ih juriti po ovoj kotlini, to zavisi od stanja u kome se budu nalazili. Oni će pobjeći u ove varoši k Talijanima i nećete ih moći uništiti. Ali poslije njihovog poraza kod Kolašina vi ćete ih politički potpuno uništiti. I biće dovoljno da zatvorite Trešnjevik i prolaz od Berana [k] Bijelom Polju.³²⁴

Jedna diverzija u pravcu Berana (npr. preko Femića Krša) potpuno je umjesna i naredićemo da to izvede Crnogor[sko]-sandžački odred.

Mi od snaga brigade ne možemo izdvojiti nijedan dio za tu ofanzivu. Veći dio snaga uputili smo u važnom pravcu istočne Bosne isto tako za likvidaciju četnika i približavanje Srbiji, gdje se zatalasavaju velike narodne mase. Sandžački štab ima dovoljno valjanih partizanskih trupa i njemu smo naredili da sadejstvuje napadu na Kolašin. On će to uraditi i naredili smo da se uhvate veze.³²⁵ U Šavniku se nalaze dovoljne snage, koje su već uvedene u dejstvo na pravcu Štitarice — Mojkovac. Te su snage i povratile ta mjesta.³²⁶ Bilo je i kod njih nezdrave pojave — dezertiranja. I to tamo gdje nije bilo dobrih starješina. Sada se stanje i kod tih jedinica popravilo.

Vi morate pribjeći i represalijama protiv četnika. Morate paliti izvjesne kuće okorjelih zlikovaca i razbojnika, a obavezno sve kuće četničkih vođa i kolovođa. Sva njihova imanja treba konfiskovati.

3) Nezavisno od Proleterske udarne brigade, morate formirati omladinske partizanske udarne bataljone. Poslije vojno-političkog kursa ti se bataljoni mogu priključiti sastavu brigade. Bataljoni neka nose

nazive: Prvi, Drugi itd. crnogorski partizanski omladinski udarni bataljon.

Oružje za ove omladince uzmite od starijih ljudi koji se nalaze u pozadini. Nemojte podleći uticaju: Crnogorac ne daje pušku.

Dakle, morate pribjeći mobilizaciji svih snaga. Pitanje ishrane je težak problem. Vjerujemo da se bar mesa može još dobiti. Trebaće iz Sandžaka dogoniti.

4) Hitno nam dostavite uz jaku pratnju englesku misiju s njihovim prtljagom — radio-stanicom.³²⁷

5) Odštampajte nam jedno 50 brojeva priloženog »Biltena«.

6) Dok ne likvidirate četnike borbu s Talijanima izbjegavati, a primati je samo onda kada je ne možete izbjeći ili kada ste sigurni da ćete doći do plijena u oružju i materijalu.

Napominjemo vam da se vojno-politička situacija povoljno po nas razvija u cijeloj zemlji.

Primite naše pozdrave.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

P. S.

1) Baš ovog momenta dobismo prvi izvještaj iz akcije likvidiranja četnika u istočnoj Bosni (mjesto Borike, sjeveroistočno od Rogatice, gdje je bio četnički štab)³²⁸:

Zarobljeno i zaplijenjeno: 126 četnika, 5 Nedićevih oficira, 2 teška mitraljeza, 70 pušaka, 6 pištolja, 3494 metka, 3 pisane mašine, dosta sanitetskog materijala, 1 vagon ječma, 1000 kg ovsa, 200 kg kukuruza, 150 kg soli, 500 kg krompira, 4 jahaća konja, 2 tegleća konja, 7 tovarnih konja, 35 kobila za priplod, 33 ždrebeta, 7 krava muzara, od kojih 4 švajcarske, 2 junice, 4 junca, 2 bika, 3 para amova, 2 municijska samara, 2 samara za mitraljeze, 12 494 dinara. U borbi poginula 3 četnika. Nijedan nije uspio da pobjegne. Naših tri lakše ranjeno. Naši utrošili 957 metaka. Akcija čišćenja produžuje se.

2) Na teritoriji Sandžaka prolazi sve sem njemačkih maraka i starih srpskih novčanica.

ŠTABU DURMITORSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

10. mart 1942. godine, 7 časova
[Foča]

Mi smo vam već dali uputstva za rad.³²⁹ Vaš napad u pravcu Mojkovca je za pohvalu. Toga komandanta koji je poveo taj napad treba pohvaliti.³³⁰ Samo, trebalo je uputiti tamo jače snage, koje su trebale progoniti neprijatelja sve do Kolašina. Mi vjerujemo da bi upale usred Kolašina. Moral četnika je slab. Oni mogu uhvatiti nešto na prepad i prevaru. Ta vojska nije izdržljiva. Ovo treba saopštiti našim partizanima. Te pojave dezertiranja su za osudu. I vi ste labavo postupili. Trebalo je da postrijeljate veći dio. Ubuduće se ne smiju praviti takve greške. Nije dovoljno samo razoružati dezertere.³³¹ Danas se mora mobilisati cio narod.

Dakle, nastojte da stvorite što jaču udarnu grupu, koja će sa-
dejsstvovati pri napadu na Kolašin.

Ostale vaše snage vi ste rasturili. Nemate nikakve potrebe da držite straže na Tepcima i Leveru. Dakle, sve ove dijelove prikupite u jednu grupu kod Žabljaka. Ta mjesta možete povjeriti da ih osmatraju mještanske povjerljive patrole. Straža na Đurđevića Tari treba da bude minimalna. Ona treba da bude iz sastava onoga voda što se nalazi u Kosanici. Taj vod treba da stupi u vezu s jednim sandžačkim bataljonom, koji se nalazi u Hočevini.

Gledajte da se razvije što jači politički rad, jer vidimo da pojedinci ne stoje politički dobro. Starajte se o jedinicama na frontu, jer ste vidjeli kako to dobro moralno djeluje na vojnike. Šaljite im što više radio-vijesti i političkog materijala. Neka drug Janko [Moša Pijade] napiše nešto za front.

Naredite da se vaše operativne grupe povežu sa Sandžačkim štabom i [Vladimirom] Kneževićem [Volođom] i neka zajedno s njima obrazuju jednu jaku udarnu grupu prema Kolašinu.

Održavajte vezu sa svim susjedima. Mi smo preduzeli [mjere] da podignemo telefonsku liniju od Čajniča preko Meljaka do Kosanice, gdje ćemo se sastati s vašim krakom od Žabljaka. Moramo vam reći da će to duže trajati. Sem toga, preduzećemo mjere da od Čelebića podignemo liniju na Meljak. Mnogo bi bila sigurnija linija da se od Čelebića provede preko Tepaca na Žabljak. I tu ćemo mogućnost ispitati. Dakle, mi smo preduzeli potrebno.

Predlozi za viseći most druga Janka [Moše Pijade] su simpatični.³³² Primamo sve te predloge, ali će to ići teško. Mi imamo jednog stručnog

inženjera³³³, ali on sada radi jedan važan posao u Foči (sklonište od aviona).³³⁴ Čim to završi, što će potrajati još nekoliko dana, gledaćemo da nam napravi neki crtež. Kod Tepaca potrebno je imati jednu skelu. Vi ste nam rekli da ona postoji. Tim pravcem možete doturati potrebe iz Sandžaka. Istina, bolji je i lakši pravac preko Đurđevića Tare.

Primitive naše drugarske pozdrave.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k. 2-A, reg. br. 20/2.

POKRAJINSKOM KOMITETU KPJ ZA MAK[EDONIJU]

10. mart 1942, [Foča].

Dragi drugovi,

Šaljemo vam pismo za CK bratske BKP. Molimo vas da im ga što prije predate.³³⁵

Na vama je da organizujete prebacivanje u Srbiju druga predstavnika CK BKP.³³⁶ Molimo vas da to što prije učinite, ali ne prije nego što se dogovorite o tome sa CK za Srbiju*, s kojim imate tehničke veze. Vi i PK za Srbiju treba prethodno da odredite najzgodnije mjesto za prebacivanje druga da bi ga odmah prihvatili drugovi u Srbiji, jer je velika kontrola u graničnoj zoni. O svim ostalim tehničkim detaljima koji su u vezi s tim dogovorite se s drugovima iz PK za Srbiju.

Uskoro ćete dobiti odgovor na vaš posljednji izvještaj.³³⁷ Očekujemo više vijesti od vas.³³⁸

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

CK KPJ

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/119.

* Treba PK KPJ za Srbiju, a ne CK za Srbiju. — *Red.*

DRUGU ŠIKIJU [MOŠI PIJADE, DELEGATU VRHOVNOG ŠTABAJ]

Primio sam danas tvoje pismo i druge materijale.³³⁹ Što se tiče pisma od Bevca [Edvarda Kardelja] i Lole [Ive Lole Ribara], ono nam je stiglo prije dvanaest dana direktnim putem preko Sarajeva.³⁴⁰

Tvoja primjedba o sprezi jugoslovenske vlade, Draže, Nedića i okupatora tačna je, ali Djeda [Kominterna] teško u to vjeruje. Neki dan sam dobio kilometarsko pismo od njega, u kome mi javlja da dobija utisak iz našega materijala kako naš partizanski pokret ide suviše u komunističke vode, jer kako bi to bilo moguće da pristalice Londona organiziraju četnike protiv nas? Dalje kaže zašto je bilo potrebno stvarati specijalnu Prolet[ersku] brigadu? Traži da revidiramo našu politiku i da stvorimo široki narodnooslobodilački front.³⁴¹ Ja sam mu na to kratko i jasno odgovorio da je na osnovu naših izvještaja stvorio krive zaključke, da mi imamo široki narodnooslobodilački front, ali ne s petokolonašima, već s ogromnom većinom pravih rodoljuba.* Da pristalice Londona ne rade pod firmom Londona već pod firmom okupatora, tj. Nedića, u borbi protiv nas. Da mi imamo dosta dokumenata koji sve to dokazuju.³⁴² Da je stvaranje proleterskih brigada bilo neophodna nužnost u vrijeme kada je partizanski pokret bio u opasnosti da bude razbijen od petokolonaša i da se proleterske brigade ne bore za sovjetizaciju, već svojim herojstvom daju primjere u borbi kako treba naš narod da se bori za svoju slobodu i nezavisnost. Izgleda da tu iz Londona nešto čačkaju i ja nastojim da sada dnevno šaljem objašnjenja kako oni ne bi bili na krivom putu o događajima kod nas. Oni kod Djede mnogo polažu što se tiče saveza s Engleskom i Amerikom i danas sam dobio opet hitno pisamce u kome traže da mogu uneti neke ispravke u onaj proglas što sam ga prije dva dana poslao gore za evropsku javnost. Te ispravke sastoje se u tome da se na jedno dva mjesta spomene snažan savez Engleske, Amerike i SSSR-a u borbi protiv Hitlera, jer sam ja taj savez spomenuo samo na jednom mjestu.** Osim toga, traže da se ispuste moje tri parole o Staljinu, Sovjetskom Savezu i Crvenoj armiji.³⁴³ Dakle, kako vidiš, taj se savez mora popularisati, a mi ćemo se boriti protiv petokolonaša i svih koji sarađuju s okupatorom i Nedićem ne kao pristalica Londona, već kao slugu okupatora.

* Vid. str. 91. — Red.

** Vid. str. 81. — Red.

U jednom drugom pismu koje sam takođe dobio danas Djeda mi javlja neke stvari iz kojih se daje zaključiti da će posjete ipak biti, samo ništa ne kaže kada.³⁴⁴ O svim stvarima koje si ti danas u pismu naveo, a naročito o gladi u Crnoj Gori i o potrebnoj pomoći, ja sam danas Djedi javio.* Što se tiče šturmovika i onih drugih lovaca, o tome ćemo razgovarati kada budu za to uslovi, tj. kada prođe snijeg. Ali to ne znači da vi ne morate odmah prikupljati gorivo, ali me interesira otkuda.³⁴⁵

O dolasku dva bataljona Proleterske brigade nema ni riječi³⁴⁶, jer, prvo, proleterske brigade otišle su daleko odavdje na čišćenje terena u Glasincu³⁴⁷, a drugo, oba crnogorska bataljona, kako »Bajo Pivljanin« tako i »Vojvoda Momčilo«, nemoguće je više ovdje zadržati, jer hoće silom kući. Moraćemo da ih pustimo jer su ovako nesposobni za borbu, niti oni to hoće. Ako ćete se vi moći s njima štogod pomoći i da ih iskoristite, biće dobro, Ali osnovni nedostatak kod tih bataljona jeste što se s njima nije ništa radilo. Ja lično sam dobio vrlo rđav utisak o njima i prosto mi je žao što sam se morao razočarati baš u jedan dio crnogorskih partizana.³⁴⁸

Što se tiče tvoje primjedbe za zamjenike komandanata i politkoma, to smo u početku mislili da oni uopšte ne dobiju znakove, jer to nisu činovi nego znakovi, ali ćemo ipak u sljedećem broju »Biltena« odrediti oznake i za zamjenike.³⁴⁹ Proleterska brigada će dobiti drugačije kape no što smo mi tada riješili, jer bi nam kod Djede mogli zameriti, kako vidiš.³⁵⁰

Inače, ovdje nema ništa naročito novo sem to da je naša Druga proleterska brigada u brzom maršu otišla s onu stranu Višegrada, opkolila četničko gnijezdo Borike, zarobila, sve do posljednjeg, 126 četnika, među kojima je bilo i 5 nedićevskih oficira, pa i one bandite koji su prije nekoliko dana zarobili štab odreda i htjeli ga predati u Srbiju Nijemcima.³⁵¹ Osim toga, zaplijenjen je krupan plijen. Inače smo svi zdravi i čitavi i mnogo te pozdravljamo.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

11. mart 1942 [Foča].

Tito

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/121.

* Vid. str. 103. — Red.

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

11. mart 1942 [Foča].

Mi se u potpunosti slažemo s vašim primjedbama o potrebi ispravljanja proglasa.³⁵² Molimo da sami izvršite te ispravke i da nam javite kada možemo da ga objavimo kod nas.

Tito se sada ne može potpisivati pravim prezimenom jer bi to dovelo do velike provale i dovelo bi u opasnost živote mnogih ljudi u Hrvatskoj.³⁵³ Potpis Tito sada je veoma poznat u cijeloj zemlji, a naročito u našoj oslobodilačkoj vojsci.

Na proglasu mogu se potpisivati sljedeći članovi Vrhovnog štaba:

Komandant: Tito J. F.³⁵⁴

Načelnik štaba: Arso Jovanović, generalštabni kapetan

Članovi štaba: Vlado Popović

Sreten Žujović

Ivan Milutinović

Svetozar Vukmanović

Eto nekoliko imena članova štaba.³⁵⁵

Valter

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

11. mart 1942 [Foča].

Kod nas je u opticaju razni novac: u Hrvatskoj: hrvatske kune i talijanske lire, u Srbiji: novi srpski Nedićevi dinari i njemačke marke, u Bosni: novi srpski, hrvatski i talijanski novac, u Crnoj Gori: talijanske lire i marke.³⁵⁶

Kod Vrhovnog štaba ima još 8 miliona dinara i 500 000 maraka. To je ostatak onog novca koji smo mi prilikom oslobođenja grada Užica u Srbiji našli u Narodnoj banci — 50 miliona.³⁵⁷ Za snabdijevanje naših vojnih jedinica mi smo, pored kupovine, pristupili i rekviziciji i konfiskaciji kod raznih agenata okupatora. Pored snabdijevanja vojnih jedinica, mi smo morali da organizujemo na oslobođenoj teritoriji kuhinje za gladno stanovništvo.³⁵⁸ U Bosni, Crnoj Gori i Sandžaku sada je užasna glad.³⁵⁹ Naše vojne jedinice jedu ovseni hljeb i bez soli. Mesa zasad ima dovoljno, ali nema hljeba. Za pomoć Crnoj Gori potrebni su nam albanski franci radi kupovine hljeba u Albaniji.

Valter

[MOŠI PIJADE, DELEGATU VRHOVNOG ŠTABA]

Dragi Šiki,

Primili smo tvoje pismo od 11. III, kao i ostali materijal.³⁶⁰ Meni lično izgleda da kod naših crnogorskih drugova pomalo prevladava panika u pogledu četnika.³⁶¹ Osim toga, meni se čini da tu nešto nije u redu kad čitave čete prelaze k neprijatelju. Izgleda da ima kod komandnog sastava pomalo sektaštva u odnosu prema seljačkom elementu, koga se hoće odmah potčiniti nekoj strogoj vojnoj disciplini, a da se nije do sada ništa s tim ljudima politički radilo. Tu je potrebno više ubjeđivanja nego raznih prijetnji, strijeljanja itd. Ne mogu se čitave mase ljudi nazivati dezerterima, izdajicama itd. Izgleda mi da su politkomi suviše izolirani od boraca i da uopće nemaju uticaja nad njima. Rad partijskih organizacija uopće, izgleda, ne postoji u jedinicama itd. Glavni štab i sam je suviše spor i neodlučan u pogledu organizacije jedne efikasne akcije protiv četnika kod Kolašina. Od nas se traže prolet[erske] brigade, koje se sada nalaze daleko na terenu.³⁶² Pa kad bi i bile ovdje, bilo bi vrlo nezgodno slati ih tako daleko, na nepoznat i težak teren po ovom vremenu. Mi smo ionako imali suviše žrtava u ovoj zimi. Zašto, na primjer, ne bi Lovčenski odred dao jedan jaki bataljon za borbu protiv četnika?³⁶³ Zašto se ne organizuju udarne grupe za tu borbu? Zašto se ne organizuju omladinske čete i mobilišu članovi Partije za borbu protiv Pete kolone? Sve se to da urediti, samo treba raditi brzo i smišljeno. Crnogorske čete traže odsustvo (Pivski bat[aljon] i »Vojv[oda] Momčilo«)³⁶⁴, — a naše brigade neka bi išle opet na jednu takvu akciju, a već 10 mjeseci se nalaze u neprekidnim borbama. Ako bude opasno za Žabljak, mi ćemo vam poslati bataljon »Vojv[oda] Momčilo«, koji će se sada ovdje odmarati i s kojim ćemo malo politički raditi. A što se tiče Pivljanskog bataljona, ja imam vrlo rđavo mišljenje o njemu, bez obzira na to što i u njemu ima dobrih boraca. Tu je mnogo kriv sam C[icmil], koji veže ljude samo uz svoju ličnost i ne vodi računa o političkoj strani rada i o disciplini.³⁶⁵ Dakle, sada imamo ovdje oko 550 crnog[orskih] boraca koji su neupotrebljivi za borbu na ovom terenu. Mi ćemo, doduše, nastojati da se malo više pozabavimo tim bataljonima, jer bi bilo i opasno slati ih u takvom stanju kući, pošto bi mogli ljudi tamo podlegnuti propagandi Pete kolone i preći u neprijateljski lager.

Ti, Šiki, budi još malo strpljiv, jer se ipak nadam posjeti.³⁶⁶ Osim toga, hitno mi poradi na tome da ta engleska misija već jednom dođe ovamo. Poruči drugovima da mi jamče svojom glavom da mi ta misija

stigne ovamo čitava, jer hoću da jedanput već stvar istjeram na čistac, a i sam Djeda [Kominternu] to traži.³⁶⁷

Kazaću drugovima da nešto više pišu, jer ja, bogami, nemam vremena. Mnogo te svi pozdravljaju.

[12. mart 1942, Foča]

Tvoj Tito

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/125.

ŠTABU ISTOČNE BOSNE³⁶⁸
(ZA DRUGA TEMPA) [SVETOZARA VUKMANOVIĆA]

Udarni bataljon³⁶⁹ prebacite u predio: s[elo] D[onje] Babine — s[elo] Vrabci, odakle se povezati sa [Rajkom] Čelonjom³⁷⁰ i Proleter-skom udarnom grupom.³⁷¹

Šekovički odred i Majevički bataljon³⁷² neka se primaknu na prostoriju: s[elo] Vrelo — s[elo] Tupanari, odakle da se povežu s va-šim bataljonom, a preko njega i Proleter-skom udarnom grupom. U slučaju da bude primoran na kakvo povlačenje, onda neka se povuče k vašem bataljonu. Birčanska grupa neka izbjegava borbu s ustašama.³⁷³ Municije neka posudi Majevičkom bataljonu.

Proleter-ska udarna grupa ostavila je jedan bataljon u Borikama, a s ostalim snagama nalazi se na prostoriji Točionik — Kalimanići — Dumanjići, odakle će živo raditi na formiranju dobrovoljačke vojske u Glasincu i oko Rogatice. Ona će u povoljnim prilikama intervenisati na putu: Podromanija — Han-Pijesak, povezujući se s vašim udarnim bataljonom i Čelonjom.

Radite na formiranju dobrovoljačke vojske što brže. Uslovi su dobri. Proširite uticaj k Olovu, koje treba da blokiraju okolne mještanske jedinice. Neprijatelju ne treba dozvoliti da prodre k Olovu.

Na Ozren će ići ljudstvo Majevičkog bataljona i vaših 150 udar-nika.³⁷⁴ Ali treba sačekati razvoj situacije oko Han-Pijeska i Vlasenice. U povoljnom slučaju na Ozren bi išao i cio vaš bataljon. No, sačekaćemo razvoj situacije, koju [treba] budno da pratite.³⁷⁵

Brzi marš ranije određenim pravcem ne bi bio cjelishodan ni s vojničke ni s političke tačke gledišta. To bi izgledalo kao druga bočna kolona ustašama. No, ako vođe pobjegnu onda će trebati brza inter-vencija u naznačenom pravcu. S vojničke tačke gledišta, treba prvo učvrstiti pozicije u Glasincu, formirajući dobrovoljačku vojsku. Onda ćemo cijelom grupom likvidirati sve bande.³⁷⁶

Mi smo ostavili odriješene ruke našoj Proleter-skoj grupi u po-gledu akcija, jer ona izbliže posmatra događaje, prema tome morate se neposredno povezati s njom.³⁷⁷

Nas izvještavajte češće o situaciji, kao i akcijama i rasporedu naših dijelova.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

12. mart 1942, [Foča]
Predato telefonom u
Renovicu u 18 časova.³⁷⁸

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

PROLETERSKOJ NARODNOOSLOBODILAČKOJ UDARNOJ GRUPI

13. mart 1942. godine, 8 časova, [Foča].

Pravilno ste shvatili zadatak.³⁷⁹ S bataljonom u Borikama morate imati čvrstu vezu da ne ostane usamljen.

Bosanski udarni bataljon, jačine do 250 partizana, doći će na prostoriju: s[elo] D[onje] Babine — s[elo] Vrabci, odakle će se povezati s vama i [Rajkom] Čelonjom sjeverno od Han-Pijeska. I Operativnom štabu istočne Bosne naređeno je da se poveže s vama.

Birčanskom odredu i Majevičkom bataljonu, 220 partizana koji su poslije odlične borbe s četnicima došli u Šekoviće, naređeno je da se primaknu na prostoriju: s[elo] Vrelo — s[elo] Tupanari, odakle da uhvate vezu s Bosanskim udarnim bataljonom, a preko ovoga i s vama.³⁸⁰

Poslije raščišćavanja situacije na prostoru Han-Pijesak — Vlasenica uputićemo jedan udarni bataljon (220 Majevičana i 150 bosanskih udarnika) na Ozren. Situacija na Ozrenu iziskuje brzo rješenje.³⁸¹ Otuda i vaš rad na naznačenoj prostoriji treba da se karakteriše energičnošću i brzinom. Pored gornjega, trebalo bi što prije spriječiti prebacivanje pojedinih bandica iz Srbije.³⁸² Ovo ne znači da se hitno odrede dijelovi koji će te bande juriti. Prevođenje četničkih jedinica u Narodnooslobodilačku vojsku, zauzeće Vlasenice, povezivanje s Birčanskim odredom jesu sve činioči koji će potpuno oslabiti uticaj četničkih pozicija. Pred tim činjenicama oni će se sami skloniti i pobjeći. Vjerovatno je da te bande prelaze iz Srbije, jer više tamo nemaju terena za rad.³⁸³ Oni su omraženi, a i naši odredi tamo ih nemilosrdno progone.³⁸⁴

Vama ostavljamo potpuno odriješene ruke u pogledu rada na prostoriji Han-Pijesak — Vlasenica — Srebrnica — Olovo. Napominjemo da smo naredili Štabu istočne Bosne da mještanske jedinice blokiraju Olovo i da se ne dozvoli prodor ustaša u pravcu Olova.

Dakle, pratite situaciju iz neposredne blizine i prema tome se upravljajte. Za donošenje pojedinih odluka ne čekajte od nas odobrenje.

Kuda da uputite težište vašega rada: k Vlasenici ili Romaniji i Olovu? To zavisi od činilaca koje na licu mjesta procijenite. Mi smo procijenili da paralelni marš s ustašama k Vlasenici ne bi bio cjelishodan ni s političke ni s vojničke tačke gledišta. Stanovništvu bi izgledalo da sarađujemo s ustašama.³⁸⁵ Poslije toga došli bismo u neposredne sukobe s ustašama i prihvatili borbu s njima, a da za tu borbu nismo privoljeli, organizovali i učvrstili dobrovoljačku vojsku. Sem toga, našli bismo se u uskom prostoru oko Srebrnice (Drinjaču drže ustaše a u Vla-

senicu mogli bi prodrijeti). Ta borba bila bi nekorisna.³⁸⁶ Tu bi mogli doći do saradnje nedićevci i ustaše. Imati u vidu da ni oko Rogatice još nismo učvrstili pozicije. Istina je, oslabljen je četnički uticaj, ali još nije i likvidiran. Zauzećem Vlasenice, s jedne strane, i sadašnjim našim položajem, s druge strane, Glasinac bi bio uklješten. Četničke mase odmah bi prešle u dobrovoljačku vojsku. Dakle, brzinom u radu mogu se postići važniji i brži rezultati. Seljaci često odugovlače stvari i taktiziraju, kako su to već navikli. Vi se za tim ne smijete povoditi.

Ako »vođe« počnu da bježe, što mi vjerujemo jer ste im se dobro približili, onda se zaista nameću brzina rada k Vlasenici i brzo organizovanje dobrovoljačke vojske.

Hrvati* će nastojati da se probiju ka Han-Pijesku i tako pojačaju svoj garnizon za dalje akcije. Zbog toga partizanske akcije na putu ka Han-Pijesku mogu dati izvanredne rezultate. Napominjemo da jedna masovna zasjeda, u kojoj bi mogli učestvovati skoro svi vaši dijelovi zgodno raspoređeni, može donijeti vama veliki vojnički uspjeh i politički upliv u Glasincu i okolini. Pazite, isto tako, da brzo upadnete u Han-Pijesak pod uslovom da vi ne primete na sebe težinu borbe. Za te frontalne borbe treba organizovati mještanske jedinice.

Još jedna napomena: nije isključeno da ustaše i od Kladnja otpočnu prodor k Vlasenici. Vlasenički sektor je oslabljen dovlačenjem Zalukovičkog bataljona ka Han-Pijesku.

Kad se nađete u rejonu Vlasenice, vjerovatno je da biste jedan dobar dio vremena morali utrošiti na likvidaciju pojedinih četničkih bandi. Dakle, [oni] bi vas angažovali na tu stranu i ne biste organizaciji pozadine mogli posvetiti veliku pažnju. Ovo neka vam posluži kao opomena da se naprijed otiskujete tek onda kada će vam pozadina biti učvršćena ili neutralizirana. No, napominjemo da velikim čekanjem nećete mnogo dobiti. Brzi pokreti i vojnički uspjesi donijeće vam automatski i političke prestiže.

Uхватite vezu s drugom Tempom.³⁸⁷ Negdje oko Sokolca trebala je da pređe na našu stranu čitava jedna hrvatska baterija. Izgleda da je baterija poljskog tipa, a to je za nas nezgodno. O tome se raspitajte i procijenite mogućnosti prelaska. To bi bilo za nas vrlo važno, zato bi prijem trebalo dobro organizovati, ali nemojte da vam sve to oduzme suviše vremena. To može biti skopčano s teškoćama.³⁸⁸

Novosti: Talijani su se iz Uloga povukli pod zaštitom avijacije.³⁸⁹ Istina, niko ih nije ni gonio. Oni banditi iz Oblja opljačkali su dva vagona žita. Nastojaćemo da im oduzmemo dio.

Na ulaz u Kalinovički tjesnac Hrvati su dovukli dva brdska topa i jedan mitraljez. Vjerovatno da obezbijede taj pravac. Na Vracu (utvrđenje kod Sarajeva) dovlače neki ratni materijal.

Nijemci urgiraju pojačanu proizvodnju u Brezi i Zenici.

* U smislu: trupe NDH. — *Red.*

Kod Prače se ustaše utvrđuju. U Prači ima preko 150 zatvorenih Muslimana koji neće da prime oružje za borbu. Ovo je vrlo karakteristično. Iz Prače su ustaše pustile ranije zarobljenih 25 žena, koje su vodili do Broda, ali su ih pustili jer ih nijesu mogli hraniti. Žene pričaju da se duž čitave pruge do Broda vode borbe.

Drugo ništa novo što vi već ne znate.

Najzad, vi morate koordinirati rad svih dijelova na čitavoj vašoj prostoriji.

Izveštavajte nas poslije važnih akcija i momenata i detaljno nam iznosite vojno-političku situaciju. Dobro bi bilo organizovati vezu sa Srbijom. Naši se nalaze na čvoru: Sokolska planina — Maljen.³⁹⁰

Pazite da brigade ne cjepkate ukoliko to ne zahtijeva taktički rad. S jakom udarnom grupom možete brzo nizati uspjeh za uspjehom bolje nego da dijelove rasparčate na velikoj prostoriji nadajući se svugdje uspjehu.

Vrlo je važno da se početkom ovoga proljeća dočepamo važnih pozicija. Te pozicije ne samo da ćemo kasnije održati nego ćemo ih i pojačati, šireći se s njih u razne strane.

Posvetite veliku pažnju formiranju dobrovoljačke vojske. Veza s Čelonjom, koji je prešao u ovu vojsku, biće vrlo korisna. I s ostalim takvim ljudima pohvatajte vezu. Formiranjem te vojske neprijatelju se mogu na putevima nanijeti veliki gubici, jer se mnogo izdužio i rasparčao.

Primate naše drugarske pozdrave.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

P. S.

Predio Podromanija — Sokolac osvaja se partizanskim presijecanjem puteva s jedne i s druge strane, dakle otsijecanjem toga dijela. Inače, frontalni napad donio bi žrtava, koje ne bi bile u skladu s dobitkom, ovo bar za sada.

Štab istočne Bosne nalazi se oko Rakove Noge.

U Sarajevu vladaju velika glad i tifus. Primili smo nekoliko radnika za brigadu.

Crnogorski partizani pritijesnili su četničke bande u Kolašinu povrativši sva sela oko Kolašina i Mojkovca koja su ove bande bile zauzele.³⁹¹

Talijani su jednoga dana pravili ispad do Boljanića, odakle su ih bacili natrag naši sandžački dijelovi.³⁹²

Pripremamo akciju protiv Borča. Ona bi se izvela krajem ovoga mjeseca ili početkom aprila.³⁹³

Izvijestite nas kako su povedene omladinske čete.³⁹⁴

Bosanski udarni bataljon ući će u sastav Prolet[erske] brigade. Isto tako i ljudstvo Majevičkog bataljona.³⁹⁵

A-VII, k. 2-A, reg. br. 23/2.

ŠTABU DURMITORSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

14. mart 1942. godine, 8 časova
[Foča].

1) Najhitnije javite preko telefona Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku da pošalje što prije onu misiju k nama.³⁹⁶ Kurir od Lukova mora ići u Pipere danonoćno.

Pravo je čudo da to već nisu učinili, kada smo im još davno javili.³⁹⁷ Već su odgovorili na neke detalje iz toga pisma kojim smo im tražili da nam upute englesku misiju.³⁹⁸

2) Situacija oko Kolašina jeste ozbiljna, ali ne i tako kritična kako je vi shvatate. Pa vi ste već imali vrlo dobrih uspjeha na dobrom dijelu fronta.³⁹⁹ Drug Knežević će iz Sandžaka snažno potpomoći akciju.⁴⁰⁰ On treba da se primakne Kolašinu i na njegovom boku predstavljajući veliku opasnost za neprijatelja, tako da se on neće smjeti zavlačiti preko Vratla k Boanu. Naredite Sinjajevinskom sektoru⁴⁰¹ da se poveže preko Mojkovca sa sandžačkim snagama. Štaviše, sve te snage treba da se stave pod komandu toga sektora. Tako se može imati jasan pregled događaja na cijelom frontu koji interesuje vaš srez.

Na Lipovo ne vrijedi napadati frontalno, ako se ono ne ugrozi dejstvom od Donje Morače, preko Vučija, kao i od Štitarica u pravcu Lipova i Kolašina. Slaba povezanost je glavni neprijatelj naših snaga kod Kolašina. Urgirajte na Operativni sektor kod Kolašina⁴⁰² da se sve snage povežu i stave pod jednu komandu. Na čitavom tom području naše snage broje 2100 partizana, ali potpuno nevojnički rascjepkanih na male sektore i bez vojničke prevage na ma kojoj tački. Ovakva nepovezanost ne smije trajati. Preko vaših jedinica vi je obezbijedite. Nesposobna rukovodstva smijenimo i povesti istragu. Već su izvođena dva podvojena napada, a da ostale snage nisu ni demonstrativnim napadima potpomogle ova dejstva.⁴⁰³ Vi tako nekorisno zamarate trupe. Bolje je i pričekati pa povesti odlučnu akciju, nego ovo što rade pojedine trupe oko Kolašina. Napad iz Štitarica bio je neophodan. On je stvorio bazu za dalje napade, ali svi ti dalji napadi moraju biti povezani u dejstvu.

3) Još jednom vam napominjemo da vam ne prijete nikakva opasnost preko Đurđevića Tare. Dobro, povucite s Levera i Tepaca sve dijelove i stvorite na pravcu Kosanica — Đurđevića Tara jednu četu, ne jaču od 60 partizana. Ta četa neka dobro izviđa i obezbjeđuje se na prenoćištu. Neka se preko kurira poveže sa sandžačkim dijelovima u Hoćevini.⁴⁰⁴ Četničke bande južno od Pljevalja biće likvidirane. Tamo se sada formira još jedan naš bataljon.⁴⁰⁵ Istina je da se u Hoćevini

vodila borba sa četnicima i Talijanima, ali su oni vraćeni u Kolašin.⁴⁰⁶ Borbe takvog karaktera jesu redovna pojava za cio sektor oko Pljevalja.

4) Na Žabljaku morate imati jednu mobilnu i pouzdanu četu, jačine najmanje 60 partizana. Nemojte držati raspuštene vojnike po kuća[ma]. Na neki način obezbijedite im minimalnu ishranu. Nastojaćemo da vam još pošaljemo iz Čelebića žita. Samo morate obezbijediti prenos.

5) Kako se postupa s imovinom odbjeglih četnika već je raspravljano. Sve to treba konfiskovati, ostavljajući samo minimum njihovoj porodici. Isto tako, treba popaliti i kuće glavnih kolovođa. No ako bježanje četnika u Pljevlja bude jače, onda se mora pribjeći i jačim represalijama.

Partizanske porodice ne treba da napuštaju svoje domove. Nema se potrebe za tim. To bi ličilo na neku paniku.

6) Pazite kako ćete postupati s pojedinim borcima. Oko uzimanja toga oružja stvorila se neka zbrka. Ni starješine na sektoru Sinjajevine nisu vas obavještavale ko su dezenteri.

Kaznite onog starješinu što je zaveo četu iza Goleša — Bistrice. To je osnovno nerazumijevanje vojničkog posla, a i starješine sektora ovo nisu smjele dozvoliti.⁴⁰⁷

7) Molimo vas da dostavite Sinjajevinskom sektoru, kao i drugu Sekuliću, sve ove primjedbe koje se odnose na operacije oko Kolašina. Isto tako, prenesite naređenje Crnogorskom štabu da objedini komandu nad svim trupama oko Kolašina, kao i da poveže njihova dejstva. Zaista je pravo čudo da se s grupom od 2100 partizana ne može izvojevati pobjeda kod Kolašina i time riješiti četničko pitanje u Crnoj Gori. Recite im da su proleterski bataljoni angažovani na drugoj strani.⁴⁰⁸ A i da nisu angažovani, njihova upotreba oko Kolašina poslije marša od nekoliko stotina kilometara ne bi bila najcjelishodnija. Neka Glavni štab isprazni privremeno staru Crnu Goru, pa neka riješi ovo pitanje oko Kolašina. Prema situaciji i Vrhovni štab je pomjerao svoje težište operacija. Saopštite ovo Glavnom štabu kratkom depešom preko Lukova.

8) Vjerovatno je da ćemo dvije čete »Baja Pivljanina« privremeno pustiti na odsustvo.⁴⁰⁹ Vidite da li će se ti dijelovi moći upotrijebiti na vašem frontu. Možda bi bilo bolje da ih poslije bacimo na Borač. Recite nam o tome nešto.

Imate li izvještaja od Nikšića? Izvijestite nas o stanju na tome sektoru. Vi imate telefonsku vezu i obavještenje možete brzo dobiti.

9) Na »predviđenom mjestu« vi ste izvršili sve pripreme. Naročito je važno da se vatre brzo mogu zapaliti, kao i da duže gore.⁴¹⁰ Pitali su o novcu kod nas. Ništa više. To se može tumačiti nekom njihovom pripremom.⁴¹¹

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

PUNOMOĆJE⁴¹²

15. mart 1942. godine, 7 časova
[Foča].

Koje se daje drugovima: Milovanu Đilasu, Mitru Bakiću, Čeći [Svetislavu Stefanoviću], kao delegatima ovog Štaba, s tim da uz pomoć drugova [iz] Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Crnu Goru i Boku preduzmu potrebne mjere oko organizacije čvrstih vojnih jedinica radi uspješne borbe protiv četničke bande kod Kolašina i u ostalim krajevima Crne Gore. Isto tako, daje se drugovima u dužnost da preduzmu hitne mjere i u svim ostalim jedinicama kako u pogledu vojničkog tako i političkog učvršćivanja i osposobljavanja istih za borbu protiv okupatora i njegovih domaćih slugu. Ovaj zadatak daje se drugovima privremeno, s tim da se odmah po rješenju dodijeljenih zadataka vrate u ovaj Štab.

Drugovima se daje punomoć da u ime ovoga štaba mogu izvršiti izmjene u komandnom sastavu pojedinih jedinica, ukoliko se to ukaže potrebno.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k. 4, reg. br. 18/1.

PROLETERSKOJ UDARNOJ GRUPI — GLASINAC

15. mart 1942, u 14 časova
[Foča].

1. Dobili smo vaše dopise broj 10, 13 i 14.⁴¹³ Vođenje pregovora nije cjelishodno s političke tačke gledišta. Mi ih raskrinkavamo pred masama, a vi tražite pregovore. Da je to poteklo od njih, moglo bi se još razumjeti, ali samo u cilju dobitka u vremenu i stavljanja u povoljniji strateški položaj.⁴¹⁴

2. Izgleda da vaši bataljoni rade bez vašeg znanja i uticaja. Umjesto da odredite cijelu brigadu da zarobi taj plijen, vi dozvoljavate da vaši bataljoni uprazno troše municiju. Za ovakve postupke činićemo vas odgovornim. Zasjeđe moraju biti jake i pravilno postavljene da biste dobili u plijenu. To i politički dobro djeluje. Rekli smo vam da će neprijatelj nastojati da se probije ka Han-Pijesku, pa ga na toj komunikaciji treba hvatati.⁴¹⁵ Naravno, ovo pod uslovom da niste donijeli odluku za kakav drugi rad.

3. Valjevsku grupu morate prihvatiti na svaki način, a to se može postići pokretom k istoj.⁴¹⁶

4. Vi se nalazite na terenu i izbliza morate pratiti događaje. Prema razvoju događaja upravljajte se. Ako bismo vas vezali s ovolike daljine za kakve akcije, sigurno bismo pogriješili. Vi se samostalno odlučite na određenoj prostoriji. Vaše odluke treba da su smišljene. Nemamo ništa protiv pokreta u označenom pravcu.⁴¹⁷ On je u duhu izdate vam direktive. Samo materijal od druga Tempa koji smo vam dostavili niste trebali shvatiti i kao naše odobravanje. Pored osnovnih direktiva, takva obavještenja se uvijek dostavljaju operativnim grupama da bi imale jasniji pregled situacije.⁴¹⁸

5. Nemojte razbacivati snage. To ste već učinili. Bataljon u Borikama može ostati. I to bi bilo dobro. Mi ga za sada ne možemo zamijeniti nekom drugom jedinicom. Isto tako, nećemo vam slati više nijednu jedinicu. Omladinska četa ostaće u sastavu V bataljona.⁴¹⁹

6. Posljednja naša direktiva neka vas rukovodi u radu.* Područje rada označeno vam je. Ono upravo obuhvata cijelu istočnu Bosnu.⁴²⁰ Vješto manevrujte jedinicama i čuvajte živu snagu. Zečevića i Martinića iskoristite za politički i organizacioni rad u tom dijelu Bosne.⁴²¹

* Vid. str. 107. — Red.

7. Sve što preduzmete, izvedite energično i muški, s potrebnom brzinom. Pokrete dobro organizujte. Jedna primjedba: vi ste trebali brzo krenuti, a vaše jedinice su bile na širokoj prostoriji, a neke čak i u borbi. Iz takvog rasporeda se ne može brzo krenuti, niti se brzo mogu izvoditi akcije. Na ovo obratite veliku pažnju. Sem toga, niste imali dobru vezu ni s bosanskim udarnim bataljonom⁴²², ni s birčanskom grupom⁴²³, a vi već preduzimate pokret. Pored toga, niste znali kakve smo zadatke dodijelili tim jedinicama. Istina, mi smo ih tako dirigovali da vam mogu sadejstvovati i narediti im da uhvate vezu s vama. Ako ste željeli da u saglasnosti djelujete s njima, onda ste im trebali ostaviti vremena da se postave u takav položaj odakle bi vas mogle sigurno potpomoći.

8. Brze i energične akcije donose najbolje rezultate. Prema tome, svoje odluke dosljedno i brzo izvršujte. Kolebanja ne smije biti. Još jednom vam napominjemo da vam ostavljamo potpunu slobodu rada na naznačenoj prostoriji.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Tito

A-VII, k. 2-A, reg. br. 27/2.

PROLETERSKOJ UDARNOJ GRUPI — GLASINAC

15. mart [1942], 21 čas
[Foča].

Ako niste izvršili pokret prema izvještaju br. 14⁴²⁴, postupićete ovako:

1) S ona dva upućena bataljona oko Podžepnja prihvatite Valjevsku grupu. Unaprijed treba uputiti kurire koji će uhvatiti vezu s Valjevcima i pokazati im gdje se nalaze naše jedinice.⁴²⁵ Ako bude potrebno, ovi bataljoni neka izađu još naprijed u susret.

2) S ostatkom snaga ostanite u Glasincu i radite na formiranju dobrovoljačke vojske oko Rogatice — Glasinca — Han-Pijeska — Olova. Očistiti mještanske čete od nedićevaca i nesigurnih elemenata.

Izviđati pravce od Višegrada i Starog Broda. Posadu iz Starog Broda povući u sastav bataljona.

Magacin iz Borika evakuisati na sigurno mjesto.

3) Prostudirati sve naše direktive. Pokret k sjeveru za sada nije cjelishodan, kao što smo više puta naglasili.⁴²⁶

Nađeni materijal trebali ste prostudirati i vidjeti da vam je pozadina skroz nesigurna. Vi ste morali preduzeti mjere za njeno ozdravljenje.⁴²⁷

4) Na dva puta preko vaše teritorije partizanski dejstvovati s jakim zasjedama.⁴²⁸

5) Povezati se sa svim jedinicama na vašoj prostoriji.

6) Ako ste izvršili pokret naznačenim pravcem, donesenu odluku provedite u djelo.⁴²⁹ No, u pravcu Glasinca moraćete uputiti bar Prvu brigadu. U naznačeno mjesto trebaće dovesti Birčanski odred. Gledajte da vaše odluke budu pravilne.

7) Vezu s nama održavati preko Gučevske čete.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Tito

Predano telefonom preko
Renovice, 15. marta u 21 čas.⁴³⁰

DRUGARICI OKRUGLOJ [OLGI MARASOVIĆ, SEKRETARU
MJESNOG KOMITETA KPJ ZA SARAJEVO]

Primili smo tvoje pošiljke s medikamentima, ali nastojte da i dalje nabavljate razne lijekove, koje vam tražimo u priloženoj cedulji.⁴³¹ Osim toga, molimo vas da nam hitno pošaljete oko 100—120 baterija koje su nam neophodne, i to veoma hitno, za našu [radio-]stanicu. Drugo, Tempo je kazao da ste tamo pripremili neki materijal, odnosno da je već sagrađena čitava stanica i nastojte da nam to hitno pošaljete po prvim kuririma. Javite nam da li možete tamo nabaviti cijevi za emis[ionu] stanicu. Ako je stanica već sastavljena, onda je stručnjak treba ponovo rastaviti i po dijelovima ovamo poslati. Ako imate dobrog stručnjaka za gradnje takvih stanica, bilo bi dobro da nam ga pošaljete.⁴³²

Ako vi ne možete nabaviti dovoljno municije usljed pomanjkanja novčanih sredstava, onda nam javite i mi ćemo vam poslati novaca koliko budete trebali. Znajte da je municija najvažniji artikal, koji vi treba stalno da nabavljate po svaku cijenu. Zbog toga je i najvažniji vaš rad među hrvatskim vojnicima i oficirima.⁴³³

U prilogu vam šaljemo pismo za Hrvatsku i nastoj da ga odmah otpremite.⁴³⁴

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

16. mart 1942 [Foča].

Za VŠ

OPERATIVNOM ŠTABU I I II PROLETERSKE BRIGADE

Već nekoliko dana nemamo od vas nikakvih vijesti, iako ste bili dužni da se pobrinete da nas stalno obavještavate o vašim pokretima i namjerama.⁴³⁵ Kako izgleda, vi ste nepromišljeno izmijenili naš i vaš prvobitni plan i krenuli u pravcu u kojem ni u političkom ni u vojnom pogledu niste smjeli krenuti, tj. prema Vlasenici. Mi vam ovdje nećemo pisati o tome od kolikih bi to katastrofalnih političkih posljedica bilo za nas ako bismo mi, paralelno s ustašama, na istom terenu, vršili operacije koje su sada, u ovom momentu, apsolutno pogrešne.⁴³⁶ Vama je bilo naređeno da ostanete na ovoj prostoriji od Borika prema Sokolovićima, da se povežete s onu stranu druma Podromanija — Han-Pijesak s partizanskim jedinicama, da kontrolirate taj drum, napadate i osvajate neprijateljske komore, što je naročito važno zbog municije. Dalje, dato vam je u zadatak da zajedno s mještanskim četama kontrolirate put Rogatica — Podromanija i da na toj prostoriji djelujete politički i vojnički, učvršćavate mjesne jedinice, koje smo mi stavili pod svoju komandu. Dalje vam je bilo stavljeno u zadatak da u slučaju jačih neprijateljskih akcija oko Rogatice ili od Podromanije napadnete neprijatelje s leđa. Sve ste vi to olako napustili i krenuli tamo gdje nije dato naređenje. I baš sada, kada vi krećete u nepravilnom pravcu, hrvatska vojska* i ustaše vrše jaku ofanzivu od Prače prema Glasincu, a isto tako i od Podromanije prema Glasincu. Na čitavom tom frontu od Prače do Rogatice juče su vodile naše mještanske čete i Kraljevački bataljon žestoke borbe. Na putu Podromanija — Rogatica naše mještanske čete razbile su hrvatsku i ustašku vojsku i njihovu komoru i zarobile veliki ratni plijen.⁴³⁷ Ali neprijatelj i u toku današnjeg dana nadire s novim snagama, i baš kada je najviše potrebno vas ovdje nema, jer bi to za nas predstavljalo veliki politički kapital i mogućnost da se dođe do municije i oružja. U protivnom slučaju može se dogoditi to da će vaš odlazak imati još lošijih posljedica nego prošli put kada ste krenuli preko Igmana.⁴³⁸

Iz svih gore navedenih razloga mi vam naređujemo da smjesta obustavite vaš dalji pokret u pravcu Vlasenice i da se vratite na prostoriju gdje ste bili, s tim da se primaknete bliže Podromaniji i uspostavite vezu s našim jedinicama kod Renovice. Kada se vratite na staru

* Riječ je o domobranskim jedinicama. — *Red.*

prostoriju, vi nas odmah obavijestite i mi ćemo vam dati detaljnije zadatke. Ovo naređenje imate neodložno odmah izvršiti, bez ikakvog oklijevanja, a o razlozima vašeg pokreta tamo mi ćemo razgovarati.⁴³⁹

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

16. mart 1942 [Foča].

Tito

A-VII, k. 2, reg. br. 1—4.

DRUGU BEVCU [EDVARDU KARDELJU] I LOLI [IVI RIBARU]

Pišem vam na brzu ruku, jer ovog momenta odlazi kurir, i zbog toga ne mogu da vam opširno pišem. Nama se ovdje pokvario golub [radio-stanica] i zbog toga nam je potrebno da nam hitno nabavite neke sljedeće stvari.⁴⁴⁰ Mi smo, doduše, goluba opet popravili, ali svaki čas se može isto dogoditi. Veljko [Dragičević] i Paja [Pavle Savić] traže sljedeće stvari: 1 ispravljač ili čitavu stanicu Antonova.⁴⁴¹ Ako to ne može, onda nam pošaljite cijevi, kao i blokove i transformator za ispravljač. Sve ovo nam je potrebno radi sigurnosti naših veza, jer se može dogoditi da nam potpuno zataji. Dalje, niste nam ništa javili šta je s dolaskom onoga radio-mehaničara, za koga sam ja već nekoliko puta pisao, a i Bevc je dobio usmenu poruku. Ako je na slobodi, šaljite ga odmah.⁴⁴² Dalje, pitajte Valdesa [Josipa Kopiniča] šta je s drugom Vladom, koji je želio da dođe k nama. Ako mu prilike dozvoljavaju, vi ga uputite odmah nama, jer bismo njega ovdje mogli vrlo dobro iskoristiti.⁴⁴³

Iz izvještaja drugova iz Glavnog štaba Hrvatske vidi se da se tamo akcije vrlo dobro razvijaju.⁴⁴⁴ Treba samo nastaviti u tom pravcu, jer su, po mome mišljenju, uslovi u Hrvatskoj vrlo povoljni. Mitar [Bakić] momentalno ne može doći do vas jer smo ga hitno uputili u Crnu Goru zajedno s Veljkom [Milovanom Đilasom] i još jednim drugom da organizuju efikasno uništenje četničkih bandi koje su se u posljednje vrijeme pojavile u Crnoj Gori.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

16. mart 1942 [Foča].

Tito

OKRUŽNOM KOMITETU [KPJ] ZA HERCEGOVINU
(ILI POLITIČKOM PREDSTAVNIKU PARTIJE
U OPERATIVNOM ŠTABU ZA HERCEGOVINU)

Upućujemo vam druga Čedu Kaporu, koji se vratio iz Njemačke, gdje je bio na radu.⁴⁴⁵ Čedo Kapor je bivši španjolski dobrovoljac, te posjeduje vojničko i političko iskustvo, i s obzirom na pomanjkanje kadrova kod vas, mi vam ga upućujemo s tim da ga odredite na odgovoran politički rad u našim partizanskim odredima. O njegovoj funkciji dogovorite se s drugom Poparom i ako nije baš neophodno momentalno da drug Kapor radi politički, onda ga odredite na komandni rad u vojnim jedinicama.⁴⁴⁶

Izvijestite nas o gornjem izvršenju naređenja i naznačite kakvu ste dužnost dali drugu Kaporu.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

16. mart 1942 [Foča].

Tito

ZA DJEDU

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

16. mart 1942⁴⁴⁷ [Foča].

Drugog marta mi smo kod Višegrada razbili Talijane i četnike koji su pokušali da prodru na oslobođenu teritoriju.⁴⁴⁸ Osmog marta opkolili smo i zarobili kod Višegrada cio Nedićev operativni štab na tom sektoru. Zarobljeno je: 5 oficira i 120 četnika i zaplijenjena je štapska arhiva i mnogo ratnog materijala.⁴⁴⁹ Ta prepiska u potpunosti potvrđuje naše optužbe pristalica Draže Mihailovića i jugoslovenske vlade u Londonu da oni direktno i indirektno sarađuju s okupatorima. Zašto sarađuju? Sarađuju zato što su okupatori obećali Bosnu u isto vrijeme i Hrvatima i Srbima samo da bi ratovali protiv partizana.⁴⁵⁰ Okupatori sada razvijaju i kod Hrvata i kod Srba hegemonističke apetite samo da bi raspirili bratoubilački rat i skrenuli pažnju narodnih masa u Srbiji i Hrvatskoj od oslobodilačkog rata protiv okupatora. Ali tome smetaju partizani i Komunistička partija, koji se bore za bratstvo i jedinstvo svih naroda Jugoslavije, koji su za odlučnu borbu protiv okupatora. Zbog toga nas i mrze i uz pomoć okupatora organizuju protiv nas razne četničke odrede, zbog toga su i okupili sve reakcionarne elemente i raznu bagru u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Molimo da tražite od jugoslovenske vlade u Londonu objašnjenje o toj saradnji s okupatorom. U ime cijelog jugoslovenskog naroda i Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske mi odlučno protestujemo protiv izdajničkog rada oficira Draže Mihailovića, Dančića i drugih, koji nam zabijaju nož u leđa u vrijeme kada mi vodimo krvavi i teški rat protiv okupatora i mnogobrojnih neprijatelja, a za slobodu i nezavisnost naše zemlje.

Za Vrhovni štab
Komandant Tito

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA SANDŽAK

18. mart 1942. godine [Foča].

Pravac Pljevlja — Đurđevića Tara postaje važan. Talijani imaju namjeru da uz pomoć četničkih bandi ugroze šavnički srez tim pravcem. Bjekstvo četnika s toga pravca nagovještava tu njihovu namjeru.⁴⁵¹ Naravno, mi vjerujemo da u tome oni ne mogu uspjeti. Ali ovome pravcu treba obratiti pažnju. Isto tako biti spreman da se jedan vaš (najbolji) bataljon, u slučaju potrebe, može prebaciti u Žabljak. To bi bili dijelovi s pravca k Đurđevića Tari.

Dobra vam je ideja što ste familije odbjeglih četnika poslali za njima u Pljevlja. To možete i dalje nastaviti. Mora se tome jedared stati na kraj. Isto se tako moraju primjenjivati i represalije.⁴⁵²

Podnosite nam i pismene izvještaje o vojno-političkoj situaciji na vašem sektoru.

Recite Bjelopoljskom odredu da nam dostavi nešto od one municije.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Tito

ZA DJEDU

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

I

Šesnaestog marta hrvatske i ustaške jedinice ponovo su počele napad u dva pravca kod grada Sarajeva. Naše partizanske jedinice potpuno su uništile ove snage, pri čemu su zarobile 60 vojnika i oficira, zaplijenile oko 25 000 metaka, 2 teška mitraljeza, 2 minobacača i veliku količinu drugog materijala. Neprijatelj je imao preko 70 mrtvih.⁴⁵³

II

Kod nas je situacija kritična zbog nedostatka municije. Molimo učinite sve da nam se pošalje municije i ratnog materijala. Javite možemo li se nadati i kada.

III

Nedić je mobilisao sve podoficire, oficire, bjelogardejce, četnike, uključujući i četnike Draže Mihailovića, koji zajedno s Nijemcima čine očajničke napore da unište partizanski narodni pokret. Nedićeva vojska prima dnevnicu od 80 do 160 dinara.

18. mart 1942⁴⁵⁴ [Foča].

Valter

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Početkom februara održana je skupština crnogorskih patriota. Na njoj su učestvovali predstavnici seljaka, komunista, inteligencije, crkve, partizanskih odreda, viši oficiri — kao pukovnik Orović itd.⁴⁵⁵ Skupština je jednoglasno priznala rukovodeću ulogu Komunističke partije u narodnooslobodilačkom ratu, a partizanske odrede kao jedinu pravu narodnu vojsku. Skupština je izabrala Narodnooslobodilački odbor za Crnu Goru i Boku. To je privremena narodna vlast za borbu protiv okupatora i pete kolone.⁴⁵⁶ Jedan sveštenik je pomenuo tri neprijatelja crnogorskog naroda: okupatora, petu kolonu i glad protiv kojih se crnogorski narod mora nemilosrdno boriti.⁴⁵⁷ Skupština je uputila apel crnogorskom narodu da se bori protiv ovih neprijatelja.⁴⁵⁸

18. mart 1942⁴⁵⁹ [Foča].

Valter

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Devetnaestog marta u Štab je došla engleska misija — major Terens Aterton, jedan vojnik radista i jugoslovenski avijatičar poručnik Nedeljковиć.⁴⁶⁰

Aterton je prije rata bio u Jugoslaviji kao dopisnik »Dejli Mela«⁴⁶¹ i kao organizator Intelidžens-servisa.⁴⁶² Na moje pitanje zašto su došli, odgovaraju: »Da se informišu o situaciji u Jugoslaviji i da pomognu da se dođe do sporazuma s Dražom Mihailovićem«. Mi smo pokazali originalne dokumente o tome da Draža Mihailović sarađuje s okupatorima zaklonjen Nedićem kao paravanom, i da se osim nas niko više ne bori protiv okupatora.⁴⁶³ Oni kažu da u jugoslovenskoj vladi u Londonu nije sve u redu⁴⁶⁴ i da su oni bili pogrešno informisani o onome što se kod nas događa. Kažu da smo mi sami krivi što ne obraćamo više pažnje propagiranju naše borbe u inostranstvu.

20. mart 1942 [Foča].

Valter

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

I

Desetog marta u Hercegovini [na putu] Ljubinje — Stolac dva partizanska bataljona razbila su njemačku transportnu kolonu od 31 teretnog kamiona i 4 motocikla. Nijemci su davali žilav otpor cio dan. Ubijeno je 45 vojnika i oficira, zarobljena 42 vojnika. Zaplijenjeno je 100 pušaka, 7 puškomitraljeza, 5000 metaka, 13 automata, 40 ručnih bombi itd. Uništeno je 12 kamiona, a jedan zaplijenjen ispravan. Mi imamo 5 poginulih i 9 ranjenih partizana.⁴⁶⁵

II

Do sada u 23 sukoba hercegovački partizani su ubili i zarobili 1050 fašističkih i marionetskih vojnika. Zaplijenili su 395 pušaka, 49 puškomitraljeza i automata, 7 minobacača, 2 topa, 3 tenka, 32 000 metaka, 5 teretnih vozila i mnogo drugog materijala. Uništeno je 25 teretnih vozila, 2 tenka, 24 motocikla, 4 lokomotive, 18 vagona itd.

21. mart 1942 [Foča].

Valter

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Stalnu lozinku, kako vašu tako i našu, primili smo, tako da smo prva tri broja prebacili na kraj i tako smo primljenu novu i staru lozinku spojili. Poslije promjene lozinke, pišemo obrnutim redom od onog predašnjeg.⁴⁶⁶

Valdes [Josip Kopinič] je dao stalnu lozinku brojevima, a ne slovima.⁴⁶⁷ Molimo da nam date objašnjenje.

22. mart 1942 [Foča].

Valter

ŠTABU DURMITORSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

1. Upućuje vam se kompletan bataljon »Vojvoda Momčilo« i upotrebite ga kako nađete za najbolje. Prethodno razgovarajte sa štabom toga bataljona.⁴⁶⁸

2. Stavite na raspolaganje Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku skoro sve zaplijenjene stvari iz Sandžaka.⁴⁶⁹ Organizujte hitno prebacivanje potreba trupama na sektoru Kolašina, kao i onima koje operišu oko Nikšića i Podgorice. Raspored će vam odrediti Glavni štab, ali s prebacivanjem potreba odmah otpočnite.

3. Izvjesna oruđa i municiju tražite od Glavnog štaba za Crnu Goru.

4. Koristite sigurno ljudstvo bataljona »Bajo Pivljanin« za akcije prema Kolašinu.⁴⁷⁰ Onaj dio koji nije pogodan za dejstvo prema Kolašinu može se uputiti prema Borču.⁴⁷¹ Taj dio trebao bi da se prikupi do 8. aprila u selu Vrba — Dražljevo. Prethodno treba stupiti u vezu sa štabom sektora Gacko — Nevesinje (preko druga [Janka] Tadića).⁴⁷²

5. Stalno smo preporučivali da se napad na Kolašin mora planski izvesti. To će reći: prikupiti dovoljne snage, odmoriti trupe, prethodno uhvatiti vezu sa svim dijelovima, a tek onda napasti. Međutim, neka nervozna žurba dovela je do niza nepovezanih napada, čiji je rezultat demoralisanje, zamorenost, utrošak municije. Opet vam preporučujemo: neka se trupe prikupe, neka se odmore, neka se povežu, pa tek onda da se izvrši planski napad. Ovo dosadašnje neka posluži kao jedno gorko iskustvo.⁴⁷³

Formirani su sektori, uputili smo odgovorne drugove kao pojačanje starješinskog kadra, pa je red da stvari krenu pravilnim tokom.⁴⁷⁴

Od upućenih bataljona možete probrati pouzdano ljudstvo i pojačati ugrožene sektore.⁴⁷⁵

6. Naše udarne brigade očistile su od petokolonaša centralni dio istočne Bosne: Vlasenicu, Srebrnicu, Bratunac, Fakoviće, Šekoviće i protiv naše volje suviše se udaljile od nas. Trebaće duže vrijeme dok se povrate u Glasinac, gdje su Han-Pijesak i Rogatica čvrsto blokirani i možda pred skorim padom.⁴⁷⁶

Projektovali smo napad na Borač u prvoj polovini aprila. Uspješno izvedena, ta će akcija u znatnoj mjeri odriješiti ruke našim drugovima u Hercegovini, gdje se stvari za sada potpuno razvijaju u našu

korist. Događaji u Crnoj Gori još se nisu tamo osjetili, ali će imati izvjesnog uticaja.⁴⁷⁷ No likvidacijom Borča oni će politički mnogo dobiti.

I nas zabrinjava stanje u Crnoj Gori. U krajnjoj nuždi morali bismo intervenisati.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant

24. mart 1942, 7 časova [Foča].

Tito

A-VII, k. 2-A, reg. br. 39/2.

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Engleska misija se uvjerila iz dokumenata da svi četnici neposredno i posredno sarađuju s okupatorima.⁴⁷⁸ Misija još nema veze sa svojom vladom i traže našu pomoć da bi je obavijestila o pravoj situaciji kod nas.⁴⁷⁹

Zbog izdaje Draže Mihailovića jugoslovenska vlada u Londonu potpuno se kompromitovala pred narodima Jugoslavije. Ako ona bude nastavila da podržava Dražu Mihailovića, mi ćemo morati otvoreno da istupimo protiv vlade u Londonu.⁴⁸⁰

Smatramo za potrebno da se obrazuje nova vlada od demokratskih elemenata u zemlji i inostranstvu, koja bi izdala proglas s pozivom narodima Jugoslavije da se odlučno bore protiv okupatora i javno žigosala izdajnike — saradnike okupatora.

O ovome smo obavijestili misiju i ona se složila da o tome javi u London. Molimo za vaše mišljenje.

24. mart 1942 [Foča].

Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/50.

Prevod s ruskog

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Javili su nam iz Zagreba⁴⁸¹ sljedeće:

U stanu Antonova [Ivana Srebrenjaka] uhapšen je drug Hebrang, član Glavnog štaba i CK Hrvatske. On je ubio policajca i sebe teško ranio. Antonova nisu našli kod kuće, već su ga uhapsili na ulici.⁴⁸² Kome sve prijeti opasnost — nije nam poznato.⁴⁸³ Prije Antonova uhapšeni su neki njegovi saradnici i otuda je, izgleda, počela provala.

25. mart 1942 [Foča].

Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/52.

Prevod s ruskog

[MOŠI PIJADE, DELEGATU VRHOVNOG ŠTABA]

26. mart 1942 [Foča].

Dragi Šiki,

Moraš mi oprostiti što ti nisam na tolika tvoja pisma odgovorio, ali zaista nisam imao vremena, toliko sam zaposlen.⁴⁸⁴ S Djedom [Kominternom] se nisam mnogo objašnjavao. Javio sam mu da je stvorio krive zaključke na osnovu mojih izvještaja, jer je situacija sasna drukčija no što on pretpostavlja. Za brigade sam kazao da je bilo nužno stvoriti ih i da su odigrale već do sada ogromnu ulogu u narodnoj oslobodilačkoj borbi. Kazao sam mu da su se petokolonaši ujedinili u borbi protiv nas mnogo ranije no što smo mi i pomislili stvarati brigade i da nas je baš to ponukalo na to.⁴⁸⁵ Inače, na tebe sam se bio ozbiljno naljutio kad si počeo da filozofiraš o tome da li mi zbilja nismo pogriješili i zabrazdili ulijevo.⁴⁸⁶ Treba da znaš da sam ja mnogo prije Djedovog telegrama izložio naš stav o tome da ne smijemo napadati pristalice Engleske kao takve, već kao sluge okupatora i da ne smijemo dozvoliti da nas peta kolona skrene s linije narodnooslobodilačke borbe na klasnu borbu. Djeda je poslije moga objašnjenja prestao da se više za to zanima.⁴⁸⁷ Ali je jedna druga stvar posrijedi zbog čega mi ne dobivamo posjete, a ta je: jučer sam dobio telegram od Djede, u kojem nas obavještava da se pričekava s publikacijom našega proglašenja naroda Evrope dok se ne raščiste odnosi između sovjetske i jugoslovenske vlade u Londonu.⁴⁸⁸ Iz toga se vidi da je jugoslovenska [vlada] glavna smetnja što nije do danas došla pomoć, a ne naša politika.

Iz vijesti ćeš vidjeti da smo se silno proširili otkako smo protjerali Dangića u Srbiju.⁴⁸⁹ Ja ne gledam tako crno crnogorsku situaciju kao vi tamo.⁴⁹⁰ Sve će biti bolje čim se malo vrijeme popravi kod vas.

Ti čekaj još i dalje, jer treba da se vidi kako će se svršiti razgovori između sovjetske i jugoslovenske vlade.⁴⁹¹

Šaljem pola kg kafe, za kapu ne znam kakvu da ti pošaljem — možda šajkaču!⁴⁹²

Mnogo te pozdravlja

Tito

Pozdravi Irenu Knežević, nju znam još iz Zgb [Zagreba].⁴⁹³

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Mi smo ovdje utvrdili da Valdesu [Josipu Kopiniču] dvije stanice daju pozive.⁴⁹⁴ Provjerite u čemu je stvar.

Nemamo već 14 dana vezu sa Zagrebom zbog provale kurira u Sarajevu.⁴⁹⁵

26. mart 1942 [Foča].

Valter

A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/53.

Prevod s ruskog

NARODI POROBLJENE JUGOSLAVIJE!

Dvadeset sedmog marta navršilo se godinu dana od kako ste vi s prezrenjem i negodovanjem odbili sramotnu kapitulaciju Cvetkovića i Cincar-Markovića, koju su oni potpisali 25 marta 1941. god. u Beču. Spremni da podnesete i najveće žrtve, vi ste bili tada riješeni da branite svoju slobodu i nezavisnost i da na taj način slijedite slavne tradicije svojih predaka. Šestog aprila 1941. god. iznenada i mučki okomile su se stotine i stotine fašističkih pasa i svojim bombarderima sravnili Beograd sa zemljom. Preko 30 000 žrtava, nevine djece, žena i staraca bilo je pokopano rano ujutru jedne nedjelje, kada je grad još spavao, pod njegovim ruševinama. Rastrgnuta tijela djece i majki, porušene zgrade i krvlju poprskane ulice i domovi — to je bio prizor koji je pro-uzrokovao krvavi luđak Hitler, taj najveći zločinac što ga pamti historija.⁴⁹⁶ Ali ni ti zvjerski zločini nisu vas mogli zastrašiti; vi ste s najvećom odlučnošću pošli u borbu protiv omraženog i daleko nadmoćnijeg neprijatelja. Vi ste u toj borbi, nakon kratkog vremena, podlegli samo usljed izdajstva jednog velikog dijela oficirske klike Nedićevog tipa i izdajničkog rada prijašnjih vlastodržaca, koji su radili sve da našu zemlju onesposobe za odbranu.

Narodi porobljene Jugoslavije!

Kao gladni skakavci preplavile su fašističke rulje našu zemlju i počele pljačkati sve što se dalo odvući. Započela je razbojnička dioba naše porobljene zemlje. Omraženi fašistički osvajači rastrgli su Jugoslaviju na komade i podijelili je među sobom. Ali su se fašistički osvajači ubrzo uvjerali da s vojničkom okupacijom naše zemlje nisu uspjeli pokoriti naše narode. Oni su pribjegli svojim poznatim metodama za uništenje i istrebljenje našeg naroda. Oni su počeli svim sredstvima raspirivati nacionalnu mržnju između Srba, Muslimana, Hrvata, Slovenaca itd. Oni su našli podlog izdajnika iz redova hrvatskog naroda, Pavelića, koji je trebao da posluži kao oružje za istrebljenje srpskog naroda. U tu svrhu oni su stvorili takozvanu Nezavisnu Državu Hrvatsku, stvorili su komediju nad kojom se smijao čitav svijet, a u kojoj su u stvari gospodari njemački i talijanski okupatori, a bandit Pavelić sa svojom ustaškom ruljom obične su okupatorske slugе, koje su vršile i danas vrše jedinu svoju ulogu — ulogu okupatorskog krvnika. Stotine i stotine hiljada nevinih Srba bilo je poklano od tih ustaških rulja.

Nastao je strašan teror u svim krajevima naše zemlje, potekla je potocima krv našeg naroda u Srbiji, u Hrvatskoj, u Vojvodini, u Sloveniji, u Crnoj Gori itd. I kada je već okupator mislio da je zagospodario ovom zemljom, da je naše narode već bacio na koljena, da će moći u miru da uživa plodove naše bogate zemlje, da će mu ona poslužiti kao izvor hrane i sirovina za vođenje rata, toga momenta digao se naš narod na ustanak u Crnoj Gori, u Srbiji, na Kordunu, u Lici itd.

Pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije stvaraju se herojski partizanski odredi, koji su počeli nanositi okupatoru udarac za udarcem, uništavati njegovu živu silu i onemogućavati mirno pljačkanje naše zemlje.

Narodi porobljene Jugoslavije!

Prošlo je već deset mjeseci otkako vi vodite oružanu borbu s mrskim okupatorom. U toj herojskoj borbi palo je desetine hiljada vaših najboljih sinova. Ali te žrtve nisu uzaludne. Herojskom borbom junačkih partizana Jugoslavije bili su pokvareni planovi fašističkih osvajača. Naša zemlja nije postala bazom za snabdijevanje fašističkih hordi, koje ratuju protiv velike bratske zemlje — Sovjetskog Saveza i Engleske i Amerike. Naprotiv, sve većim uspjesima naših partizana okupator je bio potisnut u gradove, otkud je mogao da se samo brani, a ne da napada. Ali usljed sve brojnijih i brojnijih domaćih izdajnika kao što su Nedić, Pećanac i drugi, okupator je privremeno uspio da se zadrži u tim gradovima i da ponovo pređe u napad uz pomoć tih domaćih slugu.

Narode porobljene Srbije!

Ti koji si dao najveće žrtve za svoju slobodu i nezavisnost, ti koji si se smjelo digao na ustanak protiv mrskog okupatora, imao si tu nesreću da su se u tvojim redovima našli takvi prezreni izdajnici kao što je Nedić, kao što je Pećanac, Ljotić i mnogi drugi izdajnici i potajne sluge okupatora, koji se još danas uzalud pokrivaju maskom »narodnih boraca«. Kada su tvoji herojski sinovi i u redovima partizana postizali sve veće uspjehe u borbi protiv okupatora, kada su oslobađali stopu po stopu krvlju natopljene srpske zemlje, tada je okupator uspio da pomoću tih domaćih prezrenih izdajnika organizuje protiv tebe naoružane bande raznih slugu okupatora — pljačkaških četnika, žandara, izdajničkih oficira i drugih probisvijeta, koji, za Judine pare od 120 dinara dnevno, zajedno s okupatorom ubijaju tvoje najbolje sinove, pale tvoja sela, pljačkaju tvoju imovinu i na taj način onemogućavaju da se oslobodiš najvećeg tvog neprijatelja, mrskog njemačkog fašističkog okupatora.

Srpski narode!

Nikada u historiji u tvojim redovima nije bilo tako mrskih izdajnika! Ko su ti izdajnici? To su svi oni koji su kroz 20 godina jahali na tvojoj grbači. To su razni generali i oficiri koji su izdali tvoju zemlju 6. aprila 1941. god. To su razni petokolonaši koji se boje tvoje pobjede zato jer se boje tvoga suda za njihova zlodjela u prošlosti, kada dođe dan tvoje slobode. To su razni žandari i policijski pisari, razni probisvijeti i agenti okupatora, koji su već odavno u njegovoj službi za Judine pare. To su razni lažni patrioti koji već sada žele, uz pomoć okupatora, stvoriti sebi pozicije za ponovno uspostavljanje velikosrpske hegemonije, koja je kroz 20 godina ugnjetavala sve narode, pa i tebe, narode Srbije. Svi ti tvoji izrodi ujediniše se danas u jedan jedinstveni front s okupatorom da onemoguće tvoju oslobodilačku borbu, da onemoguće tvoju slobodu, za koju ti već godinu dana liješ potocima svoju dragocjenu krv.

Srpski narode!

Radnici, seljaci i sva rodoljubiva, poštena inteligencijo!

Svi vi koji volite svoju zemlju, koji volite svoju slobodu, koji ste ostali dosljedni tradicijama svojih slavnih predaka, koji mrzite najvećeg neprijatelja srpskog naroda, njemačkog i talijanskog okupatora, svi vi dignite se na oružanu borbu u redovima herojske *Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije*. Stvarajte jedan *čvrst jedinstven narodnooslobodilački front* u borbi protiv porobljivača naše zemlje i njegovih domaćih slugu. Ne vjerujte više nikakvim lažnim četničkim vojvodama i oficirima, jer su svi oni danas direktno ili indirektno u službi okupatora, jer su svi oni danas tvoji neprijatelji. Danas nema više drugoga puta osim puta aktivne i odlučne borbe protiv okupatora. Danas nema više pasivnog čekanja. Potrebno je da se i vi, svi kao jedan, dignete u borbu, da popunite redove naših herojskih partizana, koji već deset mjeseci vode natčovječansku borbu s okupatorom i njegovom petokolonaškom vojskom, koji, goli i bos, gladni i slabo naoružani, pišu najslavnije stranice u tvojoj historiji.

Hrvatski narode!

S porobljavanjem naroda Jugoslavije mrski fašistički okupatori nametnuli su ti za gospodare svoje plaćene slugu, krvničke ustaške horde na čelu sa zlikovcem Pavelićem. Pomoću tih zlikovaca mrski fašistički okupatori nastoje da te uvuku u najveću katastrofu kakvu nikada nisi doživio u svojoj historiji. Pomoću tih zlikovaca mrski okupator hoće da te upotrijebi kao oružje u borbi protiv srpskog naroda, hoće da upotrijebi tvoje sinove kao topovsko meso na istočnom frontu protiv

naše velike slavenske braće, protiv ruskog naroda.⁴⁹⁷ Već godinu dana bije se junački boj u raznim krajevima Jugoslavije protiv mrskih okupatora. I u tvojoj sredini, u Hrvatskoj, bore se već deset mjeseci srpski i hrvatski partizani protiv njemačkih i talijanskih okupatora i njihovih ustaških slugu, peru sramotu koju ti je nanio ogavni zlikovac Pavelić svojom izdajom. Ali, hrvatski narode, zar ćeš ti dozvoliti da fašistički okupator pomoću svog plaćenog sluga Pavelića mobiliše tvoje sinove i šalje u borbu protiv tvojih najboljih sinova i braće koji se bore protiv okupatora u Lici, na Kordunu, u Bosni i Hercegovini? Zar ćeš ti dozvoliti da okupator šalje tvoje sinove na istočni front da tamo izginu u jednoj nepravednoj borbi, za interese tvog vjekovnog neprijatelja, njemačkog okupatora? Ne, ti to više ne smiješ dozvoliti. Ti moraš dići odlučno svoj glas, ti moraš da se digneš na oružje, u borbu protiv svog najvećeg neprijatelja, protiv njemačkog i talijanskog okupatora, koji je porobio i podijelio tvoju lijepu domovinu, ti moraš da zbaciš prezrenog izdajnika i slugu okupatora Pavelića i njegovu ustašku bandu, ti moraš uzeti svoju sudbinu u svoje ruke i zajedno s ostalim narodima Jugoslavije, koji se bore za svoju slobodu, poći u borbu u ovom dvanaestom času — za protjerivanje mrskih okupatorskih bandi s tvoje teritorije i za njihovo uništenje.

Hrvati!

Radnici, seljaci, građani i sva poštena inteligencijo!

Svi vi koji mrzite okupatora, kojima je dodijao zločinački jaram okupatorskog sluga Pavelića, dignite se na ustanak, dignite se na oružanu borbu, stupajte u redove Partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije, koja se bori za vašu pravu slobodu i slobodu svih naroda Jugoslavije, koja se bori za *bratstvo i jednakost svih naroda Jugoslavije*.

Hrvatski vojnici, podoficiri i oficiri!

Vama se obraćamo uoči godišnjice porobljavanja naše zemlje. Obraćamo se vama koje mrski okupator, pomoću izdajnika Pavelića, tjera u borbu protiv vaše braće partizana, koje tjera protiv naše velike slavenske braće — Sovjetske Rusije, da *otkažete poslušnost* vjekovnim neprijateljima našeg naroda — njemačkim i talijanskim fašističkim osvajačima, da *otkažete poslušnost* okorelom zločincu Paveliću, koji vas tjera u sramotu, u smrt, u propast. *Pređite na stranu naše herojske Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije*. Ona vas zove, ona vam pruža svoju bratsku ruku, ona opravdano očekuje od vas da ćete vi u *dvanaestom času* uvidjeti svoju zabludu i preći na stranu naroda, u borbu za pravu slobodu hrvatskog naroda, da ćete oprati sramotu s hrvatskog imena koju je hrvatskom narodu nanio omraženi zlikovac Pavelić.

Crnogorski narode!

Ti koji si se prvi digao na ustanak protiv okupatora⁴⁹⁸, ti koji si svojim primjerom prednjačio ostalima kako treba da se bore za svoju slobodu, ti koji si do sada ostao dosljedan slavnim tradicijama svojih predaka, koji si ponovo potvrdio da si spreman da svojom krvlju braniš svoju čast i slobodu, ti moraš danas u ovim teškim časovima ujediniti sve svoje snage pod zastavom herojske Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske, za još odlučniju borbu protiv omraženih talijanskih okupatora i njihovih petokolonaških slugu. Već deset mjeseci ti vodiš junačku, krvavu borbu protiv okupatora. Ti si do sada u toj borbi postigao velike uspjehe, jer si oslobodio veliki dio svoje, znojem i krvlju natopljene zemlje. I danas, kada herojska Crvena armija na istočnom frontu zadaje fašističkim hordama smrtnu udarce, lukavi talijanski okupator našao je u tvojim redovima izdajnike, uz čiju pomoć hoće da uništi plodove tvoje dosadašnje borbe. Ti izdajnici pod imenom pljačkaških četnika, na čelu sa zlikovcem pukovnikom Stanišićem i drugim izdajničkim oficirima i petokolonašima, zabijaju ti nož u leđa u vrijeme kada je već bio blizu trenutak da ti potpuno istjeraš okupatora iz tvoje kršne Crne Gore. Zar ćeš ti, crnogorski narode, dozvoliti da tvoji sinovi pođu pod sramotnu četničku zastavu, u borbu protiv tvojih najboljih sinova, herojskih crnogorskih partizana? Zar ćeš ti, crnogorski narode, dozvoliti da ti ove izdajničke četničke bande, koje su naoružane od okupatora, nanesu najstrašniju sramotu u tvojoj istoriji? Zar ćeš ti, crnogorski narode, dozvoliti da ti lukavi talijanski okupator, pomoću petokolonaških izroda, turi bratoubilački nož u ruke da ga zabiješ u leđa svojim najboljim sinovima? Ne, ti to nećeš i ne možeš učiniti. Mrski okupator i petokolonaški izrodi uzalud se nadaju da će postići svoj pakleni cilj. Ti ćeš, crnogorski narode, još odlučnije nego do sada, jedinstveno i složno, poći u borbu u redovima *Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije*, protiv mrskih okupatora i njihovih domaćih slugu. *U borbu, Crnogorci!* Dignite se svi kao jedan da protjerate talijanske okupatore iz svoje zemlje, da uništite njihove petokolonaške slugu, razne četničke bande na čelu s izdajničkim oficirskim klikama! U boj, crnogorski narode! Zove vas Komunistička partija Jugoslavije.

Slovenački narode!

Ti koji najviše patiš pod okupatorskom čizmom, ti koji si na domaku fašističkih zlikovaca, pokazao si u dosadašnjoj borbi jednodušnost i odlučnost koja može da služi za primjer svim ostalim narodima Jugoslavije. Ujedinjeni Slovenci u svojoj »Ljudskoj fronti«⁴⁹⁹ moći će s uspjehom produžiti svoju borbu za svoje konačno oslobođenje. Čuvaj svoje jedinstvo, slovenački narode. Ne dozvoli da iko dirne u to

tvoje jedinstvo, koje si ti skovao u najtežim časovima svoje historije da bi se mogao uspješno boriti protiv paklenog plana okupatora da te potpuno istrijebi i uništi. Ne dozvoli da iko cijepa tvoje redove, da cijepa redove tvoje slovenačke *partizanske vojske*. Uništi u klici svaki takav pokušaj, jer bi to moglo biti fatalno za tvoju oslobodilačku borbu. Okupator je lukav, podmukao, on će preduzeti sve da nađe izdajnike u tvojim redovima i da pomoću njih razbije tvoje jedinstvo.

Slovenački narode!

Radnici, seljaci, građani i sva rodoljubiva inteligencijo!

Dignite se svi još odlučnije u borbu protiv vaših mrskih porobljivača. Stupajte u vašu Narodnooslobodilačku partizansku i dobrovoljačku vojsku. Borite se još odlučnije protiv vaših smrtnih neprijatelja, fašističkih okupatora. Vi niste sami, naša herojska *Narodnooslobodilačka partizanska i dobrovoljačka vojska Jugoslavije* svakog dana sve je veća, sve je jača. Borite se rame uz rame s ostalim narodima Jugoslavije, jer čas vaše slobode nije daleko.

Narodi porobljene Jugoslavije!

Radnici, seljaci, građani i sva poštena inteligencijo!

Uoči godišnjice porobljavanja naše zemlje, pružite si svi bratske ruke, stvarajte *jedan jedinstveni Narodnooslobodilački front*. Stupajte u redove naše herojske Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije, borite se rame uz rame s herojskom Crvenom armijom, s našim velikim saveznicima — *sa Sovjetskim Savezom, Amerikom i Engleskom*, za konačno svoje oslobođenje od mrskih fašističkih okupatora. Ne dozvolite da mrski okupator unese neslogu u vaše redove, ne dozvolite da razni petokolonaši — sluge okupatora razbijaju vaše borbene redove. Uništavajte te vaše izrode, koji onemogućavaju vašu oslobodilačku borbu, uništavajte živu silu okupatora. Borite se sa svom odlučnošću da biste bili dostojni slobode za koju herojska Crvena armija podnosi natčovječanske žrtve, za koju naši veliki saveznici — Sovjetski Savez, Engleska i Amerika ulažu svoje napore.

Živio Narodnooslobodilački front svih naroda Jugoslavije!

Živjela naša herojska Narodnooslobodilačka partizanska i dobrovoljačka vojska Jugoslavije!

Živjela herojska Crvena armija!

Živjeli naši veliki saveznici — Sovjetski Savez, Engleska i Amerika!

Smrt okupatorima i njihovim petokolonaškim slugama!

27. mart 1942 [Foča].

Centralni komitet
Komunističke partije Jugoslavije
Vrhovni štab
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije

A-VII, k. 103-B, reg. br. 54/16

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA CRNU GORU I BOKU

28. mart 1942. godine, 8 časova
[Foča].

Primili smo vaše pismo od 22. t. mjeseca.⁵⁰⁰ Ocjenjujući situaciju u Crnoj Gori, došli smo do sljedećih zaključaka:

1) Ujedinjena reakcija i okupator povelu su odlučnu borbu protiv narodnooslobodilačke borbe u Crnoj Gori. Na sektoru Kolašina borbe su poprimile frontalni karakter, dok to nije slučaj u ostalim krajevima Crne Gore.⁵⁰¹ Zbog slabijeg naoružanja i opreme vi ne možete i dalje podržavati te frontalne borbe.

2) Borbe kod Kolašina nisu bile dobro pripremljene. Nosile su karakter improvizacije. Otkrili su se veliki organizacioni i komandni nedostaci. Neuspjeh koji ste pretrpjeli neće se moći na istom sektoru popraviti za jedno kraće vrijeme.⁵⁰²

3) Budući da je reakcija otvoreno ušla u okupatorove redove, u masama je mnogo izgubila. Za kraće vrijeme treba je potpuno politički dotući. Otuda će se i naše borbe razvijati pod povoljnim političkim uslovima.

Kod ovakve situacije preduzmite sljedeće:

1) Prema već datim direktivama organizujte čvrste, disciplinovane partizanske odrede, koji će biti sposobni za izvršenje svih povjerenih im zadataka. Ove odrede učvrstite vojno-politički. Probrati hrabar, odan i razborit starješinski kadar. Starješinski kadar da bude stalan. Nesposobne odmah smjenjivati. Nastojati da se starješinski kadar populariše. To raditi preko jedinica u masama i preko novina.

2) Preći na partizanski način ratovanja izbjegavajući sve frontove. Za ovaj način ratovanja odredi moraju biti mobilni, raspoređeni po odgovarajućim sektorima, ali ne i kod svojih kuća. Odrede stalno bacati u akcije: zasjede, prepade, čišćenje pete kolone.

S odredima preći vojno-politički kurs po priloženom programu.⁵⁰³ Ovaj program je samo minimum, pa ga treba proširivati.

3) Iz dosadašnjeg ofanzivnog stava prema neprijatelju na sektoru Kolašina treba preći na defanzivu, zadajući neprijatelju svakom prilikom snažne udarce. Pri tome treba nastojati da se neprijatelju spriječi nadiranje važnim kanalima.

Po našem mišljenju, ti su kanali:

— Kolašin — Mojkovac — Sandžak. Zaštitu ovoga pravca dodijelićemo Glavnom sandžačkom štabu, s tim da se na ovome pravcu zadrži bataljon druga Kneževića.⁵⁰⁴

— Gornja Morača — Javorje — Boan — Šavnik i dalje k Žabljaku. Ovaj pravac štitiće Durmitorski odred pojačan snagama Nikšićkog odreda koje su operisale oko Kolašina. Vjerovatno je da će neprijatelj nastojati da nam zauzme slobodnu zonu oko Žabljaka — Šavnika, pa se mogu u ovom pravcu očekivati njegovi glavni naponi. Zaista se neprijatelj pokazao vrlo upornim. Ali s političkim gubljenjem u masama upornost neprijatelja će sve više slabiti. Sem toga, te bande neće moći povesti borbu u pravcu ostalog dijela Crne Gore s onoliko snaga koliko su imale oko Kolašina.

Mi smo neposredno naredili Durmitorskom odreda da zadrži na svom terenu snage Nikšićkog odreda.⁵⁰⁵ Isto tako i Nikšićki odred treba da održava čvrstu vezu s Durmitorskim odredom, te da mu uputi u pomoć izvjesne snage ako za to ispadne potreba. Treba da vam je jasno da se Kolašin najbolje može likvidirati preko teritorije šavničkog sreza i iz Sandžaka. Tako se zalazi u bok i pozadinu Kolašina. Nikad neprijatelj neće smjeti nadirati k Piperima i Podgorici ako se u predjelu Sinjajevine budu nalazile naše jake i aktivne snage. Ove snage mogu doći do izražaja kad se snijeg otopi, a to će biti za kratko vrijeme.

Ako bi neprijatelj ovladao šavničkim srezom, onda mu je otvoren put za Sandžak i za Nikšić. Sve nam ovo govori da se Šavnik mora aktivno braniti.

— Donja Morača — Rovci — Piperi. Mi ne vjerujemo da će neprijatelj nadirati ovim pravcem. Možda će neprijatelj doći do Rovaca, ali je njegovo dalje nadiranje preko Kamenika, Lebršnika, Ponikvice i Lukavice malo vjerovatno i riskantno. Ovo bar za sada, dok su te planine teško prohodne. U Rovcima treba ostaviti jedan odred koji će sprečavati neprijateljsko nadiranje k Piperima. U slučaju da četničke bande navale k Boanu, onda ovaj odred iz Rovaca trebao bi da djeluje partizanski na pravcu: Donja Morača — Crkvine — Kolašin. Taj odred treba da sačinjavaju snage iz Komskog odreda, eventualno pojačane nekim sigurnim dijelovima. Treba znati: čim se neprijatelj udalji iz svoje baze Kolašina, biće mu sve teži uslovi za vođenje borbe. Ovo pod uslovom da naši partizanski odredi djeluju pravilno i budu budno pratili pokret neprijatelja.

— Lijeva Rijeka — Bioče — Podgorica (od Bioča krak k Piperima i Kučima). Zbog držanja Kuča i Bratonožića biće otežane partizanske akcije na ovome pravcu. Ako ima uslova, za sada, onda jedan odred treba da ostane na prostoriji Lijeve Rijeke, odakle bi djelovao k: Prekobrdju — Mateševu, Brskutu. Ne bude li mogao tamo opstati, onda neka se raspodijeli na predjelu: Mrke — Blizna — Zavala. S te prostorije može djelovati k Bioču i potpomoći ostalim snagama pri odbrani Pipera.

U Stijeni treba postaviti jedan mobilan odred, koji bi djelovao k Spuzu, D[onjoj] Stijeni, Crncima i potpomagao onaj odred što se nalazi u predjelu Petrovići — Mrke.

Pravce preko Kamenika i Ponikvice treba dobro izvidati. Ovo je naročito potrebno ako odred u Rovcima ne bi imao uslova za rad. U tom slučaju negdje na platou Kopilja morao bi se nalaziti jedan mobilan odred.

Odredi moraju biti tako energični da moraju svugdje stvoriti uslove za svoj rad. Ne smije se dozvoliti: to i to pleme ne dozvoljava prelaz partizana preko njegove prostorije. Odred, ako je dobio zadatak, ima da pređe sve prepreke.

U svim ostalim dijelovima Crne Gore morate stvoriti mobilne odrede i dati im rejone dejstva. Odredi moraju izvršavati dodijeljene zadatke. Za neizvršenje zadatka preduzimati najstrože mjere: strijeljanja, razoružanje. Ali uslov je da prethodno formirate i odredite starješine. Do sada su se kod vas starješine određivale od vremena do vremena i od zadatka do zadatka, tako da niste mogli izgraditi valjan starješinski kadar. Sada, u teškim uslovima, vi to morate stvarati. Predvidjeti uzajamno potpomaganje odreda, kao i koncentrisanje za izvršenje važnijih zadataka. Četničke bande noću opkoljavati i uništavati. Zato njihove pokrete pratiti neprekidno, zanoćivati u njihovoj neposrednoj blizini. Razviti izviđačku i obavještajnu službu.

Jačinu i raspored odreda vi ćete odrediti prema prilikama i potrebama. U Bjelopavlićima će trebati najmanje dva odreda. U Lješanskoj Nahiji će trebati opet dva jača odreda, koji će tuda neprestano krstariti. Oko Nikšića trebaće najmanje tri odreda. U predjelu Golije jedan odred. U predjelu Grahova jedan ili dva odreda. Oko Cetinja — dva. Čevo — Njeguši jedan odred. Crmnica — jedan. Virpazar — Paštrovići jedan do dva. Zapamtite: ne treba da ostane nijedan predio bez odreda. Ako ne biste imali toliko odreda, onda će odredi većim pokretima kontrolisati udaljenije predjele.

Ishrana odreda: od petokolonaša, zaplijenjivanjem po putevima [okupatorskih transporta], rekvizicijom. Na ovaj način morate staviti u pokret sve snage. Vjerujemo da će to uroditi plodom.

Tako, kada učvrstite dosta mobilisanih jedinica i u prethodnim akcijama snabdijete ih oružjem i municijom, onda se uputite na Vasojeviće. Do tada ćete ih i politički izolovati od masa i vojnički treba samo da ih dotučete; tada će biti i vrijeme bolje: maj—jun, pa će vam i terenske prilike ići naruku. Mi vjerujemo da neprijatelj neće pokazivati neku veliku aktivnost poslije upada u Moraču. To obezbjeđuje njegove pozicije u Kolašinu, za što se on i bori.

U samim ovim akcijama glavno je da sačuvate živu snagu i kompaktnost odreda. Odredi se, dakle, ne smiju izlagati uništenju. U slučaju da ne budete mogli opstati na vašem terenu, što je skoro nemoguće, onda kompaktne odrede prebacujte ka Šavniku — Sandžaku — Bosni, gdje ćete uhvatiti vezu s nama. Dio odreda mogao bi se u ovom slučaju prebaciti i u Hercegovinu. Dakle, dozvoljava se manevrovanje odredima

da se sačuva živa snaga, a zatim pod povoljnijim uslovima da se vrate na svoj teren.

Primjenjivati represalije prema odbjeglih četnicima: konfiskacija svih potreba, *slanje njihovih porodica okupatoru*, paljenje kuća itd.

Širite u masama što više propagandnog materijala. Izradite kratke temate po važnijim pitanjima, pa ih dijelite jedinicama i stanovništvu. Ovome morate posvetiti veću pažnju.

Izveštavajte nas redovno o razvoju situacije.

Pod sadašnjim uslovima, slanje dijelova brigada u Crnu Goru bilo bi štetno. Oni ne bi mogli uspješno riješiti to pitanje. Zakopčali bi se za vaš teren, a pred njima stoje važni zadaci.⁵⁰⁶ Posljednju njihovu akciju vidjećete iz naših radio-vijesti.⁵⁰⁷ One se sada nalaze na prostoriji: Glasinac — Romanija. Tu partizanski djeluju i potpomažu blokadu Rogatice i H[an]-Pijeska, koji su možda pred padom.⁵⁰⁸ Izgleda da će neprijatelj napustiti i tvrđavu Kalinovik.⁵⁰⁹

Vojno-politička situacija se u svim zemljama Jugoslavije povoljno razvija po nas.

Drugarski pozdravi sa

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Tito

A-VII, k. 3, reg. br. 13/5.

DELEGATIMA VRHOVNOG ŠTABA DRUGOVIMA
ĐIDU [MILOVANU ĐILASU] I MITRU [BAKIĆU]

28. mart 1942 [Foča].

U prilogu dostavljamo vam naređenje koje smo uputili Glavnom štabu za Crnu Goru.* Prema istom naređenju treba i vi da se upravljate.⁵¹⁰

Za sada se mora odustati od ofanzive prema Kolašinu. To sve dotle dok se ne stvore uslovi da se ta banda jednom likvidira. Zaista, mi sada nemamo izgleda za brzu likvidaciju te bande.

Formiranje i učvršćenje odreda — to treba da vam bude osnovno u radu.

Vrlo je važno da se sada sačuva i odbrani šavnički srez. U tom cilju one snage Nikšićkog odreda koje su operisale oko Kolašina treba da ostanu u sastavu Durmitorskog odreda.⁵¹¹ U slučaju potrebe Nikšićki odred bi trebalo da pošalje u pomoć još koji laki odred.⁵¹²

Ne može biti ni govora o upućivanju dijelova proleterskih brigada u Crnu Goru. Pred njima se postavljaju veći zadaci. Njihovu najnoviju akciju vidjećete iz priloženih radio-vijesti.⁵¹³

Izvjestavajte nas o vojno-političkoj situaciji u Crnoj Gori.

Primite naše pozdrave.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Tito

A-VII, k. 2-A, reg. br. 49/2.

* Vid. str. 142. — *Red.*

ŠTABU DURMITORSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

28. mart 1942. godine, 8 časova [Foča].

U prilogu vam dostavljamo naređenje koje smo uputili Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku.⁵¹⁴ Iz toga naređenja vidjećete šta sve ima da preduzme i kako će ubuduće raditi Crnogorski štab. S tim se dobro upoznajte i po istome se i upravljajte. Dakle, i vi treba da pređete u odbrambeni stav prema kolašinskom sektoru, što ne isključuje vaše partizanske akcije u cilju nanošenja gubitaka neprijatelju i njegove demoralizacije. Mi smo vam ranije najavili važnost vašeg sreza za nas, pa se nameće potreba da se njegova odbrana što bolje organizuje.⁵¹⁵ U tom cilju postupićete ovako:

1) U predjelu Štitarica treba da imate jedan laki partizanski odred koji bi sprečavao prolaz neprijatelja k Mojkovcu, ka Gojakovićima, ka katunu Ružica. Potrebna je veza s Bjelopolj[skim] odredom.

2) U katunu Potrk trebate imati jedan izviđački vod sa zadatkom da izviđa ovaj pravac i da održava vezu s dijelovima odreda koji će se nalaziti u Štitaricama (Gornjim ili Donjim).

3) Na Vratlu, Muminoj Bari i Javorju treba držati, po našem mišljenju, samo izviđačke dijelove jačine do 30 partizana, koji bi izviđali dotične pravce i na vrijeme javili o neprijateljskom pokretu k vašem srezu. Istovremeno ti dijelovi treba da zadržavaju neprijatelja dok se vaši rasporede na zgodnim položajima za doček neprijatelja. Ovo prepuštamo da vi ocijenite i da donesete zaključak o tome. Neprijatelja treba pustiti da se malo udalji od svoje baze i od terena koji odlično poznaje.

4) Glavnina vaših snaga treba da se nalazi, po našem mišljenju, oko Tušine ili bolje Boana i u toj visini bi trebalo dočekati neprijatelja. Na vašoj prostoriji lakše biste izvidjeli neprijatelja, bolje saznali o njegovim pokretima, jačini i rasporedu. A zatim ga jedne večeri treba napasti. Onako, na Vratlu vi nemate uslova za stanovanje. Vaše snage mnogo će se iscrpiti. Poslije gubljenja Vratla teško da biste vi mogli dati još koji otpor, a još manje uništiti neprijatelja.

U Bijeloj bi trebalo da bude jedan odred koji bi bočnim dejstvom vama olakšao situaciju na pravcu Boana.

Dakle, o rasporedu snaga razmislite dobro, pa nam saopštite odluku u sljedećem vašem izvještaju.

Napominjemo: vi imate više uslova za pobjedu kad neprijatelja uvučete nešto dublje. Istina, tu je u pitanju odbrana kuća u Krnjoj Jeli, Tušigi i u ostalim selima, ali to ne smije biti osnovno. Najzad, ako vi postavite valjane izviđačke odrede naprijed, oni će vam dati dosta vremena da zauzmete zgodne položaje.

5) Dijelove Nikšićkog odreda koji su djelovali oko Kolašina zadržite pod vašom komandom i upotrijebite ih na najzgodniji način.⁵¹⁶

6) Prelazima na Đurđevića Tari morate posvetiti pažnju. Ta odbrana treba da spriječi svaki prelazak preko mosta. Istina, za sada, kako mi znamo situaciju, ne prijeti opasnost.

7) Morate uspostaviti vezu sa svima vašim dijelovima: pravac Vratlo, pravac Štitarice i pravac Đurđevića Tara.

8) Na Žabljaku morate imati malu rezervu, sposobnu da je možete baciti u najpotrebnijem pravcu.

9) U slučaju da primite borbu s neprijateljem, morate organizovati odrede koji će neprijatelja napasti iz pozadine. To se može ostvariti samo pod uslovom da pustite neprijatelja da zakorači na vašu teritoriju. Ti odredi moraju biti od najpouzdanijih elemenata.

10) Gledajte da već sada očistite jedinice od nesigurnih elemenata.

Redovno nas izvještavajte o razvoju situacije kod vas i u Crnoj Gori.

Smrt fašizmu — sloboda narodul

Komandant
Tito

P. S.

1) U slučaju krajnje nužde možete se obratiti za pomoć Nikšićkom odredu.

Još jednom: neprijatelja treba sačekati u zasjedi, s bokova i pozadine napasti ga lakim odredima. Odredite najspособnije starješine za vaše jedinice. I ne mijenjajte stalno te starješine, sem ako se pokažu nesposobnim.

Pošaljite nam glicerina za šapirograf. Toga imate u bolnici, rekao nam je dr Đura [Mešterović].⁵¹⁷

Nišadora vam šaljemo.

Od ostalih potreba više nismo imali.

2) Bataljon druga Kneževića⁵¹⁸ treba da ostane u sastavu Bjelopoljskog odreda, ali za dejstvo na pravcu: Mojkovac — Štitarice. U slučaju da bude primoran na povlačenje, ovaj bataljon će se povlačiti pravcem Mojkovac — Sandžak. U tom slučaju ostaje vam pravac preko

Šaranaca nezaštićen. U tom pravcu trebalo bi da uputite jedan mali, ali pouzdani dio.

3) U slučaju da ne možete suzbiti neprijateljsku navalu, onda treba partizanski da mu onemogućite opstanak na vašoj teritoriji. Zato još sada morate čvrsto formirati odrede i bataljone. Odrediti pouzdane starješine, koji će znati da vode odrede i da njima manevruju.

Sem toga, pravce k Pivi morate zaštititi.

A-VII, k. 2-A, reg. br. 48/2.

DRUGU VELJKU [MILOVANU ĐILASU, DELEGATU VRHOVNOG ŠTABA]

Primio sam tvoje pismo od 24. marta 1942. god.⁵¹⁹ Pročitavši ga, uvjerio sam se da si ti posve pravilno s drugovima postavio pitanje sređivanja sadašnjega stanja u Crnoj Gori.⁵²⁰ U međuvremenu, dok je stiglo tvoje pismo, mi smo vam uputili u istom duhu detaljnije vojne direktive.⁵²¹ Moram ti priznati da me je mnogo iznenadilo svakodnevno šiljanje pisama u kojima se traži pomoć naših brigada.⁵²² Mi smo, razumije se, o tome ovdje dosta diskutovali i došli do istog uvjerenja kao i ti tamo, da ovu sadašnju situaciju u Crnoj Gori ne mogu riješiti naše brigade, iako bi one, u što sam siguran, razbile četnike kod Kolašina i očistile taj teren. To je političko pitanje primarnoga karaktera, a vojničko pitanje je sekundarno, koje se može povoljno riješiti za nas samo u tom slučaju ako se tamo raščisti u redovima Partije i prebrodi sadašnja kriza u Partiji, koja je, po mome mišljenju, dosta duboka, što se najbolje vidi iz toga, kako i sam kažeš, što i članovi Partije prelaze u redove četnika. Ja bih rado htio da znam ko je te ljude primao u Partiju i kako su oni do sada dobijali partijsko vaspitanje. Meni se čini da su naši odgovorni partijski drugovi potpuno zanemarili organizacioni i vaspitni partijski rad u toku ove narodnooslobodilačke borbe i da su se uglavnom petljali svi, i to s vrlo malo uspjeha, vojničkim stvarima. Ono što je razumljivo za Srbiju, što je razumljivo za Bosnu, teško je razumljivo za Crnu Goru, naime da u tako kratkom periodu peta kolona zauzme tako široke razmjere i da se [pred] tom pojavom partijska organizacija skoro pokazala nemoćna. Nas se stalno uvjeravalo da je Crna Gora s nama, da je ona štaviše i za revoluciju, i sada najednom se to mijenja za 180 stepeni. Meni se čini da naši drugovi u Crnoj Gori boluju od vrtoglavice od uspjeha. Ovo je vrlo opasna bolest i može imati katastrofalnih posljedica ako se brzo i iz temelja ne izliječi. Ja se potpuno slažem s tobom da tu smrdi riba od glave i da treba od glave radikalno liječiti ako hoćemo da postignemo bolje rezultate.⁵²³

PK Partije treba apsolutno reorganizovati, uvesti u njega nove, odlučne i sposobne drugove i postaviti pred njega zadatke o kojima i ti u svom pismu govoriš, jer inače vi niste kadri riješiti sve zadatke koji su stavljeni pred vas. U PK treba da bude najmanje 5 ljudi, koji će se baviti isključivo partijskim, političkim radom i ne dozvoliti da se događa takva anomalija da jedan član predstavlja cijeli PK.⁵²⁴ Isti je slučaj i s Glavnim štabom za Crnu Goru. U njemu treba da budu najmanje 3 lica, od kojih treba da budu dvojica dobri vojnici stručnjaci.

Osim toga, u Glavnom štabu treba da bude jedan član PK i još 2—3 druga kao članovi Štaba, koji će obilaziti jedinice i usmeno prenositi direktive Štaba, kao i obratno — izvještaje. Mi vam odavde u pogledu lica ne možemo dati sugestije, jer ne poznamo ljude koji bi dali dovoljno garancije za pravilno vršenje takvih funkcija. To treba vi na licu mjesta da riješite i da nas o tome izvijestite s priloženom karakteristikom tih drugova. Napominjem da, uprkos svim izdajstvima koja su bila počinjena od strane izvjesnih lica iz oficirskih redova⁵²⁵, vi ne smijete biti suviše kruti i sektašiti po pitanju privlačenja dobrih i poštenih rodoljuba na razne funkcije. Vi treba da znate da ćete vašim pravilnim političkim stavom moći pridobiti i privezati uz sebe veliki dio takvih ljudi koji su spremni da se bore protiv okupatora. Ne zaboravite da mi vodimo narodnooslobodilačku borbu, u koju treba uvući najšire mase naroda. Proglas povodom 27. marta i 6. aprila neka vam bude linija.⁵²⁶ Treba izbjegavati da se da ovoj borbi suviše komunistički karakter. Ti znaš i Djedino mišljenje po tom pitanju.⁵²⁷ Neka ne misle naši crnogorski drugovi da je takvoj masovnoj izdaji u Crnoj Gori kriva možda njihova širokogrudost; naprotiv, s jedne strane sektaštvo, a s druge strane slaba kontrola i grubi propusti. Peta kolona je dobro iskoristila te slabosti. Ona je prilično uspjela do sada da našu Partiju izolira do izvjesnog stepena od masa. Ja mislim da ti nisi posve u pravu kada potpuno negiraš cjelishodnost one manastirske konferencije i biranje Narodnooslobodilačkog odbora za Crnu Goru.⁵²⁸ Tu može biti riječi o ovom ili onom licu, odnosno može biti riječi o pojedincu, o njegovim petokolonskim namjerama, ali se ne može čitavoj toj skupštini dati onakav karakter kakav si ti prikazao. Ukoliko se pojedini učesnici te skupštine pokažu kao petokolonaši, vi imate puno mogućnosti, baš na osnovu zaključaka te skupštine, da vodite protiv takvih najodlučniju borbu i da ih žigošete pred narodom.

Što se tiče stvaranja udarnih bataljona, potrebno je najhitnije prići tome poslu. Naročito je potrebno formirati omladinske čete u čitavoj Crnoj Gori. Što se tiče preduzimanja momentalnih operacija protiv Vasojevića, trebate postupiti onako kako smo vam mi u prethodnom pismu savjetovali. Nije sada važno da se užurbano i nepotpuno pripremi opet za neki napad da bismo povratili ovaj ili onaj komadić teritorije. Mi moramo spriječiti daljnje nadiranje četničkih bandi prema našim osjetljivim tačkama, koje smo mi označili u našem posljednjem pismu. Ali to se može postići i s manjim snagama. Mi smo uputili i bataljon »Vojvoda Momčilo« na kratki dopust kući, s tim da ga vi iskoristite tamo na terenu Šavnika. Mi nismo htjeli suviše insistirati da ih zadržimo ovdje, jer vojska u današnjim uslovima borbe koja nije spremna da dobrovoljno učestvuje u toj borbi ne vrijedi mnogo. Ja sam uvjeren da će borci ovog bataljona, nakon kratkog odmora kod kuće, biti dobri u udarnoj borbi na vašem terenu, samo bi iz njihovih redova trebalo odstraniti nekoliko huškača.⁵²⁹

Danas sam dobio pismo od Lole [Ribara] iz Zagreba i od Mihajla [Blagoja Neškovića] iz Beograda.⁵³⁰ Lola mi javlja da je Bevc otišao u Sloveniju⁵³¹, ali da se i on neće moći dugo održati u Zagrebu jer je tamo strašan teror i nemoguće je naći stan.⁵³² Inače partizanske borbe u Hrvatskoj se razvijaju vrlo dobro, naročito u Lici, na Kordunu i Dalmaciji. Mihajlo piše takođe o strašnom teroru u Beogradu i o tome da se tamo više ne da izdržati zbog neprekidnih veoma obimnih racija. Javlja da su naši ubili Kosmajca i još dva činovnika Uprave grada.⁵³³ Dalje javlja da je Kosmajski bataljon došao iz Sandžaka s jednim dijelom Tamnavskog i Šumadijskog bataljona, ali da se morao povući natrag prema Rudniku uz neprekidne borbe protiv nedićevaca i Nijemaca.⁵³⁴ Osim toga, vode se žestoke borbe oko Leskovca, oko Niša, oko Smederevske Palanke itd.⁵³⁵ Dalje, izgleda da će Mihajlo morati napustiti Beograd jer se tamo neće moći dugo da održi.

Lola dalje javlja da su drugovi iz Dalmacije saopštili da je kod njih tamo stigla engleska misija koja se iskrcala u Dalmaciji. To je ona misija o kojoj govore i ovi naši gosti.⁵³⁶ Inače ovdje nema ništa naročito novo, već to što ste već mogli iz vijesti da vidite: da su naši očistili istočnu Bosnu od četnika, protjerali Dangića i ostalu bandu u Srbiju i stavili do Zvornika sve pod našu komandu.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

28. mart 1942. [Foča]

Tito

ŠTABU KOMSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

28. mart 1942. godine [Foča].

Kao rukovodećem štabu za operacije na sektoru Kolašina dostavljamo vam naređenje koje smo uputili za Glavni crnogorski štab.⁵³⁷ Po tome naređenju treba i vi da se upravljate, ako nijesu na vašem frontu nastupile neke bitne izmjene. Dakle, prema četničkim bandama iz Kolašina treba za sada preći u odbrambeni stav, nanoseći neprijatelju partizanskim načinom ratovanja iznenadne udare. U tom cilju trebate imati odrede u G[ornjoj] Morači, u D[onjoj] Morači, Međuriječju ili Rovcima i u Prekobrđu. Ti odredi treba da se zavlače u neprijateljsku pozadinu i da mu nanose gubitke. Ljudstvo vaše poznaje teren, pa se moraju postići rezultati. Da li će na vašem terenu ostati još snaga sem vašeg odreda, to zavisi od razvoja situacije.

U slučaju da neprijatelj nastavi nadiranje k šavničkom srezu, vi morate obavezno preduzeti demonstrativne napade prema Kolašinu. Lično će nam štab odreda biti odgovoran za neizvršenje ovoga naređenja.

Snage Nikšićkog odreda koje su operisale na sektoru Kolašina ne treba prebacivati u pravcu Međuriječja ili Rovaca. One će se staviti na raspolaganje štabu Sinjajevinskog sektora, a mogu ostati za odbranu G[ornje] Morače, s tim da se povlače, ako na to budu primorane, k Javorju — Krnjoj Jeli — Boanu. O tome će voditi računa štab Sinjajevinskog sektora.⁵³⁸

Jedinice i komandni kadar treba učvrstiti i naviknuti na partizanski način ratovanja. Neprijatelja treba propustiti da zađe dublje, a zatim ga napasti. Neprijatelj sada nailazi na nepoznatu teritoriju, pa mu se mogu nanositi veći gubici i praviti razne zasjede i klopke.

Preko Durmitorskog štaba⁵³⁹ pošaljite nam hitan izvještaj o vojno-političkoj situaciji na vašem sektoru, kao i o jačini, rasporedu snaga i gdje se one nalaze.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske i
dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA SANDŽAK

Za Bjelopoljski narod[no]oslobod[ilački] partiz[anski] odred

28. mart 1942. godine [Foča].

Naše snage na sektoru Kolašina prešle su u odbrambeni stav prema četničkim bandama, vodeći partizanski način ratovanja dok se ne preduzme opšta ofanziva u pravcu Vasojevića. Moramo istaći da će se s time morati pričekati za jedno izvjesno vrijeme.

Bjelopoljski odred ima zadatak da štiti sve pravce od Bijelog Polja, Berana i Mojkovca.⁵⁴⁰

U sastavu Bjelopoljskog odreda privremeno ostaje bataljon druga Kneževića, s tim da on ostane u vezi s dijelovima Sinjajevinskog sektora u Štitaricama.⁵⁴¹ U slučaju da bude primoran na povlačenje, ovaj će se bataljon povlačiti preko Mojkovca k Sandžaku.

Učvrstiti jedinice i starješinske kadrove i naviči ih na partizanski način ratovanja. Neprijatelja treba uvući malo dublje, dočekati ga u zasjedi i napasti iz pozadine. Pri svemu tome sačuvati živu snagu i kompaktnost odreda.

Neka nam Bjelopoljski odred direktno dostavi izvještaj o vojno-političkoj situaciji na njegovom terenu.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Tito

P. S.

Ovo naređenje direktno dostaviti Bjelopolj[skom] odredu.

Neka nam odred pošalje od dobavljene municije. Podnijeti nam izvještaj da li se za zlato može dobiti što municije i kolike količine. Ovo smatrati vrlo hitnim.⁵⁴²

[MOŠI PIJADE, DELEGATU VRHOVNOG ŠTABA]

Dragi Šiki,

Mislim da je samo Veljko [Milovan Đilas] dobro ocijenio situaciju u Crn[oj] Gori.⁵⁴³ Jedino on ne traži brigade, što je posve pravilno. Treba Partiju postaviti na čvrste noge i ispraviti greške, i samo punom aktivizacijom svih članova na sprovođenju pravilne političke linije može se riješiti današnja kriza. Jer to nije samo pitanje Kolašina već cijele Crne G[ore].⁵⁴⁴ To je i pitanje pravilne organizacije i intenzivnog rada Partije u pozadini i u četama.

Danas sam dobio pismo od Lole [Ribara] iz Zagreba.⁵⁴⁵ On javlja da je Bevc [Edvard Kardelj] otišao s Mačekom u Sloveniju. Lola kaže da se neće moći održati u Zagrebu duže jer je strašan teror. Andrija Hebrang je pao u ruke policije. On je prilikom hapšenja ubio policajca i sebe teško ranio.⁵⁴⁶

Isto tako dobio sam preko Lole pismo iz Beograda od Mihajla [Blagoja Neškovića], koji javlja o strašnom teroru u Beogradu.⁵⁴⁷ Dalje javlja da se u Srbiji vode žestoke borbe između naših partizana [i okupatora]. Borbe se vode kod Kosmaja, [Smederevske] Palanke, Niša, Leskovca itd. Naši su porušili i prugu Niš—[Bela] Palanka.⁵⁴⁸

Osim toga, javlja mi Lola da je prije nekoliko dana moskovski radio na našem jeziku javio puno ime i prezime moga sina Žarka, koji je dobio naslov heroja SSSR-a za svoje junačke zasluge u borbi pod Moskvom, gdje je bio i teško ranjen⁵⁴⁹, izgubio je ruku do lakta. On je sada star 17 godina, a javio se dobrovoljno u 8. gardijsku diviziju. Sada se nalazi u Moskvi i izišao je iz bolnice. Kako vidiš, jedini Jugosloven koji je postigao tu najveću nagradu. Bogami, djeca [će da] nas preteknu!

[...]*

[28. mart 1942. Foča]

[Tito]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/191.

* Nedostaje završetak pisma. — Red.

OPERATIVNOM ŠTABU PROLETERSKIH BRIGADA
(DRUGU FIĆI [FILIPU KLJAJIĆU] I KOČI [POPOVIĆU])

Primili smo vaše pismo od 24. III⁵⁵⁰ u kome nas izvještavate, između ostaloga, da ste uputili neke jedinice Proleterske brigade na određeno vam područje.⁵⁵¹ U međuvremenu mi smo tamo uputili druga Marka [Aleksandra Rankovića] s tim da spriječi vaš namjeravani pokret u pravcu Majevice, ukoliko ste vi to ozbiljno mislili da preduzmete.⁵⁵² Nas je mnogo začudilo kako to da naše direktive za vas nisu stizale na vrijeme u vaše ruke.⁵⁵³ Tu će ipak trebati da se vidi na kome leži krivica. Mi se slažemo da je vaš pokret na koncu ipak bio pravilan i sreća je što se svršilo tako uspješno. No iz vaših pisama se vidi da je u političkom pogledu taj pokret imao i negativnih strana, jer je izveden u vrijeme kada su četničke jedinice vodile borbu s ustašama kod Han-Pijeska. Da nije postojalo nezadovoljstvo samih četničkih jedinica protiv vodstva, da nije postojalo izvjesno unutarnje rasulo u tim jedinicama, da su slučajno u tom momentu ustaše pokušale nadirati prema Vlasenici, kao što smo pretpostavljali, onda bi taj pokret imao za nas vrlo teških političkih posljedica, koje se ne bi tako lako dale popraviti, jer bi to imalo uticaja na daljnji tok naše borbe ne samo u istočnoj već i u cijeloj Bosni. Vi i sami u svojim pismima napominjete da su se mještanske čete razbježale s položaja, da neprijatelj širi glasine kako mi idemo zajedno s ustašama itd. i, prema tome, naše strahovanje bilo je potpuno na mjestu i opravdano.⁵⁵⁴ Po našem mišljenju, negativna strana vašeg pokreta prema Vlasenici može se ukloniti jedino na taj način da vi odlučno pristupite organizaciji likvidacije ustaša i Hrvata* u Han-Pijesku, pri čemu bi svakako morale sudjelovati i neke naše jedinice brigade, već prema potrebi, i to bi onda zaista imalo dejstva protiv svake klevete koja se baca na nas. To bi privezalo mještanske čete i stanovništvo uz nas i onemogućilo svaki uticaj oficirskih klika sa strane, koje su već kompromitovane.⁵⁵⁵

Kada smo vam mi slali direktive u kojima smo bili odlučno protiv vašeg pokreta prema Vlasenici privremeno, mi smo onda tim mislili da je apsolutno pogrešno da se naše snage postave između ustaša i četnika, jer smo htjeli da sačekamo kako će se stvari dalje razvijati s obzirom na propale pregovore između Hrvata i Srba, [vođene] pod pritiskom Nijemaca, o ustupanju 17 srezova Srbiji.⁵⁵⁶ Nama je ovog časa potrebno izbjeđavati sve što bi moglo doprinijeti zbližavanju Nedića

* Misli se na domobrane. — *Red.*

i Pavelića, a, naprotiv, učiniti sve da se sukobi između njih zaoštre, ako je to uopće moguće. Ovdje je nemoguće da vam o svemu tome podrobnije pišem, ali nas čudi da vi niste sami bolje proučavali dokumenta koja ste zahvatili u Borikama.⁵⁵⁷ O tome ćemo razgovarati kada nam se ukaže mogućnost da usmeno govorimo.

Već za vrijeme vašega pokreta mi smo dobijali obavještenja s raznih strana da se kod Višegrada koncentrišu jače četničke snage pod rukovodstvom Talijana, s namjerom da prodru prema Medeđi i Rogatici, odnosno protiv nas. Prema tome, treba da vam bude jasan naš zahtjev da se vratite.

Mi se slažemo da dva bataljona ostanu tamo dok se ne izvrši potpuna evakuacija zahvaćenog materijala⁵⁵⁸ i oni ne zamijene mještanskim jedinicama, ali to ne smije trajati dugo, već treba hitno izvršiti, odnosno stvoriti sigurnije mještanske jedinice, koje bi osmatrale granicu prema Srbiji i onemogućavale prelazak raznih bandi na ovu stranu. Treba postaviti pred tamošnje stanovništvo i mještanske jedinice tu stvar politički tako da je apsolutno potrebno spriječiti svako prebacivanje izdajničkih srpskih oficira u Bosnu i njihovo miješanje u narodno-oslobodilačku borbu bosanskoga naroda, jer to samo slabi naše snage u borbi protiv neprijatelja, jer se izaziva bratoubilački rat. Intenzivan politički rad članova Partije, odnosno drugova koji se sada nalaze tamo na terenu, jeste najvažnija stvar koja jedina može u sadašnjem momentu učvrstiti naše pozicije na tome području.

Juče smo dobili pismo od Lole [Ribara] iz Z[agreba] u kome nam javlja, između ostaloga, da Hrvati spremaju 22 puka za opštu ofanzivu u čitavoj Bosni.⁵⁵⁹ Šesnaest od tih pukova još čekaju oružje iz Njemačke. Prema tome, izgleda da će biti još žilave borbe u kojoj mi možemo okupiti cijelo bosansko srpsko stanovništvo ako pravilno radimo. Ja ne vjerujem mnogo u uspjeh te ofanzive, jer u hrvatskim redovima vlada veliko previranje i sve više ima slučajeva da čitave jedinice prelaze na našu stranu. Od ovih 70 zarobljenika koji su zarobljeni kod Prače⁵⁶⁰ dobili smo dragocjene podatke o slabosti Pavelićevog režima i njegove vojske. S obzirom na perspektivu posljednjeg Pavelićevog pokušaja s jednom opštom ofanzivom, pred nas se postavlja u svoj svojoj ošttrini pitanje nabavke municije. Razumije se da za sada drugog sredstva nemamo već osvajati tu municiju od neprijatelja. Zato vi morate da se ozbiljno pozabavite tim pitanjem i da se odredi najmanje jedan bataljon koji će postaviti zasjede na putevima kojima ustaška vojska prolazi. Osim toga, treba se hitno pozabaviti onim slučajem o kome sam ja već govorio Koči [Popoviću], a koji ste vi, izgleda, potpuno izgubili iz vida, a to je da se ispituju sve mogućnosti napada na onaj punkt gdje se nalaze velike količine puščane i druge municije.⁵⁶¹ Takav jedan uspješan pothvat, ako je tačno da se tamo nalazi velika količina municije, vrijedio bi više nego ma kakva pobjeda u nekoj frontalnoj borbi u kojoj se obično utroši municija, a ništa ne dobije.

Iz priloženoga izvještaja jednog nedićevskog oficira⁵⁶² možete jasno vidjeti ko je i šta predstavlja taj kapetan Dakić.⁵⁶³ Ja ne znam kako ste mogli da propustite taj dokumenat koji ste imali u Borikama. U vezi sa svim tim, ipak nastojte da na neki način dođete s njim u vezu lično i da ga onda dobro privežete uz nas, jer bi nam njegovi iskazi mogli ogromno koristiti.⁵⁶⁴ Što se tiče nekih prijedloga sa strane njegovih ljudi o odlasku s one strane Drine itd. čitavih jedinica, nesigurnih, o tome nema ni govora. Ako bi se moglo nekako doći do štamparije, bilo bi vrlo dobro.⁵⁶⁵ Za tu stvar može se štošta preduzeti i povjeriti taj zadatak nekome od bosanskih drugova. Dobro bi bilo ako ima među tim Krajišnicima sigurnih ljudi da ih iskoriste za obavještajnu službu preko Drine. Za sada nemojte ničim pokazati da nam je poznata prava uloga kapetana Dakića, već preduzmite sve mjere da se njegova rabota učini bezopasnom za nas. Slučaj s vašim nezdravim pojavama u jedinici, naročito što se tiče Kušića: tražimo da se po tome povede istraga, odnosno da se zapisnički taj slučaj dostavi nama, i ako se dokaže da Kušić neće definitivno prekinuti s takvim svojim ponašanjem, bićemo prisiljeni skinuti ga s njegovog dosadašnjeg položaja.⁵⁶⁶

Brdske topove i municiju za njih prebacite ovamo na ovaj teren.⁵⁶⁷ Pri zauzimanju Han-Pijeska može se upotrijebiti poljski top i koji bacač.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

29. mart 1942. [Foča].

Tito

DRUGU TEMPU [SVETOZARU VUKMANOVIĆU TEMPU,
KOMANDANTU GLAVNOG ŠTABA NOP I DO BOSNE
I HERCEGOVINE]

Primili smo sva tvoja pisma, pa i posljednje od 24. marta.⁵⁶⁸ S obzirom na to da smo uputili u Vlasenicu lično druga Marka [Aleksandra Rankovića], koji je dobio usmene instrukcije⁵⁶⁹, ovdje se neću upuštati u detaljno odgovaranje na sva tvoja pisma, jer se stvari same od sebe razvijaju, na sreću, prilično dobro.⁵⁷⁰ Ja ću ti ovdje napomenuti samo nekoliko stvari o kojima je potrebno da ozbiljno povedete računa. Prvo, s obzirom na političku situaciju tamo i izvjesnu demoralizaciju mještanskih četničkih jedinica, potrebno je radi učvršćenja našeg uticaja brzo ali temeljito pripremanje napada na Han-Pijesak. Sa zauzimanjem toga mjesta mi bismo mogli brzo očistiti čitav teren do Mokrog. Domaće jedinice mogli bismo upotrijebiti za napad na Olovo i prema Zvorniku i Kladnju. To je naročito važno zbog toga što nam Lola [Ribar] javlja iz Z[agreba] da Pavelić opet sprema ofanzivu na čitavu Bosnu i da je za to mobilisano 22 puka, samo što 16 pukova nemaju još oružje, čekaju ga iz Njemačke.⁵⁷¹ U vezi s tim, mi moramo raditi brzo da bismo jednu takvu ofanzivu dočekali spremni. Tu se sada pred nas postavlja naročito problem municije, a gdje ćemo je dobiti — to je poznata stvar: moramo je osvajati partizanskim načinom ratovanja i izbjegavati frontalne borbe.

Pošto naše jedinice proleterskih brigada ne mogu i ne smiju biti privezane na sadašnjem terenu uz Drinu na dulje vrijeme, potrebno je da vi hitno stvorite jednu zamjenu od domaćih, sigurnih jedinica. Obaviješteni smo da se u Višegradu koncentrišu veće četničke snage s namjerom da pod vođstvom Talijana prodru na naš teren. Zato moramo biti oprezniji, jer smo uvjereni da će Dangić i ostala četnička mafija, pošto je pretrpjela tamo poraz, pokušati da prodre s ove strane i da nam tu zada udarac.⁵⁷²

Ja sam ti govorio o onom slučaju s eventualnim zarobljavanjem artiljerije i municije.⁵⁷³ No vi, izgleda, svi skupa se na to malo osvrćete smatrajući da je to drugorazrednog stepena. Po mom mišljenju, to je od prvorazredne važnosti, jer bez municije ti ne vredi nikakva vojska. Uzmite tu stvar hitno u razmatranje, ispitajte kako stoji zapravo stvar tamo i angažujte u tu svrhu koliko vam je potrebno snaga, pri čemu mogu učestvovati jedinice naše Prolet[erske] brigade. To biste mogli izvršiti pre tvoga polaska na Ozren, ako smatraš da je potrebno da ti lično time rukovodiš. Tvoj odlazak na Ozren svakako mora uslijediti u najkraćem roku, a povešćeš vaš bosanski bataljon udarne brigade, u koji je već stigla, kako sam obaviješten, i Zenička četa.⁵⁷⁴

Čim stigne zamjena za Valjevsku četu kod Borika, mi ćemo vam poslati nekoliko drugova u svojstvu polit[ičkih] komesara u tamošnjim mještanskim jedinicama.⁵⁷⁵

Danas su došla dva kurira preko Ozrena, i to jedan iz hrvatskog Glavnog štaba, a jedan iz Krajine od Koste [Nađa].⁵⁷⁶ Ja sam otvorio pisma koja su bila na tebe upućena iz Bosanske krajine, jer sam smatrao da je potrebno uzeti kopije za nas, da ne bi odviše dugo trajalo dok se to od tebe vrati ponovo natrag. Iz izvještaja iz Bos[anske] krajine se vidi da su se i tamo pojavile četničke bande i da su konačno drugovi pristupili njihovom uništavanju.⁵⁷⁷ Inače iz Marinog [Lepe Perović] izvještaja se vidi da je situacija u političkom pogledu tamo dosta dobra i da partijska organizacija radi prilično aktivno.⁵⁷⁸ Mi dajemo drugovima u Krajini izvjesne vojničke instrukcije, a vi gledajte da napišete po partijskoj liniji, na osnovu njihovog izvještaja, potrebne direktive.

Od tvoga odlaska u Makedoniju nema ništa⁵⁷⁹, nego, brate, zasući rukave pa zajedno s nama ovdje u Bosni stvaraj našu vojsku, jer su uslovi za sada dosta povoljni. Kada odeš na Ozren, nećeš smjeti tamo dugo da se zadržavaš, već samo toliko koliko je potrebno za likvidaciju pete kolone i učvršćenja naših vojnih jedinica na tome terenu.

Didu [Milovana Đilasa], Mitra [Bakića] i Čecu [Svetislava Stefanovića] poslali smo u Crnu Goru, jer su se naši tamo prilično zapetljali i trpe velike neuspjehe s četnicima usljed krupnih političkih grešaka i propusta. Mi smo na sve njihove vapaje odbili da šaljemo tamo brigade, jer tamošnja kriza je više političkog karaktera nego vojničkog. Ona se može riješiti samo na taj način što će se izvršiti izvjesna reorganizacija u Partiji, očistiti Partija i aktivizirati članstvo, a vojske tamo ima dosta, samo ako se ona dobro reorganizuje i učvrsti. Iz Srbije nam javljaju o velikim borbama, dobio sam pismo od Mihajla [Blagoja Neškovića], i naši su do sada u istočnoj Srbiji, kod Leskovca, razbili bugarsku i nedićevsku ofanzivu i oštetili prugu Niš — Bela Palanka. Kosmajski odred, koji je o Božiću otišao iz Sandžaka u Srbiju, prodro je bio do Kosmaja, ali se pod teškim borbama morao povući natrag prema Rudniku, gdje se nalaze dijelovi Šumadijskog i Tamnavskog odreda.⁵⁸⁰

A sada jedna moja lična stvar, koja će te sigurno radovati, a to je da je moj sin Žarko, koji je sada star 17 godina, dobio naziv heroja Sovjetskog Saveza, jer se naročito istakao pri odbrani Moskve, gdje je izgubio i jednu ruku.⁵⁸¹

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu— sloboda narodu!

29. mart 1942 [Foča].

Komandant NOP i DVJ
Tito

[MOŠI PIJADE, DELEGATU VRHOVNOG ŠTABA]

Dragi Šiki,

Danas sam dobio od Djede [Kominterne] telegr[am] u kome mi javlja da oni tamo čine sve napore da nam pomognu s oružjem, ali su tehničke zapreke ogromne, koje se za još jedno kraće vrijeme neće moći savladati. Oni nas mole da imamo to u vidu i da nastojimo svim silama i na razne načine dobivati oružje od neprijatelja (tj. osvajati) i racionalno iskoristiti to što već imamo.

Dakle, kako vidiš, oni će nam rado pomoći čim će biti to moguće. Prema tome, za sada ne morate za neko vrijeme dežurati noću i ti to ljudima slobodno objasni.⁵⁸²

Jučer je naša radio-stanica »Slobodna Jugoslavija«⁵⁸³ indirektno napala kraljev govor u kome on poziva narod da se mane preuranjenih akcija. Sada su se konačno raskrinkali i izgleda da je potpuno jasno i našima gore.⁵⁸⁴

Prije dva dana letjeli su opet noću neki engleski avioni preko Sandžaka, koji su bacili letke u kojima napadaju Nedića, ali i neke neodgovorne elemente u Srbiji (sigurno partizane). U lecima nema ni riječi o pozivu na borbu. Čim dobijem taj letak poslaću tekst Djedi.⁵⁸⁵

Primi mnogo pozdrava od svih.

29. mart 1942. [Foča].

Tito

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/168.

ŠTABU JAHORINSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG I DOBROVOLJAČKOG ODREDA

29. mart 1942. godine [Foča].

1) Pošto Kraljevački bataljon odlazi na sjevernu obalu rijeke Prače, to će štab Jahorinskog odreda primiti komandu nad cijelim sektorom i od sada komandovati njime s tim što se to neće zvati Jahorinski sektor, nego Jahorinski odred. Pri prijemu dužnosti upoznati se sa svim detaljima fronta, rasporedom neprijatelja i svojih trupa, kao i jačini njihovoj.⁵⁸⁶

Upoznati se sa svim naređenjima koja su izdata u pogledu operacija. U planu je odsijecanje neprijatelja u dolini Prače, na prostoru oko Viteza. Ta operacija treba da bude dobro pripremljena. Treba vidjeti raspored jedinica po izvršenoj akciji. To je pitanje vrlo važno, jer su skoro sva sela duž puta spaljena.⁵⁸⁷

Za upad u Pale još nije vrijeme. Upravo u Pale bi se moglo partizanski upasti, pa pošto se evakuiše materijal onda se povući. Sve ovo treba dobro prostudirati i izvidjeti.⁵⁸⁸

Sve ove akcije treba da se noću izvode, i to više da zađu u noć kako bi se do zore naši dijelovi mogli učvrstiti na zauzetim položajima.

Napad mora biti jednovremen i s jedne i s druge obale rijeke Prače. Pri svim tim akcijama treba se prethodno konsultovati sa štabovima bataljona koji se nalaze s onu stranu Prače. Treba znati da je lakši napad sa strane Bogovića, pa tamo treba obavezno prebaciti pojedine dijelove. Koji će to dijelovi biti, ostavljamo štabu da on odredi.

Na padinama Jahorine mnogo je snaga. Te snage tu su umrtvljene. Nikakvi uslovi za akcije. Mislim da neprijatelj nije pokazivao neke naročite ofanzivne pokušaje k Orahovici.⁵⁸⁹ Sve ovo govori da se izvjesne snage prebace na onu stranu rijeke Prače. Ovo obavezno izvršiti.

Pri izvođenju ovih akcija treba da sadejstvuju u pravcu Pala i snage Kalinovičkog odreda, zato štab toga odreda blagovremeno izvještavati.

2) Crnogorska četa ostaje u sastavu Jahorinskog odreda samo privremeno. Neka štab nastoji da se toj četi dodijeli nešto municije od mještanskih četa. Ne dozvoliti više lutanje ovoga ljudstva po pozadini. S tim treba prestati. Povremeno se mogu upućivati pojedine ekipe, ali ne onako kako je to do sada praktikovano.⁵⁹⁰

3) Štab Jahorinskog odreda ovako se formira:

Komandant odreda drug Miloš Bobić, politički komesar drug Tomo Međović, zamjenik komandanta drug Mile Radović, pored duž-

nosti komandanta bataljona, privremeno na službi u štabu odreda drug Mirko Šćepanović.

Sam štab će odrediti komandanta Jabučkog bataljona.

Iz sastava Crnogorske čete ostaće privremeno politički komesari kod mještanskih jedinica. Nastojati da se za ovu dužnost osposobe domaći ljudi.

Štab odreda predložiće nam u najkraće vrijeme zamjenika političkog komesara odreda, kao i načelnika štaba. Nastojati da zamj[enik] pol[itičkog] kom[esara] bude mještanin.

4) Snage grupisati na važnijim pravcima i držati ih prikupljene. Na položajima držati najnužnije izviđače sa po kojim automatskim oruđem.

Vi treba da oživite taj front. Više se ne smije ostati pasivno. Pri svem tom treba nastojati da se zaplijeni što više municije i oružja. To je za nas najvažniji problem. Nijednu akciju ne treba izvoditi ako se pri tom ne može zaplijeniti oružja i municije.

5) Najzad, ostavljamo vam odriješene ruke za sve korisne akcije na vašem sektoru. Mi smo vam dali glavne direktive, koje vi treba da ostvarujete postepeno. Pri tome vodite računa o svojim mogućnostima: ljudstvu, municiji, naoružanju itd.

6) Radite neprekidno na vojno-političkom učvršćivanju jedinica. Formirajte omladinske čete.

Dijelite i obrađujte među jedinicama politički materijal.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

A-VII, k. 2-A, reg. br. 52/2.

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

I

Emisiona stanica »Slobodna Jugoslavija« kod nas se veoma dobro čuje na talasnoj dužini 39—40 m. Narod je sluša u cijeloj zemlji.⁵⁹¹

II

Danas smo dobili informaciju iz Zagreba da se Antonov sa ženom nalazi u policiji. Ima još neprovjerenih podataka da on izdaje.⁵⁹²

III

Molim da me obavijestite o mom sinu Žarku Brozu (Nikolajev) — gdje je i kako je. Prenesite mu moje čestitke povodom njegovog odlikovanja čemu se mi svi mnogo radujemo.

29. mart [1942, Foča].

Valter

ZA DJEDU

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

I

Dvadeset šestog marta noću dva engleska aviona bacala su letke nad teritorijom Sandžaka i Bosne. Sadržaj letaka sličan je govoru kralja Petra od 27. marta. Pozivaju narod da ne dozvoli da ga neodgovorni elementi uvlače u razne akcije. Opći smisao letka: ne boriti se protiv okupatora jer je za to još rano. Molim javite šta da preduzmemo protiv takve politike jugoslovenske vlade.

II

Primili smo vašu depešu od 29. marta i razumjeli smo da tehničke teškoće smetaju da nam pošaljete oružje.

29. mart [1942, Foča].

Valter

ZA DJEDU
[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Dobili smo letak koji su bacili engleski avioni. Pogrešno su nas telefonom obavijestili o sadržaju letka. Letak je pozitivan. U njemu se ne govori protiv nas i protiv borbe sa okupatorima. Govori se o 27. martu, koji je spasao čast našeg naroda, o Nedićevom izdajstvu, o borbi Saveznika itd. Ali se naš narod ne poziva u borbu.

Smatrajte prethodnu depešu o letku netačnom.

30. mart 1942. [Foča].

Valter

Okreni!

Letak je upućen samo srpskom narodu.

Ovo umetni na kraju.*

A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/56.

Prevod s ruskog

* Ovu rečenicu Tito je napisao na srpskohrvatskom jeziku (poruka šifrantu Pavlu Saviću).— *Red.*

ZA DJEDU

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Dobili smo sigurna obavještenja da će okupatori u prvoj polovini aprila početi u Bosni opštu ofanzivu protiv nas. Učestvovaće, zajedno s Nijemcima, hrvatske trupe Pavelića, a iz Srbije trupe Nedića, Pećanca i bugarska vojska.⁵⁹³ Sva se ta bagra ujedinila da bi nas uništila. Kod nas je teška situacija zbog nedostatka municije, i neprijatelj hoće da nas frontalnim borbama iscrpe.

31. mart 1942. [Foča].

Valter

ŠTABU PROLETERSKE UDARNE GRUPE GLASINAC

31. mart 1942, 15 časova [Foča].

1) Vaše zasjede nisu uspjele zbog:
taktički slabog rasporeda,
slabe službe izviđanja,
nerazumijevanja rada u zasjedama; jedinice u zasjedama poslije sačekivanja neprijatelja aktivno djeluju.⁵⁹⁴

Evo kako je trebalo u ovom slučaju da postupite:

a) Na liniji Kopito — Gajevi postaviti jednu jaku grupu, koja uopšte ne bi smjela otvoriti vatru na neprijatelja, nego ga propustiti.⁵⁹⁵ Ova grupa kasnije bi iz pozadine djelovala na neprijatelja kada on naiđe na frontalnu grupu. Suprotno ovome, vi ste bili naredili toj grupi da ona sama savlada komoru, a ako ne mogne, da je onda propusti. Tako biste dali neprijatelju do znanja da mu se nešto sprema. Ovo je osnovno nerazumijevanje posla.

b) Na liniji kota 1109 — Han — Hanić trebala je biti jedna zasjeda koja bi imala da odigra ulogu frontalnog zastora, da iznenadi i zaustavi neprijatelja.⁵⁹⁶

c) Vaše bočne manevarske grupe trebale su biti u s[elima] Đikići i Dolovi. Ove grupe, kao i ona iz pozadine, stupaju u dejstvo kad se neprijatelj zaustavi na frontalnoj (da je tako nazovemo, mada se i ona postavlja bočno pored puta) zasjedi.

d) Na Debeloj Međi trebao je biti zastor prema Han-Pijesku da dijelovi otud ne prihvate komoru.⁵⁹⁷ Jedan dio ove zasjede mogao je biti frontom okrenut prema Kramu da interveniše ako bi se slučajno neki dio probio od Krama ka Han-Pijesku, pa da ga zadrži dok ne pristignu manevarski dijelovi. Ovdje napominjemo da i ona grupa na Kopitu morala bi ostaviti mali dio frontom okrenut prema Sokolcu, te da suzbije neprijateljske dijelove koji bi pristizali u pomoć napadnutoj komori.

Razumije se da se o ekonomiji ljudstva kod ovih zasjeda mora voditi računa. Najjače treba da su manevarske grupe, koje rješavaju zadatak. Ovo što ste vi napravili jesu tipične frontalne borbe, s tim što se nije znalo šta hoćete. U takvom rasporedu vi ste mogli doći do komore samo [kada] bi vam se ona dragovoljno predala. I mi vidimo da je ona manevrovala kako je htjela. Ove vaše zasjede su tipičan primjer prepada na pojedine kamione, ali ne zasjeda i napada na jače

komore. Vi ste se morali nadati jačoj neprijateljskoj komori i pratnji, jer ste mu već jednom signalizirali »odbijanjem« komore da se nešto priprema na tome putu. I neprijatelj vas je nadmudrio.

Ne samo da ta akcija nije vojnički uspjela nego ste zbog nje i politički izgubili, jer proletherske brigade nisu uspjele u jednom običnom, lakom poduhvatu — zaplijeni komore.⁵⁹⁸

Šaljemo vam skicu da ubuduće u ovakvim slučajevima ne biste griješili.⁵⁹⁹ Prostudirajte sa starješinama ovo naše gledište, pa vjerujemo da ćete doći do ovih zaključaka.

2) Prva brigada, bez jednog bataljona, neka dođe na prostoriju: Hadrovići — Šljivno — Dub. Na toj prostoriji i k Rogatici nalazi se Dubski bataljon, koji održava vezu sa četnicima u Višegradu; skroz je neprijateljski raspoložen prema nama. Taj bataljon bi pucao nama u leđa. Jedan njegov komandir — Jovo Planinčić išao je u Višegrad.⁶⁰⁰ Jednom riječju, treba spriječiti sve veze s Višegradom, raščistiti situaciju u tome bataljonu. Pošto mi predviđamo napad na Rogaticu u vrijeme od 5—8 aprila, možda će poslije toga napada taj bataljon trebati razoružati.

Druga brigada, bez jednog bataljona, neka dođe na prostoriju: Zakomo — Pariževići — Han-Stijenica, odakle će partizanski djelovati na putu Rogatica — Podromanija, kao i učestvovati u pripremanju napada na Rogaticu. Zbog ovoga stupiti u vezu sa štabom Rogatičkog odreda, koji se nalazi oko sela Gučeva. Raditi na učvršćivanju i prečišćavanju mještanskih jedinica. O tome ćete dobiti tačne podatke od štaba Rogatičkog odreda.

Jedan bataljon iz Prve i jedan iz Druge brigade ostaće u selu Sokolovići radi organizacije mještanskih jedinica i pravljenja zasjeda na putu Sokolac — Han-Pijesak. Ovo u vezi s mještanskim jedinicama. Radom oba bataljona treba da rukovodi štab jednog bataljona. Ne smiju se događati nesuglasice u radu.

U Borikama neće ostati nijedna jedinica. Valjevcane⁶⁰¹ uputiti odmah u*... [D]rinskog odreda⁶⁰² u Goražde. [U]... vići**, Perušići nalaze se po jedna četa iz sastava [Drinsk]og odreda. Ove čete mogu se upotrijebiti u kakvoj... na Drini, koji drže Talijani sa slabim snagama. [Dobro bi bilo učiniti] jedan prepad da se ti talijanski dijelovi zarobe... [spal]iti most.⁶⁰³ To bi bilo od neocjenjive važnosti, ali... Mi ćemo tražiti uputstva od našeg inženjera⁶⁰⁴, pa će... [N]a prostoriji oko Ponora nalaziće se Kraljevački bataljon Prve brigade, koji će biti upućen u jednu kraću akciju k Romaniji.⁶⁰⁵

* U lijevom gornjem uglu druge stranice tekst dokumenta je oštećen. Dopuna teksta označena je tačkama i uglastim zagradama. — *Red.*

** Vjerovatno: Hadrovići. — *Red.*

Grupa koja ostaje u Sokolovićima treba da s vama održava svakodnevnu vezu. U svome radu treba da se oslanja na vas. To jest u slučaju kakvog povlačenja mora se k vama povući.

Nastojati da mještanske jedinice zapriječe put na Romaniji, ali vi tamo ne smijete slati vaše jedinice. Isto tako nije preporučljivo slati jedinice sjeverno od puta Podromanija — Han-Pijesak.

3) Napominjemo vam da sve vaše akcije treba da budu brze i energične. Ne treba preduzimati one akcije koje vam ne mogu donijeti plijena u oružju i municiji. Isto tako ne smijete se upuštati u neke dugotrajne borbe.

Mi pripremamo napad na Rogaticu u vrijeme do 8. aprila. Taj napad pripremamo samo iz razloga da bismo dobili municije i oružja, a ne da nam Rogatica posluži kao neko uporište.

Naredili smo Rogatičkom odredu⁶⁰⁶ da vrši manje prepade, te da još više iznuri posadu. Poslije toga treba izvršiti noćni napad, i to odmah s večeri. To bi bila manja odjeljenja s bombama i automatskim oruđima. Za tim odjeljenjima išli bi ostali dijelovi. S obzirom na moralno stanje hrvatskih dijelova mi ne predviđamo da bismo naišli na neki jači otpor.⁶⁰⁷

I vi treba da izvidite i ispitajte sve okolnosti.

4) Od sada će obje brigade dobijati neposredno naređenja od nas. Zato treba uspostaviti neposrednu vezu s nama i o svemu nas izvještavati. Prva brigada uspostaviće vezu preko Ustiprača ili Mesića (tu se nalazi telefon za hitne izvještaje). Druga brigada uspostaviće vezu preko Mesića ili preko Renovice. Napominjemo vam da su potrebne neprekidne veze između vas i nas zbog situacije koja se razvija.⁶⁰⁸ Zato ovome pitanju posvetite veliku pažnju.

5) U ovom i daljem radu treba da tražite naslon na nas preko rijeke Prače, k Jahorini i Goraždu.

6) U Borikama ne treba ostavljati nikakve dijelove. Sve potrebe iz Borika treba evakuisati, najbolje u Goražde.⁶⁰⁹

7) Nemojte trošiti municiju od topova. Te topove pošaljite nam najdalje do 5. aprila u Foču.⁶¹⁰ Upotrijebićemo ih za napad na Borač, koji pripremamo.⁶¹¹ Ako imate i koji bacač pošaljite nam. Ovo smatrajte kao vrlo nužno i potrebno.

8) Nastojte da se vaše ljudstvo što više odmori. Imajte u vidu da mogu uslijediti duži marševi za to ljudstvo.⁶¹²

Ukoliko se mještanske jedinice bolje učvrste, utoliko će se manje osjetiti naš odlazak.

9) Još jednom: pazite na municiju. Ne preduzimati akcije koje vam ne garantuju uspjeh u dobijanju municije.

10) Podnesite nam hitan izvještaj o stanju kod vaših jedinica i o mogućnosti jednog uspješnog napada na Rogaticu.

11) Iz Vlasenice treba evakuisati što više sanitetskog materijala. Isto tako treba evakuisati i radionicu za ručne bombe, i to što prije, sa svim materijalom za izradu bombi.⁶¹³

Za drugove iz Vlasenice poslaćemo direktivu za rad.⁶¹⁴

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k. 3, reg. br. 14/5.

OPERATIVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH I DOBROVOLJAČKIH ODREDA ZA KRAJINU

31. mart 1942. godine [Foča].

Dobili smo vaš dopis od 5. marta.⁶¹⁵ U pogledu daljega rada dajemo vam sljedeća uputstva:

1) Stvorite što više pokretnih, udarnih bataljona, odabirajući za ove jedinice valjan starješinski kadar. Jedinice treba da žive pravim vojničkim životom — po kasarnama.⁶¹⁶ U ove bataljone primati samo ljudstvo koje ćete moći upotrijebiti za izvršenje svih zadataka koje mu dodijelite. Čudi nas da od tolikoga ljudstva kojim raspolazete niste do sada stvorili niz udarnih jedinica. To što imate malo je.⁶¹⁷ Počeli ste u tome, pa tome pitanju posvetite veliku pažnju. Dokle god ne budete imali pokretnih udarnih jedinica vi se nećete moći staviti na čelo događaja, nego ćete ići za njima. Konstatujete da su borbe poprimile karakter ustanka i vi mu morate davati pravilan tok.

Ove udarne jedinice upotrebljavajte za rješanje važnih operativnih zadataka. Dakle, ne treba ih upotrebljavati za odbranu sela. Ali borbi ovih udarnih jedinica treba da sadejstvuje i ostale snage.

2) Što prije formirajte omladinske čete i bataljone. S tim jedinicama prethodno održite jedan vojno-politički kurs, a zatim ih uvodite postepeno u borbe, od lakših k težima. U ovim četama vi ćete dobiti najbolje borce, odane našoj borbi.

Vojno-politički kurs održite po priloženom programu.⁶¹⁸ To je minimalni program, pa ga treba proširivati.

Vrlo je važno da ovim omladinskim jedinicama odredite hrabar starješinski kadar, koji će imponovati mladim ljudima.

3) Sve ostale partizanske i dobrovoljačke jedinice učvrstite i očistite od petokolonaških i kolebljivih elemenata. Ti elementi ruše red i disciplinu po jedinicama. Oni se vješto maskiraju da bi se pojavili u najkritičnijim časovima, kada se ispoljava njihov izdajnički rad. Dakle, bolje su male, ali čvrste i disciplinovane čete nego mnogoljudnije s kolebljivim elementima.

Sa svim tim jedinicama neprekidno vojno-politički raditi primjenjujući i kod njih navedeni program. Samo pazite da se s tim programom ne zastranjuje suviše ulijevo.⁶¹⁹ Sve bazirati na temelju narodnooslobodilačke borbe protiv okupatora i njegovih domaćih slugu. Narodu otkriti izdajničku rabotu četnika i ostalih razbijača narodne borbe.

4) Četničke formacije na vašoj teritoriji ne smiju postojati. Njihova izdajnička uloga dovoljno se otkrila u narodnim masama, pa ih treba likvidirati. Tamo gdje ima uslova možete formirati jedinice dobrovoljačke vojske.⁶²⁰ Kada stvorite jake udarne bataljone, likvidirajte četničke bande oko Lapca i Srba, uspostavljajući neposrednu vezu s partizanima u Lici.

5) Dobro ste uradili što ste formirali više odreda.⁶²¹ Vaša teritorija je velika. Sem toga, kod manjih odreda i manje teritorije bolji je uticaj starješina. Odredi nastoje da se ojačaju. Pojavljuje se utakmica u akcijama. Ako ima uslova još za neki odred, vi ga formirajte. Izgleda da postoje uslovi za jedan odred u nizu polja: Livno, Glamoč, Grahovo. Tako bi se neprijatelju presjekli putevi preko Dinare k Dalmaciji. I veza s dalmatinskim odredima bolje bi se održavala.

Pri formiranju odreda i jedinica nastojte da nijedan predio ne ostane neaktivan, to jest bez jedinice.

Upućujte mobilne jedinice u mjesta gdje nema aktivnijih jedinica. Tako ćete pokrenuti i mobilisati i te krajeve.

6) Nastojte da ljudstvo odvezete od svojih sela i upotrebite ga u borbi van njegovih kuća. Kroz niz takvih akcija ljudstvo će dobiti borbena iskustva, više se zainteresovati za borbu, bolje ćete vojnički i politički uticati na pokretne jedinice. Samo, te akcije treba da se dobro i smišljeno pripreme. One će redovno donositi i veće vojničke i moralne uspjehe, pa će samo ljudstvo uvidjeti njihovu korisnost. Dakle, takve akcije moraju uspijevati.

7) Držite se partizanskog načina ratovanja, izbjegavajući krute frontove. Kvaranje komunikacija, uništavanje transporata, zasjede, iznenadni prepadni daju najviše uspjeha, a pri tome trpimo manje gubitaka.

Mrtve blokade oko varoši nisu pogodne. Oko tih varoši borbe redovno poprime frontalni karakter. Neprijatelju se ne dozvoljava da se udalji od varoši, pa se ne može dobiti nikakav plijen. Oko takvih varoši neprijatelj ima dobre vatrene položaje, pa nam nanosi i veće gubitke. Dakle: blokada treba da se odlikuje povremenim manjim prepadima, neprijatelja ne dočekivati kod same varoši, nego ga pustiti da se udalji od varoši 4—5 km; na komunikacijama između varoši napraviti dobre dubinske zasjede i tek kad neprijatelj uđe u takve zasjede napasti ga sa svih strana; zasjede da su masovne; mještanima spriječiti ulazak u varoš i donošenje ma kakve hrane unutra. Dakle, dobro organizovano dejstvo na komunikacijama između varoši dovodi najsigurnije do njihovog pada, a pri tome se ljudstvo ne zamara. Iz blizine treba evakuisati sve stanovništvo, hranu i stoku kako neprijatelj ne bi dolazio do namirnica.

Za što uspješnije vođenje borbe treba noćnim napadima zauzeti i koje mjesto. Samo, jedinice ne treba vezivati za odbranu oslobođene teritorije. Njih treba bacati za osvajanje novih mjesta i preprečavanja puteva.

Najviše koristi biste izvukli osvajanjem Prijedora⁶²²; povezali biste teritoriju I i II odreda⁶²³, dobili biste dobro uporište za vaš dalji rad, onemogućilo bi se Nijemcima izvoženje rude⁶²⁴. Isto tako važno je zauzeti i Mrkonjić-Grad, ali pod uslovom da vi tamo organizujete vlast, a ne da vam se tu četnici ugnijezde.⁶²⁵

8) Plijen organizovano dijeliti. Automatska oruđa dodjeljivati našim sigurnim borcima. Isto tako nastojati da se naše pouzdane udarne jedinice više snabdijevaju oružjem i municijom.

9) Naročito je važno u današnjoj situaciji da potpomognete i dejstvo u Hrvatskoj, gdje partizanske akcije poprimaju živi karakter. Trebate uspostaviti veze i uputiti dijelove za povezivanje sljedećim glavnim pravcima:

Jasenovac (dotle već dolaze vaši dijelovi) — Psunj Pl[anina] — Pakrac gdje se već vode borbe;

od predjela Bos[anskog] Novog k Vojniću i Glini;
iz predjela planine Grmeč ka Korenici i Gospiću, zalazeći u pozadinu četničkim bandama oko Lapca i Srba.

S Hrvatskim štabom treba se sporazumijevati o upućivanju dijelova u naznačenim pravcima.⁶²⁶ Pored vojničke koristi, to bi imalo i politički značaj.

10) S jedinicama istočne Bosne trebate održavati vezu u pravcu Ozrena i Zenice.

11) Prostor oko Travnika, Fojnice, Prozora i Bugojna bez ikakvih je jedinica. To je veliki nedostatak. Tako se mostarska pruga ne može rušiti.⁶²⁷ Nastojati svim silama da se u ovaj prostor probije koja jedinica. Dejstvom tih dijelova ostvarila bi se bolja blokada Sarajeva sa zapadne strane. Te jedinice povezale bi se preko Visokog s odredom »Zvijezda«⁶²⁸, što bi za blokadu Sarajeva bilo od prvenstvene važnosti. Najzad, taj dio bi se preko Prozora spojio u predjelu Konjica s hercegovačkim snagama, koje su preduzele mjere da se očisti cijela g[ornja] Neretva od ustaških bandita.⁶²⁹

Ovim pravcem uhvatili biste vezu i s nama. To bi bio važan kanal za manevrovanje naših snaga.

12) Veze vašeg III i V odreda⁶³⁰ s Dalmatinskim štabom⁶³¹ vrlo su potrebne. Zato ih stvorite što prije. Na komunikacijama između Bosne i Dalmacije možete dobiti veliki plijen.

13) Najzad, brodska pruga dobiva veliki značaj.⁶³² Njenim rušenjem sarajevski garnizon bi bio doveden u težak položaj. To bi izazvalo demoralizaciju svih trupa duž pruge. Prema tome, posvetite naročitu pažnju rušenju te pruge. Ovo treba prvenstveno vršiti noću, određujući manje jedinice s raznim rušećim materijalom. Jedinice za rušenje pruge treba da imaju uporišta u neposrednoj blizini pruge.

Za vas su pogodni pravci za rušenje: Derventa — Doboj i Maglaj — Žepče. Odredima istočne Bosne stavićete u zadatak da ruše prugu na sektorima: Doboj — Maglaj i Žepče — Zenica.

14) Situaciju u istočnoj Bosni riješili smo potpuno u našu korist. Očistili smo četnička uporišta: Vlasenicu, Miliće, Srebrnicu, Bratunac, Fakoviće, Drinjaču.⁶³³ Jedinice smo formirali u dobrovoljačku vojsku.⁶³⁴ Rogatica, Han-Pijesak i Olovo su blokirani. Isto tako priključili smo neprijatelja u dolini Prače i u Podromaniji.

Inače, na našoj slobodnoj teritoriji — Čajniče, Ustiprača, Renovica, Goražde, Foča, Trnovo — razvija se kulturno-prosvjetni život.⁶³⁵ Kalinovik je isto tako blokirao, a Ulog je očišćen i drže ga naši dijelovi.⁶³⁶

Preduzeli smo mjere da se na Ozrenu popravi situacija.⁶³⁷ Tamo je najviše došao do izražaja oportunizam naših drugova. Svojom kolebljivošću otežali su svoj položaj. Kasnije ćemo morati potjerati i neke četničke bande s Majevice koje su napale naš tamošnji štab i nanijele mu velike gubitke. Karakteristično je da štab nije imao kod sebe nijednu mobilnu jedinicu.⁶³⁸

Četnici pribjegavaju terorističkim akcijama, pa o tome vodite računa. Štabovi i rukovodeći drugovi moraju uvijek biti na oprezu i zaštićeni svojim pouzdanim jedinicama. Kod jedinica treba da je uvijek zastupljena borbena gotovost.

15) Proleterski bataljon uputite u sastav brigade u pravcu Romanije. To treba da bude odabrano ljudstvo, spremno da izvrši sve dodijeljene mu zadatke.⁶³⁹

16) Vojno-politička situacija razvija se u cijeloj zemlji u našu korist.

17) Svakih 15 dana izvještavajte nas o vojno-političkoj situaciji kod vas.

18) Politički materijal koji dobijate širite ne samo među jedinicama nego i među stanovništvom. Putem proglasa, letaka, radio-vijesti obavještavajte redovno o razvoju događaja.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
NOP i DV Jugoslavije
Tito

P. S. Ispitajte mogućnost eventualnog napada na koncentracioni logor u Jasenovcu, gdje je bilo oko 10 000 naših zatvorenika, a sada je ostalo svega još oko 1500 živih drugova. Sve ostalo su poubijali ustaški banditi. Taj napad trebalo bi organizovati zajedno sa štabom iz Hrvatske, ali tako da sigurno uspije.⁶⁴⁰

ŠTABU KRALJEVAČKOG BATALJONA PRVE PROLETERSKE BRIGADE

31. mart 1942. godine, 15 časova
[Foča].

1) U selu Mokrom, u zaseoku Pustopolje, kod škole i žandarmarijske stanice nalaze se velike količine municije. Tu se nalazi i jedan hrvatski oficir s baterijom poljskih topova. Taj je oficir održavao vezu s našim rukovodećim drugovima iz Sarajeva. On je pristao da nam preda topove s municijom, kao i ostalu puščanu i mitraljesku municiju koja se tu nalazi. On je i kazao odziv i lozinku našim drugovima.⁶⁴¹ Naši drugovi tome nisu posvetili dovoljno pažnje. Međutim, tome se mora pridati prvenstveni značaj, jer se municija vrlo teško dobavlja.

Mi smo odlučili da vaš bataljon zajedno s Pračanskim, Paljanskim i Mokranjskim učestvuje u ovoj akciji, s tim da vi detaljno pripremite akciju, njome rukovodite i [da je] noću [izve]dete.* Sve pripreme treba izvesti u najvećoj tajnosti, [mjesto dobro izvidje]ti i uvjeriti se u istinitost ovih navoda. Mi ćemo [vam još danas ja]viti ugovorene znake i možda poslati druga koji lično [poznaje tog poručnik]a. Naravno, pri cijeloj ovoj akciji treba biti vrlo [obazriv. Mi vjeru]jemo da se u Mokrome moraju nalaziti neprijateljska [skladišta s municijom] i ostalim potrebama. Trebalo bi da vi organizujete i evakuaciju municije. [S] obzirom na raspored neprijatelja, vjerujemo da on [sada ne posv]ećuje v[eću] budnost u predjelu Mokroga, pa bi se ta akcija mogla [dobro izve]sti. Jedinice poslije izviđanja treba privedi do Mokranjskog bataljona, negdje [oko sjela Jelovca ili još sjevernije. Ovo treba izvidjeti].⁶⁴²

[U vaš sastav primi]ćete i Novakovu četu.⁶⁴³ Dakle, predviđeni odmor [ost]variti. To može uslijediti tek poslije akcije. [Napominjemo vam da se] ova akcija mora najhitnije pripremiti i izvesti [s obzirom na situaciju u] kojoj se nalazimo.

[Poslije iz]vršene akcije bataljon i municiju evakuisati južno od rijeke [Prače].

2) Predviđene akcije mogu se i pored ove izvesti. To treba da izvedu mještanske jedinice. Mislimo da vas te akcije neće niukoliko ometi. Naprotiv, [može s]e pažnja neprijateljeva privući na ovu stranu.⁶⁴⁴

3) Za ovu akciju vaš bataljon mora se prethodno prikupiti pozadi fronta Pračanskog bataljona, odakle bi pošao u akcije.

* Usljed oštećenja dokumenta pojedina mjesta u tekstu su nečitka. U zagradama su riječi koje je priređivač po smislu rekonstruisao. — Red.

4) Brdski top koji smo vam uputili pošaljite nam do 4. aprila u Foču. Ovo treba neizostavno izvršiti.

5) Sektor predajte štabu Jahorinskog odreda, kao što smo se i dogovorili.

6) U toku priprema i izvođenja ove akcije potrebno je da s nama održavate neprekidnu vezu. Za to koristite telefon Pračanskog bataljona i onaj u Renovici.

Pri prelasku preko Renovice izvijestite nas o svemu.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

A-VII, k. 2-A, reg. br. 54/2.

ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKOG ROGATIČKOG DOBROVOLJAČKOG ODREDA.

31. mart 1942. godine, 15 časova
[Foča].

1) Prva proleterska brigada, bez jednog bataljona, postaviće se na prostoru selo Dub — Šljivno — Hadrovići da bi prekinula veze s Višegradom i raščistila s nesigurnim elementima na tom prostoru.⁶⁴⁵ Hitno uhvatite vezu i dajte im konkretne podatke i uputstva.

Druga prolet[erska] brigada bez jednog bataljona postaviće se oko Han-Stijenica za partiz[ansko] dejstvo na tome putu.⁶⁴⁶ I s tom brigadom uhvatite vezu i pružite joj potrebne podatke.

Dva bataljona iz prolet[erskih] brigada ostaće oko sela Sokolovića za partiz[ansko] dejstvo na putu: Podromanija — Han-Pijesak.⁶⁴⁷

2) Vi imate zadatak da pripremite napad na Rogaticu. U tom napadu treba da učestvuju sigurne mještanske jedinice i dijelovi naših brigada. Zbog demoralizacije neprijatelja u Rogatici mi smatramo da taj napad neće biti težak.⁶⁴⁸ Naprijed bi trebalo uputiti pojedine bombaške grupe s automatskim oruđima, dok bi se pozadi kretali ostali dijelovi. Tome napadu treba da posvetite svu pažnju. Napad se mora izvesti najdalje do 8. aprila, i to noću, s tim da otpočne rano, oko 21 čas. Tako bi nam se dalo vremena da još u toku noći ovladamo varoši.

Upamtite da ne bi trebalo uvoditi suviše jake dijelove, ali ti koji napadaju treba da budu disciplinovani.

Isto tako treba istovremeno napasti i Ljunj s bombaškim odjeljenjima.⁶⁴⁹

3) S manjim noćnim prepadima možete produžiti. Tom prilikom treba izvidati neprijatelja i njegov raspored.

4) Upamtite da neprijatelj noću sprovodi komoru, s tim što još u toku noći pošalje dijelove koji posjednu položaj, a onda šalje komoru. Pazite na ovo neprijateljjevo lukavstvo.

5) O planu napada i svemu ostalome hitno nas izvještavajte.

6) Za razmjenu i ostale materijalne potrebe obratite se u Goražde.

7) Štab odreda neka ostane u tome sastavu.⁶⁵⁰ Vjerovatno ćemo vam poslati poručnika Martinovića i sveštenika Zečevića.⁶⁵¹

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant

Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
Tito

NARODU OPŠTINE ČELEBIĆKE

U svim opštinama sreza fočanskog, baš kao u čitavoj Bosni i Hercegovini, kao i Srbiji i Crnoj Gori, narod danas zna ko mu je prijatelj, a ko neprijatelj. Izdajničko držanje i bjekstvo četničkih oficira u posljednjoj njemačko-ustaškoj ofanzivi, kojom su naši krvnici htjeli da ponovo porobe oslobođene dijelove Bosne, poučilo je bosanskog seljaka da bolje razlikuje prave narodne borce od onih probisvijeta i špekulanata koji su mu se nametnuli za vođe, a koji samo idu za platom i ličnim bogaćenjem.⁶⁵² Te lažne vođe imaju puna usta srpstva i srpskih svetinja, a uistinu samo su obični pljačkaši i njemačke i talijanske slugе, koje su se sada slizale i s krvavim psom Pavelićem preko najvećeg izdajnika srpskog naroda generala Nedića.⁶⁵³ Zato su bosanski seljaci koji su bili zavedeni od tih vođa, vidjevši njihovu gadnu izdaju, odbacili te vođe i stvorili svoje dobrovoljačke čete i bataljone, koji se u Narodnooslobodilačkoj vojsci bore rame uz rame s partizanima, tim narodnim borcima koji nikad u borbi nisu poklekli i koji ne znaju za trgovanje i pogađanje s neprijateljima, nego samo za nemilosrdnu borbu protiv njih.⁶⁵⁴

I ti si, narode opštine čelebićke, vidio izdaju kojekakvih grlatih četničkih vođa. Vidio si da si od njih obmanut, izdat i napušten baš u času njemačko-ustaškog napada. Vidio si i to da su partizani bili ti koji su odbili taj napad, da su oni ti koji su primili borbu i okupili oko sebe i sve one bosanske seljake koji su dotle išli za četničkim oficirima i koji su htjeli da brane svoja ognjišta.⁶⁵⁵ Pa ipak, iako si to vidio, ti dopuštaš da te zavode takvi ljudi kao što je Radisav Ojdanić, bivši žandar i narodni krvnik, razbojnik i pljačkaš, i Spasoje Dakić, seoski lupež i razbojnik, koji je u svome rodnom selu u Pivi već davno osuđen na smrt kao običan lopov.⁶⁵⁶ Oni su obojica kao razbojnici i narodni neprijatelji osuđeni na smrt i ko ih preda Narodnooslobodilačkoj vojsci, žive ili mrtve, dobiće za svakoga po 15000 dinara u srebru. Zar si takve ljude izabrao sebi za vođe, zar njihovu riječ možeš slušati, zar da te takvi mangupi odvrćaju od zajednice s ovom ostalom tvojom braćom iz čitavoga sreza i čitave Bosne? Zar da te takvi sprečavaju da se pridružiš svim ostalim poštenim seljacima iz Narodnooslobodilačke vojske?

Znaš li ti da takvim radom koji razjedinjuje narodne snage koristiš samo krvnom neprijatelju svoga naroda? Umjesto da odeš na front, protiv ustaša, Nijemaca i Talijana, ovi mangupi te nagovaraju da ideš na slobodnu Foču, gdje narod prvi put živi u pravoj slobodi i miru. Mi

ne vjerujemo da ćeš poći protiv svoje braće. Ti to nećeš učiniti. Tvoj neprijatelj nije u Foči, nego u Borču, na Sjetlini, na položajima gdje su te tvoje četničke »vođe« izdale.⁶⁵⁷

Zar još nisi uvidio koliko su te lagali Sergije [Mihailović] i ostale njegove »vojvode« kad su ti pričali o partizanima? Dođi kod partizana, pogledaj ih na položajima gdje ginu braneći tvoje ognjište, pogledaj ih u pozadini gdje pomažu narodu da uredi svoju narodnu vlast, pa onda sam rasuđuj, a ne da slušaš blesave laži najgorih propalica i običnih razbojnika. Umjesto da slušaš žandare, koji su te batinali i lopove koji su te krali, upoznaj se s partizanima, razgovaraj s njima, bori se s njima protiv svih neprijatelja.

Odazovi se pozivu Vrhovnog štaba NOV, stupi u redove narodnih boraca, ujedini se s ostalom tvojom braćom i drugovima, pomози i ti da se iskuje čvrsto jedinstvo naroda u borbi za oslobođenje. Udri neprijatelja i njegove slugе. Stavi na šajkaču srpsku trobojku, pa naprijed u pobjedu.⁶⁵⁸

[Mart 1942, Foča]

Vrhovni štab
Narodnooslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije

3

1555 i

[illegible]

20. III. 42.

15553

16 марта хорватские и итальянские войска
с нами начали наступление в долине Наварин
ниже у города Сараева. Наши партизаны
частично полностью разгромили эти войска
причем взяли в плен 60 солдат и офицеров,
около 25000 патронов, 2 тяжёлые пулемёта
и миномёта и большое количество других
материалу. Враг имеет только 70 солдат.

У нас критическое положение из-за
недостатка продовольствия. Просим сделать
все возможное для помощи партизанам и войскам

15553

Материалу. Сделайте, насколько на-
дётся и когда. Валентин

18. III. 42

III.

Недич мобилизовал всех подполковников,
офицеров, ~~и~~ белогвардейцев, лейтенантов, капитанов
и лейтенантов дивизии Михайловича, которые
совместно с румынскими войсками
двигаются в Сербию с целью уничтожения
партизанского движения. Недич имеет в войсках
около 80-150 солдат. Валентин

15550

н. 7.

1

13 марта в штаб прибыла телеграмма
миссии - мановт армии Игертон,
оригинальный рисунок и иллюстрации
лейтенант, поручик Неделкович.

Игертон отъезд войны в Югославию
как ~~первый~~ корейский "Белый медведь"
и организатор Игертонских Сервиса.
~~Игертон~~ На мой войсковой, как
приехали: отбегать для истреб-
ления с положением в Югославию
и посылать с ~~приказом~~ приехать

15550

2

и соглашения с братом Игертон
Мы показали оригинальные документы
теперь ~~с~~ том что Игертон
согласился с организацией под
именем Неделковича и что в том же
Игертон ~~с~~ Неделковичем с обу-
щением. Они ~~с~~ Игертон
и в Югославию ~~с~~ Игертон
в ~~Игертон~~ не все с ~~Игертон~~ и что
они ~~с~~ Игертон ~~с~~ Игертон
том ~~с~~ Игертон ~~с~~ Игертон

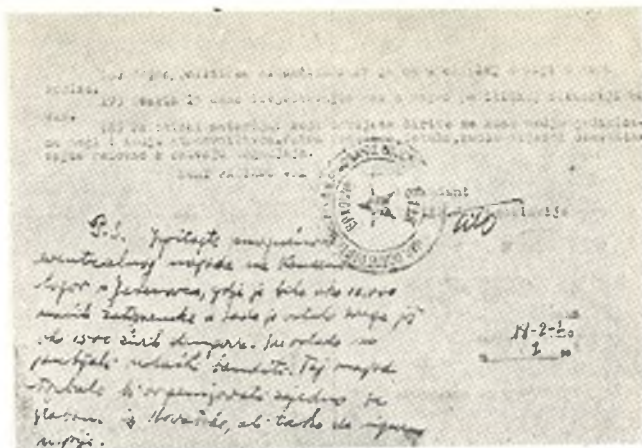
15550

2

Игертон ~~с~~ Игертон ~~с~~ Игертон
Игертон ~~с~~ Игертон ~~с~~ Игертон
Игертон ~~с~~ Игертон ~~с~~ Игертон
Игертон ~~с~~ Игертон ~~с~~ Игертон

Вашингтон

20.11.42.

FAKSIMIL TREĆE STRANE TITOVOG NAREĐENJA OPERATIVNOM ŠTABU NOP I DO ZA BOSANSKU KRAJINU OD 31. MARTA 1942.

FAKSIMIL PRVE STRANE »PROLETERA«, ORGANA CENTRALNOG KOMITETA KPI. BR. 14—15, SA TITOVIM UVODNIKOM

ZGRADA U FOČI U KOJOJ JE OD KRAJA JANUARA DO 10. MAJA 1942. BIO SMJEŠTEN
VRHOVNI ŠTAB (DANAŠNJI IZGLED)

VRHOVNI KOMANDANT NOP I DVJ TITO S PRATIOCEM IZNAD ŽELJEZNIČKE
STANICE U FOČI, APRILA 1942.

TITO U FOČI 6. APRILA 1942. U DRUŠTVU ČLANOVA CK KPJ (IVE LOLE RIBARA, ALEKSANDRA RANKOVIĆA I IVANA MILUTINOVIĆA) I ŠEFA BRITANSKE VOJNO-OBAVJEŠTAJNE MISIJE MAJORA TERENSA ATERTONA

VRHOVNI KOMANDANT NOP I DVJ TITO PREDAJE ZASTAVE LOVČENSKOM I ŠUMADIJSKOM BATALJONU I. PROLETERSKJE BRIGADE U FOČI, 15. APRILA 1942.

MUSLIMANI BORČA I OKOLICE!

Mrski njemački i talijanski okupatori uspjeli su, uz pomoć svojih plaćenika i krvnika — izdajnika hrvatskog naroda Pavelića, da vas u Bosni međusobno zavade sa Srbima, s kojima ste stoljećima živjeli zajedno, zajedno ste u znoju svoga lica obrađivali svoju zemlju, zajedno ste patili u nemaštini i bijedi, zajedno ste s teškom mukom gradili svoje siromašne kolibe koje danas plamte u plamenu koji podmeću, uz pomoć domaćih izdajnika, okupatori u svim krajevima naše napaćene zemlje. Već mjesecima vi liжете svoju krv i krv svoje braće Srba — a zašto? Zato što je okupator tako htio, zato što je htio da se vi međusobno uništavate. Zlikovac Pavelić sa svojim krvoločnim ustaškim bandama koje su došle u Bosnu natjerao vas je da od prvih dana vladanja toga zlikovca palite srpska sela, ubijate nevine Srbe: žene, djecu i starce. A zašto? Šta su vam oni skrivali? Ništa. Hiljade i hiljade nevinih srpskih života palo je u Bosni jer je tako htio okupator. Mržnja Srba Bosne i Hercegovine zbog tih zlodjela nije se okrenula protiv glavnoga krivca, protiv okupatora, već protiv vas. To je iskoristio njemački i talijanski okupator, koji je onda poslao protiv vas razne srpske četničke bande na čelu s izdajničkim oficirima, koji su huškali napaćene Srbe Bosne i Hercegovine ne protiv glavnog krivca — ustaša i okupatora već protiv siromašnih Muslimana — žena, djece i staraca. Nastao je strašan pokolj nevinih žrtava Muslimana, a pravi krivci pobjeغوše.⁶⁵⁹

Muslimani Borča i okolice!

Vas huškaju ustaški zločinci da se oduprete našim partizanima, koji nose slobodu svim narodima u Jugoslaviji, koji se časno bore protiv svih pravih neprijatelja Srba, Muslimana i Hrvata. Zar još niste čuli da partizani Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske ne dozvoljavaju ubistva nevinih ljudi, da ne dozvoljavaju pljačke, da štite sve: i Srbe i Muslimane i Hrvate od svakog terora okupatora i njihovih slugu? Zar niste čuli da smo svuda gdje smo došli stvorili pravi slobodan život? Zar niste saznali da su u Foči, Goraždu, Čajniču itd. čestitim Muslimanima osigurani život i imovina? Mi kažnjavamo samo prave krivce — ustaše, koje vas tjeraju da ubijate Srbe i palite sela, kao što kažnjavamo i one četničke vođe i zlikovce koji ubijaju nevini muslimanski svijet, pljačkaju muslimanska sela i bore se protiv partizana.

Muslimani Borča i okolice!

moje
svog
Okrenite vaše oružje protiv ustaša ili ga predajte Narodnooslobodilačkoj partizanskoj i dobrovoljačkoj vojsci. Vratite se vašim kućama. Mi vam garantiramo da vam se neće ništa dogoditi. Garantiramo da ćete moći mirno obrađivati vašu zemlju. Raspitajte se kod vaših poznatih koji žive na ovoj oslobođenoj teritoriji, pa ćete vidjeti da je istina sve što vam govorimo. Ne dajte se više obmanjivati od okupatora i Pavelićevih ustaških zlikovaca i upropašćavati sebe i svoje porodice. Mi vodimo pravedni, oslobodilački rat protiv okupatora i ustaša, protiv Nedića, Pećanca i krvoločnih četnika. Mi smo u toj svetoj borbi nemilosrdni prema svima onima koji se bore protiv nas, bez obzira ko to bio. Mi hoćemo bratstvo i jedinstvo svih naroda u Jugoslaviji. Mi hoćemo bratstvo i jedinstvo Bosanaca, bez razlike na vjeru. Mi hoćemo jedinstvo Bosanaca u borbi protiv okupatora.

Trgnite se, Muslimani, Borčani! Ostavite vaše ugnjetače i zlo-
duhe, koji vas vode u propast. Idite na svoja ognjišta i svoje njive. Po-
pravite svoje srušene domove. Orađujte mirno svoju zemlju. Nemojte
se odupirati Narodnooslobodilačkoj partizanskoj i dobrovoljačkoj
vojsci, koja nosi slobodu i jednakost svim porobljenim narodima Ju-
goslavije.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

[Mart 1942, Foča]

Vrhovni štab
Narodnooslobodilačke partizanske i
dobrovoljačke vojske Jugoslavije

DUŽNOSTI PARTIZANSKIH STRAŽA

Partizanske straže su organi komande mjesta⁶⁶⁰ i štabova n[arodno]slobodilačkih partizanskih i dobrovoljačkih odreda.

Dužnosti ovih straža jesu:

1. Vršenje svih poslova koji se odnose na mobilizaciju obveznika s dotične teritorije.⁶⁶¹ U ovom cilju prikupljaju potrebne podatke i vode tačnu evidenciju mobilisanih po četama, nesposobnih, ranjenih, bolesnih, određenih u seoskim stražama.⁶⁶² Podaci se prikupljaju ličnom konstatacijom i uzimanjem podataka od seoskih straža i NOO.

2. Staraju se o prihvatu, smještaju i ishrani prolazećih trupa.

3. Regulišu i kontrolišu cio vojni i privatni saobraćaj preko svoje teritorije. Sva lica bez propisnih isprava, kao i sumnjiva lica, bila ona vojna ili privatna, sprovode svojoj komandi mjesta.

4. Izdaju stanovništvu svog rejona objave za kretanje. Bez ovih objava ne može se dozvoliti kretanje pojedinaca ne samo van rejona dotične straže nego i u samom rejonu.

5. Kontrolišu rad seoskih straža. Pomažu NOO i povjerenicima sela u pravilnom sprovođenju u djelo naređenja komandi NOP i DV.

6. Staraju se o zaštiti stanovništva: sprečavanju ubistava, pljački, nasilja, paljevina.

7. Organizuju obavještajnu službu i službu veze i transporta preko svoje teritorije.

8. Staraju se o čuvanju svih povjerenih stvari i lica.

9. Straža ima naziv po mjestu gdje se nalazi. Npr. Partizanska straža Šćepan-Polje.

10. Stražu postavlja komanda mjesta, odnosno štabovi NOP i DVJ ako nema komande mjesta. Broj i jačina straža određuje se prema potrebi.

[Mart 1942, Foča]

Vrhovni štab NOP i DVJ

ZA DJEDU

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Hitno

Engleska vojna misija do sad nije uspjela da uspostavi vezu s komandom na Malti. Ona moli za našu pomoć da bi poslala depešu o stvarnoj situaciji kod nas.⁶⁶³ Molimo da javite može li se dati takva pomoć.

1. aprila 1942. god. [Foča].

Valter

Pavle, ovo je hitno i molim te da otpremiš čim prije.⁶⁶⁴

ZA DJEDU

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

U Bosanskoj krajini (zapadna Bosna) djeluje 16 partizanskih bataljona, svaki od po 4 čete⁶⁶⁵, koji su blokirali gotovo sve gradove u toj oblasti, razrušili sve željezničke objekte i pruge, učinivši ih neupotrebljivim za transport.⁶⁶⁶ U opkoljenim gradovima nalaze se njemačke, talijanske i ustaške trupe. Prije nekoliko dana vodile su se velike bitke kod grada Prijedora, gdje je ubijeno više od 200 njemačkih vojnika i oficira. Njemačka komanda u Prijedoru zvanično se obratila našem Operativnom štabu s molbom da se propusti njemačka vojska da izađe iz grada. Naš štab je to odbio i otpočela je bitka.⁶⁶⁷

2. april 1942. [Foča].

Valter

ZA DJEDU

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Sredinom marta lički partizani razbili su talijanske trupe i zauzeli Donji Lapac. Zaplijenjeno je 12 mitraljeza, 200 pušaka, 25000 metaka i drugi ratni materijal.⁶⁶⁸

Dvadeset drugog marta velike snage ustaša i hrvatske vojske preduzele su ofanzivu na naše partizane na Kordunu.⁶⁶⁹ Pri tom je bio potpuno uništen jedan bataljon ustaša.

Primorsko-goranski partizanski odred prekinuo je željezničku prugu Zagreb — Sušak i digao u zrak dva talijanska voza.⁶⁷⁰ Oslobođeni su: Mrkopalj, Ravna Gora i druga mjesta.⁶⁷¹

Lički partizanski odredi stalno kidaju željezničku prugu Zagreb — Split, koja ne radi već više od dva mjeseca.

Kod Bosanskog Novog partizani su ovih dana uništili jedan blindirani voz.⁶⁷²

3. april 1942 [Foča].

Valter

ZA DJEDU

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Najstrašnji koncentracijski logor u Hrvatskoj nalazi se u Jasenovcu.⁶⁷³ U taj konc[entracioni] logor Hitlerov dželat Pavelić bacio je više od 10 000 (deset hiljada) najboljih sinova Hrvatske. Sada je ostalo svega hiljadu i po živih ljudi, a svi ostali su bili podvrgnuti užasnim mučenjima i ubijeni. Same ustaše priznaju da je od početka njihovog dolaska na vlast u Hrvatskoj ubijeno do pet stotina hiljada ljudi (500 000), većinom Srba.

4. april 1942 [Foča].

Valter

ZA DJEDU

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Talijani su samo iz Ljubljane (Slovenija) ovih dana otjerali četiri hiljade ljudi u konc[entracioni] logor u Italiji. Cijela Ljubljana je okružena bodljikavom žicom i blokirana vojskom jer je u tom gradu posljednjih dana bilo ubijeno više od sto talijanskih agenata i izdajnika naroda.⁶⁷⁴ Bez obzira na užasne progone od strane Talijana i Gestapoa, slovenački narod se herojski bori zbijen u jedinstvenoj Osvobodilnoj fronti svih istinskih rodoljuba Slovenije, od komunista do hrišćanskih socijalista i sokola. U Sloveniji nema drugih odreda sem partizanskih, koji su priznati kao jedina narodna vojska.

4. april 1942 [Foča].

Valter

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/62.**Prevod s ruskog*

[PROGLAS PRIPADNICIMA ORUŽANIH SNAGA NDH]

Hrvatski vojnici, podoficiri i oficiri!

Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije obraća se vama s pozivom da obustavite bratoubilačku borbu protiv vaše rođene braće partizana, u koju vas gura najveći izrod hrvatskog naroda Pavelić. Pavelić je njemački i talijanski agent, koji je prodao Hrvatsku vjekovnim neprijateljima hrvatskog naroda. Za koga se vi borite? Vi se borite za Hitlera, za Musolinija. A protiv koga se vi borite? Vi se borite protiv partizana, koji digoše zastavu oslobodilačke borbe protiv najvećih neprijatelja naših naroda, protiv okupatora koji porobiše našu zemlju, koji se bore podjednako protiv ustaških zvijeri kao i protiv četničkih zvijeri, izdajnika srpskog naroda Nedića, Pećanca i drugih, koji su se stavili u službu okupatora u borbi protiv naše Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije.

Hrvatski vojnici, podoficiri i oficiri!

Njemački i talijanski fašistički zlikovci izmirili su hrvatske ustaše Pavelića sa srpskim ustašama Nedića, Pećanca i drugih⁶⁷⁵, koji treba zajednički da tamane, po nalogu Nijemaca, prave hrvatske i srpske rodoljube. Srpske ustaše treba da kolju hrvatski i muslimanski živalj, a hrvatske ustaše treba da ubijaju srpski živalj i pale srpska sela. Zar ne vidite ovu perfidnu igru okupatora, koji ide samo za tim da uništi i Srbe, i Hrvate i Muslimane?

Hrvatski vojnici, podoficiri i oficiri!

Mi partizani se borimo za bratstvo svih naroda naše zemlje, mi ne damo ni srpskim ni hrvatskim ustašama da progone stanovništvo drugih vjera i narodnosti. U to ste se vi već mogli uvjeriti. Zbog toga se sav bijes srpskih četnika, Nedića, Pećanca i drugih okomio protiv partizana. Zbog toga se sav bijes hrvatskih ustaša okomio protiv partizana, i oni uzalud nastoje da nas unište. Vas lažu hrvatske ustaše da mi ubijamo zarobljenike. To je najveća laž, jer svakome je poznato da mi bratski postupamo sa svima onima koji su zarobljeni ili su se sami predali.⁶⁷⁶ Mi čak ne ubijamo ni ustaše koji se sami predaju i koji

su bili zavedeni od Pavelićeve klike. Vara se Pavelićeva klika ako misli da nas obmane time što hoće silom da obuče hrvatske domobrane u ustaška odijela. Mi to znamo i mi ćemo takve zarobljenike ili one koji se sami predaju isto tako bratski primiti kao da imaju domobransko odijelo. Odijelo ne čini čovjeka ustašom već pokvarenost.

Hrvatski vojnici, podoficiri i oficiri!

Pozivamo vas da se ne borite protiv nas, da prelazite na našu stranu, da se predajete, i mi ćemo vas bratski primiti jer smo krvna braća. Mi se borimo za veliku i svetu stvar. Mi se borimo za slobodu i nezavisnost naših naroda. Mi se borimo na strani naših velikih saveznika — bratske Rusije, Engleske i Amerike, koje će sigurno pobijediti fašističke zlikovce. Mi se borimo rame uz rame s našim velikim saveznikom, s herojskom Crvenom armijom.

Dodite, mi vas čekamo!

Da živi bratstvo hrvatskog, srpskog, muslimanskog, slovenačkog i svih ostalih naroda Jugoslavije!

Vrhovni štab
Narodnooslobodilačke partizanske i
dobrovoljačke vojske Jugoslavije

[Početak aprila 1942, Foča]

DNEVNA ZAPOVIJEST POVODOM GODIŠNJICE NAPADA NA JUGOSLAVIJU

*Drugovi borci, komandiri, komandanti i politički komesari
Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske
Jugoslavije!*

Šestog aprila ove godine navršava se tačno godina dana otkako su narodi Jugoslavije bili prisiljeni da se late oružja protiv fašističkih osvajačkih razbojnika, koji su mučki napali našu zemlju. Sjetite se onih mučnih dana kada je naša hrabra jugoslovenska vojska već nakon nekoliko dana morala kapitulirati samo zbog toga što su u njenom vođstvu bili oficiri-izdajnici kao što su Nedić i mnogi drugi. Sjetite se onih mučnih dana kada smo svi mi, sa stisnutim zubima, morali gledati kako ti isti izdajnički oficiri predaju cjelokupno oružje naše vojske mrskim okupatorskim razbojnicima. Oni su predali ono isto oružje za koje su naši narodi morali davati krvavim znojem stečenu paru. Izdaja, nečuvena izdaja u historiji naših naroda, učinila je to da je naš narod jednim mahom ostao razoružan pred svirepim okupatorom. Sjetite se onih teških dana kada smo svi mi morali gledati kako podlo i kukavički bježe na sve strane razni generali i veći dio viših oficira da spasavaju svoju kožu i svoje blago. Svi mi koji smo to gledali s licem rumenim od stida pitali smo se: zar su to oni oficiri koje je naš narod više od 20 godina hranio? Pitali smo se: zar su to oni oficiri koji su pozvani da slijede slavnim tradicijama naših junačkih predaka? Mi smo svi znali da je u vrhovima državne uprave bilo dosta petokolonaša; znali smo da u vladajućim krugovima ima ne malo onih koji su bili u službi osovinskih imperijalističkih sila, koji trguju nezavisnošću naše zemlje. Mi smo znali da je državni aparat strašno zagađen korupcijom itd., ali nismo znali da naša vojska ima tako nesposobne, tako korumpirane i izdajničke oficire u svojim redovima. Da smo to prije znali, sigurno ne bi palo u ruke neprijatelja sve ono dragocjeno oružje. Da smo to znali, sigurno ne bi palo u fašističko ropstvo stotine hiljada Srba, Slovenaca i Crnogoraca.⁶⁷⁷ Ne, oni bi pošli dobro naoružani u brda, u šume, kao što su uskoro poslije toga otišle u brda i šume desetine hiljada skoro golorukog naroda da se bore za svoju slobodu i nezavisnost.

Izdan i prevaren, naš je narod izgubio povjerenje u one koji su bili u vođstvu države i vojske. Ali u najtežim časovima, kada su okupatorske horde pljačkale sve što su mogle opljačkati, kada su se divlje ustaške horde bacile na nezaštićeno srpsko stanovništvo u Hrvatskoj,

Bosni i Hercegovini i počele ubijati i staro i mlado, tada je bila jedina Komunistička partija ta koja je pozvala narod na oružanu borbu protiv okupatora da bi spasao svoj opstanak. Mnogi od vas ne znate, ali je potrebno da znate, da je po odobrenju Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije stvoreno prvih dana poslije kapitulacije jugoslovenske vojske vojno centralno rukovodstvo, koje je najprije dobilo naziv Glavni, a zatim Vrhovni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije.⁶⁷⁸ To je rukovodstvo pripremalo narodni ustanak, pripremalo je organizaciju partizanskih odreda.

Mi smo počeli s malenim grupicama partizana, skoro potpuno nenaoružanih, ali koji su u toku borbe osvajali novo oružje. Stvarali su se sve veći i veći partizanski odredi. Dolazile su uvijek nove i nove mase boraca; počela je sve žešća i žešća borba, koja se pretvorila u pravi narodni ustanak u Srbiji, u Crnoj Gori, u Bosni i Hercegovini, dok se kasnije počeo širiti i na Hrvatsku i Sloveniju.

Mi smo stalno tukli i pobjeđivali mrske okupatore. Uništavali smo rudnike, željezničke pruge, mostove, drumove, fabrike i vojne objekte. Nanosili smo okupatorima ogromne štete. Oslobađali smo gradove i čitave teritorije Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine itd. To je trajalo dotle dok okupatori nisu našli domaće sluge, domaće izdajnike Nediće, Pećance itd. To je trajalo dotle dok se nije našao Draža Mihailović, koji nas je mučki napao iza leđa u vrijeme kada smo vodili najžešće borbe s njemačkim i Nedićevim hordama.⁶⁷⁹ Zašto nas je napala oficirska i četnička grupa Draže Mihailovića? Napala nas je zato što se bojala za svoje lične interese i interese one klike koju ona predstavlja. Napala nas je zbog toga što smo mi bili za bratstvo svih naroda Jugoslavije, a ona za još veću velikosrpsku hegemoniju. Napala nas je zato što smo mi bili protiv toga da se zbog ustaških zločina kolju odreda Hrvati i Muslimani.

Drugovi borci, komandiri, komandanti i politkomesari!

Okupatorski zlikovci uspjeli su u borbi protiv nas okupiti mnogobrojne unutarnje narodne neprijatelje — sve što je protunarodno, sve što je reakcionarno, od Pavelića, Nedića i Pećanca, pa do Draže Mihailovića. Vi ćete se pitati, drugovi, zašto jugoslovenska vlada u Londonu podržava Dražu Mihailovića. To je zato što je jugoslovenska vlada u Londonu protiv oružane borbe s okupatorima, kako ste i sami čuli preko radija; zato što ona govori i danas »još nije vrijeme, nemojte se upuštati u pre nagljene akcije« itd. To je zato što pojedini članovi vlade napadaju preko radija naše slavom ovjenčane partizane i nazivaju nas »komunističkim bandama«.⁶⁸⁰ To je zato što ta vlada nema nikakve veze s našim narodom, što uopće ne zna današnju situaciju, što ona još uvijek gleda unazad, umjesto naprijed. Nas mnogo ne interesira šta misli ta naša vlada, ali nas interesira to što ona govori preko radio-stanice otvoreno,

interesira nas njena propaganda koja ide na štetu narodnooslobodilačke borbe; interesira nas to što ta vlada pomaže ljude koji se danas bore s oružjem protiv nas; interesira nas to što ta vlada podržava Dražu Mihailovića, koji otvoreno paktira s okupatorima i bori se protiv nas. Zbog toga ćemo mi biti prisiljeni da otvoreno istupimo pred narod protiv te vlade ako ona nastavi da ometa našu borbu protiv okupatora i ako u svojim redovima ima ministra koji sarađuje s okupatorom.

Drugovi borci, komandiri, komandanti i politkomesari!

Nakon jedne godine dana teške i krvave borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika, mi smo pred čitavim svijetom pokazali da smo ostali vjerni tradicijama naših junačkih predaka. Mi smo oprali sramotu s našeg naroda, koju mu je nanio veći dio izdajničke oficirske i petokolonaške klike. Mi smo u dosadašnjoj borbi dali ogromne i dragocjene žrtve, ali su naši redovi sve veći i čvršći. Narod ima povjerenja u našu Narodnooslobodilačku partizansku i dobrovoljačku vojsku, jer je to njegova, narodna vojska. Mi imamo pred sobom još teških i krvavih borbi, jer su naši neprijatelji mnogobrojni. Ali mi idemo smjelo u drugu godinu borbe, jer su s nama naši saveznici — Sovjetski Savez, Engleska i Amerika, s nama je naša velika saveznica — herojska Crvena armija.

Naprijed u borbu, drugovi, do konačne pobjede nad okupatorima, do konačne pobjede nad svim izdajnicima našeg naroda! Naprijed u borbu za slobodu i srećniju budućnost našeg naroda!

Živjelo jedinstvo svih pravih rodoljuba u borbi protiv okupatora i njegovih slugu!

Živjela naša junačka Narodnooslobodilačka partizanska i dobrovoljačka vojska Jugoslavije!

Živjeli naši veliki saveznici Sovjetski Savez, Engleska i Amerika!

Živjela herojska Crvena armija!

Živio drug Staljin, organizator pobjede nad fašističkim osvajačima!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske i
dobrovoljačke vojske Jugoslavije

Tito

[6. april 1942 Foča]

A-VII, k. 6, reg. br. 15/I.

ŠTABU DURMITORSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA

6. april 1942. godine u 8 časova
[Foča]

Preciziraćemo, ukoliko to bude moguće, dalji rad na prostoriji vašeg i Komskog odreda. Ovo naređenje važi za oba odreda, kako biste mogli lakše koordinirati rad.⁶⁸¹

1) Jedan udarni bataljon jačine do 180 partizana postavite na prostoriji Štitarice — Mojkovac. Ovaj udarni bataljon treba da bude sastavljen od ljudstva s teritorije: Lipovo — Podbišće — Polja — Bijelo Polje. Dakle, to bi bio uglavnom bataljon »A. Dilas«, pojačan dijelovima iz Bjelopoljskog odreda, i to prvenstveno onima koji se već nalaze na vašem terenu. No, ako ti dijelovi nisu dovoljni, onda uzeti još mali broj iz Bjelopoljskog odreda. Ne bude li Bjelopoljski odred mogao odvojiti, recimo, jednu jaču četu za ovaj bataljon, onda bataljon popunite ljudstvom iz Durmitorskog odreda, prvenstveno sigurnim dijelovima iz Šaranaca.

Zadatak je ovog udarnog bataljona: partizanski, komitski način ratovanja, kao ono za vrijeme austrougarske okupacije⁶⁸², k Lipovu, Kolašinu, preko Femića Krša k Beranama, k Bijelom Polju.

Bataljon treba da ima jednu pobočnicu u katunu Potrk (2 km sjeverozapadno od Šuplje Glave).

Način formiranja jedinica, taktički rad i postupci, starješinski kadar, podnošenje izvještaja, iznijeće se na kraju naređenja.

Ako bi neprijatelj pokušao da nadire u pravcu Šavnika ili k Rovcima, onda ovaj bataljon treba da dejstvom s boka i pozadine ugrozi neprijatelja k Šavniku, odnosno da dejstvuje ka Kolašinu, ako neprijatelj nadire k Rovcima.

Ako se bataljon, usljed jačeg neprijateljskog nadiranja, ne bude mogao zadržati na navedenom prostoru, onda treba da se povuče u G[ornju] Štitaricu, odakle mora po svaku cijenu ugrožavati neprijatelja koji bi nadirao k Poljima i Mojkovcu. Bataljon bi se, zavisno od razvoja događaja, mogao povući i ka Gojakovićima, no pod uslovom da kasnije preko planine ponovo dejstvuje u bok neprijatelja k Mojkovcu.

Bilo bi korisno da se ona četa iz Bjelopoljskog odreda koja će ući u sastav ovog bataljona povuče u Mojkovac ili nazad negdje oko Uloševine. Ta četa bi onda sarađivala s ostalim bataljonskim snagama koje bi napadale s lijeve obale rijeke Tare. Ovakvo dejstvo obavezno primijeniti. Potrebno je prethodno se sporazumjeti.

Ovaj udarni bataljon treba takode da sarađuje i s Bjelopoljskim odredom, što iziskuje da se veza dobro organizuje. Tako će Štab Durmitorskog odreda biti obavještan i o situaciji kod Bijelog Polja, a ona ga mora interesovati.

Napominjemo da je vrlo važno držati raskršće Mojkovac.

Ovaj bataljon do daljeg naređenja potpada pod komandu Durmitorskog odreda.

2) Jedan udarni bataljon jačine tri čete po 50, a jedna 70 partizana, rasporediti ovako: četu od 50 partizana u Vratlu, s tim da isturi jedno izviđačko odjeljenje na Starac ili katun Ružicu. Ova četa ima održavati svakodnevnu vezu s onim bataljonom u predjelu Štitarice — Mojkovac.

Jedna četa od 70 partizana u G[ornjoj] Morači, s tim da glavna snaga bude u [s]el[u] Svrki, a manji dio u Dragovića Polju.

Ostale dvije čete u Krnjoj Jeli.

Zadatak bataljona: komitske akcije niz Lipovo sve do Kolašina preko sela Raška i Mioska do Bistrice. Može i dalje, ali zbog terena čini nam se da bi to bilo otežano. Razumije se — neprekidno izviđanje neprijatelja. U slučaju neprijateljskog napada ovaj bataljon bi stvorio uslove za dejstvo rezervne udarne grupe iz pozadine. U tom cilju bataljon bi vodio uporne borbe i povlačio se negdje do visine Krnje Jele ili bolje još malo dublje, a onda bi stupili u bočno dejstvo i iz pozadine udarni bataljoni glavnine.

Četa iz Svrke mora redovno održavati vezu s Komskim odredom. Upravo Komski odred dužan je da se interesuje za razvoj situacije na sektoru Šavnika.

Prema ovakvom rasporedu bataljona vi trebate napustiti Vratlo. To* bi iznirilo vaše dijelove, jer su uslovi života vrlo teški. Sem toga, nije nam cilj da frontalno dočekamo neprijatelja ako se uputi k Šavniku, nego da ga uvučemo dublje u srez, a onda da ga uništimo. Moramo jedared zavesti zdravi način ratovanja.

3) Od ostalih snaga formirajte najmanje tri laka udarna bataljona, svaki s najmanje 180 odabranih partizana. Ovo bi bili udarni bataljoni rezerve. Njihov raspored ne možemo vam precizirati. Najbolji je predio Timar — Boan — Šavnik. No to nije važno, jer, kako ćete vidjeti pri kraju, jedna jedinica ne smije ostati nikada duže od dva dana na jednom mjestu.

4) Ostatak partizana koji ne bi ušao u sastav udarnih bataljona formirati u čete, određujući [im] starješinski kadar, i upotrebljavati ih prema situaciji (može i za sadejstvo udarnim bataljonima). Gledajte da oduzmete puške od svih nesigurnih i paničarskih elemenata. Bolje je imati 100 pušaka u sigurnim rukama nego 500 u nesigurnim. To naročito važi za ljudstvo toga odreda, koje je još na terenu oko Foče pokazalo sve negativne osobine.⁶⁸³

* Tj. bavljenje na Vratlu. (Primjedbu je uz prepis dao M. Pijade).— Red.

5) Produžite s formiranjem udarnih omladinskih četa. Njima dajte oružje od starijih ljudi i onih koje ćete razoružati. Te čete poslije spajajte u udarne omladinske bataljone. Tim četama i bataljonima određujte valjane i kuražne starješine.

Svim gore navedenim jedinicama rukovodi Štab Durmitorskog odreda. Operacijama na terenu rukovode komandant i politički komesar lično. Oni se moraju nalaziti na terenu. Poslovima koji se imaju vršiti u pozadini rukovodiće ostali drugovi iz Štaba, s tim što oni tada potpisuju »Za Štab odreda«. Moramo jedared znati ko je komandant i politički komesar. Hoćemo da stvorimo kadrove. Nećemo više raditi kao do sada, od slučaja do slučaja. Valjan starješinski kadar usavršavaćemo, a ono što ne odgovara smjenjivaćemo.

*

Komski odred rukovodi snagama koje se nalaze u Rovcima, G[ornjoj] i D[onjoj] Morači, izuzimajući vašu četu u G[ornjoj] Morači (Svrke — Dragovića Polje). Komski odred ostaje pod Glavnim štabom za Crnu Goru. Od njega dobija direktive, ali ne smije odstupati od zadataka koje ćemo mu izložiti dalje. Komski odred mora održavati tijesnu vezu sa Štabom Durmitorskog odreda, i to preko one Durmitorske čete u selu Svrki. Ta je veza neizbježna. Ovo iz razloga da se koordiniraju akcije ova dva odreda. Zadatak je Komskog odreda:

Partizanske-komitske akcije pravcima: D[onja] Morača — Crkvine — Žirci, a u slučaju povoljnih uslova i prilika i k Lipovu i Kolašinu; akcije pravcem: Prekobrađe — Markovića Laz — Mateševo; akcije pravcem: Sreteška Gora pa na odsjek Tuzi — Lijeva Rijeka.

U slučaju da neprijatelj pokuša da nadire [k] Rovcima ili D[onjoj] Morači, onda ovaj odred treba da takva neprijateljska dejstva suzbije.

Komski odred treba da formira sigurne čete od ljudstva s teritorije beranskog, andrijevičkog [i] kolašinskog sreza i baciti ih u pozadinu neprijatelja da komitski dejstvuju. No bolje je takve čete i ne slati ako ne budu izvršavale dodijeljene im zadatke. Ljudstvo iz tih srezova pokazalo se vrlo labavo, pa to imati u vidu. Te čete u pozadini jako bi oslabile neprijatelja.

U pogledu postavljanja jedinica ovako postupiti: od ljudstva s teritorije kolašinskog (isključujući ljudstvo iz Lipova i dalje k Mojkovcu), beranskog i andrijevičkog sreza formirati jedan udarni bataljon, koji podijeliti na lake udarne čete. Uporište toga bataljona biće na prostoriji: Jasenova — Manastir Morača — Ljuta — Ocka Gora — Cerovica. S ove prostorije preduzimati komitske akcije naznačenim pravcima.

U slučaju da bataljon ne bi mogao ostati na ovoj teritoriji, u slučaju kakve jake navale neprijatelja, onda bi se morao povlačiti preko Vlahovića i Kamenika k Piperima, štiteći taj pravac.

Sada se na teritoriji Komskog odreda nalaze Nikšićki bataljon i jedna četa Lovćenaca.⁶⁸⁴ To će ljudstvo samo privremeno ostati na toj prostoriji. Ono će biti prebačeno na drugu stranu. No do toga vremena postupiti ovako: Nikšićki bataljon bez jedne čete biće na prostoriji Zakrilje — Prisojnik, izvršavajući one zadatke koji su gore navedeni.

Jedna Nikšićka četa i ona Lovćenska četa ostaće oko Mrtvog Dubokog sa zadatkom gore izloženim. U slučaju da neprijatelj proдре k Šavniku, onda cio Nikšićki bataljon, računajući i onu četu oko Mrtvog Dubokog, ima preko G[ornje] Morače da se pojavi neprijatelju u pozadini. To mora obavezno izvršiti. Ako se ne bi mogao prebaciti desnom obalom Morače, onda to izvršiti lijevom, premda je put vrlo težak. U ovom slučaju Komski bataljon i četa Lovćenaca ostali bi na gore predviđenoj prostoriji.

U slučaju da Nikšićki bataljon bude primoran na povlačenje, onda ovo izvršiti pravcem Liješnje — Velje Duboko, gdje nastojati da se zadrže i nastave partizanske-komitske akcije u pozadini neprijatelja. Ne ostane li u Veljem Dubokom, onda se povlači preko Lukavice ka Gvozdu, a odavde prema Šavniku. Otuda je neminovna veza s Durmitorskim odredom. Za ovu vezu je lično odgovoran Komski odred. Ovo iz razloga što sada težište operacija prelazi na Durmitorski odred.

Pri ovakvom radu Nikšićkog odreda* Komski bataljon i Lovćenska četa zadržavaju stare zadatke: zaštita pravca preko Vlahovića ka Kameniku i Piperima. To bi išlo preko Trmanja. Dakle, Komski odred mora da istupi s jednom svojom formacijom, jednim udarnim bataljonom, jer sve snage koje tamo upućujemo ostaće samo privremeno, a njegov udarni bataljon poslužiće kao jezgro za razvoj jedinica.

Komski odred rukovodi: svojim bataljonom, Nikšićkim bataljonom i onom samostalnom četom Lovćenaca. Drug Peko [Dapčević] je samo delegat Glavnog štaba za Crnu Goru.⁶⁸⁵ Njegova je dužnost da potpomaže drugovima da se učvrste jedinice, da se prečiste jedinice, da izvidi vojno-političku situaciju na tome sektoru, da učini sve da se ostvari brza i sigurna veza s Durmitorskim odredom, da uputi jedinice i starješine u pravilno shvatanje zadatka i pravilnu primjenu taktike i da organizuje polazak četa u komitski način ratovanja i da ih prebaci u banditsku pozadinu, da izvidi mogućnost bavljenja jedinica na tom terenu. Razumije se da se njegove odluke u ovome pogledu moraju izvršavati.

Operacije krupnih razmjera sada se neće izvoditi na odsjeku Kolašina. Kada bude vrijeme za to, donijeće odluku za to Vrhovni štab, odnosno Glavni štab za Crnu Goru. Do toga vremena vodićemo partizansko-komitske akcije, koje će neprijatelja oslabiti. Za takve akcije centralizacija komandovanja bila bi štetna. Ona se ne može ni ostvariti lako na onako teškom terenu, dok je još snijeg po planinama.

* Greška, treba: Nikšićkog bataljona. — *Red.*

*

Štabovi odreda određuju štabove bataljona. Štabovi bataljona određuju komande četa. Ovo mora biti stalni starješinski kadar do konačnog oslobođenja. Nema više povremenog kadra. Ko ne bude vrijedio smijenimo ga i postupiti kako to prilike zahtijevaju. Starješine moraju nositi predviđene znakove.⁶⁸⁶ Štabovi odreda preko svojih saopštenja objaviće sve rukovodeće ličnosti iz štabova bataljona i iz komandi četa. Isto tako preko saopštenja javljati smjenjivanje starješina. Dobro je da se ukratko kaže zbog čega je dotični smijenjen. Glavni štab i štabovi odreda isticaće preko svojih biltena valjan starješinski kadar i junake, heroje. Mora se posvetiti velika pažnja popularisanju starješina. Ovo što se do sada dešavalo s našim starješinskim kadrom neka nam posluži kao negativan primjer.⁶⁸⁷ Isticati sve podvige pojedinih četa i bataljona. To je potrebno. Odredi moraju voditi računa o tome.

Bataljoni moraju biti laki, najviše do 220 partizana podijeljenih u čete od po 40—50 partizana. Bataljonima davati imena. Ne smiju više nositi naziv »kombinovani«,⁶⁸⁸ To je nezgodno (»Bajo Pivlj[anin«], Voj[voda] M[omčilo«], ili I, II, III Durmitorski). Onako kako se u početku formiraju više ne može biti mijenjan sastav ljudstva, miješanje, premještanje itd. Ovak o ćemo učiniti da se ljudstvo navikne jedno na drugo. Disciplina i drugarstvo bolje se razvijaju.

Zbog pojave četničkih bandi moramo izmijeniti način ratovanja. Moramo pribjeći komitskom načinu. To će u tim prilikama dati najbolje rezultate. Znači, treba slati u neprijateljsku pozadinu lake čete oko 40 partizana i laka odjeljenja. Tako lake jedinice privlačiće se neprijatelju bolje, moći će ostati nezapažene u neprijateljskoj pozadini. Zadatak je takvih odjeljenja ubijanje bandita, paljenje njihovih kuća, zapljenjivanje stoke i ostalih životnih namirnica banditskim porodicama; ne dozvoljavati da se obrađuju imanja bandita koji su pobjegli k Talijanima; sprečavati trgovinu i kretanje četničkim porodicama, *tjeranje tih porodica k Talijanima*, širenje propagandnog materijala, razoružavanje i kupljenje oružja u pozadini četnika, prepadi na putevima i pogodnim mjestima, kidanje veza — jedino ćemo tako doskočiti ovim bandama u Crnoj Gori.⁶⁸⁹ Masovni napadi do sada nisu dali rezultate, a ove sitnije akcije iznuriće neprijatelja i donijeće nam velike rezultate. Tek kada se neprijatelj tako oslabi preduzećemo masovnije napade.

U našim masovnim akcijama nismo uspjeli zato što naše starješine ne umiju da se bore, ne umiju da čitaju zemljište.⁶⁹⁰ Svi napadi do sada izvođeni su tipično frontalno, dočekivanjem neprijatelja puščanom vatrom s preko 1500 metara. Frontalni napadi donose nam velike žrtve, a nikada u njima ne možemo da uništimo neprijatelja. Od sada svaki starješina mora neprijatelja napadati s boka i iz pozadine. Frontalni napadi ne smiju se više voditi. Njih vode samo sitniji dijelovi, koji treba da zavaraju neprijatelja dok se ne pojave oni iz pozadine. Star-

ješine će podnositi izvještaje o tome kakav su način napada primjenjivale. Sem toga, do sada su se naše jedinice držale defanzivno. To je osnovna greška. Neprijatelj ima jače naoružanje, pa mi ne možemo izdržati na položajima takvu vatru.

Jedinice, bataljoni, čete, ne smiju ostati na jednom mjestu više od dva dana. Moraju se vršiti pokreti na sve strane. Tako se zavarava trag neprijatelju; on ne može nikad znati našu jačinu, iznenađujemo ga. Ovo nam donosi vojnički prestiž u masama, jer one vide da smo mi uvijek vojnički spremni. Kod takve vojničke kontrole neće se dogoditi da pojedini banditi mirno organizuju bande. Najzad, u svim selima treba likvidirati sve ono što je neprijateljski raspoloženo prema nama.

Pokrete vršiti noću, jer se time postiže iznenađenje. Isto tako treba i napade izvoditi noću ili pred zoru.

Po dolasku na određenu prostoriju dobro se orijentisati na terenu. Razmisliti o postupku u slučaju da se neprijatelj pojavi. Službu izviđanja i obezbjeđenja razviti do maksimuma. Zbog te slabe službe mi smo imali više gubitaka nego u svim borbama.

Kod pokreta uvijek birati nadvišavajuće kose. To daje sigurnost ljudstvu. Isto tako i napade izvoditi s viših tačaka, pa se spuštati ka nižima.

Preko štabova Durmitorskog i Kormskog odreda bataljoni će nam podnositi za svakih proteklih 10 dana sljedeće izvještaje:

1) Pokrete ma i najsitnijih dijelova s naznačenjem koliko se vremena bavio taj dio na jednom mjestu.

2) Sve akcije u pozadini neprijatelja, kao i one koje su organizovane i upućeni dijelovi na izvršenje, ali se još ne zna njihov rezultat.

3) Akcije na frontu neprijatelja. Front obuhvata i dubinu do 2—3 km odakle nastaje pozadina.

4) Pri izvođenju akcija, kojoj se vrsti napada pribjeglo: obuhvat iz pozadine ili frontalni napad. Da li je napad bio noćni ili dnevni.

5) Rezultate akcija (gubici obiju strana, plijen, odjek akcije).

Prikupljanjem ovakvih izvještaja steći će se predstava o vojničkoj spremnosti i sposobnosti starješina. Tako ćemo vidjeti i aktivnost pojedinih jedinica. Mora se učiniti sve da se naše starješine naviknu na ofanzivan način ratovanja, na primjenu napada iz pozadine, kao i na razvijanje rada u dubokoj neprijateljskoj pozadini. Tek u takvim akcijama možemo imati velike koristi. Kroz ovakve akcije otkriće se sposobne i valjane starješine. Nije dovoljno da starješina bude lično kuražan, [on] mora znati da vodi jedinicu, jer se bez toga neće moći postići rezultati. Dakle, birati odabrane i vidovite starješine, starješine koje će se dobro snalaziti na zemljištu i koje znaju ocjenjivati i čitati zemljište.

Smjenjivanju jedinica iz akcija morate posvetiti pažnju. Tu se mora ocijeniti dokle pojedine jedinice mogu izdržati, da od velikog umora ljudstvo ne postane tromo, neborbeno (po Pivljanima i Uskocima ne cijeni umor). O čuvanju ljudstva moraju i starješine voditi računa. Ako se za jedan dan prođe veliki marš, onda je red da se sljedećih dana prođu kraći i tome slično.

Ishrana s terena. Treba upadati u neprijateljsku pozadinu i izvlačiti sredstva za ishranu. Pojedina manja odjeljenja snabdijevati rezervnom hranom za po nekoliko dana.

Pri upućivanju odjeljenja tačno odrediti zadatak, ali im u duhu toga zadatka ostaviti odriješene ruke za rad.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske i
dobrovoljačke vojske Jugoslavije

Tito

P. S. Ovo shvatite kao direktivu koja je detaljizirana. Mi ne možemo s ovolike daljine odrediti zadatak svakog vašeg dijela. To bi bilo pogrešno s naše strane. U duhu ove direktive radite. A ako je potrebno nešto izmijeniti, vi to uradite. Ako je potrebno nešto pojačati na nekoj strani, vi to učinite.*

A-VII, k. 2-A, reg. br. 11/3.

* Tekst u »post skriptumu« je Tito (kako stoji u njegovoj napomeni u pismu upućenom Đilasu 16. aprila 1942) dopisao rukom.

[MOŠI PIJADE, DELEGATU VRHOVNOG ŠTABA]

Dragi Šiki,

Primio sam Tvoje pismo od 3. aprila 1942. god.⁶⁹¹

Dobro je što ste tamo oštro zahvatili petu kolonu. Samo [se] pri tome mora dobro paziti da se dobro razlikuju pravi petokolonaši od zavedenih seljaka.⁶⁹² Iz Đidinog [Milovana Đilasa] pisma koje mi je donio Milutin [Ivan Milutinović] vidi se da je tamo kod njih priličan darmar.⁶⁹³ Situacija je zaista teška, mnogo gora od one koju smo mi našli u Bosni. Trebaće napeti sve snage da se to popravi. Mobilizacija Partije i reorganizacija rukovodećih foruma jedan je od najvažnijih zadataka koji treba izvršiti da bi se zaista mogla popraviti situacija u Crn[oj] Gori.⁶⁹⁴

Glede* Pekinog [Peka Dapčevića] pisma⁶⁹⁵, mi šaljemo tačne upute o razgraničenju komandovanja itd.⁶⁹⁶

S Englezima nešto nije u redu. Oni se svađaju međusobno, ali još nismo uspjeli proključiti o čemu se radi. Svađa je došla tako daleko da onaj naš poručnik dolazi posebno na ručak i uopće više ne idu zajedno.⁶⁹⁷ Englez nam priča da oni nemaju baš povjerenja u jugoslovensku vladu, a ja guram da se ta vlada skine, jer je to u interesu saveznika u današnjoj borbi. Javio sam i Djedi [Kominterni] da smatram potrebnim stvoriti jednu novu, narodnu vladu, čiji će članovi biti većim dijelom u zemlji i koja će izdati jedan proglas u kome bi pozvala narod na energičnu oružanu borbu protiv okupatora. To sam kazao i Englezima. Djeda mi još ništa nije na to odgovorio. U jednom drugom teleg[ramu] ja sam Djedi javio da ćemo biti prisiljeni otvoreno napasti vladu u Londonu ako ona produži da podržava Dražu Mihailovića i da se neprijateljski odnosi prema nama.⁶⁹⁸ Tražio sam i njegovo mišljenje, ali mi ništa nije odgovorio. Ja sam u Dnevnoj zapovijesti** već malo doirnuo vladu, kao što ćeš vidjeti.

Pošto je stigao Lola, i još jedan drug iz Zagreba, to će ti i on nešto napisati.⁶⁹⁹

Jučer sam opet dobio dug teleg[ram] od moga sina u kome kaže da je on odmah smatrao svojom dužnošću da se javi kao dobrovoljac u Crvenu armiju čim je Hitler napao na SSSR. Bio je na frontu četiri

* Što se tiče. — *Red.*

** Vid. str. 191. — *Red.*

mjeseca i otkinulo mu desnu ruku do lakta. Sada je, kaže, zdrav i nastaviće da dalje uči da bi mogao biti ubuduće koristan, kako on kaže.⁷⁰⁰

Za kafu sam kazao Zini [Grozđani Belić], a prije sam zaista zaboravio.

Pozdravlja te mnogo tvoj

[Oko 7. aprila 1942, Foča]

Tito

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/211.

GLAVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA HRVATSKU

7. april 1942 [Foča].

Primili smo vaš dopis iz mjeseca marta.⁷⁰¹

Čestitamo na velikim uspjesima koje ste postigli kako u borbama tako i u organizovanju partizanskih jedinica.⁷⁰² Kroz borbe i intenzivnim političkim radom u masama mogu se u Hrvatskoj postići veliki rezultati.

U pogledu daljega rada postupićete ovako:

1) Kao osnova za organizaciju jedinica, odreda i taktički rad neka vam posluži direktiva koju smo vam poslali u januaru.* Nastojte da formirate rukovodstva naznačenih operativnih zona.

2) Stvorite što više pokretnih udarnih bataljona od najsigurnijeg ljudstva, koje je spremno da izvršava sve dodijeljene zadatke. Ove bataljone upotrebljavati za izvršenje važnih zadataka. Odbrana sela i slično povjerava se mještanskim, seoskim jedinicama.

Ove pokretne udarne bataljone vojno-politički dobro učvrstiti. Uopšte, sve jedinice treba očistiti od nesigurnih i labavih elemenata. Bolje je imati manje boraca, ali disciplinovanih, nego masu koja je labava.

3) Posvetite veliku pažnju formiranju omladinskih četa, koje nakon održanog vojno-političkog kursa formirajte u bataljone ili pojedine od njih priključite već formiranim udarnim bataljonima.

4) Zauzimanje pojedinih varoši iziskuje žrtve. Sem toga, poslije zauzimanja tih varoši oko njih se stvore čvrsti frontovi, što našoj borbi ne konvenira. Ponovnim probijanjem neprijatelja u te varoši nastaje nelagodno osjećanje boraca. Zato je dejstvo između varoši po komunikacijama mnogo korisnije, dobija se plijen, razvija se borbenost kod jedinica uspješnim dejstvom po komunikacijama i presijecanjem saobraćaja između varoši, ove same padaju. Razumije se po sebi da treba neku varoš koja može da posluži kao pivo** za dalje vođenje borbe i odsudno napasti.

Dakle, glavno dejstvo usredsredite na komunikacije, i to na one koje su od velike vojničke važnosti za neprijatelja. Te komunikacije vi ćete bolje odrediti, a znate i prilike neprijateljske na njima.

5) Vidjeli smo da između vaših odreda postoje koridori koji vas razdvajaju. Ovo je vrlo nezgodno s vojničke tačke gledišta. Otežavaju

* Odnosi se na pismo od 9. januara 1942. Vid. u 8. tomu. — *Red.*

** U značenju: oslonac, pogodna prostorija. — *Red.*

se: veza, pokret jedinica, sklanjanje njihovo s ugroženih mjesta. Zato nastojte da odrede povežete oslobađanjem tih koridora. Po tim koridorima vjerovatno se nalaze žandarmerijske stanice, čijim ćete zauzećem dobiti u oružju i municiji.

Dakle, u terenskom smislu povežite sve tri grupe.⁷⁰³

6) Neprijatelj često vrši ofanzive protiv vaših odreda. Prema tome, kad je jedan odred napadnut, ostala dva obavezno moraju preći u ofanzivu protiv neprijatelja i tako olakšati stanje napadnutog odreda. Odredi koji nisu napadnuti mogu u pomoć poslati i izvjesne dijelove napadnutom. No, najbolja je pomoć napad na neprijatelja na svim frontovima. Tako se unese zabuna u njegove redove.

7) Naši drugovi u Dalmaciji labavo su postavili stvari. Zato bi im trebalo ukazati pomoć kako u vojničkom tako i političkom pogledu. Prema tome, uputite i privremeno neku vojničku pomoć, npr. odašiljanjem jednog vojnički pouzdanog udarnog bataljona za likvidaciju četničkih bandi koje se tamo nalaze.⁷⁰⁴

8) Četnike likvidirati na cijelom području vašega štaba. Tek kada likvidirate te bande moći ćete uspješnije povesti borbu protiv okupatora. Pred masama otkrivajte izdajničku četničku ulogu.

9) Mi smo naredili Operativnom štabu za [Bosansku] krajinu da uhvati vezu s vama sljedećim pravcima: Jasenovac — Psunj planina i Bos[anski] Novi — Vojnić i u pravcu Korenice. Rekli smo im da bi upućivanje ovim pravcima i izvjesnih pokretnih dijelova imalo značaja.* Zato neprekidno održavajte vezu s drugovima u Krajini.

Po dogovoru s drugovima iz Krajine, Dalmatincima je prepuštena zona: Livno — Glamoč — [Bosansko] Grahovo. Nastojte da se na tom prostoru razviju jače borbe.⁷⁰⁵

Predio oko Ljubuškog Dalmatinci su prepustili Hercegovcima. To se isto može primiti. Tako će biti olakšana veza između vas i Hercegovaca. Svakako treba narediti Dalmatincima da uspostave čvršće veze s Hercegovcima, a isto tako i s Bosanskom krajinom. Sada će im ta veza s Krajinom biti olakšana jer se svojim dijelovima nalaze preko planina.⁷⁰⁶

10) Mi smo preduzeli mjere za čišćenje Gornje Neretve od ustaških gnijezda i tako bismo izbili kod Konjica.⁷⁰⁷ Odavde preko Prozora treba osloboditi jedan koridor i doći u predio Mrkonjić-Grada, u direktnu vezu s Bosanskom krajinom. Preko Krajine došli bismo u vezu s vama. Dakle, ovaj naznačeni pravac dobija prvenstvenu važnost za manevrovanje snagama — prebacivanje iz jednog predjela u drugi. Tako bi se povezale oslobođene teritorije Sandžaka, istočne Bosne, Crne Gore, Hercegovine, Krajine i Hrvatske.

Dakle, na ovome pravcu treba pojačati dejstva svih jedinica.

* Odnosi se na naređenje od 31. marta 1942. Vid. str. 172. — *Red.*

11) Nastojte da u partizanske jedinice uvlačite što više Hrvata. Pazite na odnos Srba i Hrvata. Trebate činiti sve da se taj odnos pravilno razvija. Sve dok u vašim redovima ne prerastu Hrvati ne možete računati na potpuni upliv na hrvatske mase. Partizanske jedinice treba da zavoli hrvatski narod, a to će biti kada u njima preovladaju Hrvati. Prema tome, mnogo pazite na raspoloženje stanovništva u pozadini. Prikažite se stanovništvu s partizanskom disciplinom, redom i samoprijegom.

12) Radite politički u masama i jedinicama. Što više širite politički i propagandni materijal. To treba da dođe do masa. Materijal koji izdajete redovno ćete nam dostavljati.

13) Vezu s nama održavati svakih 15 dana. Tom prilikom morate nam podnositi detaljan izvještaj o razvoju vojno-političke situacije kod vas. Pored toga i sve akcije koje ste imali za proteklih 15 dana. Ovo je potrebno radi objavljivanja.

14) Razvijte jaku propagandu u hrvatskoj vojsci* i produbite veze s njom. S prelaskom na našu stranu ubrzao bi se politički rad u masama. Širite letke za hrvatsku vojsku. Jedan takav šaljem vam da ga umnožite i rasturite.⁷⁰⁸

15) Nastojte da onu englesku misiju koja se nalazi u Dalmaciji dobavite kod sebe. Ona tu u Dalmaciji hvata vezu sa četnicima i nekim velikosrpskim elementima. Čudi nas da su drugovi iz Dalmacije to dozvolili.⁷⁰⁹

16) Vrlo je važno da uspostavite čvrstu vezu sa Slovencima. Ovu vezu tražite na pravcu Metlika — Novo Mesto. Tako biste dobili neposredan naslon, što bi borbi dalo jači zamah i više sigurnosti.

17) Požeška grupa treba da uhvati vezu s Fruškgorcima. Tako biste ostvarili jedan dugački lanac: Fruška gora — Požeške pl[anine] — Moslavina — Varaždin. Jačanjem i razvijanjem jedinica na ovome lancu mnogo bismo vojnički i politički dobili.⁷¹⁰

18) Najzad, morate imati pregled svih događaja u cijeloj Hrvatskoj i davati im pravišan tok. Od Like, Korduna, Banije i Gorskog kotara treba se širiti na sve strane.

S drugarskim pozdravom

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant
Narodnooslobodilačke partizanske i
dobrovoljačke vojske Jugoslavije

Tito

* Odnosi se na domobransku vojsku. — Red.

ZA DJEDU

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Nismo razumjeli može li se ili ne javno iskoristiti tekst depeše koju je Mihailović uputio Jovanoviću.⁷¹¹

Nama je veoma potrebno da raskrinkamo toga generala, koji igra tako gnusnu ulogu.

Više od 3000 članova Partije i više od 10 000 članova Saveza Komunističke omladine dalo je do sada svoj život u narodnooslobodilačkoj . . . *

[7. april 1942, Foča]

A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/63.

Prevod s ruskog

* Nedostaje nastavak teksta. — *Red.*

DRUGOVIMA IZ HRVATSKOG ČAČE

[CENTRALNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE PARTIJE
HRVATSKE]

Primili smo malo pisamce od druga Bakarića po kuriru koji je putovao mjesec dana.⁷¹² Mi kurira nismo odmah otpremili natrag, jer smo spremali materijal koji je potreban da se dostavi vama: »Proleter«, proglas itd.⁷¹³ »Proleter« i sve ostale materijale morate umnožiti i raširiti po čitavoj vašoj teritoriji. Iz »Proletera« ćete vidjeti liniju naše Partije u odnosu prema svima onima koji sarađuju s okupatorom, kao i prema onima koji špekulantski čekaju po strani, što takođe ide u prilog okupatoru. U vezi s tim, mi ćemo se ovdje osvrnuti na neka pitanja o kojima i vi morate voditi računa. Mi danas vidimo da se u Jugoslaviji sve reakcionarne snage koncentrišu pod skutom okupatora i zajedno s njim vode borbu protiv nas. Uopšte uzevši situacija kod nas je vrlo zamršena. S jedne strane, ta koncentracija, a s druge strane, ogromne suprotnosti koje postoje između tih raznih grupa nalažu nam da budemo u svojim procjenama vrlo oprezni, da ne pravimo pre nagljene zaključke po takvim pitanjima. Jedno nam je jasno, i to je stalno aktuelno, a to je: 1) Borba, nemilosrdna borba protiv okupatora to je za nas nepromjenljivo. 2) Isto tako, nemilosrdna borba protiv slugu okupatora, protiv izdajnika našega naroda. To su svi oni koji se otvoreno bore s oružjem u ruci protiv nas, koji paktiraju s okupatorom na račun narodnooslobodilačke borbe. Ali tu ima raznih grupa, kao što je vođstvo HSS-a, kao što su razne tzv. pristalice Londona itd., protiv kojih se takođe mora voditi borba putem njihovog raskrinkavanja pred masama, putem diferencijacije u njihovim redovima i putem postavljanja konkretnih zahtjeva pred te grupe da se definitivno opredijele hoće li s narodom protiv okupatora ili s okupatorom, jer sredine ovdje nema, pošto svako pozivanje na pasivnost, na čekanje boljih vremena itd. znači isto tako pomaganje okupatoru. Treba se strogo čuvati da se tu ne uopštava, da se HSS kao cjelina ne trpa u isti koš s pojedinim vođama koji odlučno odbijaju svaku saradnju s nama, odnosno s narodom u današnjoj borbi. Treba privlačiti elemente koji se još kolebaju iz HSS-a na našu stranu i pridobijati ih za narodnooslobodilačku borbu.

Radi vašega ravnjanja, ali ne za širu publikaciju, mi smo dužni da vas obavijestimo o vrlo interesantnim stvarima koje smo nepobitno utvrdili. Naime, mi znamo pozitivno da Engleska u Jugoslaviji preko svojih agenata ne podržava nas, nego, naprotiv, raspiruje sukobe između nas i nekih grupa kao što su vojni četnici itd. Ona podržava razne čet-

ničke bande isto tako kao i Nijemci, s tim da nas napadaju. Engleskoj politici je stalo, i mi za to imamo dokaza, da u Jugoslaviji što više zamuti, da kompromituje narodnooslobodilačku borbu i da u momentu kada za to bude zgodna situacija, tj. kada se Italija presaldumi u njeno naručje i ostavi Hitlera, iskrca svoje trupe u Dalmaciju i druga mjesta, da se pojavi ovdje kao spasilac i da izvede zemlju iz haosa. U tu svrhu već je došlo u Jugoslaviju oko 10 njenih tzv. »vojnih misija«, koje sada po raznim mjestima Jugoslavije vrše svoju prljavu rabotu. Jedna od takvih misija stigla je u naš štab, jedna se iskrcala u Dalmaciju, a druge se nalaze na drugim teritorijama, tako da mi za njih ne znamo⁷¹⁴, ali po onome što se dogodilo na nekim mjestima, kao u Kolašinu itd., gdje su se odjednom stvorile jake četničke bande, dobro naoružane i uglavnom vođene od londonskih pristalica, jasno se vidi da je to njihovo djelo zajedno s talijanskim okupatorom, koji ovo isto pomaže iz svojih interesa. Te četničke bande napale su naše crnogorske partizane kod Kolašina, zauzele Kolašin i prolile mnogo krvi naših najboljih boraca. Vi sami znate da u Crnoj Gori nije bilo druge vojske osim partizana. Ali odjednom po čitavoj Crnoj Gori počele su se pojavljivati četničke bande, koje su vodili petokolonaši i pristalice Londona. Dakle, ovdje je jasno, bez obzira na to što talijanski okupator vrlo vješto radi, da nije moguće da su svi oni koji su pristalice Londona i koji su do juče išli s nama, preko noći ustali protiv nas po nalogu talijanskog okupatora, već je sigurno da su dobili mig iz Londona.⁷¹⁵

U vezi sa svim tim, vi u Hrvatskoj morate biti vrlo oprezni. Ako se pojave takve misije, pazite da vam ne napakoste. Na neki način gledajte da ih izolirate od masa i da ih držite pod kontrolom. Svaka takva misija ima sa sobom i radio-stanicu. One neposredno stoje [u vezi] sa svojom glavnom organizacijom — Intelidžens servisom. Svaki pokušaj četničkog napada na vašoj teritoriji morate odmah u klici ugušiti. U vojnim uputama imate tačno kazano šta trebate preduzeti s vojničke strane za učvršćenje naše vojne moći.⁷¹⁶ Ove engleske misije u Hrvatskoj vjerovatno će se povezati s HSS-ovcima, SDS-ovcima i jugoslovenskim nacionalistima, pomoću kojih će nastojati da razbiju našu narodnooslobodilačku borbu i naš uticaj. Naglašavamo da sve ovo nije za objavljivanje, ali izvjesne stvari moraju znati naši rukovodeći partijski i vojni kadrovi.

Mi moramo i dalje isticati savez između Sovjetskog Saveza, Engleske i Amerike, moramo isticati i ove posljednje dvije kao naše saveznice, ali moramo unutar zemlje njihove trabante i agente tući kao slugu okupatora i narodne neprijatelje, koji onemogućavaju narodnooslobodilačku borbu.

Što se tiče jugoslovenske vlade u Londonu, ona vodi čistu velikosrpsku hegemonističku politiku. Ona to ne ispoljava preko londonskoga radija, ali njeni predstavnici u zemlji, kao Draža Mihailović i drugi, rade potpuno u tom duhu i bez ustezanja potpuno otvoreno govore o

uspostavljanju hegemonije Srba poslije oslobođenja, o potpunoj potčinjenosti Hrvata i drugih naroda Jugoslavije po oslobođenju.⁷¹⁷ Treba da vam bude jasno i da to objasnite masama hrvatskog naroda, da je organiziranje četničkih bandi i raznih vojnih organizacija pod rukovodstvom raznih oficira, kako u Srbiji tako i u drugim predjelima zemlje pa i u Hrvatskoj, ne samo upereno protiv partizana nego i [da ima za cilj] stvaranje terena za borbu protiv samih Hrvata, koji bi poslije sloma Pavelića i Nijemaca htjeli da se bore za svoju pravu slobodu. Razumije se da se sva težina tih bandi za sada usmjeruje protiv naše Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske, jer velikosrpski hegemonisti vrlo dobro znaju da smo mi glavna smetnja za ostvarivanje njihovih ciljeva, da smo mi za bratstvo i ravnopravnost svih naroda Jugoslavije. Eto zato nas oni napadaju, pri čemu se služe i pomoću okupatora, koji slijedi svoje okupatorske ciljeve. S obzirom na sve veće i veće nezadovoljstvo u hrvatskoj vojsci protiv Pavelića, s obzirom na sve veću opasnost od tih četničkih bandi, koje su isto tako jedinstvene, od Nedića do Draže Mihailovića, u mržnji i borbi protiv širokih narodnih masa Hrvatske, protiv Hrvata, kao što su jedinstvene i u borbi protiv nas, Hrvatska bi mogla i mora ove godine odigrati veliku ulogu u našoj narodnooslobodilačkoj borbi. Treba objasniti hrvatskim masama, hrvatskim vojnicima, da oni moraju već sada odlučno stupiti u borbu protiv tih velikosrpskih pokušaja, ali ne na strani Pavelića, izdajnika hrvatskoga naroda, na strani okupatora, već na strani Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske, na strani srpskih partizana, na strani srpskoga naroda, koji stenje pod okupatorskom čizmom, koji stenje pod banditskim četničkim igom i vodi krvavu i tešku borbu protiv svih njih. Eto, to treba objasniti hrvatskom narodu i hrvatskim vojnicima. Treba neumorno raditi među njima da prelaze na našu stranu, da se predaju nama. Podvlačimo da je pred vama veliki zadatak: pridobiti te mase za današnju narodnooslobodilačku borbu, jer samo putem današnje borbe, kako protiv okupatora tako i protiv srpskih i hrvatskih ustaša, hrvatski narod može izvojsiti svoju slobodu i nezavisnost.

Povežite se sa svim poštenim HSS-ovcima i SDS-ovcima, stvarajte zajedno s njima narodnooslobodilačke odbore i predložite nam od tih ljudi nekolicinu koji bi u ime hrvatskog naroda mogli ući u jedan centralni Narodnooslobodilački odbor Jugoslavije.⁷¹⁸ Promislite dobro o tome i hitno nam to saopštite.

Pred vas se postavlja najvažnija zadaća ovoga momenta: stvarati neumorno Narodnooslobodilački front za borbu protiv okupatora, uvlačiti u njega sve rodoljubive elemente, okupljati u njemu najšire narodne mase, jer samo takav snažan Narodnooslobodilački front jeste

garantija za uspješnu borbu s okupatorom i s Pavelićevim bandama, jeste garantija protiv svih pokušaja intriga sa strane koji s raznim ciljevima unose razdor i izazivaju građanski rat u našoj zemlji.

8. april 1942 [Foča].

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Za CK KPJ

Tito

A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/215.

CENTRALNOM KOMITETU KP HRVATSKE

8. april 1942 [Foča].

Dragi drugovi,

Uporedo s političkim direktivnim pismom koje istovremeno dobijate od druga Tita*, smatramo za potrebno da vam skrenemo pažnju na neke od osnovnih org[anizacionih] problema vašeg rada, o kome smo dobili detaljnu sliku iz vaših posljednjih materijala i izvještaja druga Fišera [Ive Lole Ribara] po njegovom povratku iz Zagreba.⁷¹⁹

1. Stanje naših part[ijskih] organizacija u Hrvatskoj danas ne može se smatrati kao zadovoljavajuće. Čitav niz naših organizacija oslabljen je, a veliki broj aktivista i rukovodećih kadrova izgubljen je i pao u ruke neprijatelju.⁷²⁰ Osnovni uzrok ovakvome stanju — pored velikih teškoća stvorenih fašističkim terorom — treba tražiti u nedovoljnoj sposobnosti naših rukovodstava i drugova da se na vrijeme prilagode novim, težim uslovima rada. Potpuno je nedopustivo i kobno nastavljati sa starim metodama konspiracije, sastajanja, rada tehnike, prenosa materijala, javki itd. u današnjim hrvatskim prilikama. O ovoj osnovnoj činjenici nije vođeno računa koliko je bilo potrebno, te je tako čitav niz naših organizacija i drugova nastradao. *Danas je nužno izvršiti konačnu i u tom pogledu odlučnu prekretnicu.* Zato je potrebno: a) podići konspiraciju na nov i viši stepen i strogo paziti na njeno poštovanje od svih drugova i partorganizacija; b) umjesto jedinstvene tehnike stvarati niz strogo odvojenih tehničkih punktova, a ove povjeravati samo provjerenim drugovima. Apsolutno je nedopustivo ponavljanje slučaja na koji je ukazala zadnja zagrebačka provala, naime da je tehnika bila uglavnom u rukama labavih i demoralisanih elemenata, koji su na sebi držali čitav niz najrazličitijih veza⁷²¹; c) tehničke punktove, a naročito štamparije itd. obezbijediti tako da ih neprijatelj zaista ne može pronaći; d) ukinuti sistem čitavog niza bezličnih javki, preko koga je policija u nekoliko navrata prodrila u naše organizacije, i zavesti princip: za jednu vezu samo jedna javka, i po mogućnosti lična veza; e) kod prenosa materijala itd. napustiti stare metode, koje nas danas mogu skupo koštati, i organizovati to na nov način; f) apsolutno ukinuti bezbrojne sastanke na javnim mjestima ukoliko se radi o iole kompromitovanim drugovima.

* Odnosi se na pismo od 8. aprila 1942. Vid. str. 207. — Red.

Dužnost je partijskih rukovodstava da budno paze na poštovanje konspiracije i prilagođavanje metoda rada novim teškim uslovima u svim organizacijama i kod svih drugova. Ni u kom se slučaju ne smije dozvoliti odstupanje od istih, koje treba, naročito u ponovljenim slučajevima, kažnjavati kao zločin prema Partiji i narodnoj borbi.

2. Potrebno je radikalno izmijeniti našu politiku čuvanja i uzdizanja novih kadrova, naročito s obzirom na teške gubitke u kadrovima koje je naša Partija imala u Hrvatskoj. Ne smije se dopustiti da naši aktivisti ostanu na ugroženim mjestima i onda kada im gotovo sigurno prijeti velika opasnost. Bolje je da privremeno u jednom mjestu ili na jednom sektoru trpi rad nego da izgubimo jednog dragocjenog aktivistu. Primjena ovakvog gledišta zahtijeva: a) obezbjeđenje naših aktivista, naročito rukovodilaca koji rade na terenu neprijatelja, svim onim što im je potrebno: stanovima osiguranim maksimalno od iznenađenja itd. S malo napora i upornosti ovo se može postići ako se o tome stalno vodi računa i iskoriste sve mogućnosti koje se svakodnevno ukazuju; b) povlačenje iz gradova svih onih drugova koji tamo više ne mogu opstati i njihovo prebacivanje bilo u druga mjesta ili na teren u zaštitu partizanskih odreda; c) češću izmjenu rukovodećih aktivista u pojedinim mjestima kada njihov opstanak bude ugrožen; d) smjelije uzdizanje novih kadrova iz redova partizana i omladine i njihovu upotrebu u partizanskom radu, ne samo u odredu ili njihovom kraju već i izvan njega.

3. Organizaciona decentralizacija izvršena premještanjem sjedišta Biroa CK KPH⁷²², stvaranjem povjereništava u Sl[avoniji] i povjerenika u Z[agrebu] pravilna je.⁷²³ Potrebno je obezbijediti dobre i stalne veze između ovih centara kako bi se Centralnom komitetu omogućilo pravilno političko i organizaciono rukovođenje radom na čitavoj hrvatskoj teritoriji. Nebrižljiv odnos pojedinih drugova i organizacija prema pitanjima veza treba najoštrije osuditi i u budućnosti onemogućiti: praksa naše jednogodišnje borbe jasno je pokazala da je, i uz sve teškoće, moguće održavati gotovo stalne veze i kroz zone borbe i s najudaljenijim mjestima samo ako se tome pitanju posveti dužna pažnja.

Biro CK KPH treba popuniti kooptacijom novih drugova koji su se istakli u dosadašnjoj borbi i koji pružaju jemstvo odanosti i sposobnosti za takve funkcije. Ovim se obavezuje drug Vlado [Popović] i ostali članovi današnjeg Biroa da nam što prije upute predloge u tom smislu na potvrdu.

Povjereniku u Z[agrebu] drugu Martinu [Grgi Jankezu] potrebno je ukazivati stalnu pomoć. Bilo bi neophodno poslati mu dvojicu-trojicu drugova, nepoznatih u Z[agrebu], kao stalnu pomoć, a pored toga, s vremena na vrijeme obezbjeđivati obilaženje Z[agreba] od strane nekog od odgovornih drugova. Dužnost povjerenika u Z[agrebu] jeste u prvom redu da bude posrednik između vašeg Biroa i organizacija s kojima preko njega držite vezu, da organizuje i drži potrebne veze i tehničke punktove,

da prikuplja informacije koje nam mogu koristiti i da politički pomaže mjesnoj organizaciji u Z[agrebu].

Vaš Biro, kao i povjerenici u Sl[avoniji] i Z[agrebu] moraju posvetiti punu pažnju reorganizovanju i učvršćenju partijskih organizacija u onim mjestima u kojima su one bile teško pogođene od neprijatelja. U tome pogledu ne smijemo se takođe držati starih šema: treba stvarati, u mjestima koja su središta neprijateljske vlasti, strogo ilegalne organizacije s tačno određenim i ograničenim zadacima, a kompromitovanim drugovima obezbijedili zaštitu od strane partizanskih odreda, čije će im kretanje omogućiti stalan rad na terenu. Dakle: treba izbjegavati kako grešku potpunog ispražnjenja terena (naročito u slučajevima povlačenja partizana s jednog terena) tako i grešku slanja kadrova u maglu i propast bez ikakve zaštite.

Nas teritorijama koje su danas oslobođene treba razvijati najširi politički rad, obraćajući glavnu pažnju na hrvatske mase, njihovo privlačenje i aktivizaciju. Krajnje je vrijeme da se prevaziđe linija manjeg otpora, kojom su, izgleda, često išle i još uvijek idu naše partijske organizacije na Kordunu i u Lici svodeći svoj rad samo na rad među srpskim masama.

4. Agitaciono-propagandnom radu potrebno je obratiti znatno veću pažnju no dosad. Žalosna je činjenica da u mnogim hrvatskim krajevima nije još prodrla ni istina o razlici između četnika i partizana, što olakšava ustašku harangu, koja svjesno i namjerno želi da pred hrvatskim masama identificira ta dva pojma i tako te mase odvoji od nas. A takvo stanje rezultat je našeg slabog agitaciono-propagandnog rada. CK Hrvatske mora uz sebe organizovati sposoban i jak aparat za agitaciju i propagandu i obezbijediti uredno izdavanje »SIĆ«-a i »Vjesnika«, kao i pravilnu liniju u njima.⁷²⁴ Partijskim organizacijama treba pomoći u tome smislu da se osposobe za samostalno umnožavanje i širenje centralnih materijala.

5. Radu po vojnoj liniji treba posvetiti veću pažnju. U tome pogledu su od naročite važnosti ne samo kontakt u gradovima, koji treba održavati, i propagandni rad u kasarnama, već i naročito neposredan kontakt s vojskom posada na terenu, naročito u blizini dejstva naših partizanskih jedinica. Treba stalno i uporno tražiti i održavati ovakav kontakt i koristiti ga.

U pogledu grupa vojnih dezertera i bjegunaca, koje se već danas na divlji način pojavljuju po Zagorju i Slavoniji, naše partijske organizacije i partizanske čete imaju veliki zadatak. Na njima je dužnost da učine sve kako bi vojnim dezserterima pomogle da nađu naše odrede, a s već postojećim grupama istih uhvatile vezu i u njima obezbijedile naše rukovodstvo i liniju. Ovo je jedan od glavnih zadataka naših organizacija i partizanskih četa u ovo vrijeme.

6. Znatni i teški gubici u partijskom članstvu koje smo pretrpjeli u Hrvatskoj stavljaju pred KPH kao jedan od najaktuelnijih zadataka

zadatak popunjavanja partijskih redova novim članstvom. Na rješavanju ovog odlučujućeg zadatka treba sistematski da rade sve partijske organizacije služeći se uputama iz članka druga Tita [objavljenog] u posljednjem (14—15) broju »Proleter«. ⁷²⁵

Za sve članove Partije i SKOJ-a, a naročito za nove, treba obrazovati kratke vaspitne kurseve. U njima, pored *Historije SKP(b)*, pro-raditi što temeljitije osnovna pitanja naše današnje borbe i liniju naše Partije na bazi osnovnih partijskih dokumenata (»Proleter«) itd.

To su, drugovi, glavne napomene u vezi s organizacionim pitanjima koje smatramo za potrebno da vam učinimo. Pravilno rješenje ovih organizacionih zadata u duhu članka druga Tita u »Proleteru« omogućiće KP Hrvatske da savlada svoje greške i uspješno izvrši veliku ulogu koja je danas pred njom.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Za CK KPJ
[Tito, Fišer]

PREDSTAVNICIMA CK KPJ U CRNOJ GORI
 DRUGOVIMA VELJKU [MILOVANU ĐILASU] I MILUTINU
 [IVANU MILUTINOVIĆU] I POKRAJINSKOM KOMITETU
 KPJ ZA CRNU GORU, BOKU I SANDŽAK

8. aprila 1942 [Foča].

Dragi drugovi,

Položaj koji je u zadnje vrijeme stvoren u Crnoj Gori ozbiljan je. O tome dovoljno svjedoče vaši izvještaji, kao i usmeni izvještaj koji nam je podnio drug Milutin.⁷²⁶ Ono što je naročito ozbiljno u tome položaju jeste ne to što je došlo do četničko-krilaškog⁷²⁷ napada na nas po zapovijesti i uz pomoć okupatora — jer je do toga moralo doći — već to što su petokolonaške bande uspjele da u pojedinim krajevima Crne Gore privremeno zavedu jedan dio masa i čak naših odreda i bace ih u borbu protiv nas. Međutim, baš ova činjenica nam i otkriva osnovne uzroke današnje »crnogorske krize«, koja nije kriza u borbenom raspoloženju masa, pa čak ni u vojnom pogledu, već u prvom redu kriza naše Partije.

Slabosti i greške naše partijske organizacije u Crnoj Gori, iskrivljavanja pravilne političke linije CK u Crnoj Gori, nepravilno rukovođenje Partijom i masama — *to je glavni i osnovni uzrok* današnjeg položaja u Crnoj Gori. Svi ostali propusti, nedostaci i greške vojne itd. prirode u ovome su slučaju čisto sekundarnog karaktera.

Osnovne greške činjene u radu KP u Crnoj Gori u posljednje vrijeme, koje su i dovele do današnjeg stanja, jesu:

a) Gruba iskrivljavanja partijske linije kako sektaškog tako i desno-oportunističkog karaktera, koja su došla do izražaja u svakodnevnoj praksi Partije, pa čak i u zvaničnim organima PK i PK SKOJ-a. Crnogorski drugovi jednostavno su »uskočili« u etapu borbe za vlast proletarijata, iako na jedan prikriven način. Za njih je postalo bitno i cilj *današnje* borbe ne nacionalno oslobođenje, već ono što će biti »sutra« (mnogi članci u »Narodnoj borbi«⁷²⁸, »Omladinskom pokretu«⁷²⁹, letak »C. N. O.«⁷³⁰ itd.). Na taj način omogućili su okupatoru i njegovim petokolonaškim slugama da uplaše i privremeno u nekim krajevima odvoje od nas jedan dio masa, na taj su način nasjeli u stvari izazivačima građanskog rata u korist okupatora.

b) Na podlozi ovakvog iskrivljavanja naše partijske linije pojavilo se i u svakodnevnoj praksi »likvidiranje petokolonaša« po često vrlo sumnjivom i čudnom kriterijumu, tj. ne na osnovi njihovog političkog razobličavanja pred masama i uništenja u interesu narodnooslobodilačke borbe za *konkretno učinjeno djelo* u službi neprijatelja, već po kriterijumu »bio je ili jeste neprijatelj komunista« itd. Prirodno je da je ovakva praksa morala dovesti do opšteg osjećanja nesigurnosti tamo gdje je

činjena i do udaljavanja jednog dijela masa od nas, pored čega je dala i argumente u ruke petokolonaškim bandama okupatora.

c) Uporedo s ovakvim u osnovi grubosektaškim iskrivljavanjem naše partijske linije došlo je i do oportunističkog zanemarivanja rada Partije i *degradiranja njene uloge u praksi*. Pokrajinski komitet nije posvećivao ni izdaleka dužnu pažnju radu partijskih organizacija kako na terenu tako i u partizanskim odredima. Zvanične publikacije KP u Crnoj Gori izlazile su bez stvarne i čvrste partijske kontrole. Gotovo cio najbolji partijski kadar objesio je o rame pušku i pošao u odrede, ali ni tamo nije bilo gotovo nikakvog partijskog rada. Jasno je da je takvo stanje moralo dovesti do opšteg popuštanja budnosti, do omogućavanja neprijatelju da ne samo lakše švrlja po oslobođenom terenu, nama iza leđa, već da i u naše odrede, pa i u samu Partiju, ubacuje svoje agente i da ih tako slabi. Posljednji događaji to su najbolje pokazali.

d) Kao posljedica ovakvog slabog partijskog rada — za koji snose odgovornost svi partijski aktivisti — moralo je doći i do onakvog stanja u partizanskim odredima kakvo se ispoljilo već poslije bitke za Pljevlja, a naročito u vezi s posljednjim događajima oko Kolašina i na drugim mjestima. Nikad se tako jasno nije potvrdila velika istina da su naši oružani odredi uvijek onakvi kakve su partijske organizacije u njima.

To su osnovni uzroci današnjeg položaja u Crnoj Gori. Prema tome je i jasno da u *preovlađivanju današnje »krize« treba poći od — Partije*. Samo na toj podlozi mogu sve ostale vojno-političke mjere (stvaranje udarnih bataljona itd.) donijeti brze i korisne rezultate.

Na prvom mjestu, potrebno je obezbijediti pravilno tumačenje i sprovođenje političke linije CK KPJ na ovoj etapi borbe i onemogućiti njeno iskrivljavanje, svojevoljno tumačenje itd. Ova linija jasno je izražena kako u posljednjim dokumentima CK i Vrhovnog štaba⁷³¹, tako i u zadnjem broju »Proleter«.⁷³²

Drugo, potrebno je hitno pristupiti reorganizovanju partijskih rukovodstava, organizacija i rada kako na terenu tako i u vojsci i čistki partijskih redova od svih kolebljivih, nedisciplinovanih i tuđih elemenata. Ovdje je potrebno početi od Pokrajinskog komiteta, ali morate biti svjesni da je to samo početak i da treba reorganizovati i na zdrave noge postaviti čitavu partijsku organizaciju i rad kako na terenu tako i u odredima. Podvlačimo da se u ovome poslu izbjegnu grube greške povlačenja svog partijskog kadra s terena u vojsku, ali isto tako i greška ostavljanja kompromitovanog kadra bez oružane zaštite na milost i nemilost neprijatelju. U posljednjim sukobima naša je Partija izgubila u Crnoj Gori čitav niz svojih najboljih i najodanijih aktivista: Baja Sekulića, Buda Tomovića itd.⁷³³, pa je nužno posvetiti punu pažnju kako pravilnoj raspodjeli partijskog kadra tako i čuvanju naših aktivista.

Treće, agitaciono-propagandna djelatnost naše Partije mora se podvrći stalnoj i budnoj kontroli odgovornog rukovodstva i predstavnika CK.

Četvrto, prilikom reorganizovanja naših oružanih snaga posvetiti svu pažnju stvaranju mobilnih udarnih bataljona i učvršćenju partijskih organizacija u njima, ali ne dozvoliti da to ode na štetu terena i ostalih partizanskih jedinica na njemu, koje ne smiju ostati bez čvrstog i odanog partijskog jezgra.

Peto, kod likvidacije petokolonaških četničko-krilaških baza po selima postupati oprezno istovremeno kad i odlučno. *Ni po koju cijenu* ne dozvoliti talas opšte paljevine i uništavanja, koji bi samo još jače produbio današnji položaj na našu štetu.⁷³⁴ Samo u *izuzetnim slučajevima* i u *cilju represalija* može se pristupiti spaljivanju kuće i imanja ponekog najnotornijeg izdajnika i petokolonaša, protjerivanju porodice izdajnika u gradove k okupatoru itd. Na isti način i u pogledu likvidacija petokolonaša; u borbi moramo biti odlučni do kraja i uništavati najamnike okupatora koji su ustali s talijanskim oružjem protiv naroda bez milosti, ali poslije borbe mora se pitanju likvidacije pojedinaca pristupiti sa svim potrebnim političkim oprezom i pripremom. Ni u kom se slučaju takva pitanja ne mogu ostaviti u nadležnost pojedinaca iz partijskih ćelija.

Šesto, kod obračuna s izdajicama i najamnicima okupatora ne treba uvijek i po svaku cijenu htjeti »povratiti«⁷³⁵ izgubljene gradove i sela, već, gdje je potrebno, znati biti i u defanzivi dok se protivnik politički ne raskrinka i ne pripremi njegovo uništavanje. Tamo gdje je moguće treba, naravno, biti i ofanzivan: u jednom kao i u drugom slučaju čuvati, međutim, ne teritoriju već živu silu.

Sedmo, obratiti svu potrebnu pažnju na rad među omladinom, na čvršću organizaciju Crnogorske narodne omladine, ispravku njene linije u odgovarajućem smislu, tj. glavno je jedinstvo crnogorske omladine ne u borbi za ono »sjutra«, već *dan*as protiv okupatora i izdajnika.⁷³⁶ Smrt rukovodioca Crnogorske omladine druga Buda [Tomo- vića] nameće i potrebu njegove zamjene, kojoj treba posvetiti svu pažnju. Iz redova omladine treba stvarati i omladinske udarne čete, koje pripajati udarnim bataljonima.

U cilju izvršenja gornjih zadataka, potrebno je hitno reorganizovati PK i postaviti novi PK umjesto dosadašnjeg, koji se ovim smjenjuje.⁷³⁶ Do daljega ostaju kao predstavnici CK KPJ u Crnoj Gori drugovi Veljko [Milovan Đilas] i Milutin [Ivan Milutinović], s podjednakim pravima i odgovornostima; oni su dužni da zajednički obezbijede pravilno izvršenje svih postavljenih zadataka i ukažu pomoć crnogorskim drugovima u svim vojno-političkim pitanjima.

Potrebno je napomenuti da na rješenju svih postavljenih zadataka treba raditi hitno i odlučno, i ni u kojem slučaju ne dopustiti, ni u propagandnom radu ni u praksi, nikakvo iskrivljavanje jasnih partijskih odluka i linije. U okviru njih predstavnici CK imaju punu inicijativu u pogledu donošenja konkretnih vojno-političkih mjera, [određivanja] pokreta, operacija itd.

Radi što bržeg i boljeg konsolidovanja prilika, CK KPJ uputiće jedno otvoreno pismo članstvu KP i SKOJ-a u Crnoj Gori⁷³⁷, a Vrhovni štab NOP i DV obratiće se posebnim proglasom crnogorskim partizanima.⁷³⁸

Prošlost naše Partije u Crnoj Gori, njene čvrste veze s masama i uticaj na njih, hrabrost i odanost naših kadrova — sve su to garancije da ćete vi uspjeti da savladate teškoće i iz njih izađete kao pobjednici. Potrebno je samo da čvrsto stojite na partijskoj liniji, da jačate Partiju i dižete njenu ulogu njenim *radom* u masama, njenom neumornošću u današnjoj narodnooslobodilačkoj borbi. Samo tako naši crnogorski drugovi moći će da se pravilno snađu u današnjim zamršenim uslovima borbe i da kroz njih vode narodnu borbu. Treba biti elastičan i ne pre-nagliti u procjenama i odlukama u položaju kakav je današnji, kada se, s jedne strane, istina, koncentrišu reakcionarne snage pod skutom okupatora protiv nas i narodne borbe, ali, s druge, istovremeno, razvijaju i suprotnosti među tim snagama. Jedno ostaje jasno, a to je: nemilosrdna borba protiv okupatora — to je nepromjenljivo, i nemilosrdna borba protiv izdajica naroda koji paktiraju s okupatorom. U ove posljednje spadaju kako oni koji se već s oružjem u ruci bore protiv nas tako i razne grupe pristalica tzv. londonske vlade itd., koje su za »pasivnost«, za »čekanje«, za »lojalnost« itd. i tako u stvari pomažu okupatoru. Takve elemente treba znati diferencirati, izvesti na čistinu pred narodom, raskrinkati one koji se definitivno opredjeljuju za okupatora, a privlačiti one koji [se] još kolebaju [da pređu] na našu stranu. Mi moramo isto tako isticati savez SSSR-a, Engleske i Amerike, isticati ove posljednje kao naše saveznike, ali istovremeno tući one njihove pristalice u zemlji koje svojim stavom pomažu okupatora kao okupatorske slugu i narodne neprijatelje, neprijatelje i čitave velike stvari demokratskih saveznika.

S drugarskim pozdravom:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Za CK KPJ
Tito

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

I

Valdesa [Josipa Kopiniča] smo preselili u drugu kuću.⁷³⁹ On treba ovih dana da se poveže s vama. Antonova [Ivana Srebrenjaka] je provalio njegov rođak koji je bio uhapšen u Zemunu. Antonov je vjerovatno provalio svoju kuću, jer su policajci došli pravo tamo i našli u bašti zakopano zlato i dolare.⁷⁴⁰ Aparat Antonova više ne postoji.

II

Jedan bataljon partizana na Romaniji kod Sarajeva napao je transport ustaša 4. aprila. Ubijeno je 30 ustaša, a jedan oficir i 8 vojnika su zarobljeni. Uništeno je 5 kamiona s materijalom i zaplijenjeno 3000 metaka, artiljerijske municije, pušaka, automata i drugog ratnog materijala.⁷⁴¹

III

Ovih dana mi smo razbili ustaške i hrvatske jedinice kod Prače blizu Sarajeva.⁷⁴² Zarobljeno je 80 hrvatskih vojnika, ubijeno 60 ustaša i zaplijenjena velika količina ratnog materijala. Sedmog aprila noću napali smo s 2000 partizana grad Rogaticu, ali još ga nismo zauzeli zato što je dobro utvrđen i brani ga 1500 ustaša i hrvatskih vojnika.⁷⁴³ Ja se nalazim s engleskom misijom na prednjim položajima da bi se ona uvjerila u to ko se bori.⁷⁴⁴

8. april 1942.
[Položaj kod Rogatice]

Valter

PRILOZI

[IZVRŠNI KOMITET KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE
JOSIPU BROZU TITU]⁷⁴⁵

27. i 28. februara 1942.

[Moskva]

Centralni komitet Kompartije Bugarske javlja nam:

»1. Vaše savjete da se Komunističkoj partiji Jugoslavije preda rukovođenje makedonskim organizacijama mi [...]»* Situacija u Makedoniji i dalje ostaje teška. Oko tri mjeseca makedonski drugovi nemaju veze s CK [KP] Jugoslavije. Rukovodstvo u Makedoniji često se obraća bugarskoj Kompartiji za savjete. BKP pored savjeta pruža i materijalnu pomoć. Posebno, tamo je upućen stalni predstavnik BKP za vezu i koordinaciju djelovanja. Mnoge drugove poslali smo u veće gradove. Sada ima 700 članova Partije, većinom omladinaca. Postoje pet okružnih komiteta i organizacije u svim gradovima. U selima su organizacije zasad još slabe. U istom stanju su i komsomolske** organizacije.

2. CK BKP, i pored stalnih pokušaja da uspostavi neposrednu vezu s CK KP Jugoslavije — još to nije uspio.

3. Štampali smo mnoge materijale posvećene događajima u Jugoslaviji. U svim tim dokumentima potpuno se podržava oslobodilačka borba naroda Jugoslavije. BKP organizuje i sprovodi masovni rad među bugarskim okupatorskim jedinicama u Srbiji, težeći pri tom da pruži pomoć partizanskom pokretu.

4. CK BKP smatra da je [...]*** cjelishodno da se makedonske partijske organizacije objedine u samostalnu makedonsku partiju i potčine sve CK KPJ, pri čemu rukovođenje makedonskim partijskim organizacijama od strane CK KP (J) treba pojačati. Specifičnost situacije u Makedoniji iziskuje potrebu da se dezavuiše [...]**** ranija [...]***** velikosrpska politika u odnosu na Makedoniju.

To će, po mišljenju CK BKP, olakšati rad u masama i pomoći da se makedonski drugovi privuku na rad.«

Molimo da javite vaše mišljenje o ovoj informaciji [...]*****

A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/18.

Prevod s ruskog

* Nejasna riječ; vjerovatno: »smo prihvatili«. — Red.

** Misli se na organizaciju SKOJ-a. — Red.

*** Nejasna riječ. — Red.

**** Nejasna riječ. — Red.

***** Nejasna riječ. — Red.

***** Nedostaje kraj telegrama. — Red.

[IZVRŠNI KOMITET KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE
JOSIPU BROZU TITU]⁷⁴⁶

5. mart 1942.

[Moskva]

Prilikom pregleda svih vaših informacija stiže se utisak da se u nekim podacima [...] * od strane Engleza i jugoslovenske vlade može naslutiti da partizanski pokret dobija komunistički karakter i da se usmjerava k sovjetizaciji Jugoslavije. Zašto vam je, na primjer, bilo potrebno da obrazujete specijalnu proletersku brigadu? Pa, sada se osnovni i neposredni zadatak sastoji u tome da se ujedine svi antihitlerovski elementi, da se razbiju okupatori i izvojuje nacionalno oslobođenje.

Kako objasniti tu činjenicu da pristalicama Engleske uspijeva da formiraju oružane jedinice protiv partizanskih odreda? Zar osim komunista i njihovih simpatizera nema drugih jugoslovenskih patriota s kojima biste se zajednički mogli boriti protiv okupatora?

Teško je saglasiti se s tim da London i jugoslovenska vlada idu s okupatorima. Tu mora da postoji neki veliki nesporazum. Mnogo vas molimo da ozbiljno razmislite o čitavoj vašoj taktici i djelovanju i da provjerite da li ste učinili sa svoje strane sve što je moguće da se stvori istinski i jedinstveni nacionalni front svih neprijatelja Hitlera i Musolinija u Jugoslaviji radi ostvarenja jedinog zadatka — istjerivanja osvajača i porobljivača, a ako ne, hitno preduzmite mjere i obavijestite nas. Djeda.

A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/34.

Prevod s ruskog

* Nejasna riječ; vjerovatno: »dobijenim«. — Red.

NAPOMENE

¹ Kad je u februaru 1942. na slobodnu partizansku teritoriju u Crnoj Gori stigla britanska vojna obavještajna misija majora Terensa Atertona (u kojoj se nalazio i jugoslovenski oficir, poručnik Radoje Nedeljković), Vrhovni štab ju je primio s podozrenjem, jer se sumnjalo da je i ona, kao i prva britanska vojna misija koja se septembra 1941. iskrcala na Crnogorsko primorje (u kojoj su se nalazili britanski kapetan Hadson i jugoslovenski majori Ostojić i Lalatović), upućena k Draži Mihailoviću. Kako se saznalo da je još jedna vojna misija (majora Eliota) početkom februara spuštana iz aviona na Romaniju, ovo učestano slanje britanskih i jugoslovenskih obavještajnih oficira u Jugoslaviju na slobodnu teritoriju moglo je da izazove sumnju da je sovjetska vlada dala britanskoj i jugoslovenskoj vladi veze koje su preko Kominterne održavane s Vrhovnim štabom.

² Odnosi se na oficire koje je jugoslovenska kraljevska vlada slala u Jugoslaviju u sastavu Hadsonove, Eliotove, Atertonove i Rapotecove vojne misije (vid. nap. 440, 444. i 677. u 8. tomu, i 163, 164, 165, 166. i 167. u ovom tomu). Tito je s nezadovoljstvom gledao na prijateljski stav sovjetske vlade prema emigrantskoj jugoslovenskoj vladi u Londonu, što je isticao u više navrata u svojim telegramima koje je slao Kominterni, ukazujući da ta vlada ima neprijateljski odnos prema narodnooslobodilačkom pokretu i da njen ministar Draža Mihailović sarađuje s okupatorima i kvislinzima.

³ Riječ je o izdajničkom držanju četnika u istočnoj Bosni u toku njemačko-ustaške ofanzive u januaru 1942, kada su napustili položaje i olakšali nastupanje njemačkih trupa na oslobođenu teritoriju (vid. nap. 361, 365. i 367. u 8. tomu).

⁴ U toku njemačko-kvislinške ofanzive u istočnoj Bosni u januaru 1942. glavnina 1. *proleterske brigade* se povukla s teritorije Romanijskog NOP odreda preko demarkacione linije u talijansku okupacionu zonu, dok su njeni dijelovi vodili borbe protiv njemačkih i ustaško-domobranskih trupa na Pločama iznad Vlasenice, u Pjenovcu, u Bijelim Vodama i kod Rogatice (vid. nap. 495, 496, 502. i 519. u 8. tomu). U tim i u drugim borbama (kod Zvornika i u dolini Prače) učestvovali su i dijelovi Romanijskog i Birčanskog NOP odreda.

⁵ Opštinski narodnooslobodilački odbor Bebova (sela na desnoj obali Tare, oko 15 km sjeverno od Žabljaka) uputio je 15. februara 1942. pismo Vrhovnom štabu u kome se zalaže da se komandantu četničkog bataljona u Čelebiću (vid. nap. 444. u 8. tomu) poništi presuda kojom ga je Vrhovni štab osudio na smrt, uz uvjeravanje da on nije izdajnik i da će se zajedno sa svojim ljudima (oko 400 boraca) priključiti partizanima (A—VII, k. 6—II reg. br. 11/7). U pismu Jagošu (zamjeniku političkog komesara Ograđeničko-bobovske partizanske čete) Spasoje Dakić ističe da je on pravi borac protiv okupatora i traži da njega i njegove ljude partizani ostave na miru (A—VII, k. 6—II, reg. br. 11/6—7). U odgovoru Dakiću Jagoš ga uvjerava da će se zauzeti za njega (Arhiv A—VII, k. 6—II, reg. br. 11—4, 5/7).

⁶ *Spasoja Dakića*, koji se odmetnuo sa svojim ljudima, Vrhovni štab je osudio na smrt zbog organizovanja četničkog pokreta u Čelebiću i u selima između Čelebića i Tare.

⁷ Da bi spriječio stvaranje četničkog uporišta u Čelebiću i u drugim selima na desnoj obali Tare, razoružao četnike Spasoja Dakića i kaznio njihove starješine primjenjujući i represalije, i da bi obezbijedio sprovođenje u život naredbe o mobilizaciji, Vrhovni štab je u taj rejon uputio dijelove 1. proleterske brigade, Durmitorskog i Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda.

⁸ *Aleksandar Ranković*, član Vrhovnog štaba, nalazio se sredinom februara 1942. u Čelebiću, u koji su 16. februara ušla dva bataljona 1. proleterske brigade, dvije čete Durmitorskog NOP odreda i tri čete Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda rastjeravši četnike Spasoja Dakića i stvorivši uslove da se na tom terenu formira partizanska jedinica.

⁹ Kada je poslao ovo pismo Narodnooslobodilačkom odboru u selu Bobovu, u kome je izrazio saglasnost da se Spasoju Dakiću ukine kazna, Vrhovni štab nije bio obaviješten da je Spasoje Dakić, dva dana ranije, 16. februara, uputio pismo u kome je odbio pregovore s partizanima, najavljujući im borbu do istrebljenja (A—VII, k. 6—II, reg. br. 11—7/7).

¹⁰ Pismo je upućeno *Milovanu Đilas*u, *delegatu Vrhovnog štaba* u Sandžaku, članovima Glavnog štaba i Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju i članovima Glavnog štaba i Oblasnog komiteta KPJ za Sandžak (vid. nap. 513. u 8. tomu).

¹¹ Tito je 17. februara primio dva pisma: jedno od Đilasa, a drugo od Đilasa i grupe partijskih i vojnih rukovodilaca (Milinka Kušića, Spasenije Cane Babović, Vladimira Kneževića Volode, Voje Lekovića, Ljubodraga Đurića), napisana 14. februara (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 175 i 176), u kojima se javljalo da su srpske i sandžačke partizanske jedinice koje su se nalazile na desnoj obali Lima, u rejonu Nove Varoši, Prijepolja, Sjenice i Kokinog Broda (1. i 2. užički, Čačanski, Šumadijski, 1. i 2. zlatarski i Mileševski bataljon), bile napadnute od jakih nedićevskih snaga iz Srbije i italijanskih posada iz Bistrice i Prijepolja i bile prinuđene da se, preko Zlatara, Kosatice, Mileševa i Lučica, povuku na lijevu obalu Lima i izbiju na Kamenu goru. Pokret je bio naporan i trajao je tri dana i tri noći, gotovo bez odmora, preko brda, kroz snježne oluje i zasljede (vid. nap. 550. i 667. u 8. tomu).

¹² Riječ je o poznatom »sigmanskom maršu« 1. *proleterske brigade* izvedenom 26. i 27. januara 1942.

¹³ Vrhovni štab se nosio mišlju da uputi jače snage iz istočne Bosne i Sandžaka u Srbiju da bi ponovo oživjele ustanak i pomogle partizanskim jedinicama koje su tamo ostale poslije povlačenja Vrhovnog štaba i glavnine srpskih partizanskih odreda u Sandžak i istočnu Bosnu. Vjerovalo se da će kriza u Srbiji biti brzo prebrođena i da će se prilike do proljeća poboljšati (vid. autorovu bilješku, na str. 11. u 8. tomu).

¹⁴ Tito ima u vidu da su to jedinice koje su se u toku velike njemačke novembarske ofanzive, nakon teških borbi, povukle iz Srbije u Sandžak, a zatim se, pod teškim vremenskim uslovima i uz borbe, prebacile preko Lima u rejon Čajniča.

¹⁵ Nakon povlačenja srpskih i sandžačkih jedinica iz rejonu Nove Varoši i Prijepolja na Kamenu goru, na lijevu obalu Lima, delegat Vrhovnog štaba Milovan Đilas je izvršio »čišćenje« jedinica od »neboraćkog sastava« (bolesnih, iznemoglih, žena, zbjega). To ljudstvo (oko 250 lica) je otpušteno iz jedinica i upućeno u Bosnu da se samo snalazi, što je izazvalo njihovo nezadovoljstvo i što Tito osuđuje u ovom pismu.

¹⁶ Odnosi se na 1. i 2. zlatarski i Mileševski bataljon koji su se do napada Nedićevih trupa iz Srbije početkom februara 1942. nalazili na desnoj obali Lima, u rejonu Nove Varoši i Prijepolja.

¹⁷ U *bjelopoljskom srezu* je krajem januara i početkom februara 1942. došlo do vidnog aktiviranja četnika, organizovanja njihovih jedinica i napada na partizanske snage, u čemu su im izdašnu pomoć pružali Italijani (vid. nap. 607. u 8. tomu).

¹⁸ Na traženje Vrhovnog štaba, Milovan Đilas je početkom februara 1942. uputio iz Sandžaka u istočnu Bosnu 2. šumadijski bataljon, čiji je komandant bio

Dušan Dugalić. Krećući se od Kamene gore prema Čajniču, bataljon je sredinom februara prešao preko komunikacije Pljevlja — Rudo. U rejonu sela Crni Vrh, oko 6 km sjeveroistočno od Pljevalja, i visa Čemerno, oko 8 km sjeverno od Pljevalja, bataljon je naišao na položaje italijanskih jedinica koje su bile isturene oko Pljevalja i bio prinuđen da se pod nepovoljnim uslovima izvuče iz borbe.

¹⁹ Vjerovatno se misli na *partijsko savjetovanje* koje je CK KPJ organizovao 25. februara 1942. za »partijski aktiv« u Foči. Na savjetovanju su, kako stoji u jednom pismu Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu od kraja februara (A—VII, k. 1955, reg. br. 5—2), »pretreseni vojno-politička situacija u istočnoj Bosni, organizaciona pitanja i uloga seljaštva u NOB«. Referate su održali: Sreten Žujović (*Organizaciono pitanje*), Rodoljub Čolaković (*Vojno-politička situacija u istočnoj Bosni*) i Marijan Stilinović (*Uloga seljaštva u NOB*). Žujovićev referat je Dediđer unio u svoj *Dnevnik*, a najvažnije misli iz sva tri referata iznijete su u pomenutom pismu Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu upućenom okružnim komitetima u Bosanskoj krajini.

²⁰ Pismo štaba Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda (koji se nalazio u Kovrenu kod Pljevalja) Vrhovnom štabu u Foči od 15. februara 1942. nije sačuvano.

²¹ Misli se na jedinice koje su se do početka februara nalazile u Sandžaku, na desnoj obali Lima (*»prekolimske snage«*), kada su, pred neprijateljskom ofanzivom, napustile to područje povukavši se preko Lima u rejon Pljevalja i Čajniča (vid. nap. 11).

²² Misli se na držanje položaja oko italijanskog garnizona u Pljevljima, odakle su vršeni česti ispadi na oslobođenu teritoriju.

²³ Misli se na pogoršanje situacije u bjelopoljskom srezu, gdje je došlo do organizovanja četničkih jedinica i do njihovog napada na partizanske snage (vid. nap. 607. u 8. tomu).

²⁴ Riječ je o *Velimiru Jakiću*, komandantu Pljevaljskog partizanskog bataljona, koji se tih dana nalazio sa svojom jedinicom u Čajniču.

²⁵ Odnosi se na četnike pod komandom Pavla Đurišića, koji su se, uz izdašnu pomoć Italijana, organizovali u Bijelom Polju, pripremajući se za napade na oslobođenu teritoriju.

²⁶ Riječ je o komandantu (*Baju Sekuliću*) i političkom komesaru (*Savu Brkoviću*) Kombinovanog NOP odreda »Radomir Mitrović« jačine oko 850 boraca, koji je bio upućen u borbu protiv četnika u sjeveroistočnom dijelu Crne Gore (vid. nap. 606. u 8. tomu).

²⁷ Obje rečenice su identične s onima iz depeše koju je Tito napisao 17. februara (vid. str. 218 u 8. tomu).

²⁸ Ne može se ustanoviti o kojim se depešama Kominterne radi, jer se ne nalaze u našim arhivama.

²⁹ U Vrhovni štab je 19. februara 1942. stigao kurir iz Srbije s izvještajem Mirka Tomića, člana Glavnog štaba NOP odreda Srbije, napisanim 31. januara 1942. Međutim, taj Tomićev izvještaj nije sačuvan, ali ga Tomić spominje u svom pismu Vrhovnom štabu pisanom 30. maja (A—CK SKJ, Fond CK KPJ br. 1942/342). Sadržina ovog izvještaja se dobrim dijelom može rekonstruisati iz Titovog pisma od 20. februara Svetozaru Vukmanoviću (vid. str. 19), iz Titovog pisma od 23. februara Kardelju i Loli Ribaru (vid. str. 31) i iz izvještaja Mirka Tomića od 20. avgusta 1942. (A—CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/878).

³⁰ Po završetku jesenje ofanzive u Srbiji i zimske ofanzive u istočnoj Bosni, glavnina njemačkih trupa je u toku januara i prvih dana februara 1942. napustila Srbiju i Bosnu: 113. i 342. pješadijska divizija su upućene na istočni front, a 125. pješadijski puk je vraćen u Grčku (vid. nap. 506. u 8. tomu). U Srbiji su ostale tri posadne divizije (704, 714. i 717) i druge pomoćne i policijske jedinice koje su se tamo nalazile i prije ofanzive.

³¹ Znatan dio teritorije Srbije (istočne oblasti) posjele su u toku januara 1942. bugarske okupacione trupe (tri divizije) da bi omogućile angažovanje njemačkih trupa u ofanzivnim operacijama na teritoriji istočne Bosne (vid. nap. 406. i 215. u 8. tomu). Podatak o dolasku u Srbiju italijanskih trupa nije bio tačan.

³² Borbe koje su u drugoj polovini januara 1942. u rejonu Valjeva vodili Valjevski, Suvoborski, Posavsko-tamnavski i Kosmajski NOP odred protiv nedićevskih, četničkih i njemačkih jedinica bile su vrlo teške i iscrpljujuće. Mirko Tomić nije raspolagao tačnim podacima o rezultatima tih borbi, tako da su podaci o gubicima neprijatelja u borbama kod Mravinjaca, Lelića, Sušice i Tisovika, planinskih sela u rejonu Valjeva (koje je Tomić dostavio Vrhovnom štabu u svom izvještaju od 31. januara 1942) bili preuveličani. Podaci o gubicima neprijatelja (koji su bili znatno manji nego što se u telegramu navode) odnose se na kvislinške, a ne na njemačke jedinice.

³³ U duhu naređenja Vrhovnog štaba da se pojedine srpske partizanske jedinice vrate iz Sandžaka u Srbiju (da bi tamo ponovo oživjele narodnooslobodilačku borbu, koja je poslije njemačke jesenje ofanzive bila zapala u krizu), u toku januara je upućen iz reiona Nove Varoši Kosmajski odred s četom Posavaca i Palančana. Odred je krajem januara stigao u selo Gornje Leskovice, na teritoriju Valjevskog NOP odreda.

³⁴ Narodnooslobodilački pokret je u većem dijelu Srbije tada doživljavao krizu, a mnoge partizanske jedinice, ne mogavši da se održe, osipale su se i raspadale (vid. autorovu bilješku na str. 11. u 8. tomu).

³⁵ Na potrebu regulisanja komandovanja partizanskim jedinicama u Sandžaku ukazao je Vrhovnom štabu njegov delegat Milovan Đilas u pismu od 14. februara, koje je Tito primio 17. februara 1942. U Sandžaku je, naime, postojao Glavni štab NOP odreda za Sandžak (komandant Vladimir Knežević Voloda, politički komesar Voja Leković), koji se do početka februara, odnosno do ofanzive Nedićevih snaga, nalazio u rejonu Nove Varoši i njegova nadležnost bila je ograničena na sandžačke jedinice na desnoj obali Lima. Poslije povlačenja na lijevu obalu Lima te jedinice su ušle u sastav novoformiranog Srpsko-sandžačkog NOP odreda (komandant Vladimir Knežević, politički komesar Milinko Kušić). Sandžačke jedinice na lijevoj obali Lima nalazile su se u sastavu Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda, čiji se štab (komandant Mile Peruničić, politički komesar Boško Đuričković) nalazio u selu Kovrenu kod Pljevalja. Da bi centralizovao komandovanje, Tito je formirao *Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Sandžak* (u nazivu je stajalo »i dobrovoljačkih odreda«, ali pod njegovom komandom nije bilo dobrovoljačkih jedinica).

³⁶ Misli se na 1. i 2. zlatarski i na Mileševski bataljon, koji su se pred neprijateljskom ofanzivom početkom februara 1942. povukli na lijevu obalu Lima (vid. nap. 11).

³⁷ Oko Kolašina, angažovane u borbama protiv četnika, nalazile su se snage Komskog NOP odreda i Kombinovanog NOP odreda »Radomir Mitrović« (vid. nap. 606. u 8. tomu).

³⁸ *Druga proleterska brigada* je formirana 1. marta 1942. u Čajniču od reorganizovanih srpskih partizanskih jedinica koje su se nalazile na području Sandžaka (dva uzička, Čačanski i Šumadijski bataljon). Odluku o formiranju te brigade Vrhovni štab i Centralni komitet KPJ donijeli su sredinom februara, a postojala je zamisao, od koje se ubrzo odustalo, da u njen sastav uđe i jedan sandžački bataljon.

³⁹ Direktiva o likvidiranju »*kulačkih elemenata*« (bogatih seljaka) bila je na liniji borbe protiv kontrarevolucionarnih kolaboracionističkih snaga koje su, u osloncu na okupatora, stupile u otvoreni oružani sukob s narodnooslobodilačkim pokretom, ozbiljno ugroživši jedinstvo ustaničkih masa i njihovu borbu protiv okupatora i kvislinga.

⁴⁰ *Iz Bosne* je otišla samo 342. pješadijska divizija, koja je u toku januara i prvih dana februara 1942. učestvovala u ofanzivi u istočnoj Bosni (u romanijsko-

-birčanskoj i ozrenskoj operaciji), dok je 718. divizija, kao posadna jedinica, ostala na svom okupacionom području (vid. nap. 506. u 8. tomu).

⁴¹ Vrhovni štab nije bio dobro obaviješten o pravom stanju u Srbiji, gdje je narodnooslobodilački pokret, poslije velike njemačke i kvislinške ofanzive, doživljavao ozbiljnu krizu. U većem dijelu Srbije partizanske jedinice su bile razbijene ili su se raspale, te nisu bila realna očekivanja da će na proljeće borba dobiti velike razmjere.

⁴² Riječ je o njemačkoj ofanzivi u istočnoj Bosni januara i početkom februara 1942.

⁴³ U zapadnoj i srednjoj Bosni, na teritoriji između Une na zapadu, Save na sjeveru, Bosne i Neretve na istoku i Dinarskih planina na jugu, dejstvovalo je četiri, a od 22. februara pet *krajiških NOP odreda* jačine oko 8000 boraca.

⁴⁴ Prevoj između Bosanskog Grahova i Strmice poznatiji je po nazivu Deralo.

⁴⁵ Radi pružanja pomoći hercegovačkim partizanskim jedinicama, u srezu gatačkom i nevesinjskom su se nalazili dijelovi Nikšićkog i Durmitorskog NOP odreda (jedna kombinovana četa od 95 boraca), a u sastavu Udarnog hercegovačko-crnogorskog bataljona, koji je brojao 170 boraca, trećinu su činili crnogorski partizani.

⁴⁶ Misli se na naoružanu ustašku miliciju u selima Borča, na području gornje Neretve (vid. nap. 457. u 8. tomu).

⁴⁷ Riječ je o bosanskom bataljonu koji je trebalo da uđe u sastav 1. *proleterske brigade* (vid. nap. 457. u 8. tomu).

⁴⁸ Odnosi se na Proleterski bataljon Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu, koji je formiran u Čelincu kod Banjaluke 25. marta 1942 (komandant Zdravko Čelar, politički komesar Esad Midžić), od probranog ljudstva 1. 2. i 5. krajiškog NOP odreda (Kozarske i Grmečke proleterske čete i Drvarskog proleterskog voda).

⁴⁹ Dijelovi Romanijskog NOP odreda zauzeli su 2. februara 1942. Han-Stjenicu, selo na putu Sokolac—Rogatica, koje je branilo oko 30 žandarma i milicionera i time odsjeklo Rogaticu, u kojoj su se nalazili jedan domobranski bataljon 13. pješadijskog puka i oko 100 žandarma i milicionera Višegradskog oružničkog krila. Rogatica je puna dva mjeseca držana u blokadi i snabdijevana vazdušnim putem. Napadajući s pravca Podromanije, neprijatelj se samo povremeno, uz znatne napore, probijao do opkoljenog garnizona. Tako su 7. februara 1. bataljon 7. domobranskog puka i četa 3. bataljona Vojne krajine uspjeli da se iz Sokolca probiju u Rogaticu, a od 14. do 17. februara dijelovi Romanijskog NOP odreda i bataljon »Bajo Pivljanin« Durmitorskog NOP odreda vodili su borbu s domobranskom 1. konjičkom pukovnijom, koja se, uz gubitke od 143 vojnika izbačena iz stroja, od Sokolca probila u Rogaticu da bi je deblokirala. Grad je, međutim, i dalje ostao odsječen, tako da je neprijatelj 20. februara izvršio nov prodor u Rogaticu s jedinicama ustaške Crne legije (jačine jednog puka) i bataljonom Vojne krajine. Ni ovaj prodor nije olakšao situaciju rogatičkog garnizona, koji se ponovo našao u blokadi.

⁵⁰ *Druga proleterska brigada* tada još nije bila formirana, ali je Vrhovni štab namjeravao da to učini za nedjelju dana (vid. nap. 38).

⁵¹ Obavještenja kojima je Vrhovni štab raspolagao da su Italijani povukli iz Hercegovine dvije divizije nisu bila tačna. U Hercegovini su se početkom 1942. nalazile dvije divizije 6. armijskog korpusa (»Kacatori dele Alpi« i »Marke«), dva bataljona 4. berseljskog puka i nekoliko konjičkih i tenkovskih jedinica. U Hercegovinu je 21. januara stigla iz Torina alpinska divizija »Taurinense«, a 18. februara je u sastav 6. armijskog korpusa prekomandovana iz 14. korpusa divizija »Mesina« (koja je i dalje ostala u Boki Kotorskoj). U Hercegovinu će početkom aprila stići iz Italije divizija »Murde«. Prema tome, italijanske snage u Hercegovini su se, prvih mjeseci 1942, udvostručile, a ne smanjile.

⁵² Partizanske jedinice u zapadnoj Srbiji (Valjevski, Mačvanski, Podrinjski, Posavsko-tamnavski i Suvoborski NOP odred i dijelovi 1. šumadijskog NOP odreda)

nalazile su se u rejonu Valjeva u teškoj situaciji, u neprekidnim borbama s nadmoćnijim njemačkim i kvislinškim trupama. Narednih dana, do sredine marta, ti su odredi bili razbijeni, a ostaci Valjevskog i Mačvanskog NOP odreda su se 5. marta, kod Ljubovije, prebacili u istočnu Bosnu i priključili partizanskim jedinicama.

⁵³ Misli se na Operativni štab NOP odreda za Hercegovinu.

⁵⁴ Riječ je o upućivanju *Koste Nada* u Bosansku krajinu da bi primio dužnost komandanta Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu (vid. nap. 568. u 8. tomu).

⁵⁵ Vjerovatno se misli na konferenciju (partijsko savjetovanje) koja je 25. februara 1942. održana u Foči (vid. nap. 19).

⁵⁶ Tito ima u vidu neizvršenje njegovog naređenja o zadržavanju dijelova 1. proleterske brigade na Romaniji. Kada je u toku januarske njemačke ofanzive u istočnoj Bosni donio odluku da se s glavinom brigade povuče s Romanije preko Glasinca i Prače na Jahorinu, Tito je naredio da dva bataljona brigade ostanu na teritoriji Romanijskog NOP odreda. Međutim, štab brigade je, u dogovoru s Glavnim štabom za Bosnu i Hercegovinu i štabovima Romanijskog odreda i odreda »Zvijezda«, odlučio da se sa svim jedinicama probije preko rijeke Bosne i Igmana na teritoriju Kalinovičkog NOP odreda (vid. nap. 535. u 8. tomu).

⁵⁷ U pismu upućenom 14. februara 1942. iz Sarajeva Svetozar Vukmanović Tempo je obavijestio Tita da će napustiti Sarajevo i izaći na slobodnu teritoriju istočne Bosne. Uz svoje pismo Tempo je dostavio i izvještaje štabova Romanijskog i Ozrenskog odreda i odreda »Zvijezda« (Zbornik, tom IV, knj. 3, dok. br. 67).

⁵⁸ Misli se na Sarajevo, u kome je Vukmanović od sredine januara 1942. ilegalno boravio.

⁵⁹ Odnosi se na Kostu Nada i Lepu Perović, člana PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu, koji su bili upućeni u Bosansku krajinu da bi učestvovali na I oblasnoj konferenciji KPJ za Bosansku krajinu, koja je održana 21. februara 1942. u Skender-Vakufu (vid. nap. 658. u 8. tomu).

⁶⁰ Misli se na oslobođenu teritoriju u istočnoj Bosni koju su držali Romanijski NOP odred i NOP odred »Zvijezda«, kamo je trebalo da iz Sarajeva ode Avdo Humo, član PK KPJ za BiH.

⁶¹ Riječ je o Romaniji, gdje se prije njemačke ofanzive nalazio Glavni štab NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu.

⁶² Riječ je vjerovatno o pismu koje je Štab Romanijskog NOP odreda, preko Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu, 30. januara 1942. uputio Vrhovnom štabu. U pismu je kritikovano povlačenje 1. proleterske brigade s teritorije Romanijskog NOP odreda i odreda »Zvijezda«. Pismo nije sačuvano, ali se u izvještaju Romanijskog NOP odreda upućenom 30. januara Glavnom štabu za Bosnu i Hercegovinu navodi da se u prilogu dostavlja i jedno pismo za Vrhovni štab (Zbornik, tom IV, knj. 3, dok. br. 37). I u zajedničkom pismu štabova Romanijskog odreda i odreda »Zvijezda« upućenom 14. februara Vrhovnom štabu govori se o »rehabilitaciji u očima masa« 1. proleterske brigade (Zbornik, tom IV, knj. 3, dok. br. 68).

⁶³ Po završetku svoje ofanzive u istočnoj Bosni (romanijsko-birčanske operacije) njemačke trupe su napustile teritoriju na kojoj su nepunih deset dana u drugoj polovini januara izvodile dejstva. Zajedno s njemačkim trupama povukle su se i neke domobranske snage, tako da su na teritoriji Romanijskog NOP odreda (oblast Romanije i Glasinca) ostale samo snage 5. divizije domobranskog 3. korpusa (oko 5 bataljona, 2 baterije topova i oko 700 žandarma i milicionera).

⁶⁴ Odnosi se na ofanzivu Nedićevih snaga u Sandžaku početkom februara 1942. (vid. nap. 550. u 8. tomu).

⁶⁵ Odnosi se na prodor domobranske 1. konjičke pukovnije iz Sokolca u Rogaticu (vid. nap. 49).

⁶⁶ Riječ je o kuriru Valjevskog NOP odreda Dragoljubu Grujiću, koji je 6. januara 1942. dolazio u Vrhovni štab, kada se on nalazio u selu Čevljanovićima kod Sarajeva (vid. nap. 260. u 8. tomu).

⁶⁷ Odnosi se na pismo koje je Mirko Tomić, član Glavnog štaba NOP odreda za Srbiju, uputio 31. januara 1942. Vrhovnom štabu (vid. nap. 29).

⁶⁸ Toplički NOP odred je u toku decembra 1941. i januara 1942. izveo više uspješnih akcija u rejonu Prokuplja: u Blacu je, zajedno s Rasinskim NOP odredom, razbio četnike Koste Pećanca nanijevši im gubitke od 40 mrtvih, 20 ranjenih i 60 zarobljenih; u selu Kočanu, između Niša i Leskovca, razoružao posadu žandarmijske stanice; kod sela Berilja blizu Prokuplja zarobio 14 bugarskih vojnika. Krajem januara odred je imao sedam četa.

⁶⁹ Riječ je o Kukavičkom (Leskovačkom) NOP odredu formiranom 10. avgusta 1941. na Liscu (na planini Kukavici). Početkom januara 1942. imao je 270 boraca. Poznato je da su dva bugarska vojnika u jesen 1941. prebjegla u odred.

⁷⁰ Do optimističke ocjene situacije u Srbiji i vjerovanja da će u toku proljeća doći do masovnog ustanka došlo se u Vrhovnom štabu na osnovu izvještaja primljenog od Mirka Tomića, člana Glavnog štaba NOP odreda za Srbiju (vid. nap. 13, 41. i 67).

⁷¹ Za sve vrijeme dok je Foča bila oslobođena (od 20. januara do 10. maja 1942. i dok se Vrhovni štab nalazio u njoj neprijateljski avioni je nisu bombardovali. Radi sigurnosti, Vrhovni komandant je boravio u jednoj kući na brdu iznad željezničke stanice, u čijoj blizini je bilo izgrađeno sklonište ukopano u zemlju.

⁷² Poslije nekoliko pokušaja da pomoću svoje radio-stanice uspostavi radio-vezu s Kominternom učinjenih krajem decembra i 7. januara, za vrijeme svoga boravka na teritoriji Romanijskog NOP odreda (vid. nap. 142. u 8. tomu), Tito je 9. februara konačno u tome uspio. Od toga dana on je redovno, s kraćim vremenskim prekidima, održavao neposrednu radio-vezu s rukovodstvom Kominterne.

⁷³ Partijska organizacija u Sarajevu je održavala vezu s nekoliko domobranskih oficira i podoficira, simpatizera NOP-a. Za rad sa njima bilo je formirano posebno rukovodstvo, kome je stavljeno u zadatak da ostvari neposredan kontakt s njima, organizuje obavještajnu službu, prikupljanje oružja i municije i njihov prelazak u partizane (*Zbornik*, tom IV, knj. 3, dok. br. 75).

⁷⁴ Glavni štab NOP odreda nije bio na okupu. U zapadnoj Srbiji, u rejonu Valjeva, nalazio se samo jedan član toga štaba, Mirko Tomić Seljak, kome je ovo pismo bilo i upućeno (vid. nap. 261. u 8. tomu). Ovo pismo Mirko Tomić, međutim, nije primio, što se vidi iz njegovog pisma Vrhovnom štabu od 30. maja 1942 (A—CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/342).

⁷⁵ Pismo Glavnog štaba NOP odreda za Srbiju nije sačuvano (vid. nap. 67).

⁷⁶ Misli se na Čevljanoviće, selo između Sarajeva i Olova, gdje se Vrhovni štab nalazio početkom januara 1942, kada je k njemu stigao kurir Valjevskog NOP odreda.

⁷⁷ Misli se na prebacivanje Vrhovnog štaba s teritorije Romanijskog NOP odreda i NOP odreda »Zvijezda« (iz Čevljanovića) u Foču, u drugoj polovini januara 1942, u toku njemačke i ustaško-domobranske ofanzive (tzv. romanijsko-birčanska operacija).

⁷⁸ Odnosi se na borbe s jednim odredom ustaških milicionera i oružnika (žandarma), koji je pokušao da iz reiona Pala prodre preko Jahorine u Goražde i Foču (vid. nap. 368. u 8. tomu).

⁷⁹ Odnosi se na dva kombinovana bataljona Durmitorskog NOP odreda: »Vojvoda Momčilo« i »Bajo Pivljanin« (vid. nap. 369, 386. i 420. u 8. tomu).

⁸⁰ Misli se na naređenje štaba Bosanskih četničkih odreda od 9. januara 1942. (vid. nap. 361. u 8. tomu).

⁸¹ Odnosi se na odlazak njemačke 342. pješađijske divizije iz istočne Bosne u Srbiju, odakle je bila upućena na istočni front (vid. nap. 391. i 506. u 8. tomu).

⁸² Obavještenja, kojima je Vrhovni štab raspolagao, o sporazumu sklopljenom u Zagrebu između Nedićeve delegacije i Pavelića o ustupanju nekih dijelova istočne Bosne Srbiji nisu bila sasvim tačna. Pregovori o tome vođeni su u Beogradu od 30. januara do 3. februara 1942. između njemačkih predstavnika, Nedića i Dangića (vid. nap. 30, 427. i 507. u 8. tomu).

⁸³ Tada je postojala samo jedna brigada (1. proleterska), ali je Vrhovni štab već bio donio odluku i preduzeo mjere da se od srpskih bataljona (koji su se početkom februara povukli iz Sandžaka i stigli u rejon Čajniča) formira 2. proleterska brigada (vid. nap. 38).

⁸⁴ Riječ je o Durmitorskom NOP odred, čija su dva bataljona u januaru 1942. stigla na područje gornje Drine.

⁸⁵ Riječ je o izvještaju koji su Milovan Đilas, Milinko Kušić, Spasenija Cana Babović, Vladimir Knežević i Ljubodrag Đurić 14. februara 1942. uputili Vrhovnom štabu i o posebnom izvještaju M. Đilasa od istog datuma (vid. nap. 11).

⁸⁶ Odnosi se na 2. proletersku brigadu.

⁸⁷ Odnosi se na članove PK KPJ za Srbiju koji su se u toku decembra 1941. i januara 1942. nalazili u Sandžaku u rejonu Nove Varoši (vid. nap. 591. u 8. tomu).

⁸⁸ Misli se na prebacivanje jačih partizanskih snaga iz istočne Bosne preko Drine u Srbiju (vid. nap. 13). Vrhovni štab je krajem februara donio odluku da jaču grupu sastavljenju od 1. i 2. proleterske brigade uputi u istočnu Bosnu da bi očistila od četnika teritoriju u luku Drine (Han-Pijesak, Vlasenicu, Srebrenicu, Bratunac, Drinjaču) i pripremila teren za prebacivanje u Srbiju, gdje će, kako se vjerovalo, na proljeće 1942. doći do oživljavanja ustaničkih borbi.

⁸⁹ U januaru 1942. izvršena je reorganizacija Valjevskog NOP odreda i stvorena su dva odreda: Valjevski NOP odred jačine 190—200 boraca i Suvoborski NOP odred jačine 200 boraca. Od Tamnavskog bataljona (koji je bio privremeno pod komandom Štaba Valjevskog NOP odreda) i od jedne čete Posavaca (koja je došla iz Sandžaka s Kosmajskim NOP odredom i kojoj je pridodat jedan broj partizana iz 2. šumadijskog NOP odreda) formiran je Posavsko-tamnavski NOP odred. Radi objedinjavanja dejstava ova tri odreda formiran je štab grupe »grupna komanda«, u koji su ušli Radivoje Jovanović Bradonja, kao komandant, a Žikica Jovanović Španac i Mile Milatović kao članovi štaba.

⁹⁰ Dio novca Vrhovnog štaba (12 sanduka), evakuisanog iz Užica, zakopan je u Radoinji, kod Nove Varoši, početkom decembra 1941. Neko je krišom otkopao i odnio 8 sanduka (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 176 i 201). Izvjesna količina novca je bila pohranjena i u selu Drenovi, kod Prijepolja (vid. nap. 14. i 551. u 8. tomu). Dio novca (300 000 dinara u srebru) ukrala je noću između 16. i 17. decembra 1941. grupa boraca iz 3. čete Kraljevačkog bataljona (koja se nalazila u pratnji Vrhovnog štaba) prilikom prevoženja Vrhovnog štaba preko Lima. Krivci su kasnije otkriveni i 11. aprila u Foči osuđeni na smrt (A—VII, k. 6-II, reg. br. 9/1—6).

⁹¹ Pop Vlada Zečević i poručnik Ratko Martinović nalazili su se sa svojom jedinicom u to vrijeme u rejonu Krupnja (vid. nap. 263, 264. i 304. u 8. tomu.)

⁹² *Birčanski NOP odred* je u toku neprijateljske januarske ofanzive 1942. u istočnoj Bosni (romanijsko-birčanske operacije) postigao značajne uspjehe. U toku januara on je u selu Petrovićima zarobio četu domobrana (138 vojnika, podoficira i oficira) i zaplijenio 120 pušaka, 11 puškomitraljeza, 2 mitraljeza, 2 minobacača i znatnu količinu municije, a krajem januara je u selu Korita zarobio vod domobrana (43 vojnika), zaplijenivši 4 puškomitraljeza i veći broj pušaka.

⁹³ Posrijedi je greška u datumu. Petnaestog januara nisu kod Rogatice vođene borbe protiv ustaških jedinica, jer ih tada u tom rejonu nije bilo. Vjerovatno se ovdje misli na borbe koje su jedinice Romanijskog i Durmitorskog NOP odreda sredinom

februara 1942. vodile u rejonu Rogatice protiv dijelova domobranske 1. konjičke pukovnije koja se iz Sokolca probila u blokiranu Rogaticu (vid. nap. 49).

⁹⁴ I ovdje je greška u datumu. Sredinom januara su se jedinice 1. proleterske brigade nalazile na teritoriji Romanijskog odreda i odreda »Zvijezda«. Borbe kod Kalinovika vođene su u februaru.

⁹⁵ U Nikšiću se nalazio 207. pješadijski puk divizije »Taro«, koji je sve do 17. februara 1942. bio blokirao, izložen žestokim napadima jedinica Nikšićkog i Zetskog NOP odreda. Komandant divizije je, nakon deblokiranja posade u Nikšiću, izvijestio da je ona »zatečena puna vjere, ali sa zastavom na pola koplja usljed pretjeranih gubitaka i oštih borbi protiv partizana«.

⁹⁶ Riječ je o njemačkoj i ustaško-domobranskoj januarskoj ofanzivi u istočnoj Bosni (romanijsko-birčanska i ozrenska operacija), poznatoj kao druga neprijateljska ofanziva.

⁹⁷ Po završetku operacija u zapadnoj Srbiji i u istočnoj Bosni dvije njemačke divizije (113. i 342. pješadijska) napustile su Jugoslaviju i otišle na istočni front, dok je 125. pješadijski puk vraćen u Grčku. Sve ostale njemačke snage ostale su u Jugoslaviji. Obavještenja o odlasku njemačkih trupa prema Mađarskoj i Turskoj kojima je Vrhovni štab raspolažao nisu bila tačna.

⁹⁸ Odnosi se na okupaciju istočnih oblasti Srbije od strane bugarskog okupacionog korpusa u toku januara 1942 (vid. nap. 31). Podaci o dolasku italijanskih trupa nisu bili tačni.

⁹⁹ U »Biltenu Vrhovnog štaba NOP i DVJ« br. 14—15 za februar 1942 (*Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 140) objavljen je opširniji tekst telegrama, koji se razlikuje od ovoga koji je Tito uputio Kominterni

¹⁰⁰ U »Biltenu Vrhovnog štaba NOP i DVJ« br. 14—15 za februar 1942 (*Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 140) objavljen je opširniji tekst telegrama, koji se razlikuje od ovoga koji je Tito uputio Kominterni. Telegram štaba 1. proleterske brigade je Tito redigovao i u skraćenoj verziji uputio Kominterni.

¹⁰¹ U Vrhovnom štabu se tih dana očekivao dolazak sovjetskih aviona koji je trebalo da padobranima spuste kod Žabljaka u Crnoj Gori oružje, municiju i sanitetski materijal. Na Jezerskom polju se ubrzano pripremao teren za spuštanje aviona i bacanje padobrana. Ovom akcijom, od koje se dosta očekivalo, rukovodio je Moša Pijade, delegat Vrhovnog štaba. Počev od 23. februara 1942. svake noći su dežurne ekipe očekivale pojavu aviona s pripremljenim signalima.

¹⁰² Sve do 1944. nije iz Sovjetskog Saveza primljena pomoć u ratnom materijalu. U nekoliko navrata je bio obećan i dogovoren dolazak sovjetskih transportnih aviona koji bi pošiljke oružja i druge opreme bacali padobranima, ali do toga nije došlo zbog, kako je rečeno, teškoća tehničke prirode (velike udaljenosti koju avioni, zbog nedovoljnog radijusa, nisu mogli savladati).

¹⁰³ Prvi vojni predstavnici iz Sovjetskog Saveza stigli su na oslobođenu teritoriju Jugoslavije (na aerodrom kod Bosanskog Petrovca) 23. februara 1944. To je bila vojna misija koju je predvodio general Nikolaj Kornjejev.

¹⁰⁴ Riječ je o telegramu Kominterne u kome je Tito predloženo da Vrhovni štab uputi proglas narodima okupiranih zemalja Evrope u kome bi ih pozvao na borbu protiv okupatora. Taj telegram glasi:

»Bilo bi poželjno da Vrhovni štab partizana u ime jugoslovenskog naroda istupi s kratkim proglasom narodima okupiranih zemalja, naročito Čehoslovačke i Francuske. U tom proglasu, ukazujući na to kako se vaš narod bori za slobodu i nezavisnost, Vrhovni štab bi apelovao na te narode da ne proizvode ratni materijal i ne daju sirovine i hranu krvavom Hitleru, da na sve načine dezorganizuju njegovu ratnu mašinu, da razvijaju partizanski pokret protiv okupatora i da svim silama izvojuju puni poraz smrtnog neprijatelja svih naroda Evrope — njemačkog fašističkog imperijalizma. Takvom proglasu mi bismo mogli dati najširi publicitet u štampi i na radiju. Javite vaše mišljenjek«. (A—CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/2).

Predlog Kominterne je bio prihvaćen, ali telegram nije bio objavljen (o tome više vid. u nap. 108).

¹⁰⁵ Kardelj i Ribar, koji su se nalazili u Zagrebu kao članovi Organizacionog sekretarijata CK KPJ za neoslobodene krajeve (vid. nap. 185. u 8. tomu), 15. februara 1942. uputili su iz Zagreba pismo Titu (A—CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/70) preko dva »kanala«: jedan primjerak preko ustanovljene veze u Sarajevu, a drugi preko Cetinja. Prvi primjerak je Tito primio 23. februara (Dedijer, *Dnevnik*, I deo, str. 93), a drugi je tek 3. marta stigao u Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru, koji ga je istoga dana prosljedio Vrhovnom štabu (*Zbornik*, tom III, knj. 9, dok. br. 87; knj. 2, dok. br. 135; knj. 3, dok. br. 30).

¹⁰⁶ Odnosi se na pismo sekretara CK SKOJ-a Ive Lole Ribara upućeno 15. februara 1942. Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Bosnu i Hercegovinu (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 181).

¹⁰⁷ U pismu koje su 15. februara 1942. uputili iz Zagreba Titu Kardelj i Ribar navode da mu u prilogu dostavljaju jedan telegram dobijen od Kominterne. Riječ je o telegramu od 13. februara u kome se tražilo da Vrhovni štab uputi proglas narodima okupiranih zemalja (vid. nap. 104). Neizvjesno je o kome se drugom telegramu Kominterne radi. Moguće je da je riječ o telegramu od 15. februara, koji je glasio: »Molimo da javite: 1. Ima li Vrhovni štab svoj štampani organ, kakav mu je naziv i koliki mu je tiraž; 2. Kakvi partizanski listovi i druga štampana izdanja izlaze kod vas, kako se zovu i koliki im je tiraž; 3. Izlazi li organ Kompartije; 4. Da li možete da imate radio-stanicu takve jačine da se njene emisije mogu čuti kod nas?« (A—CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/2). I ovaj telegram je Kopinić dostavio Titu uz sljedeću napomenu: »Odgovorićemo odmah i dati tačne podatke. Na četvrto pitanje ćemo odgovoriti da za sada ne možemo«.

¹⁰⁸ Odnosi se na telegram Kominterne od 13. februara u kome je bilo predloženo da Vrhovni štab uputi proglas narodima porobljenih zemalja. Telegram je primio u Zagrebu Kopinić i, prije nego što ga je uputio Titu u Foču, s njim je upoznao Kardelja i Ribara. Oni su se saglasili s predlogom Kominterne uputivši joj pozitivan odgovor, o čemu su izvijestili Tita. Čim je primio taj telegram, Tito je 23. februara, preko svoje radio-stanice, odgovorio Kominterni da se slaže s njenim predlogom zatraživši da se taj proglas emituje i na srpskohrvatskom jeziku kako bi ga Vrhovni štab mogao objaviti u štampi (vid. str. 30). Iz toga se može zaključiti da je Tito očekivao da će tekst proglaša biti sastavljen u Moskvi. Kominternu je 2. marta uputila Titu telegram u kome je stajalo: »Čekamo od vas kratak tekst proglaša Vrhovnog štaba. Pošaljite što prije« (A—CK SKJ, Fond CK KPJ—KI, br. 1942/32). Tito je uputio tekst proglaša, ali je u međuvremenu Kominternu odustala od njenog objavljivanja.

¹⁰⁹ Tito je uspostavio direktnu radio-vezu s Kominternom preko radio-stanice Vrhovnog štaba 9. februara 1942. (vid. nap. 72).

¹¹⁰ Riječ »kobasica« je upotrebljavana umjesto riječi »depeša«.

¹¹¹ Radio-telegrafisti Vrhovnog štaba, odnosno Centralnog komiteta KPJ Pavle Savić (koji je bio i šifrant) i Veljko Dragičević su potkraj 1941. pokušavali da uspostave vezu s Kominternom, ali u tome nisu uspjeli (vid. nap. 72). Više učestanih pokušaja učinjeno je u toku decembra, za vrijeme boravka Vrhovnog štaba i CK KPJ u Sandžaku i u istočnoj Bosni (na Glasincu i na Romaniji). Izgleda da je slabo napajanje aparata strujom iz akumulatora bilo razlog što radio-veza nije bila uspostavljena, iako su Pavle Savić i Veljko Dragičević dobili od Kopinića (radio-telegrafiste Kominterne) šifru, pozivne znake i signale prilikom njegovog dolaska iz Zagreba u Rogaticu 24. decembra 1941.

¹¹² Za vrijeme boravka Vrhovnog štaba i CK KPJ u selu Čevljanovićima kod Sarajeva, početkom januara 1942, učinjeni su novi pokušaji da se uspostavi radio-veza s Kominternom. Mala hidrocentrala koja je bila izgrađena za potrebe preduzeća drvene industrije u Srednjem iskorišćena je za napajanje strujom radio-stanice, i radio-telegrafisti Vrhovnog štaba su 7. januara uspjeli da uspostave radio-vezu s Ko-

minternom i da predaju jedan Titov telegram, vjerovatno onaj od 29. decembra 1941. Ta veza je, međutim, bila odmah prekinuta (vid. nap. 142. u 8. tomu).

¹¹³ Neizvjesno je o kojim se telegramima Kominterne radi. Pored citiranih telegrama od 13. i 15. februara (vid. nap. 107. i 108) koje mu je iz Zagreba uputio Kopinič, Tito je primio neposredno, preko svoje radio-stanice, već pomenuti telegram od 13. februara i još dva telegrama. Jedan od njih je vjerovatno onaj (bez datuma) u kome se javlja da je, prema obavještenjima dobijenim od Vokšina (Kopiničev pseudonim iz Kominterne), zagrebačka policija otkrila ilegalni stan Lole Ribara i uhapsila neku Veru (A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/23), a drugi, takode bez datuma, koji je glasio: »U bliskoj budućnosti možemo poslati ljude k vama. Kakve dokumente možete da obezbijedite za odlazak u Bugarsku? Javite detaljno gdje može da se spusti naš avion. Kakvu pozivnu signalizaciju možete da organizujete da bi avion mogao tačno i lako da se spusti i da li imate avionski benzin« (A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/24).

¹¹⁴ Na oslobođenoj partizanskoj teritoriji gornje Drine u proljeće 1942. bio je uspostavljen drumski i željeznički saobraćaj. Od Foče su prema Brodu, Goraždu i Jelašcima (kod Kalinovika) saobraćali kamioni, koji su usljed nedostatka benzina koristili ugljeni plin (»saugas«). Na uskotračnoj pruzi između Foče i Goražda redovno je tekao i željeznički saobraćaj, a povremeno je saobraćao i voz na šumskoj, industrijskoj pruzi od Broda do Miljevine. Pored drumskog i željezničkog saobraćaja, bio je organizovan i poštanski saobraćaj: funkcionisala je telefonska veza između Foče, Goražda, Čajniča, Ustikoline, Čelebića, Miljevine, Trnova, Šćepan-polja, Metaljke, Ustiprača.

¹¹⁵ Odnosi se na pripreme koje su ustaško-domobranski štabovi u Sarajevu vršili za izvođenje ofanzive u istočnoj Bosni u cilju povraćaja Han-Pijeska, Vlasenice, Srebrnice, Bratunca i Drinjače i cijelog područja u luku Drine između Višegrada i Zvornika. U toj ofanzivi će biti angažovane jedinice ustaške Crne legije pod komandom pukovnika Francetića.

¹¹⁶ Zbor je održan 22. februara 1942. u Narodnom domu kulture u Foči (adaptiranoj zgradi suda). Pošto su zbor pozdravili predstavnici KPJ i SKOJ-a, referate su održali Grozdana Zina Bijelić-Penezić i Mileva Lula Planojević. Zbor je donio rezoluciju.

¹¹⁷ Odnosi se na Grozdanu Zinu Bijelić-Penezić, Milevu Lulu Planojević, Juditu Alargić i Davorjanku Zdenku Paunović, istaknute aktivistkinje KPJ, koje su se nalazile na dužnosti pri CK KPJ i Vrhovnom štabu.

¹¹⁸ Jurica Ribar, brat Ive Lole Ribara, radio je kao instruktor pri CK SKOJ-a.

¹¹⁹ Sredinom februara u Foči je od radnika, učenika, pitomaca Dječeg doma i seljaka (starosti od 15 do 20 godina) formirana Omladinska četa (jačine 63 borca), koja je ušla u sastav 3. bataljona 1. proleterske brigade, u kome je ostala do kraja rata. U Foči je 6. marta formirana još jedna omladinska četa (58 boraca), koja je ušla u sastav 5. bataljona iste brigade i u njemu ostala do njegovog rasformiranja u junu 1942.

¹²⁰ Odnosi se na otpuštanje iz jedinica neboraćkog ljudstva (vid. nap. 15).

¹²¹ Riječ je o novcu (metalnom i u banknotama) zaplijenjenom u Užicu koji je Vrhovni štab evakuisao iz Užica i za vrijeme zadržavanja u Sandžaku zakopao u Radojnji i Drenovi (vid. nap. 90).

¹²² Riječ je o vojnoobavještajnoj misiji britanskog majora Eliota (vid. nap. 660. i 661. u 8. tomu).

¹²³ Radilo se o samo jednom, a ne o tri britanska aviona, iz kojeg je iskočila padobranima na Romaniju Eliotova misija.

¹²⁴ Vrhovni štab je tih dana očekivao dolazak sovjetskih aviona, o čemu se bio dogovorio s Kominternom. U telegramu Kominterne koji je Kopinič 12. februara uputio Titu stajalo je, između ostalog: »Telegram o aerodromu i specijalne podatke primili smo... U najkraćem roku poslaćemo avion« (A-CK SKJ, Fond CK KPJ

— KI, br. 1942/1). To je bio odgovor na Titov telegram od 29. decembra 1941 (A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1941/7). U svom telegramu od 17. februara Tito je precizirao mjesto gdje će se avion spustiti, odnosno izbaciti pošiljke, i signale sa zemlje (vid. str. 218 u 8. tomu).

¹²⁵ Odnosi se na prvu vojnoobavještajnu misiju (britanski kapetan Bil Hadson, majori jugoslovenske vojske Zaharije Ostojić i Mirko Lalatović i radio-telegrafista Veljko Dragičević) koja je u septembru 1941. došla u Jugoslaviju i priključila se Draži Mihailoviću (izuzev V. Dragičevića, koji je prišao partizanima).

¹²⁶ Eliotova grupa se spustila padobranima na Romaniju u vrijeme kada su tu oblast držale domobranske jedinice koje su je osvojile u januarskoj ofanzivi, tako da je grupa odmah po prizemljenju bila zarobljena.

¹²⁷ Odnosi se na otkrivanje ilegalnog partizanskog punkta u Zagrebu decembra 1941 (vid. nap. 635. u 8. tomu).

¹²⁸ U pismu koje su mu 15. februara uputili iz Zagreba (vid. nap. 105) Kardelj i Ribar su obavijestili Tita da su privremeno formirali »nekakvo povjerenstvo«, koje će pomagati Vladimiru Popoviću u radu dok opasnosti od provala prestanu.

¹²⁹ Zbog hapšenja komunista koje je nastalo u Zagrebu poslije provale tehničkog punkta bio je doveden u pitanje opstanak rukovodećih partijskih kadrova. Stoga je Tito tražio da *Andrija Hebrang Fati*, sekretar CK KPH, koji se nalazio ilegalno u Zagrebu, pođe na slobodnu teritoriju (vid. nap. 183. u 8. tomu).

¹³⁰ *Vladimir Popović*, delegat CK KPJ, nalazio se u Zagrebu u svojstvu sekretara Operativnog rukovodstva CK KP Hrvatske još od jula 1941.

¹³¹ Na istočnom frontu, u sastavu njemačkih oružanih snaga, nalazio se i jedan ojačani *legionarski puk NDH*, po jedna eskadrila lovačkih aviona i bombardera i jedan mornarički odred, dok je drugi puk, koji je bio na obuci u Štokerauu kod Beča, trebalo takođe da bude upućen na ruski front. Trupe NDH koje su se nalazile na istočnom frontu doživjele su u staljingradskoj bici sudbinu njemačke 6. armije. Dalje upućivanje oružanih snaga NDH na istočni front nije vršeno, jer je situacija u Jugoslaviji, gdje je narodnooslobodilačka borba dobila velike razmjere, prinudila njemačku Vrhovnu komandu da sve oružane snage NDH zadrži u zemlji i da u Jugoslaviju vrati i one jedinice (legionarske divizije) koje su obučavane na poligonima u Njemačkoj i bile predviđene za istočni front. Tako je decembra 1942. u Hrvatsku vraćena iz Delershajma 369. legionarska divizija, a naredne godine će stići još dvije legionarske divizije (373. i 392.).

¹³² U pismu Titu od 15. februara 1942. Ribar i Kardelj su naveli da su se »povezali s jednom ozbiljnom grupom u HSS, koja hoće s nama da sarađuje i koja je izrazito sovjetskofilski orijentisana«.

¹³³ *Mitar Bakić* je vršio dužnost komandanta mjesta u Foči do sredine marta. Do njegovog upućivanja na rad u Hrvatsku nije došlo, jer je bio angažovan na drugim zadacima (upućen je u Crnu Goru).

¹³⁴ Odnosi se na Valjevski, Mačvanski, Posavsko-tamnavski i Suvoborski NOP odred (vid. nap. 52).

¹³⁵ Namjera da se u Makedoniju kao delegat CK KPJ uputi *Žarko Zrenjanin Uča*, član CK KPJ i sekretar PK KPJ za Vojvodinu, nije mogla biti ostvarena. U Makedoniju je bio upućen *Dobrivoje Radosavljević Bobi* (vid. nap. 588. u 8. tomu).

¹³⁶ Po dolasku u Zagreb u januaru 1942. Ivo Lola Ribar i Edvard Kardelj su stupili u kontakt s *Blagojem Neškovićem Mihajlom*, sekretarom PK KPJ za Srbiju, koji se nalazio u Beogradu, i izmijenjali s njim više pisama. Prvo pismo je Ribar uputio Neškoviću 12. januara (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 104), a zatim je slijedilo još nekoliko pisama. Sačuvana su Ribareva i Kardeljeva pisma Neškoviću od 22. februara, 3. 15. i 20. marta (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 199, knj. 3, dok. br. 49 i 66).

¹³⁷ Riječ je o borbi u selu Petrovićima kod Šekovića (vid. nap. 92).

¹³⁸ Svetozar Vukmanović Tempo je 20. februara 1942. uputio Titu pismo u kome ga je obavijestio da će u toku noći napustiti Sarajevo i otići na slobodnu teritoriju koju su držali Romanijski odred i odred »Zvijezda«, a ujedno ga je obavijestio o situaciji u Sarajevu (*Zbornik*, tom IV, knj. 3, dok. br. 75).

¹³⁹ Odnosi se na pismo koje su Kardelj i Ribar 15. februara 1942. uputili Titu iz Zagreba (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/70) i na Hebrangovo pismo od 13. februara upućeno Centralnom komitetu KPJ (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/66).

¹⁴⁰ Zbog provale u Zagrebu veza CK KPH i PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu, odnosno ilegalnih rukovodstava u Zagrebu i Sarajevu bila je izvjesno vrijeme, u toku januara i februara 1942, u prekidu (vid. nap. 509. i 650. u 8. tomu).

¹⁴¹ Provala partijske tehnike u Zagrebu se protekla i na kanal kojim je održavana veza s ilegalnim punktom u Sarajevu, što je dovelo do otkrivanja i nekih javki u Sarajevu. Da bi otklonili opasnost od novih, »lančanih« širenja provala, Kardelj i Ribar su odvojili kanal kojim je održavana veza sa Sarajevom, odnosno s PK KPJ za BiH, a preko njega sa CK KPJ, od kanala partijske tehnike CK KPH.

¹⁴² Riječ je o *I oblasnoj konferenciji KPJ* za Bosansku krajinu, koja je održana 21. februara 1942. u Skender-Vakufu (vid. nap. 675. u 8. tomu). Bilo je predviđeno da na njoj prisustvuje i Svetozar Vukmanović Tempo, ali je odluka bila promijenjena, te su tamo bili upućeni Kosta Nađ (koji je postavljen za komandanta Operativnog štaba NOP odreda za Bosansku krajinu) i Lepa Perović, član PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu.

¹⁴³ Trebalo je da se *Svetozar Vukmanović Tempo*, komandant Glavnog štaba NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu, koji se više od dva mjeseca nalazio u Sarajevu (radi liječenja i učvršćenja ilegalnih punktova i veza s domobranskim oficirima), vrati na slobodnu teritoriju istočne Bosne.

¹⁴⁴ Jače partizanske snage (dva bataljona 1. proleterske brigade, dvije čete Durmitorskog NOP odreda i tri čete Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda) napale su 16. februara 1942. četnike u selu Čelebiću kod Foče. Osjetivši približavanje partizana, četnici su pobjegli, tako da su partizanske jedinice gotovo bez borbe zauzele mjesto.

¹⁴⁵ Tri partizanska bataljona (Šumadijski, 1. užički i 2. zlatarski) napala su 20. februara 1942. četnike u Zaborku kod Čajniča i rastjerali ih prema Rudom.

¹⁴⁶ Napad 1. bataljona 1. proleterske brigade na Ulog (koji su branili Italijani i ustaše), 23. februara 1942, završio se neuspješno uz gubitke od 4 poginula partizana.

¹⁴⁷ Na Praču i Sjetlinu su u toku februara vršili napade Kraljevački bataljon 1. proleterske brigade i dijelovi Jahorinskog i Romanijskog NOP odreda, ali nisu uspjeli da zauzmu ta mjesta.

¹⁴⁸ Misli se na napad ustaške Crne legije na oslobođenu teritoriju istočne Bosne koji se očekivao (vid. nap. 115).

¹⁴⁹ Pošto je Tito uspio da 9. februara 1942. uspostavi direktnu radio-vezu s Kominternom, više nije bilo potrebno da tu vezu održava preko Kopinićeve radio-stanice (*»Vazduh«*) u Zagrebu, jer je ona, zbog udaljenosti od mjesta u kome se Tito nalazio (Foče) i nesigurnosti i sporosti kurirskih veza, bila dosta nepodesna (vid. nap. 72).

¹⁵⁰ Vrhovni štab je planirao da početkom marta 1942. uputi u istočnu Bosnu udarnu grupu sastavljenu od 2. proleterske brigade i tri bataljona 1. proleterske brigade radi čišćenja te teritorije od četnika i stvaranja uslova za prebacivanje jačih snaga u Srbiju (vid. nap. 88).

¹⁵¹ Tito je svojim fotografskim aparatom načinio veći broj snimaka i film uputio u Sarajevo na razvijanje. Film (ili filmovi) je propao, a nove filmove koje je dobio iz Sarajeva izgubio je. Zato nije sačuvan nijedan snimak koji je Tito u to vrijeme načinio svojim foto-aparatom.

¹⁵² Sanitetska služba na oslobođenoj teritoriji je oskudijevala u sanitetskom materijalu, (lijekovima, zavojima, hirurškim instrumentima itd). Vrhovni štab je ulagao velike napore da dode do tog materijala nabavkom iz okupiranih gradova, a u više navrata je preko Kominterne tražio pomoć i od Sovjetskog Saveza, koju sve do 1944. nije dobio.

¹⁵³ Imena zamenika političkog komesara odreda i političkih komesara bataljona nisu u naređenju Vrhovnog štaba navedena. Vjerovatno su u prvo vrijeme zbog nedostatka kadra ti položaji ostali upražnjeni.

¹⁵⁴ Riječ je o omladinskoj četi koja je ušla u sastav 3. bataljona 1. proleterske brigade (vid. nap. 119).

¹⁵⁵ Podatak o dolasku italijanskih trupa u Bosnu u njemačku okupacionu zonu nije bio tačan. Nakon reokupacije tzv. II i III okupacione zone u toku jeseni 1941, italijanske jedinice su se zadržale u većem dijelu zapadne i u nekim gradovima jugoistočne Bosne. Zbog pojačane aktivnosti partizana, Italijani su bili primorani da u toku decembra 1941. povuku svoje posade iz Foče, Goražda, Čajniča i Rudog prepustivši ih četnicima, ali su ubrzo u ta mjesta ušli partizani. Nakon odlaska njemačke 342. divizije iz istočne Bosne, krajem januara i početkom februara 1942, nijedna italijanska jedinica nije došla u istočnu Bosnu. U toku februara 1942. vršene su pripreme za dogovor njemačkih i italijanskih glavnih štabova na Balkanu (za sastanak u Opatiji) da se u proljeće izvedu zajedničke operacije protiv glavnih partizanskih oblasti u njemačkoj okupacionoj zoni u Jugoslaviji. Vrhovni štab je dobio neka obavještenja o tim dogovorima i o namjerama da se italijanske trupe koje će učestvovati u tim operacijama prebace u njemačku okupacionu zonu (vid. nap. 664. u 8. tomu).

¹⁵⁶ Riječ je o njemačko-italijanskoj operaciji u istočnoj Bosni (operacija »Trio«), u kojoj je trebalo da učestvuju i oružane snage NDH. Sporazum o toj zajedničkoj njemačko-italijansko-ustaškoj ofanzivi sklopljen je na sastanku u Opatiji 3. marta 1942.

¹⁵⁷ Podaci o slanju kvislinških nedićevskih trupa iz Srbije na istočni front nisu bili tačni. Njih su donijeli neki nedićevci koji su pobjegli. Pošto nisu bili u stanju da sami, svojim vojnim i policijskim snagama, obezbjeđuju okupacionu upravu u Srbiji, Nijemci su pristupili intenzivnijem formiranju kvislinških jedinica, tzv. nedićevaca, ljotićevaca i bjelogardejaca (vid. nap. 474. u 8. tomu). Te jedinice nisu bile namijenjene za upotrebu izvan Srbije.

¹⁵⁸ Obavještenje o navodnom upućivanju 300 000 hrvatskih vojnika na istočni front Tito je dobio od Kardelja i Ribara (vid. njihov izvještaj od 15. februara, A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/70). Na istočnom frontu se već nalazio jedan legionarski puk NDH (vid. nap. 131) i nije bilo predviđeno upućivanje novih trupa, jer je situacija u zemlji, gdje je narodnooslobodilačka borba dobijala velike razmjere, zahtijevala angažovanje svih kvislinških snaga, uključujući i one koje su se na poligonima u Štokerauu i Delershajmu obučavale i pripremale za angažovanje na istočnom frontu. Sve kvislinške trupe NDH koje su u toku 1942. i 1943. obučavane u Njemačkoj (legionarske divizije) biće angažovane u Jugoslaviji u borbi protiv narodnooslobodilačke vojske.

¹⁵⁹ Maček i prvaci HSS-a nisu bili u zatvorima, već su samo bili odstranjeni iz javnog političkog života u NDH. Da bi njih i njihove stranačke pristalice pridobila za svoju ustašku politiku, Pavelićeva vlada je nastojala da ih uključi u svoj aparat i iskoristi u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Jedan dio stranačkih vođa je još od prvih dana stvaranja NDH pristupio ustašama. Obavještenje o navodnom puštanju iz zatvora Mačeka i »svih HSS-poslanika« Tito je dobio iz Kardeljevog i Ribarevog izvještaja od 15. februara 1942.

¹⁶⁰ Moša Pijade Šiki, član CK KPJ, upućen je 19. februara 1942. iz Foče za Žabljak, u Crnu Goru, da bi organizovao prijem pomoći iz Sovjetskog Saveza, jer se, počev od 23. februara, očekivao dolazak sovjetskih aviona, kako je bilo ugovoreno u telegramima koje je Tito izmijenio s rukovodstvom Kominterne (vid. nap.

113). Moša Pijade je 22. februara, odmah po dolasku u Žabljak, uputio Titu pismo u kome ga je obavijestio o mjerama koje su preduzete za uređenje aerodroma na koji se očekivalo spuštanje sovjetskih aviona. (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 2007).

¹⁶¹ Riječ je o Žabljaku, do kojeg je Moša Pijade došao iz Foče preko snijegom zavejanih planina (Pivske planine i Durmitora).

¹⁶² Italijanski avioni su 19. i 21. februara 1942. bombardovali Žabljak, u kome se u zgradi hotela smještenog između varošice i Crnog jezera nalazila partizanska bolnica. Od bačenih bombi (oko 80—100) ranjena su dva partizana i porušeno je nekoliko kuća.

¹⁶³ Riječ je o misiji britanskog majora Terensa Atertona, koja je 17. januara 1942. upućena podmornicom iz Aleksandrije (Egipat) i koja se 4. februara iskrcala na Crnogorsko primorje kod Petrovca na moru. Preko Lovčenskog partizanskog odreda misija je 12. februara stigla u Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku (koji se nalazio u selu Gostilju kod Danilovgrada), gdje je ostala do 10. marta, kada je, na Titovo traženje, krenula u Foču, u Vrhovni štab. S *Atertonom* su se nalazili radio-telegrafista *Patrik O'Donovan* i jugoslavenski vazduhoplovni poručnik *Radoje Nedeljković*. Misija je bila upućena u Jugoslaviju od strane armijskog generala Bogoljuba Ilića, ministra vojske u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi, i britanske Balkanske sekcije SOE (Službe za specijalne operacije) da bi se informisala o stanju u Jugoslaviji i o sudbini britanskog kapetana Hadsona i njegove misije (jer je radio-veza s njime i s Dražom Mihailovićem bila prekinuta 5. decembra 1941) i da bi stupila u kontakt s Dražom Mihailovićem. Zbog kvara na radio-stanici, Atertonova misija nije uspjela da uhvati vezu sa svojim centrima na Malti i na Bliskom istoku (vid. nap. 444. u 8. tomu i nap. 1. u ovom tomu).

¹⁶⁴ Riječ je o britanskom kapetanu *Bilu Hadsonu*, koji je imao nadimak *Marko*. Zajedno s dvojicom jugoslavenskih oficira, majorima Zaharijem Ostojićem i Mirkom Lalatovićem i radio-telegrafistom Veljkom Dragičevićem (vid. nap. 146. i 440. u 8. tomu), on se oko 20. septembra 1941. iskrcao na Crnogorsko primorje i u oktobru stigao u Užice, u Vrhovni štab, a zatim se priključio Draži Mihailoviću. Prilikom povlačenja Vrhovnog štaba iz Užica, 29. i 30. novembra i 1. decembra 1941, on se nalazio zajedno s Titom, a zatim se, na svoj zahtjev i svoju ruku, u selu Radoinji kod Nove Varoši, noću između 1. i 2. decembra 1941, odvojio od Vrhovnog štaba i zajedno s Vladom Zečevićem, Mirkom Tomićem i Nikolom Grulovićem i četom partizana uputio preko Uvca u Srbiju (vid. nap. 123. u 8. tomu). Još u toku prve noći Hadson se kod Pribojske Banje odvojio od partizana i uputio k Ravnoj Gori, u štab Draže Mihailovića, ne znajući da se taj štab, pred nastupanjem Nijemaca, povukao u nepoznatom pravcu. Pošto je radio-veza s njim i sa štabom Draže Mihailovića bila izvjesno vrijeme prekinuta, u Balkanskoj sekciji SOE u Egiptu nije se znalo za Hadsonovu sudbinu.

¹⁶⁵ Istom podmornicom (*»Thorn«*) kojom je stigla Atertonova grupa stigla su i jugoslavenski potporučnik Stanislav Rapotec i radio-telegrafista Stjepan Šinko. Njih dvojica su se 27. januara 1942. iskrcali na ostrvo Mljet i preko četničkih veza stigla u Split, u četnički štab vojvode Ilije Trifunovića Birčanina.

¹⁶⁶ Riječ je o vojno-obavještajnoj misiji britanskog majora Eliota (vid. nap. 677. i 678. u 8. tomu), koja se 4. februara 1942. spustila padobranima na Romaniju. Aterton je prije polaska u Jugoslaviju bio obaviješten da će još jedna misija stići avionom i pretpostavljao je da će se ona spustiti u Žabljak. Kako se tih dana očekivao dolazak sovjetskih aviona u Žabljak, Tito je s tim upoznao Mošu Pijade.

¹⁶⁷ O dolasku britanske vojne misije u Crnu Goru Tito je obavijestio rukovodstvo Kominterne. Od Kominterne je 28. februara stigao sljedeći odgovor: »Ovdje se ništa ne zna o engleskoj vojnoj misiji. Susret (misije — prim. M. L.) sa Titom u Vrhovnom štabu je cjelishodan. Treba, međutim, prilikom razgovora sačuvati dvostruku opreznost. Ne odavati nikakve svoje tajne. Truditi se da se objasne pravi ciljevi i zadaci misije. Molimo da nas držite u kursu ovog posla« (A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/18).

¹⁶⁸ Tito misli na očekivano spuštanje sovjetskih aviona na improvizovani aerodrom kod Žabljaka.

¹⁶⁹ Riječ je o vojno-obavještajnim misijama britanskih majora Atertona i Eliota i jugoslovenskog potporučnika Rapoteka koje su krajem januara i početkom februara 1942. stigle u Jugoslaviju (vid. nap. 163, 165. i 166).

¹⁷⁰ Na traženje Vrhovnog štaba u naređenju od 30. januara 1942, Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku uputio je 13. februara izvještaj o situaciji u Crnoj Gori i Boki. Istog dana je PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak uputio svoj izvještaj Centralnom komitetu KPJ obavještivši ga o konferenciji rodoljuba Crne Gore i Boke održanoj 8. februara u manastiru Ostrogu (*Zbornik*, tom III, knj. 2, dok. br. 70; knj. 4, dok. br. 39). Uz izvještaj dostavljeno je *Saopštenje* Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku br. 7 od 1. februara 1942 (A-VII, k. 174, reg. br. 26/1), proglas skupštine crnogorskih i bokeljskih rodoljuba (*Zbornik*, tom III, knj. 2, dok. br. 65), proglas Glavnog štaba Vasojevićima, proglas na albanskom jeziku, direktiva PK SKOJ-a, list *»Omladinski pokret«* br. 2 i pismo Narodnooslobodilačkog odbora za Crnu Goru i Boku upućeno 11. februara 1942. srpskim, opštinskim i seoskim narodnooslobodilačkim odborima (*Zbornik*, tom III, knj. 9, dok. br. 48).

¹⁷¹ U Crnoj Gori, kao i u drugim krajevima Jugoslavije, za italijanske okupatorske vojnike je upotrebljavan pogrdan naziv »žabari« (zbog toga što su jeli žabe, što je za naše ljude bilo vrlo neobično i čudno).

¹⁷² Riječ je o dočeku sovjetskih aviona.

¹⁷³ Misli se na misiju britanskog kapetana Hadsona, koja je u oktobru 1941. otišla u štab Draže Mihailovića (vid. nap. 164).

¹⁷⁴ Tito misli na depeše koje je o tome uputio Kominterni (vid. nap. 167).

¹⁷⁵ Zbog podrške koju je britanska vlada pružala jugoslovenskoj kraljevskoj vladi i njenom ministru Draži Mihailoviću, u Vrhovnom štabu se s podozrenjem gledalo na svaku akciju koju su Englezi preduzimali prema Jugoslaviji, u čije se dobre namjere sumnjalo.

¹⁷⁶ Riječ je o misiji britanskog majora Eliota koja se noću između 4. i 5. februara 1942. spustila padobranima na Romaniju (vid. nap. 660. u 8. tomu).

¹⁷⁷ Pri povratku iz sela Radoinje, kod Nove Varoši, za Srbiju, Hadson se odvojio od partizana (vid. nap. 164). Izvjesno vrijeme je boravio kod četničkog vojvode Bože Cosovića Javorskog, a zatim se priključio Mihailovićevom štabu, u kome je ostao do kraja 1943. Početkom 1944. napustio je Jugoslaviju.

¹⁷⁸ Odnosi se na izdaju pukovnika Baja Stanišića. On je 12. februara 1942. uspio da pridobije dvije partizanske čete iz Pavkovića kod Danilovgrada i da ih povuče s položaja omogućivši time italijanskim trupama da iz Danilovgrada prodru u Nikšić i deblokiraju taj garnizon, koji je bio opkoljen puna tri mjeseca. Bajo Stanišić se proglasio za »komandanta oslobodilačke vojske Crne Gore i Hercegovine« i stavio se u službu okupatora.

¹⁷⁹ Misli se na prelaz srpskih i sandžačkih partizanskih jedinica preko Lima početkom februara 1942 (vid. nap. 550. u 8. tomu i nap. 11).

¹⁸⁰ Odnosi se na dva zlatarska bataljona, Mileševski bataljon, na dva užička, Čačanski i Šumadijski bataljon (vid. nap. 38).

¹⁸¹ Odlukom Vrhovnog štaba od 20. februara 1942. formiran je Glavni štab NOP odreda za Sandžak, koji su sačinjavali: komandant Vladimir Knežević Voloda, politički komesar Velimir Jakić, članovi štaba Mile Peruničić i Boško Đuričković i načelnik štaba Velimir Terzić (vid. nap. 35).

¹⁸² Odnosi se na novac koji je Vrhovni štab evakuisao iz Užica (vid. nap. 90).

¹⁸³ U svom pismu Vrhovnom štabu od 13. februara 1942 (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 39) Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku je u vezi s kritikom Vrhovnog komandanta iznio svoju analizu i ocjenu neuspješnog napada na

Pljevlja 1. decembra 1941. kritikujući slabo držanje nekih četa i ukazujući na odgovornost Štaba Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku, koji je rukovodio tim napadom.

¹⁸⁴ Odnosi se na grupu britanskih i jugoslovenskih obavještajaca (Eliota, Čepmena, Crnjanskog i Miljkovića), koja se noću između 4. i 5. februara 1942. spustila padobranima na Romaniju i odmah bila uhvaćena od strane domobrana (vid. nap. 677. u 8. tomu).

¹⁸⁵ Radio-stanica Vrhovnog štaba koju je Tito koristio za održavanje veze s Kominternom nalazila se u Goraždu, gdje se napajala električnom energijom iz centrale u Mesićima (vid. nap. 689. u 8. tomu).

¹⁸⁶ U toku januara i februara 1942. vođene su u beranskom, andrijevičkom, kolašinskom i bjelopoljskom srezu teške borbe protiv četničkih snaga koje su, snabdjevene oružjem, municijom i hranom od Italijana, izvršile mučke napade na partizanske jedinice i tako otpočele bratoubilačku borbu koja je dobila velike razmjere (vid. nap. 560, 605. i 607. u 8. tomu).

¹⁸⁷ Podozrenje Vrhovnog štaba da jugoslovenska emigrantska vlada i reakcionarni engleski krugovi koji su je podržavali »neposredno sarađuju s okupatorima u borbi protiv partizanskog pokreta« nastalo je zbog njihove bezrezervne podrške četnicima i njihovom vođi Draži Mihailoviću, koga je kraljevska vlada unapredila u čin generala i imenovala za svog ministra vojnog, uprkos njegovoj kolaboracionističkoj politici i borbi koju je vodio protiv ustaničkih, partizanskih snaga.

¹⁸⁸ Misli se na domobranske jedinice (domobranstvo), koje se u mnogim partizanskim dokumentima nazivaju *hrvatskom vojskom*.

¹⁸⁹ Borbe protiv dobro organizovanih i od okupatora naoružanih, opremljenih i opskrbljenih četničkih jedinica u sjeveroistočnom dijelu Crne Gore (u beranskom, bjelopoljskom i andrijevičkom srezu) stavile su partizanske jedinice u tim krajevima pred velike teškoće. Borbe su dobile takve razmjere da su zahtijevale angažovanje mobilnih jedinica koje bi neprekidno bile na položajima. Teritorijalne jedinice, vezane za svoj teren i u pogledu ishrane zavisne od svojih sela, nisu mogle duže boraviti na »tudem« terenu, što je umanjivalo efikasnost njihove borbe protiv četnika, koji nisu oskudijevali ni u čemu. Uočavajući slabosti takvog ratovanja, Tito je insistirao na stvaranju pokretnih, udarnih jedinica koje neće zavisiti od svojih sela.

¹⁹⁰ U Vrhovnom štabu se strahovalo od prodora četnika iz doline gornje Tare i iz Gornje Morače preko Sinjajevine u šavnički srez, u rejon Žabljaka, gdje se nalazio improvizovani aerodrom na koji je trebalo da slete sovjetski avioni. Da bi se ta opasnost otklonila, naredeno je Štabu Durmitorskog NOP odreda da obezbijedi taj rejon.

¹⁹¹ Misli se na podgorički i danilovgradski srez. Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku se nalazio u selu Gostilju, sjeverozapadno od Podgorice (Tito-grada).

¹⁹² Riječ je o pojavi četničkog pokreta u danilovgradskom i nikšićkom srezu (vid. nap. 178).

¹⁹³ Pošto je šavnički srez, odnosno teritorija Durmitorskog NOP odreda ostala s malo partizanskih jedinica, s oko 500—600 naoružanih ljudi jer su gotovo sve snage (oko 1300 partizana) bile upućene u istočnu Bosnu (bataljoni »Vojvoda Momčilo« i »Bajo Pivljanin« i Kombinovana četa od 75 boraca u Čelebiću), u Hercegovinu (četa Janka Tadića u rejonu Gacka) i u Sandžak (Kombinovana četa od 120 boraca u rejon Čajniča), Vrhovni je štab naredio da se izvjesne snage Durmitorskog NOP odreda vrata na svoju teritoriju radi njene odbrane od četnika. U tu svrhu je u Šavniku zadržan i Kombinovani bataljon koji je trebalo da bude upućen u istočnu Bosnu.

¹⁹⁴ Radilo se o prikupljanju snaga radi odbrane šavničkog sreza od četnika, koji su prijetili da iz doline Tare i iz Gornje Morače preko Sinjajevine prodru u rejon Žabljaka i Šavnika (vid. nap. 190. i 193).

¹⁹⁵ Riječ je o obezbjeđenju aerodroma kod Žabljaka, na koji se očekivalo slijetanje sovjetskih aviona.

¹⁹⁶ Odnosi se na pismo Štaba Durmitorskog NOP odreda Vrhovnom štabu od 25. februara 1942 (A-VII, CK SKCG, 1/438).

¹⁹⁷ Borbe protiv četnika koje su vođene u toku februara 1942. na »kolašinskom frontu« bile su veoma teške i iscrpljujuće za slabo opremljene partizanske borbe, koji su, uz to, stradali i od jake zime i gladi. Pojedini borci, ne mogavši da izdrže teškoće i lišavanja, napustili su položaje i vraćali se kućama. Tako je 24. februara naišla preko Boana grupa od 70 boraca Nikšićkog NOP odreda koja je napustila položaj i vraćala se u svoj kraj.

¹⁹⁸ Misli se na samovoljno napuštanje položaja na »kolašinskom frontu« grupe boraca iz Nikšićkog NOP odreda.

¹⁹⁹ Riječ je o ratnoj opremi koja je trebalo da stigne sovjetskim avionima na improvizovani aerodrom kod Žabljaka.

²⁰⁰ Prebacivanje materijala (koji je trebalo da stigne avionima) iz Žabljaka u Foču bilo je najlakše izvršiti preko Sandžaka pravcem: Đurđevića Tara — Kosanica — Glibači — Bobovo, odnosno Meljak — Čajniče — Goražde. Put preko Durmitora i Pive je bio znatno teži zbog visokog snijega i teško prohodnog planinskog terena.

²⁰¹ Vrhovni štab je u drugoj polovini januara 1942 (oko 22. januara) izdao naredbu o formiranju vojnih sudova u svim narodnooslobodilačkim partizanskim odredima i proleterskim brigadama, naznačivši i krivična djela za koja će oni suditi (vid. str. 133, u 8. tomu). Vojni sudovi su u partizanskim jedinicama postojali i ranije, od početka ustanka (vid. nap. 486. u 8. tomu).

²⁰² U komandama četa su, pored komandira, političkog komesara i zamjenika komandira, postojali i zamjenici političkog komesara. Odredba *Statuta* koja se odnosi na sastav komande čete naknadno je dopunjena četvrtim članom te komande — zamjenikom političkog komesara.

²⁰³ Dekret o stvaranju Crvene armije (Radničko-seljačke crvene armije) donesen je 28. januara 1918, a o stvaranju Crvene flote (Radničko-seljačke crvene flote) 11. februara iste godine.

²⁰⁴ Riječ je o komandantima kontrarevolucionarnih vojnih snaga (admiralu Aleksandru Kolčaku, generalu Nikolaju Judeniču, generalu Antonu Denjikinju), koji su, u službi strane intervencije, u borbama od 1918. do 1920. pokušali da unište sovjetsku državu.

²⁰⁵ U drugom opštem pohodu protiv republike sovjeta trupe generala Denjikina su od sredine jula 1919. nastupale s juga k Moskvi usmjeravajući glavni udar od Caricina (današnjeg Volgograda) kroz Don i Kuban k Moskvi. Protivofanziva Crvene armije je počela u oktobru 1919. i uspješno se završila marta 1920. Trećeg januara je oslobođen Caricin. U borbama se istakla Buđonijeva konjica, koja je razbila bjelogardejski konjički korpus generala Mamontova.

²⁰⁶ Poslije pobjede oktobarske socijalističke revolucije 1917, svrgnute kontra-revolucionarne snage su, uz izdašnu vojnu, ekonomsku i političku pomoć međunarodnog imperijalizma, dovele rat protiv sovjetske vlasti da bi ugušile revoluciju. Počev od 18. februara 1918, kada su njemačke trupe prodrle na sovjetsku teritoriju, pa sve do novembra 1920, intervencionističke trupe raznih država (njemačke, rumunske, britanske, francuske, američke, kanadske, japanske, poljske, češke, turske) vodile su borbe na sovjetskoj teritoriji.

²⁰⁷ *Boljševička partija* — Komunistička partija Sovjetskog Saveza postoji od 1898. kada je osnovana na I kongresu u Minsku pod nazivom Ruska socijaldemokratska radnička partija (RSDRP), koja se na II kongresu 1903. u Londonu pocijepala na dva krila: na revolucionarnu većinu (boljševici) i oportunističku manjinu (menjševici). Definitivan rascjep je izvršen 1912, kada su se boljševici izdvojili i formirali samostalnu partiju (na VI partijskoj konferenciji u Pragu, pod nazivom RSDRP

(boljševika). Partija je na svom VI kongresu 1918. promijenila naziv u KP Rusije (RKP(b)), koji je 1922. izmijenjen u Svesaveznu komunističku partiju (boljševika), a od XIX kongresa (1952) naziva se Komunistička partija Sovjetskog Saveza (KPSS).

²⁰⁸ *Basmaštvo* — kontrarevolucionarni nacionalistički pokret u obliku podzemnog političkog banditizma, koji je djelovao u srednjoj Aziji od 1918. do 1924. Cilj tog pokreta je bio otcjepljenje srednjoazijskih republika od Sovjetske Rusije i uspostavljanje klasnog društva. Basmaški pokret su aktivno podržavali engleski imperijalisti, koji su nastojali da srednju Aziju pretvore u svoju koloniju. Basmaštvo su razbili radnici uz pomoć Crvene armije.

²⁰⁹ *Društvo naroda* (Liga naroda) — međunarodna organizacija koja je osnovana poslije prvog svjetskog rata sa sjedištem u Ženevi u cilju osiguranja mira i jačanja međunarodne saradnje. Djelovala je do 1939, a formalno je likvidirana 1945. s osnivanjem Ujedinjenih nacija. U početku je imala 42 članice, ali se kasnije broj povećao na 60. Sovjetski Savez joj je pristupio 1934. Stvoreno u međunarodnoj situaciji nastaloj poslije prvog svjetskog rata, u vrijeme dominacije i diktata grupe velikih sila iz pobjedničkog tabora u tome ratu, Društvo naroda je postalo sredstvo politike velikih država i nije odgovorilo zadacima i ciljevima koje je proklamovalo.

²¹⁰ Tekst ovog pozdravnog telegrama, koji je objavljen u »Biltenu Vrhovnog štaba NOP i DV Jugoslavije« br. 14—15 za februar—mart 1942, nije istovjetan s onim koji je Tito 22. februara 1942. uputio Kominterni (prvi je opširniji).

²¹¹ Druga proleterska NOU brigada formirana je 1. marta 1942. u Čajniču od četiri srbijanska bataljona (dva užička, Čačanskog i Šumadijskog) i imala je oko 1000 boraca. Svečanosti prilikom formiranja brigade prisustvovao je Tito, koji je tada održao govor (koji nije zabilježen).

²¹² Do marta 1942, odnosno do ove naredbe Vrhovnog štaba, starješine u partizanskim jedinicama nisu nosile nikakve oznake sem petokrake zvijezde na kapi, kao i ostali borci.

²¹³ Još od prvih dana ustanka borci koji su stupali u partizanske odrede zaklinjali su se pred strojem ili starješinama da će se dosljedno boriti protiv okupatora i njegovih slugu do konačne pobjede. Tekst zakletve je bio propisan od strane Vrhovnog (tada Glavnog) štaba, a objavljen je u »Biltenu Glavnog štaba NOPOJ« br. 2. od 19. avgusta 1941. Ovaj tekst zakletve, koji je Vrhovni štab propisao početkom marta 1942. i objavio u svom »Biltenu« br. 14—15, bio je propisan samo za borce dobrovoljačkih odreda.

²¹⁴ Vrhovni štab je u drugoj polovini januara 1942. ustanovio zvanje narodnog heroja kao najveće priznanje za hrabrost ispoljenu u borbama. To zvanje, kako stoji u naredbi, prvi je dobio zamjenik komandanta 2. bataljona 2. proleterske brigade Petar Leković, koji je malo kasnije, 10. juna 1942, poginuo kod Gacka.

²¹⁵ Druga proleterska brigada je formirana 1. a ne 2. marta 1942. od jedinica Užičkog, Čačanskog i 2. šumadijskog NOP odreda, koje su se, pred napadima jakih kvislinških snaga iz Srbije, povukle preko Lima pregazivši rijeku uzvodno od Prijeolja (vid. nap. 11).

²¹⁶ Odnosi se na manje borbe koje su dijelovi 2. proleterske brigade vodili s isturenim obezbjeđenjima italijanskog garnizona u Višegradu i jedinicama Višegradskog četničkog odreda.

²¹⁷ CK KP Bugarske je imao radio-stanicu, ali ona privremeno nije radila, kako je Kominternu obavijestila Tita 5. marta 1942 (A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/34). Neposredna veza između CK KP Bugarske i CK KP Jugoslavije nije postojala; povremeno su, veoma rijetko, razmjenjivane neke poruke preko pokrajinskih partijskih rukovodstava Srbije i Makedonije. Te veze je kasnije, od februara 1943, održavao Svetozar Vukmanović Tempo, delegat CK KPJ, koga je Tito krajem 1942. uputio u Makedoniju.

²¹⁸ Prilikom boravka J. Kopiniča, rukovodioca punkta za vezu Kominterne, u Vrhovnom štabu (u Rogatici) krajem decembra 1941, bilo je dogovoreno održa-

vanje radio-veze između njega, odnosno CK KP Hrvatske u Zagrebu i Tita; bile su utanačene i sve pojedinosti oko održavanja veze, ali ona nije bila uspostavljena zbog teškoća tehničke prirode. Ni posredovanje Kominterne da se ta veza uspostavi nije dalo rezultata.

²¹⁹ Odnosi se na *izvještaj* od 28. februara 1942. u kome se govori o situaciji na području Glasinca, Romanije i u dolini Prače i o borbama s ustašama duž drumu Sokolac — Han-Pijesak (A-VII, k. 1708, reg. br. 17/2).

²²⁰ Nije poznato o kojem se izvještaju Štaba *Birčanskog NOP odreda* radi. Moguće je da je riječ o izvještaju upućenom krajem februara 1942. Štabu Romanijskog NOP odreda u kome se traži intervencija 1. proleterske brigade (A-VII, k. 1626, br. 8/5), ili o izvještaju upućenom 2. marta Operativnom štabu istočne Bosne (*Zbornik*, tom IV, knj. 4, dok. br. 21).

²²¹ Odnosi se na *napad ustaško-domobranskih snaga* (jednog ustaškog bataljona Crne legije i jednog bataljona Vojne krajine) iz Sokolca u pravcu Han-Pijeska, koji je počeo 26. februara. Poslije oštih borbi s dijelovima Romanijskog NOP odreda i udarnom četom NOP odreda »Zvijezda«, ustaše i domobranci su, paleći uz put sela, 5. marta ušli u Han-Pijesak. Mještanske četničke čete koje su se nalazile u tom rejonu nisu davale otpor, već su se povukle prema Sokolovićima. Jači otpor pružio je četnički »1. samostalni dobrovoljački odred«, koji je upravo došao iz Srbije i 3. marta bio uveden u borbu (vid. nap. 563).

²²² Vrhovni štab je planirao jednu opsežnu akciju za čišćenje od četnika znatnog dijela istočne Bosne (teritorije Romanijskog i Birčanskog NOP odreda) i za stvaranje uslova za prodor u Srbiju (vid. nap. 88. i 150).

²²³ Misli se na jedinice 1. proleterske brigade i Kalinovičkog NOP odreda koje su djelstvovale oko *Kalinovika*, u kome se nalazila italijanska posada (vid. nap. 543. u 8. tomu).

²²⁴ Misli se na Glavni štab NOP i DO za Bosnu i Hercegovinu.

²²⁵ Vrhovni štab je krajem februara 1942. razmatrao mogućnost da se na teritoriji Kalinovičkog NOP odreda formiraju dva odreda: Kalinovički, sa sjedištem štaba u Zagorju, i Trebevički (Trnovski), sa sjedištem štaba u Trnovu. Od te namjere se odustalo. U sastavu Kalinovičkog odreda formirana su u toku marta dva udarna bataljona (u 2. udarni bataljon ušle su jedinice koje su bile predviđene za *Trnovski odred*).

²²⁶ *Fočanski narodnooslobodilački partizanski i dobrovoljački odred* formiran je 24. februara 1942. i imao je u svom sastavu četiri bataljona (Zakumurski, Dragočavsko-čelebički, Jošaničko-slatinski i Miljevinski). Komandant odreda bio je Strahinja Kočović, politički komesar Steva Marković Singer i zamjenik komandanta Momčilo Kočović.

²²⁷ Prvih dana februara 1942. Vrhovni štab je formirao *Fočanski dobrovoljački bataljon*, u koji su ušle dvije miljevinske, fočanska i slatinska četa. Nekoliko dana kasnije od tri zakumurske i jedne dragočavske čete formiran je i 2. *fočanski dobrovoljački bataljon*.

²²⁸ Ilegalna partijska organizacija u Sarajevu je, pored političke i obavještajne aktivnosti, organizovala i slanje boraca u partizanske jedinice i odašiljanje raznog materijala, prije svega *lijekova*, na oslobođenu teritoriju.

²²⁹ Nije utvrđeno o kakvom se pismu upućenom Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu radi.

²³⁰ Odnosi se na *Tempovo pismo* Titu od 20. februara 1942, u kome je stajalo da je partijskoj organizaciji u Sarajevu stavljeno u zadatak da se povezuje s domobranskim oficirima simpatizerima NOP-a i da preko njih nabavlja municiju. Do tada je, kako je u pismu navedeno, prikupljeno oko 7000 metaka (*Zbornik*, tom IV, knj. 3, dok. br. 75).

²³¹ U toku februara i marta 1942. iz Sarajeva je, preko partijskih kanala, upućeno na oslobođenu teritoriju nekoliko desetina omladinaca, novih boraca, pretežno

srednjoškolaca i radnika. Većina ih je raspoređena u 1. proletersku brigadu, mahom u omladinsku četu 5. bataljona, koju je formirao Vrhovni štab početkom marta 1942. u Foči.

²³² Misli se na prijem pošiljki koje su Centralnom komitetu KPJ upućivali iz Zagreba E. Kardelj i I. L. Ribar, članovi Organizacionog sekretarijata CK KPJ za neoslobođene krajeve, i Centralni komitet KPH i Glavni štab NOP odreda Hrvatske. Preko Zagreba su stizali i izveštaji iz Slovenije i Srbije.

²³³ *Svetozar Vukmanović Tempo*, komandant Glavnog štaba NOP i DV Bosne i Hercegovine, koji se od sredine januara 1942. nalazio u Sarajevu, 20. februara je napustio taj grad i izašao na slobodnu teritoriju istočne Bosne.

²³⁴ Odnosi se na Kombinovani NOP odred »Radomir Mitrović«, koji je bio angažovan u borbi protiv četnika na teritoriji Komskog NOP odreda (vid. nap. 606. u 8. tomu). Komandant odreda je bio Bajo Sekulić, član Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku, a politički komesar Savo Brković, član PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak. Poslije pada Kolašina u četničke ruke 23. februara, odred je rasformiran, a njegove jedinice su stavljene pod komandu Štaba Komskog NOP odreda.

²³⁵ Misli se na prodor četničkih snaga iz andrijevičkog i beranskog sreza (oko 1130 četnika) u rejon Mateševa, Lijeve Rijeke, Kolašina i Mojkovca u toku 22. i 23. februara 1942. Slomivši otpor Kombinovanog NOP odreda »Radomir Mitrović« (847 premorenih boraca) četnici su zauzeli Mateševo, Kolašin, Lijevu Rijeku, a sljedećih dana i Lipovo, Kolašinska Polja i Mojkovac, ugroživši slobodnu teritoriju šavničkog sreza.

²³⁶ Traženi izvještaj Bajo Sekulić je uputio Vrhovnom štabu 9. marta 1942 (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 70).

²³⁷ Misli se na »igmanski marš« 1. proleterske brigade izveden krajem januara, i na prelazak preko Lima srbijanskih i sandžačkih partizanskih bataljona početkom februara 1942 (vid. nap. 534. i 536. u 8. tomu i nap. 11).

²³⁸ Misli se na napad Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku na Pljevlja 1. decembra 1941, koji se završio neuspješno, uz gubitke od 214 poginulih i 270 ranjenih boraca.

²³⁹ Obavještenje o zaplijeni veće količine oružja u borbama u Crmnici (kod Virpazara) nije bilo tačno. U Vrhovnom štabu je 3. marta 1942. primljena vijest (koja nije bila tačna) da su crmnički partizani oslobodili Virpazar i zarobili 350 italijanskih vojnika. Nije utvrđeno od koga je Vrhovni štab dobio ta obavještenja. Štab Lovčenskog NOP odreda je 7. marta u svom izvještaju Glavnom štabu NOP odreda za Crnu Goru i Boku protestovao što je Štab Grahovskog bataljona Nikšićkog NOP odreda u štampanim vijestima objavio i vijest o navodnom zauzimanju Virpazara i o velikom plijenu (*Zbornik*, tom III, knj. 2, dok. br. 135).

²⁴⁰ Odnosi se na izvještaj Štaba Durmitorskog NOP odreda upućen 28. februara 1942. Vrhovnom štabu u kome se govori o borbama protiv četnika u rejonu Kolašina i o mjerama koje su preduzete da se razbiju četnici (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 63).

²⁴¹ Odnosi se na Kombinovani bataljon Nikšićkog NOP odreda koji se nalazio na »kolašinskom frontu«, angažovan u borbi protiv četnika (vid. nap. 197).

²⁴² Misli se na Kombinovani NOP odred »Radomir Mitrović« (vid. nap. 234).

²⁴³ Četničke snage koje su dejstvovale u dolini Tare zauzele su 27. februara Lipovo, a sljedećeg dana i Mojkovac. U toku 28. februara izvršen je protivnapad partizana na četnike u Lipovu. Borba je vođena cijelog dana, ali su četnici uspjeli da odbiju napad partizana.

²⁴⁴ Misli se na štabove Komskog i Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda čije su jedinice bile angažovane u borbama protiv četnika u rejonu Kolašina i Mojkovca.

²⁴⁵ Razvoj situacije u sjeveroistočnom dijelu Crne Gore, u međurječju Lima i Tare, u toku januara i februara 1942, ozbiljno je ugrozio pozicije narodnooslobodi-

lačkog pokreta u Crnoj Gori. Podržani od Italijana, četnici iz beranskog, andrijevičkog i bjelopoljskog sreza uspjeli su da zauzmu teritoriju Komskog NOP odreda i da ugroze slobodnu teritoriju u susjednim krajevima Crne Gore i Sandžaka. Mjere koje je Glavni štab NOP odreda Crne Gore preduzeo da bi razbio četničke snage uputivši na »kolašinski front« izdvjesne jedinice iz drugih odreda nisu dale očekivane rezultate. Vrhovni štab je tražio da se preduzmu energičnije akcije angažovanjem jačih snaga.

²⁴⁶ Da bi suzbio opasnost koja je nastala za njegovu teritoriju poslije pada u četničke ruke Mateševa, Lijeve Rijeke i Kolašina, Štab Durmitorskog NOP odreda je 25 februara izvršio mobilizaciju naoružanog ljudstva s teritorije štabova Drobnjačkog, Uskočkog i Jezero-šaranskog bataljona i uputio 470 partizana (8 četa) na Sinjajevinu (Vratlo). Štab odreda je zadržao i dvije čete (jačine 170 boraca) koje su bile spremne za odlazak u istočnu Bosnu, kako bi i njih, u slučaju potrebe, angažovao prema Kolašinu i Mojkovcu.

²⁴⁷ Odnosi se na Kombinovanu četvu Durmitorskog NOP odreda (komandir Ljubo Seratlić, politički komesar Miladin Krivačević), koja se nalazila u istočnoj Bosni (u rejonu Čelebića i Meljaka). Nju je Vrhovni štab krajem februara 1942. vratio u Žabljak da bi štitila teritoriju koja je bila ugrožena izbijanjem četnika na Taru.

²⁴⁸ Odnosi se na četvu (oko 120 boraca pod komandom Pera Jelića i Velimira Kneževića, političkog komesara Durmitorskog NOP odreda) koju je Štab Durmitorskog NOP odreda, po naređenju Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku, 23. februara 1942. uputio u Sandžak prema Šahovićima i Bijelom Polju. Štab Durmitorskog NOP odreda je namjeravao da tu četvu povuče na svoju teritoriju, ali je ona, u sporazumu sa Štabom Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda, zadržana u Sandžaku da bi učestvovala u predviđenom napadu na četnike u rejonu Mojkovca i Kolašinskih Polja. Pošto su joj se priključile dvije čete Durmitorskog NOP odreda koje su se nalazile u Sandžaku (Uskočka i Jezero-šaranska), od te tri čete je formiran Kombinovani durmitorski bataljon (komandant P. Jelić, politički komesar V. Knežević).

²⁴⁹ Ljudstvo (470 boraca) koje je Štab Durmitorskog NOP odreda uputio 26. februara na »kolašinski front« prikupljeno je na *prevoju Vratlo* na Sinjajevini. Od tog ljudstva je formiran operativni Sinjajevinski sektor, nazivan još i Istočni sinjajevinski sektor (komandant Branko Perović).

²⁵⁰ Misli se na pripremanje aerodroma kod Žabljaka (na Jezerskom polju) i očekivanje dolaska sovjetskih aviona (vid. nap. 101).

²⁵¹ Omaška u naslovu: pismo je upućeno Operativnom štabu NOP i DO za istočnu Bosnu (postojao je Glavni štab NOP i DO za Bosnu i Hercegovinu).

²⁵² Odnosi se na angažovanje operativne udarne grupe (sastavljene od 2. proleterske brigade i tri bataljona 1. proleterske brigade) protiv četnika na teritoriji Romanijskog, Birčanskog i Majevičkog NOP odreda (vid. nap. 88).

²⁵³ U toku je bio napad jačih ustaško-domobranskih snaga (dva bataljona) iz Sokolca prema Han-Pijesku, koji je počeo 28. februara 1942. Neprijatelj je 5. marta zauzeo Han-Pijesak (vid. nap. 221).

²⁵⁴ Misli se na oslobađanje šireg područja istočne Bosne (Vlasenice, Srebrenice, Bratunca, Drinjače) koje su držali četnici.

²⁵⁵ U istočnoj Bosni se nalazio veći broj četničkih i Nedićevih oficira koji su bili upućeni iz Srbije da bi organizovali četničke jedinice i pomoću njih razbili partizanske odrede. Najveći broj tih oficira nalazio se početkom marta u Borikama, sjeveroistočno od Rogatice (u zgradama poznate ergele).

²⁵⁶ Riječ je o informaciji koju je rukovodstvo Kominterne uputilo Titu u telegramima od 27. i 28. februara 1942. U tekstu informacije nisu dešifrovane pojedine riječi (možda i rečenice), a nema ni završetka. Dešifrovani tekst daje se u Prilozima.

²⁵⁷ Odnosi se na Dobrivoja Radosavljevića Bobija (vid. nap. 588. u 8. tomu).

²⁵⁸ Tito je tih dana primio pismo Ive Lole Ribara iz Zagreba od 21. februara, u kome je Ribar javljao da je primio od B. Neškovića iz Beograda vijesti o »teškim borbama u Srbiji protiv Nijemaca, nedićevaca i Bugara, kojih ima mnogo« (*Zbornik*, tom II, knj. 2, dok. br. 197).

²⁵⁹ U pismu koje su Ivo Lola Ribar i Edvard Kardelj uputili Titu iz Zagreba 23. februara stajalo je da je, prema obavještenjima dobijenim iz Beograda od B. Neškovića, u istočnim krajevima Srbije »pravi ustanak« i da »partizani vode žestoke borbe s 10 000 Bugara i 5000 nedićevaca koji su poslani protiv njih« (A-CK SKJ, Fond KPJ, br. 1942/83).

²⁶⁰ Odnosi se na pregovore koji su krajem januara i početkom februara 1942. vođeni u Beogradu (vid. nap. 30. i 507. u 8. tomu).

²⁶¹ Dvadesetog februara 1942. četnici su u selu Vukosavcima na Majevici mučki napali Štab Majevičkog NOP odreda i ubili oko 30 rukovodilaca i boraca (između ostalih, komandanta Ivana Markovića Irca, političkog komesara Fadila Jahića Španca, članove štaba Albina Herljevića i Slavka Mičića, ljekare Mustafu Mujbegovića i Veru Hadživuković). Odred je zahvatilo osipanje, ali se njegovo najbolje ljudstvo održalo i povuklo na teritoriju Bircanskog NOP odreda, gdje je ušlo u sastav 2. istočnobosanskog udarnog bataljona.

²⁶² Riječ je o aerodromu kod Žabljaka na koji je trebalo da se spuste sovjetski avioni, odnosno da se padobranima spuste pošiljke (vid. nap. 101. i 160).

²⁶³ Telegram je Tito napisao 5. marta 1942, ali je on upućen Izvršnom komitetu Kominterne kasnije, po dijelovima: drugi stav, u kome se traži ratni materijal, 7. marta (depeša br. 15), a prvi stav 30. marta (depeša br. 37).

²⁶⁴ Odnosi se na pismo koje je Moša Pijade uputio Titu 3. marta iz Žabljaka obavjestivši ga da već nekoliko dana uzaludno očekuje najavljeni dolazak sovjetskih aviona (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 11).

²⁶⁵ Riječ je o telegramu koji je Tito napisao 5. marta i uputio Kominterni (vid. str. 79).

²⁶⁶ Radilo se vjerovatno o prelijetanju nekog njemačkog, italijanskog ili domobranskog aviona. Pošto se tih dana očekivao dolazak sovjetskih aviona na parti-zanski aerodrom kod Žabljaka, Tito je pretpostavljao da je avion koji je te noći nadlijetao Goražde i Čajniče sovjetski. Mjesec dana ranije, noću između 4. i 5. februara, širi rejon Romanije i doline gornje Drine nadlijetao je jedan britanski transportni avion, iz koga su iskočila četiri člana britanske obavještajne misije majora Eliota (vid. nap. 660. u 8. tomu).

²⁶⁷ Odnosi se na telegram Kominterne Titu od 28. februara 1942. u kome je javljeno da se u Sovjetskom Savezu ništa ne zna o upućivanju u Jugoslaviju britanske vojne misije majora Atertona (vid. nap. 167).

²⁶⁸ Tito aludira na nepovjerenje između saveznika: Sovjetskog Saveza, s jedne, i Anglo-Amerikanaca, s druge strane.

²⁶⁹ Trinaestog februara 1942. Tito je od Kominterne primio telegram u kome je predloženo da Vrhovni štab uputi proglas narodima okupiranih zemalja Evrope, posebno Čehoslovačke i Francuske, pozivajući ih na organizovanje otpora okupatoru. Telegram je dobijen preko Kopinićeve radio-stanice i bio je uručen Edvardu Kardelju i Ivi Loli Ribaru, koji su se, kao članovi Organizacionog sekretarijata CK KPJ za neoslobodene krajeve, nalazili u Zagrebu. Oni su odmah, već sljedećeg dana, odgovorili da su saglasni s prijedlogom. Čim je primio telegram Kominterne, Tito je 23. februara odgovorio da pozdravlja prijedlog o upućivanju proglasa zamolivši da mu se tekst proglasa »na jugoslovenskom ili engleskom jeziku dostavi telegrafskim putem kako bi bio objavljen na našem jeziku u štampi« (vid. nap. 108). Narednih desetih dana Tito je očekivao da dobije tekst proglasa računajući da će on biti sastavljen u Kominterni ili da će ga napisati Kardelj ili Ribar i preko Kopinićeve radio-stanice dostaviti Kominterni. Međutim, 4. marta primljena je poruka od Kominterne (od 2. marta) u kojoj je stajalo: »Čekamo od vas kratak tekst proglasa Vrhovnog

štapa. Pošaljite što prije.» (A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/32). Sljedećeg dana Tito je primio pismo iz Zagreba od Kardelja i Ribara (od 23. februara) u kome je stajalo: »Što se tiče apela Vrhovnog štaba ugnjetenim narodima Evrope, a naročito francuskom i češkom, koji su tražili odozgo, to im vi pošaljite tekst« (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/83). Tito je 5. marta sastavio proglas i narednog dana ga uputio Kominterni, od koje je 10. marta dobio primjedbe na tekst proglasa (vid. nap. 343). Proglas nije objavljen uz motivaciju »da u interesu stvari treba privremeno odložiti objavljivanje dok konačno budu razjašnjena neka pitanja iz međusobnih odnosa između sovjetske i jugoslovenske vlade«, kako je stajalo u Kominterninom telegramu od 22. marta 1942 (A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/49).

²⁷⁰ U pismu koje su 23. februara uputili Titu iz Zagreba Kardelj i Ribar su ga obavijestili o provali u zagrebačkoj partijskoj organizaciji i o situaciji u Srbiji i Hrvatskoj (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/83).

²⁷¹ Odnosi se na dva uzička bataljona, Čačanski i Šumadijski bataljon, od kojih je 1. marta u Čajniču formirana 2. proleterska brigada (vid. nap. 38).

²⁷² Misli se na povlačenje srpskih i sandžačkih partizanskih jedinica iz rejona Nove Varoši početkom februara 1942. na lijevu obalu Lima pred napadima jakih neprijateljskih snaga iz Srbije (vid. nap. 11).

²⁷³ Riječ je o mučkom napadu četnika na *Štab Majevičkog NOP odreda* 20. februara 1942. u selu Vukosavcima na Majevidi (vid. nap. 261).

²⁷⁴ Vrhovni štab je krajem februara 1942. odlučio da uputi jače snage na teritoriju istočne Bosne (na Glasinac, u Birač i u predio pored Drine između Višegrada i Zvornika) kako bi razbile četnike i pripremile teren za prelazak u Srbiju (vid. nap. 88). Pošto su na tu teritoriju ubrzano prebacivane iz Srbije grupe četničkih i nedicevskih oficira i vojnika, a kako je došlo i do četničkih pučeva u partizanskim jedinicama, do mučkih napada na partizanske štabove, političke i partijske rukovodioce, Vrhovni štab je početkom marta uputio tek formiranu 2. proletersku brigadu i tri bataljona 1. proleterske brigade (2, 3. i 6. bataljon) iz rejona Foče, Čajniča i Go-ražda na sjever sa zadatkom da najprije očiste od četnika Glasinac i da potom produže dejstva k Vlasenici, Srebrnici, Bratuncu i Majevidi.

²⁷⁵ U toku februara 1942. formirana su na teritoriji jugoistočne Bosne dva *dobrovoljačka odreda*: Jahorinski (tri bataljona s 905 boraca) i Fočanski (četiri bataljona s oko 1000 boraca), a u toku marta još četiri (Drinski, Rogatički, Vlasenički, Srebrnički i Krajiški). Ukupno je u dobrovoljačkim jedinicama bilo oko 10 000 boraca (vid. nap. 367. i 483. u 8. tomu).

²⁷⁶ U sjeveroistočnim dijelovima Crne Gore, u međurječju Lima i Tare, bile su u toku žestoke borbe s četnicima koji su uspjeli da potisnu partizane i da u toku 22. i 23. februara zauzmu Mateševo, Lijevu Rijeku i *Kolašin* (vid. nap. 235).

²⁷⁷ Odnosi se na vojnu misiju majora Terensa Atertona (vid. nap. 163. i 167).

²⁷⁸ Riječ je o iskrcavanju potporučnika jugoslovenske vojske Stanislava Rapoteca i radio-telegrafiste podoficira Stjepana Šinka na ostrvo Mljet (vid. nap. 165).

²⁷⁹ Misli se na razmjenu telegrama između Tita i Izvršnog komiteta Kominterne u kojima se tražilo razjašnjavanje o dolasku u Jugoslaviju britansko-jugoslovenske vojne misije u februaru 1942 (vid. nap. 167).

²⁸⁰ Riječ je o upućivanju *Moše Pijade* iz Foče u Žabljak gdje je trebalo da organizuje prihvatanje sovjetskih aviona (vid. nap. 160).

²⁸¹ Odnosi se na grupu rukovodilaca iz Srbije (članova i instruktora PK KPJ za Srbiju i članova Glavnog štaba za Srbiju) i člana Vrhovnog štaba i CK KPJ Milovana Đilasa, koji su se u prvoj polovini februara 1942. povukli iz Sandžaka u Bosnu zajedno sa srpskim i sandžačkim partizanskim jedinicama. Po dolasku u Vrhovni štab bili su raspoređeni na razne vojne i partijsko-političke dužnosti u jedinicama i na terenu.

²⁸² *Mitra Bakića* i *Marijana Stilinovića* CK KPJ i Vrhovni štab su angažovali na partijsko-političkom radu na oslobođenoj teritoriji (u Foči i u obližnjim mjestima).

Tito se nosio mišlju da ih uputi na rad u Hrvatsku (obojica su prije rata obavljala ilegalne partijske dužnosti u Zagrebu), ali do realizovanja te namjere nije došlo, jer su u međuvremenu bili angažovani na drugim zadacima.

²⁸³ Misli se na nedovoljno iskorišćene mogućnosti za propagandu i obavještajnu djelatnost u domobranskoj vojsci, u kojoj je među oficirima, podoficirima i vojnicima bilo dosta pristalica NOP-a

²⁸⁴ Dobivši podatke da se u Beogradu vode razgovori između njemačkih vlasti i predstavnika četnika (posredstvom Nedića) o ustupanju dijelova istočne Bosne nedićevskoj Srbiji i da u tim razgovorima učestvuju i predstavnici vlade NDH, Vrhovni štab je zaključio da su se četnici i ustaše sporazumjeli o zajedničkoj borbi protiv partizana. Njemački vojni predstavnici su bili voljni da Srbiji priključe 17 srezova istočne Bosne, naseljenih pretežno srpskim življem, jer su računali da će ta teritorija na taj način biti lakše pacificirana. Do sporazuma, međutim, nije došlo zbog suprotstavljanja vlade NDH da se vrši otcjepljenje »njenih« teritorija. Vrhovni štab je ocijenio da je tim sporazumom Pavelić izdao hrvatski narod prepustivši ga teroristi četnika i da bi se taj akt mogao iskoristiti u cilju njegovog daljeg razobličavanja i pridobijanja hrvatskog naroda za NOP (vid. nap. 30. i 507. u 8. tomu).

²⁸⁵ Odnosi se na pismo koje su Kardelj i Ribar uputili Titu 1. marta 1942. iz Zagreba, u kome su ga izvjestili o situaciji u Sloveniji i o hapšenju Andrije Hebranga, sekretara CK KPH (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/99); na izvještaj Vladimira Popovića od 1. marta u kome su dati podaci o situaciji u Hrvatskoj (*Zbornik*, tom V, knj. 3, dok. 73), na Naredbu br. 4 Glavnog štaba Hrvatske od 13. januara 1942. o upućivanju u 1. proletersku brigadu 300 partizana iz Hrvatske (*Zbornik*, tom V, knj. 3, dok. br. 14) i na izvještaje štabova odreda i grupa odreda upućene Glavnom štabu Hrvatske u toku februara 1942.

²⁸⁶ Ustaška policija u Zagrebu uhapsila je 26. februara 1942. *Andriju Hebranga*, sekretara CK KPH, koji je ilegalno boravio u stanu *Antonova (Ivana Srebrenjaka)*. Pošto je prethodno uhapsila Antonova (koji je bio povjerenik sovjetske obavještajne službe u Jugoslaviji) i od njega saznala gdje boravi Hebrang, policija je organizovala zasjedu u stanu i uhapsila Hebranga. Prilikom hapšenja Hebrang je pružio otpor i pokušao da se ubije. U zatvoru je Hebrang, kako je poslije rata utvrđeno, imao loše držanje i pristao je da radi za ustaše.

²⁸⁷ Misli se na *Josipa Kopiniča* (»Vazduh«, »Valdes«), radio-telegrafistu Kominterne. Pošto je Antonov znao za Kopiničev ilegalni stan, Kardelj i Ribar su naložili da se Kopinič preseli u novu kuću koja je bila kupljena za 500 000 kuna.

²⁸⁸ Riječ je o novcu koji je Vrhovni štab zatekao u trezorima Narodne banke u Užicu. Prilikom povlačenja iz Užica novac je evakuisan, ali je najveći dio izgubljen (u selima Draglici, Radoinji i Drenovi kod Nove Varoši). Novac je korišćen za nabavke ratnog materijala za vojsku (vid. nap. 90).

²⁸⁹ Odnosi se na novac kojim je raspolagao CK KPJ dok se nalazio u Zagrebu. Taj je novac, po prelasku CK KPJ u Beograd u maju 1941, ostavljen na čuvanje Centralnom komitetu KPH u Zagrebu.

²⁹⁰ U Zagrebu se u ilegalstvu nalazila Titova supruga Herta Haas s deseto-mjesečnim sinom Aleksandrom-Mišom.

²⁹¹ Riječ je o masovnom strijeljanju stanovništva u *Kragujevcu* i *Kraljevu* oktobra 1941, kada su Nijemci pobili preko 10 000 ljudi, među kojima i veliki broj djece.

²⁹² Riječ je o »*Biltenu Vrhovnog štaba*« br. 14—15 za februar—mart 1942, u kome je objavljen Titov članak *Jedinstvo narodnih izroda* (*Zbornik*, tom II, knj. 1, dok. br. 131).

²⁹³ Na oslobođenoj teritoriji Crne Gore nalazila se tehnički vrlo dobro opremljena štamparija koja je ilegalno bila prebačena iz Nikšića.

²⁹⁴ Posljednji broj »*Proleter*«, teoretskog organa Centralnog komiteta KPJ (br. 3—5 za maj—jun 1941) štampan je u julu 1941. u Beogradu. Tito je ocijenio da

je neophodno nastaviti izdavanje toga lista i »da je već krajnje vrijeme« da se izda novi broj. Naredni broj »Proleter« (br. 14—15 za mart—april 1942) izašao je sredinom aprila u Foči. U decembru 1942. je izašao još jedan broj »Proleter« (br. 16 za decembar 1942) koji je štampan u selu Drinićima kod Bosanskog Petrovca. Tako su u toku rata izašla svega tri broja ovog lista.

²⁹⁵ Odnosi se na naređenje Vrhovnog štaba Štabu 2. proleterske brigade od 6. marta u kome su precizirani zadaci 1. i 2. proleterske brigade prilikom njihovog nastupanja preko Glasinca i Devetaka (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 15).

²⁹⁶ Riječ je o 28 partizana Romanijskog NOP odreda koje su 27. februara 1942. zarobili četnici Rogatičkog četničkog odreda u selu Zakomo kod Rogatice. Njih je komandant tog odreda kapetan I klase Bogdan Marjanović namjeravao da uputi u Srbiju Milanu Aćimoviću, ministru unutrašnjih poslova Nedićeve vlade, zatraživši kao nagradu novac, municiju i puštanje iz logora u Šapcu oko 220 četnika njegovog odreda koje su Nijemci u toku januarske ofanzive u istočnoj Bosni internirali. Međutim, te zarobljene partizane, koje su četnici držali u selu Seljane blizu Rogatice, oslobodili su borci 2. proleterske brigade u toku noći između 5. i 6. marta. Mještanski četnici, do prije izvjesnog vremena i sami partizani Romanijskog NOP odreda, predali su zarobljene partizane bez borbe. Kada je uputio ovo naređenje, Vrhovni štab nije znao da su prethodne noći zarobljene partizane oslobodili borci 2. proleterske brigade.

²⁹⁷ Misli se na održavanje *političkih konferencija* u selima na kojima bi se razobličavala izdajnička uloga četnika i vršila propaganda za stupanje stanovništva u partizanske i dobrovoljačke jedinice.

²⁹⁸ U istočnoj Bosni, na području gornje Drine, nalazila su se još od sredine januara 1942. dva bataljona Durmitorskog NOP odreda. Te su jedinice oslobodile Foču i Goražde i učestvovala u borbama s ustaško-domobranskim trupama u regionu Rogatice.

²⁹⁹ Odnosi se na *izvještaje Štaba Durmitorskog NOP odreda* od 25. i 28. februara i 3. marta upućene Vrhovnom štabu, u kojima se govori o mjerama preduzetim za odbranu teritorije odreda od prodora četnika iz rejona Kolašina i Mojkovca (*Zbornik*, tom III, knj. 2, dok. br. 95 i 120; knj. 4, dok. br. 63).

³⁰⁰ Misli se na Kombinovanu četu Durmitorskog NOP odreda (jačine 120 boraca), koja je 23. februara bila upućena u Sandžak (vid. nap. 248).

³⁰¹ Iz bojazni od prodora četnika iz pljevaljskog sreza na teritoriju Durmitorskog NOP odreda, štab ovog odreda je držao izvjesne snage na *Đurđevića Tari* da bi obezbijedile most i tako zatvorile taj važan prelaz preko kanjona Tare.

³⁰² Odnosi se na *Glavni štab NOP odreda za Sandžak* (vid. nap. 181).

³⁰³ Riječ je o *izvještaju Mila Peruničića*, komandanta Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda, od 28. februara, upućenom Štabu Durmitorskog NOP odreda (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 61). Taj izvještaj je Štab Durmitorskog NOP odreda dostavio Vrhovnom štabu.

³⁰⁴ Pošto su zauzeli Kolašin i ovladali okolnim selima, uključujući i Lipovo, četnici su nastavili nadiranje niz Taru *k Mojkovcu*. Kako je glavnina Komskog NOP odreda bila odbacena k Morači, četnicima su se suprotstavili slabiji dijelovi Lipovskog i Kolašinsko-rečinskog bataljona, a kasnije i bataljon »Aleksa Đilas« i Beranski bataljon, koje je Štab Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda prebacio s fronta prema Limu u pravcu Kolašina. Četnici su odbacili ove snage i 28. februara zauzeli Polja i Mojkovac.

³⁰⁵ Partizanske jedinice na »kolašinskom frontu« dejsstvovala su pod izuzetno teškim uslovima: boravile su na položajima u planini zavijanoj dubokim snijegom, na velikoj hladnoći, slabo odjevene i obučene, iznurene, oskudijevajući u hrani i municiji. Zaštitu od mraza nalazile su u stočarskim katunima, u tijesnim izbama i kolibama, u kojima se gotovo nije moglo opstati od dima.

³⁰⁶ Odnosi se na Operativni štab crnogorskih trupa na sektoru Kolašina, kome je Vrhovni štab 3. marta naredio da prikupi snage i izvrši napad na četnike s više pravaca (od Lijeve Rijeke, Donje Morače, Lipova, Štitarice i Mojkovca).

³⁰⁷ Glavni štab za Crnu Goru i štabovi odreda čije su jedinice bile angažovane u teškim i iscrpljujućim borbama s četnicima u dolini Tare, u rejonu Kolašina i Mojkovca, smatrali su da se situacija može uspješno riješiti angažovanjem dijelova 1. proleterske brigade. Vrhovni štab je, međutim, početkom marta uputio 2. proletersku i tri bataljona 1. proleterske brigade u istočnu Bosnu, u predio Glasinca i Birča, da bi razbili četnike i pripremili teren za prebacivanje u Srbiju (vid. nap. 274). Uz to, u Vrhovnom štabu se smatralo da su crnogorske partizanske snage u stanju da same riješe situaciju i likvidiraju četnike.

³⁰⁸ Pošto je Glavni štab NOP odreda Crne Gore imao štampariju (nalazila se u selu Gostilju kod Podgorice), Vrhovni štab i Centralni komitet koristili su je za štampanje svojih glasila (*Biltena Vrhovnog štaba*», »Proletera«) i drugih propagandnih materijala. Ovdje se misli na »Bilten Vrhovnog štaba« br. 14—15 za februar—mart 1942.

³⁰⁹ Štab Udarnog hercegovačko-crnogorskog NOP bataljona (komandant Vlado Šegrt, politički komesar Milija Stanišić) uputio je izvještaj Vrhovnom štabu 1. marta 1942 (*Zbornik*, tom IV, knj. 3, dok. br. 89), u kome ga je obavijestio o svojim jednomjesečnim dejstvima protiv četnika u Hercegovini (bataljon je formiran 28. januara u selu Baljcima, kod Bileće, i imao je 170 boraca).

³¹⁰ Misli se na uspješna dejstva Udarnog hercegovačko-crnogorskog bataljona protiv četnika u nevesinjskom srezu, kojom prilikom je, noću između 19. i 20. februara, ubijen četnički komandant major Boško Todorović (vid. nap. 387. u 8. tomu).

³¹¹ Odnosi se na primjedbe Kominterne na neke aspekte politike Komunističke partije Jugoslavije date u telegramu njenog Izvršnog komiteta od 5. marta 1942. Tekst tog telegrama daje se u Prilozima.

³¹² U broj boraca NOP i DVJ uračunati su, pored onih u partizanskim jedinicama (kojih je krajem 1941. bilo oko 80 000, a početkom marta 1942. oko 100 000), i pripadnici raznih udarnih grupa, naoružani ilegalci na okupiranim teritorijama i organizovane pristalice NOP-a.

³¹³ Misli se na generala bivše jugoslovenske vojske Ljubo Novakovića, koji se tada nalazio u Foči, izražavajući svoju lojalnost Vrhovnom štabu i ispoljavajući antičetničko raspoloženje. Novaković je u ljeto 1941. napustio Dražu Mihailovića i prišao Kosti Pećancu, da bi ubrzo i njega napustio. Zatim je sarađivao s partizanima u Šumadiji, a početkom novembra 1941. je prešao u istočnu Bosnu, na Jahorinu, gdje je pokušao da formira svoje jedinice proglašivši se za samozvanog »komandanta svih četničkih grupa oko Sarajeva«. U toku njemačke ofanzive u istočnoj Bosni, januara 1942, Novaković je napustio front u dolini Prače, i, ostavši bez svojih vojnika, sklonio se na Jahorinu, gdje su ga otkrili borci 1. proleterske brigade i sproveli u Foču. U Vrhovnom štabu je primljen korektno i pružena mu je prilika da se uključi u NOP. On je izražavao svoje neslaganje s Dražom Mihailovićem osuđujući ga za izdaju. Pokazalo se, međutim, da njegov »antičetnički« stav nije bio iskren. Čim je u Foču, 19. marta 1942, stigla britanska vojna misija majora Atertona, Novaković se povezao s njom i noću između 15. i 16. aprila 1942. organizovao njeno bjekstvo uz pomoć četnika s kojima je održavao vezu. Septembra 1943. ubili su ga blizu Cetinja partizani Lovćenskog NOP odreda (vid. nap. 444. u 8. tomu).

³¹⁴ General Ljubo Novaković je februara 1942. napisao tri pisma za jugoslovensku izbjegličku vladu u Londonu, u kojima je razobličavao izdaju Draže Mihailovića i protestovao zbog njegovog imenovanja za ministra vojske i mornarice (A-VII, k. 221, reg. br. 4/3, 5/3 i 6/3). Pisma je Novaković predao Vrhovnom štabu da bi njihov sadržaj, posredstvom radio-veze s Kominternom, odnosno sovjetskom vladom, bio saopšten jugoslovenskoj vladi u Londonu.

³¹⁵ Ima se na umu pismo koje su Edvard Kardelj (Birk) i Ivo Lola Ribar 1. marta 1942. iz Zagreba uputili Titu (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/99), obavjestivši ga da je policija uhapsila Ivana Srebrenjaka Antonova (povjerenika sovjetske obavještajne službe) i njegovu ženu, a zatim, u njegovom stanu, i Andriju Hebranga (vid. nap. 286).

³¹⁶ Strahujući da bi uhapšeni Antonov mogao ustaškoj policiji otkriti skrovište njegove radio-stanice, Kopinić se iz svog stana u Kustošiji (zapadni dio Zagreba) preselio u drugi stan, u Stenjevcu, koji mu je CK KP Hrvatske kupio za 500.000 kuna.

³¹⁷ Odnosi se na *pismo Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku* od 28. februara 1942, u kome se od Vrhovnog štaba tražilo da uputi u pomoć dijelove 1. proleterske brigade kako bi se razbile četničke snage u srezovima kolašinskom, andrijevičkom i beranskom (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 60).

³¹⁸ *Crnogorska proleterska brigada* nije formirana u martu 1942, kako je naredbom Vrhovnog štaba bilo predviđeno. Zbog situacije koja je zahtijevala neprekidno angažovanje crnogorskih partizanskih jedinica u borbama s četnicima i Italijanima, odustalo se od njenog formiranja. Tek sredinom juna formirane su dvije crnogorske proleterske brigade — Četvrta i Peta.

³¹⁹ U *Statutu proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada*, objavljenoj u »*Biltenu Vrhovnog štaba NOP i DVJ*« br. 14—15 za februar — mart 1942 (*Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 131), navedeno je u tački 10 da u sastav brigade ulazi i sanitet, ali je omaškom ispušteno da se precizira i njegova formacija, kako je to učinjeno za ostale jedinice i ustanove brigade. U narednim brojevima Biltena ta omaška nije ispravljena.

³²⁰ Odmah pošto je formirana, 2. *proleterska brigada* je, zajedno s tri bataljona 1. proleterske brigade, upućena u istočnu Bosnu da bi razbila četnike i pripremila teren za prebacivanje partizanskih jedinica u Srbiju (vid. nap. 274).

³²¹ Uočavajući opasnost koja je zaprijetila narodnooslobodilačkom pokretu u Crnoj Gori od četničkih snaga koje su u toku januara i februara 1942. uzele maha u sjeveroistočnim krajevima te pokrajine (u međurječju Lima i Tare), Vrhovni štab je insistirao da se za njihovo razbijanje angažuje glavnina crnogorskih partizanskih snaga, odnosno da se u tu svrhu prikupe jedinice iz odreda Lovčenskog, Nikšićkog, Zetskog, »Bijeli Pavle« i Durmitorskog i upute na front protiv četnika u rejonu Kolašina. Koncentraciju partizanskih snaga je trebalo izvršiti po cijenu slabljenja položaja na drugim frontovima, prema italijanskim i četničkim garnizonima u ostalim krajevima Crne Gore, s tim što bi se, po razbijanju glavne četničke grupacije u sjeveroistočnoj Crnoj Gori, partizanske snage angažovale u uništavanju ostalih četničkih uporišta koja su se upravo stvarala.

³²² Napad na četničke snage u Mojkovcu i Kolašinskim Poljima izvršile su 3. marta sa zapadne obale Tare jedinice Sinjajevinskog sektora (tri čete Jezero-šaranskog bataljona, dvije čete Uskočko-drobnjačkog bataljona i četa Nikšićkog NOP odreda), a s istočne Beranski bataljon i dijelovi Kolašinsko-rečinskog, Lipovskog i Mojkovackog teritorijalnog bataljona Komskog NOP odreda, glavnina Bjelopoljskog udarnog bataljona i Kombinovana četa Durmitorskog NOP odreda. Ukupno je u napadu učestvovalo oko 830 boraca. Poslije oštne borbe koja je trajala cijelog dana četnici su bili prinuđeni da napuste Polja i Mojkovac i povuku se ka Kolašinu. Zbog neaktivnosti Uskočko-drobnjačkog bataljona i izdaje njegovog komandanta (oficira jugoslovenske vojske Ivana Ružića), četnici su uspjeli da izbjegnu uništenje probivši se ka Kolašinu.

³²³ Odnosi se na oficira bivše jugoslovenske vojske Ivana Ružića, kapetana I klase, koji je kao komandant Uskočko-drobnjačkog bataljona Durmitorskog NOP odreda 3. marta prebjegao četnicima zajedno s oficirima Stanišom Jaukovićem i još nekim borcima (vid. nap. 322).

³²⁴ Pripreme za napad na Kolašin, koji je trebalo da se izvede 20. marta, vršene su užurbano dovlačenjem pojačanja. Međutim, i četnici su pojačali svoje snage u tom rejonu i u toku noći između 19. i 20. marta prešli u napad u pravcu Gornje

Moraće preduhitriti time partizane, koji su bili prinuđeni da odustanu od svog napada i da se povuku.

³²⁵ Naređenje Vrhovnog štaba Glavnom štabu za Sandžak da njegove jedinice sadejstvuju u napadu na četnike u rejonu Kolašina nije sačuvano. Moguće je da je to bilo naređenje načelnika Vrhovnog štaba od 1. marta 1942 (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 2).

³²⁶ Odnosi se na jedinice Durmitorskog NOP odreda (pod komandom Štaba Sinjajevinskog sektora) koje su, zajedno s dijelovima Korskog i Bjelopoljskog NOP odreda, 3. marta vodile borbu s četnicima u rejonu Kolašinskih Polja i Mojkovca (vid. nap. 322).

³²⁷ Riječ je o vojnoj misiji britanskog majora Atertona, koja je bila zadržana u Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku. Misija je 10. marta krenula preko Žabljaka za Foču, u sjedište Vrhovnog štaba (vid. nap. 163).

³²⁸ Odnosi se na *izvještaj Štaba 2. proleterske brigade* od 8. marta upućen Vrhovnom štabu, u kome je opisan napad na četničko uporište u Borikama, sjeveroistočno od Rogatice (A-VII, k. 736, reg. br. 4/1).

³²⁹ Misli se na naređenje Vrhovnog štaba od 6. marta upućeno Štabu Durmitorskog NOP odreda (vid. str. 88).

³³⁰ Odnosi se na napad na četnike u rejonu Kolašinskih Polja i Mojkovca koji je izveden 3. marta (vid. nap. 322). — *Pohvala* se vjerovatno odnosi na Branka Perovića, komandanta Sinjajevinskog sektora, koji je organizovao ovaj napad.

³³¹ U borbama kod Polja iz jedne čete Uskočko-drobnjačkog bataljona desertiralo je oko 40 boraca. Na putu k svojim kućama ovo ljudstvo je u Boanu bilo zadržano i razoružano (*Zbornik*, tom III, knj. 2, dok. br. 132).

³³² U pismu koje je 3. marta iz Žabljaka uputio Titu *Moša Pijade Janko* je predlagao da se između sela Nedajna i sela Crne Gore, na najužem dijelu dubokog kanjona Sušičke rijeke, »napravi žičani vagon« uvjeren da će naći neku debelu žicu dužine 800 metara (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 11).

³³³ Misli se na *inženjera Vladimira Smirnova*, koji se nalazio pri Vrhovnom štabu u Foči.

³³⁴ Zbog opasnosti od bombardovanja Foče, u blizini zgrade u kojoj se nalazio Tito (u jednoj kućici na južnoj strani platoa između željezničke stanice i fabrike duvana) bilo je izgrađeno sklonište ukopano u brdu.

³³⁵ *Pismo CK KPJ* upućeno početkom marta 1942. *Centralnom komitetu KP Bugarske* nije pronađeno u Arhivu CK SKJ (vid. nap. 653. u 8. tomu).

³³⁶ *Centralni komitet KP Bugarske* je, preko PK KPJ za Makedoniju, obavijestio CK KPJ da će jedan njegov predstavnik doći na sastanak u CK KPJ. To je obavještenje (odnosno pismo PK KPJ za Makedoniju od 25. decembra 1941) došlo u Foču 27. januara 1942. i Tito je dao saglasnost za taj sastanak, koji je trebalo da se održi u Zemunu, ovlastivši Lolu Ribara da na njemu predstavlja CK KPJ. Sastanak, međutim, nije održan (vid. nap. 511. u 8. tomu).

³³⁷ Nije utvrđeno o kojem se izvještaju PK KPJ za Makedoniju radi. Početkom marta E. Kardelj i L. Ribar su u Zagrebu primili »kratko pismo« Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju od početka januara i 15. marta su mu u ime CK KPJ (potpisavši ga s »Org. sekretarijat CK KPJ«) uputili opširno direktivno pismo (*Zbornik*, tom VII, knj. 1, dok. br. 19).

³³⁸ Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab nisu za sve vrijeme svog boravka u Sandžaku i istočnoj Bosni primili ni jedan izvještaj iz Makedonije. Povremeno su, preko Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, dobijane neke vijesti o situaciji u toj pokrajini.

³³⁹ Odnosi se na *pismo* koje je Moša Pijade uputio Titu 9. marta 1942. iz Žabljaka, u kome je ukazao na potrebu otvorenog raskrinkavanja jugoslovenske vlade u emigraciji zbog njenog podržavanja kvislinškog četničkog pokreta (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 30).

³⁴⁰ Riječ je o pismu koje su Edvard Kardelj i Ivo Lola Ribar uputili Titu 15. februara 1942. iz Zagreba (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/70). Pismo je bilo upućeno preko dva kanala: a) uobičajenom vezom preko Sarajeva, i njega je Tito primio 23. februara (*Zbornik*, tom II, knj. 2, str. 429), i b) preko Cetinja i Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku (*Zbornik*, tom III, knj. 2, dok. br. 135 i knj. 9, dok. br. 87).

³⁴¹ Odnosi se na telegram Kominterne od 5. marta 1942 (vid. nap. 311).

³⁴² Riječ je o zapljeni arhive četničkog komandanta majora Boška Todorovića, koga su borci Udarnog hercegovačko-crnogorskog bataljona zarobili kod Nevesinja (vid. nap. 387. u 8. tomu). Zaplijenjeni dokumenti, iz kojih se vidi saradnja četnika s okupatorima, bili su dostavljeni Glavnom štabu NOP odreda za Crnu Goru, a on ih je prosljedio Vrhovnom štabu. Njih je na Žabljaku sreo i proučio Moša Pijade i na osnovu njih napisao članak *Za šta se i kako bore četničke vode* (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 108 i 121).

³⁴³ Odnosi se na proglas Vrhovnog štaba narodima okupiranih zemalja Evrope koji je Tito uputio Izvršnom komitetu Kominterne 6. marta 1942 (vid. str. 81). Na tekst proglasa Kominternu je stavila primjedbe i o tome obavijestila Tita svojim telegramom od 10. marta. Telegram glasi:

»Da bi Vaš proglas mogao imati željeno dejstvo, trebalo bi u njemu izmijeniti neka mjesta, koja mu sada daju partijski karakter. Predlažem:

1) Izbaciti iz početka drugog stava riječi: »koje je organizovala Komunistička partija«.

2) Dodati na kraju četvrtog stava: »Hitler neće odoljeti moćnoj koaliciji Amerike, Engleske i SSSR-a, oko koje se okupljaju svi slobodoljubivi narodi«.

3) Izmijeniti kraj posljednjeg pasusa ovako: »Pobjeda herojske Crvene armije — to je pobjeda svih naroda Evrope, ali mi se moramo sami boriti da bi svestrano pomogli pravednu stvar SSSR-a, Engleske i Amerike i da bi samim tim ubrzali svoje sopstveno oslobođenje«.

4) Dati samo dvije parole: »Živjela jedinstvena borba svih ugnjetenih naroda protiv okupatora« i »Živjela naša pobjeda nad zajedničkim neprijateljem«.

5) Mogu li se dati potpisi nekih članova Vrhovnog štaba?

6) Zašto se Vi potpisujete 'Tito'? Nije li bolje potpisati se pravim prezime-nom? (A-CK SKJ, Fond CK KPJ — K1, br. 1942/39).

³⁴⁴ Nije utvrđeno o kojem se »drugom pismu« Kominterne radi. U arhivu CK SKJ ne nalazi se takav telegram.

³⁴⁵ U pismu koje je sa Žabljaka 9. marta poslao Titu Moša Pijade je sugerisao da se od Sovjetskog Saveza traži da uputi nekoliko *aviona* (*»šturmovika«*), koji bi se spustili na partizanski aerodrom kod Žabljaka. Za njih bi se, kako je on uvjeravao Tita, moglo obezbijediti gorivo, a oni bi bili upotrebljavani za bombardovanje neprijateljskih garnizona.

³⁴⁶ Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku i štabovi jedinica angažovanih u borbama protiv četnika na sektoru Kolašina tražili su od Vrhovnog štaba da na taj front uputi kao pojačanje dva bataljona 1. proleterske brigade (vid. nap. 307).

³⁴⁷ Riječ je o upućivanju Proleterske udarne grupe u istočnu Bosnu u cilju razbijanja četnika (vid. nap. 222).

³⁴⁸ U bataljonima »Bajo Pivljanin« i »Vojvoda Momčilo« Durmitorskog NOP odreda, koji su sredinom januara 1942. bili upućeni u istočnu Bosnu, u rejon Foče, Kalinovika i Goražda (vid. nap. 369. i 385. u 8. tomu), pojavili su se početkom marta 1942. znaci nediscipline. Dugo odsustvovanje boraca van svoga kraja i vijesti o ugroženosti njihovih sela od prodora četnika izazvali su među borcima nezadovoljstvo i želju da se vrate svojim kućama. Pogoršanje moralno-političkog stanja pogodovao je i nedovoljan rad partijske organizacije. U drugoj polovini marta 1942. Vrhovni

štab je oba bataljona vratio u Crnu Goru, gdje su borci dobili kraći odmor kod svojih kuća.

³⁴⁹ U naredbi Vrhovnog štaba NOP i DVJ o oznakama starješina koja je donesena početkom marta 1942 (vid. str. 66) nisu bile predviđene oznake za zamjenike komandanata i političkih komesara. U »Biltenu Vrhovnog štaba« br. 17—18—19 za jun — jul — avgust 1942. objavljena je naredba Vrhovnog komandanta o oznakama svih starješina — vojnih i partijsko-političkih rukovodilaca (*Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 172).

³⁵⁰ Bilo je predviđeno da borci proleterskih brigada nose posebne kape (slične kapama crvenoarmejaca). Moša Pijade je u svom pismu Titu tražio da se jedna takva kapa pošalje njemu (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 30). Od te namjere se odustalo, pored ostalog i pod utiskom primjedbe od strane Kominterne »da partizanski pokret dobija komunistički karakter« (vid. nap. 311).

³⁵¹ Odnosi se na uništenje četničkog uporišta u Borikama, sjeveroistočno od Rogatice, 8. marta, i na odrobljavanje boraca Romanijskog odreda u selu Seljanima, kod Rogatice, 6. marta 1942, koje su četnici bili zarobili (vid. nap. 296. i 328).

³⁵² Odnosi se na primjedbe koje je Kominternu stavila na tekst proglašavanja Vrhovnog štaba NOP i DVJ porobljenim narodima Evrope (vid. nap. 343).

³⁵³ Okupatorske i kvislinške vlasti su uporno nastojale da otkriju Titovo pravo ime, koje je, iz razumljivih razloga, držano u konspiraciji. Opravdano se strahovalo da bi otkrivanje Titovog identiteta ugrozilo živote njegove porodice, rodbine i poznanika.

³⁵⁴ Inicijali J. F. su prva slova Titovog imena (Josip) i njegovog oca (Franje).

³⁵⁵ Pored vrhovnog komandanta (J. B. Tita) i načelnika Štaba (Arsa Jovanovića), članovi Vrhovnog štaba su bili još i članovi Politbiroa i neki članovi i kandidati CK KPJ. Početkom maja 1942. imenovanjem izvjesnog broja vojnih rukovodilaca Vrhovni štab je bio znatno proširen (vid. nap. 446. u 8. tomu).

³⁵⁶ Obavještenje o novcu koji je u opticaju u Jugoslaviji traženo je od Tita u telegramu koji mu je Kominternu uputila 9. marta 1942 (A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/39).

³⁵⁷ Najveći dio novca evakuisanog krajem novembra 1941. iz Užica, prilikom povlačenja Vrhovnog štaba u Sandžak, bio je izgubljen (vid. nap. 90).

³⁵⁸ U Foči je bila organizovana *narodna kuhinja* iz koje je stanovništvu dijeљeno oko 3700 obroka dnevno (za 1864 lica po dva obroka). Sličnih kuhinja bilo je i u drugim mjestima na oslobođenoj teritoriji.

³⁵⁹ Na oslobođenoj teritoriji, naročito u pasivnim krajevima Crne Gore, Hercegovine i istočne Bosne, stanovništvo je oskudijevalo u namirnicama, tako da je glad ozbiljno zaprijetila njegovom opstanku. U oslobođenim krajevima gornje Drine (u Foči, Goraždu i drugdje) spravljan je hlјeb od samļjevenih suvih krušaka, a u Crnoj Gori se, kako je Bajo Sekulić pisao Vrhovnom štabu 9. marta 1942, »jede mļjevena resa i šašina (oklasina)«. »I resa je već skoro potrošena«, stajalo je u njegovom pismu, »i sada se traga za lipovom korom« (*Zbornik*, tom III, knj. 3, dok. br. 70).

³⁶⁰ Odnosi se na pismo Moše Pijade koje je on 11. marta 1942. sa Žablјaka uputio Titu u Foču (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 38); na izvještaj Branka Petrovića, komandanta Istočnog sinjajevinskog sektora, upućen 6. marta 1942. Štabu Durmitorskog NOP odreda (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 68); na pismo Buda Tomovića, delegata Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku, upućeno Štabu Durmitorskog NOP odreda (pismo nije sačuvano) i na izvještaj Baja Sekulića, komandanta Operativnog štaba crnogorskih trupa na sektoru Kolašina, upućen Vrhovnom štabu 9. marta 1942 (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 70).

³⁶¹ U izvještaju Buda Tomovića i Baja Sekulića govorilo se o veoma ozbilјnoj situaciji koja je nastala u Crnoj Gori pojavom i jačanjem četničkog pokreta i koja je »dovela u pitanje partizansku Crnu Goru« izazvavši krizu u partizanskim jedinicama.

³⁶² Vrhovni štab je 2. *proletersku brigadu* i tri bataljona 1. proleterske brigade uputio početkom marta 1942. u istočnu Bosnu, u rejon Rogatice, Vlasenice i Srebrenice (vid. nap. 274).

³⁶³ Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku je 2. marta 1942. naredio Štabu *Lovčenskog NOP odreda* da uputi nova pojačanja na sektor Kolašina, kamo je već bio upućen jedan bataljon tog odreda jačine 170 partizana. Štab Lovčenskog odreda je istog dana pristupio formiranju 2. udarnog bataljona (jačine 254 boraca), koji je hitno uputio na »kolašinski front« (Zbornik, tom III, knj. 2, dok. br. 112, 113 i 135). Tako je iz Lovčenskog NOP odreda bilo upućeno u borbu protiv četnika na sektor Kolašina oko 450 odabranih partizana, i to u vrijeme kada su i na njegovoj teritoriji kvislinzi (tzv. nacionalisti) počeli uzimati maha.

³⁶⁴ Riječ je o pogoršanom moralno-političkom stanju u bataljonima »*Bajo Pivljanin*« i »*Vojvoda Momčilo*« Durmitorskog NOP odreda, koji su se gotovo dva mjeseca nalazili u istočnoj Bosni (vid. nap. 348).

³⁶⁵ Kritika Vrhovnog komandanta zbog stanja u bataljonu »*Bajo Pivljanin*« odnosila se na komandanta Durmitorskog NOP odreda Obrada Cicmila.

³⁶⁶ Tito ima na umu obećanje koje je dobio iz Kominterne o slanju sovjetskih aviona koji je trebalo da se spuste na aerodrom kod Žabljaka.

³⁶⁷ Odnosi se na vojnu misiju britanskog majora Terensa Atertona, o čijem je dolasku Tito obavijestio Kominternu (vid. nap. 163. i 167).

³⁶⁸ Tačan naziv toga štaba bio je: *Operativni štab NOP i DV istočne Bosne* (vid. nap. 521. u 8. tomu).

³⁶⁹ Odnosi se na 1. udarni proleterski istočnobosanski bataljon, koji je formiran 12. marta 1942. u selu Srednje (kod Sarajeva) od boraca Romanijskog NOP odreda i NOP odreda »*Zvijezda*«. Bataljon je brojao 200 boraca i bilo je predviđeno da uđe u sastav 1. proleterske brigade (vid. nap. 538. u 8. tomu). Od te namjere se kasnije odustalo, te je bataljon, zajedno s druga dva udarna bataljona koja su formirana malo kasnije, ušao u sastav 6. istočnobosanske brigade.

³⁷⁰ Riječ je o *Rajku Čelonji*, komandantu Derventskog bataljona. Zbog sukoba s kapetanom Dragoslavom Račićem, komandantom četničke Cerske brigade, pokazivao je volju da saraduje s partizanima. Sredinom marta 1942, po dolasku 2. proleterske brigade i tri bataljona 1. proleterske brigade u rejon Han-Pijesak — Vlasenica, Čelonjino ljudstvo je počelo prilaziti partizanskim i novoformiranim dobrovoljačkim jedinicama. Čelonja je 17. marta bio uključen u Operativni štab Han-Pijesak, ali je docnije ponovo prišao četnicima i poginuo u borbi protiv partizana.

³⁷¹ Odnosi se na jedinice koje je Vrhovni štab početkom marta 1942. uputio u istočnu Bosnu (2. proleterska i tri bataljona 1. proleterske brigade) da bi razbile četnike i pripremile teren za prodor u Srbiju; nazvane su Proleterska udarna grupa.

³⁷² Odnosi se na Birčanski NOP odred i na *Majevički bataljon* (jačine 220 boraca), koji se poslije borbi s četnicima prebacio u Šekoviće, na teritoriju Birčanskog NOP odreda (vid. nap. 273. u 8. tomu i 261. u ovom tomu).

³⁷³ U situaciji kada su četnici na teritoriji istočne Bosne uzimali maha izvođeci pučeve u partizanskim jedinicama i izazivajući previranje u njima Vrhovni štab je ocijenio da borbu protiv njih treba pretpostaviti ostalim zadacima. Uputivši tamo početkom marta 1942. jedinice 1. i 2. proleterske brigade Vrhovni štab im je povjerio zadatak da razbiju četnike. Tom zadatku koji je imao primaran, dalekosežan značaj (jer se radilo o uništenju četnika koji su ugrozili pozicije narodnooslobodilačkog pokreta i o stvaranju uslova za prodor partizanskih snaga u Srbiju) trebalo je privremeno podrediti ostale zadatke, pa i borbu sa drugim neprijateljskim snagama (jedinicama NDH), jer bi ona proleterske brigade zadržavala i odvlačila od glavnog zadatka.

³⁷⁴ I na *Ozrenu* (kod Doboja), na teritoriji Ozrenskog NOP odreda, osjećala se živa razbijačka aktivnost četničkih elemenata, koja je ugrozila narodnooslobodilački pokret u tom kraju (vid. nap. 274 u 8. tomu). U svom pismu Titu od 10. marta 1942.

Svetozar Vukmanović Tempo je tražio saglasnost da s dva bataljona (1. udarnim, koji je upravo formirao u Srednjem, i 2. udarnim, koji je namjeravao da ubrzo formira u Šekovićima) krene na Ozren kako bi Ozrenskom NOP odredom pomogao u konsolidovanju situacije (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 35).

³⁷⁵ Misli se na situaciju u rejonu Han-Pijeska i Vlasenice koja je nastala nakon prodora ustaša u Han-Pijesak (vid. nap. 376).

³⁷⁶ Misli se na nastupanje partizanskih snaga (Proleterske udarne grupe s Glasinca i Udarnog istočnobosanskog bataljona s Romanije) k Vlasenici u prvoj polovini marta 1942. Pošto je u to vrijeme došlo do napada ustaških i domobranskih jedinica iz rejona Sokolca u pravcu Han-Pijeska i Vlasenice, a u borbama protiv njih su učestvovali i četničke snage, Vrhovni štab je ocijenio da u takvoj situaciji treba obustaviti, odnosno odložiti dalji pokret partizanskih snaga k Vlasenici, jer bi on pod uticajem četničke propagande kod stanovništva mogao izazvati nepovoljan utisak. Pretpostavljajući da će i ovoga puta (kao i u toku januarske njemačke ofanzive) četničke vođe pobjeći ostavljajući svoje ljudstvo, Vrhovni štab je zaključio da bi tek tada trebalo brzo intervenisati partizanskim snagama i ostvariti kontrolu nad teritorijom koju su držali četnici.

³⁷⁷ U svom naređenju od 13. marta 1942 (vid. str. 107) Vrhovni štab je Štabu Proleterske udarne grupe (1. i 2. proleterskoj brigadi) ukazao na nejelishodnost njenog nastupanja k Vlasenici zbog neželjene koincidencije s napadima ustaša u istom pravcu, ali mu je dao odriježene ruke da djeluje shodno situaciji, u koju ima bolji uvid nego Vrhovni štab, koji je bio dosta udaljen (u Foči), i da za svoje odluke ne čeka odobrenje Vrhovnog štaba.

³⁷⁸ Da bi naređenja Proleterskoj udarnoj grupi i Operativnom štabu istočne Bosne brže stizala, Vrhovni štab ih je iz Foče telefonskim putem diktirao komandi mjesta u Renovici, a odatle su ih kuriri, prekucana, prenosili štabovima kojima su bila namijenjena.

³⁷⁹ Riječ je o dejstvima *Proleterske udarne grupe* u rejonu Rogatica — Han-Pijesak — Vlasenica protiv četnika, o čemu je njen štab 10. marta 1942. podnio izvještaj Vrhovnom štabu (*Zbornik*, tom IV, knj. 3, dok. br. 99).

³⁸⁰ Odnosi se na naređenje Vrhovnog štaba upućeno 12. marta 1942. Operativnom štabu NOP i DV za istočnu Bosnu i Svetozaru Vukmanoviću Tempu, u kome su precizirani zadaci istočnobosanskih partizanskih jedinica (1. udarnog proleterskog bataljona, Bircanskog NOP odreda i Majevičkog bataljona) u akciji protiv četnika u širem rejonu Han-Pijeska, Olova i Vlasenice i njihovo sadejstvo Proleterskoj udarnoj grupi (vid. str. 106).

³⁸¹ Zbog pogoršane situacije u Ozrenskom NOP odredom koja je nastala usljed izdajničke aktivnosti četnika bila je predviđena intervencija jačih partizanskih snaga koje bi otklonile četničku opasnost (vid. nap. 374).

³⁸² Po završetku njemačke januarske ofanzive u istočnoj Bosni, nastavljeno je, u toku februara i marta 1942, prebacivanje iz Srbije u istočnu Bosnu četničkih grupa predvođenih oficirima. U organizaciji njihovog prebacivanja učestvovali su i vlasti Nedićeve Srbije.

³⁸³ Četničke jedinice u Srbiji su, poslije njemačke ofanzive potkraj 1941, uspjele da se dobrim dijelom održe legalizujući se kao nedićevske trupe. Pojedine od njih, kao tzv. Cerska četnička brigada kapetana Račića, prešle su u istočnu Bosnu da bi prvenstveno vodile borbu protiv partizana (djelovale su i protiv ustaša).

³⁸⁴ Partizanske jedinice u zapadnoj Srbiji koje su se tamo zadržale u toku zime nisu se mogle održati pred stalnim napadima nadmoćnijih neprijateljskih snaga, te su se raspale. Jedna grupa boraca Valjevskog i Mačvanskog NOP odreda je 5. marta 1942. uspjela da se prebaci preko Drine u istočnu Bosnu. Vrhovni štab nije raspologao tačnim obavještenjima o pravom stanju u Srbiji, te je vjerovao da partizanski odredi tamo izvode uspješna dejstva (vid. nap. 70).

³⁸⁵ Riječ je o koincidenciji napada ustaško-domobranskih snaga iz rejona Sokolca ka Han-Pijesku (kome su se suprotstavile i četničke jedinice) s dejstvima

Proleterske udarne grupe iz rejonu gornje Drine preko Glasinca ka Vlasenici protiv četnika (vid. nap. 376. i 377).

³⁸⁶ Razmatrajući situaciju u sklopu opštih, dalekosežnih planova (čišćenje istočne Bosne od četnika i pripremanje uslova za prodor u Srbiju u proljeće 1942), Vrhovni štab je ukazao na negativne posljedice koje bi nastale zauzimanjem Vlasenice od strane Proleterske udarne grupe. Pretpostavljajući da će ustaško-domobranske snage poslije zauzimanja Han-Pijeska produžiti napad k Vlasenici, on je ocijenio da bi tada Proleterska udarna grupa braneći Vlasenicu bila uvučena u odbrambene borbe, za koje nije bila spremna (jer još nisu bile organizovane i učvršćene dobrovoljačke jedinice) i koje bi je skrenule s njenog glavnog zadatka. Prema ocjeni Vrhovnog štaba, prodor grupe k Vlasenici dolazio je u obzir ako bi četničke vođe počele bježati napuštajući svoje jedinice. U tom slučaju je bilo nužno prihvatiti njihove borbe i prevesti ih u dobrovoljačku vojsku. Ove sugestije Vrhovnog štaba, međutim, nisu mogle uticati na dejstva Proleterske udarne grupe, jer je ovo naređenje Vrhovnog štaba stiglo u njen Štab tek 18. marta, kada se ona već nalazila u Vlasenici.

³⁸⁷ *Svetozar Vukmanović Tempo*, komandant Glavnog štaba NOP i DV Bosne i Hercegovine, nalazio se sa Udarnim proleterskim bataljonom u selu Srednjem kod Sarajeva i njemu je od strane Vrhovnog štaba bilo naređeno da krene u susret Proleterskoj udarnoj grupi.

³⁸⁸ Prema obavještenjima kojima je Vrhovni štab raspolagao, u selu Mokro, u zaseoku Pustopolje, nalazila se jedna baterija poljskih topova. Domobranski oficir Ešref Vražalić održavao je veze s nekim partijskim radnicima u Sarajevu, kojima je izjavio da će predati partizanima topove s municijom. Vrhovni štab je 31. marta naredio Štabu Kraljevačkog bataljona 1. proleterske brigade da, zajedno s Pračanskim, Paljanskim i Mokranjskim bataljonom, izvede akciju u cilju prihvata domobranske baterije (vid. str. 176).

³⁸⁹ U *Ulogu* se nalazila jedna četa 3. bataljona 55. pješadijskog puka divizije »Marke«, koja je krajem februara 1942. bila izložena napadima dijelova 1. proleterske brigade i Kalinovičkog NOP odreda (pretrpjela je gubitke od 4 poginula i 15 ranjenih). Snabdijevanje posade vršeno je vazdušnim putem, a u toku 3. marta jedan bataljon na skijama, uz podršku avijacije, uspio je da se iz Nevesinja probije u Ulog. Pod pritiskom partizanskih snaga italijanska posada je 5. marta napustila Ulog.

³⁹⁰ Obavještenje o partizanskim snagama u zapadnoj Srbiji (u rejonu *Sokolske planine i Maljena*) bilo je zastarjelo, jer su partizanske jedinice u međuvremenu bile razbijene (vid. nap. 384).

³⁹¹ Odnosi se na borbe koje su dijelovi Komskog, Durmitorskog i Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda vodili 3. marta 1942. oko Kolašinskih Polja, *Mojkovca i Kolašina* (vid. nap. 322).

³⁹² U toku 8. marta 1942. jedan italijanski bataljon iz Pljevalja, pomognut od četnika, prodor je u Boljaniće i popalio selo, ali se uveče, pod pritiskom partizana, povukao.

³⁹³ Napad na ustaško uporište *Borač* (muslimanska sela u izvorišnom dijelu Neretve) izvršen je 17. i 18. aprila 1942, poslije uspješnih priprema, uz angažovanje jakih partizanskih snaga (vid. nap. 457. u 8. tomu).

³⁹⁴ U sastavu Proleterske udarne grupe nalazile su se i *dvije omladinske čete*, tek formirane od omladinaca s oslobođene teritorije u dolini gornje Drine, oko Kalinovika i iz Sarajeva. Bila je to njihova prva borbena akcija, te se Vrhovni štab posebno interesovao za njihovo držanje.

³⁹⁵ Mada je bilo predviđeno da u sastav 1. proleterske brigade uđe i jedan istočnobosanski bataljon (vid. nap. 538. u 8. tomu), do toga nije došlo. Od tri udarna istočnobosanska bataljona formirana je 2. avgusta 1942. u Sekovićima 6. istočnobosanska brigada.

³⁹⁶ Odnosi se na vojnu misiju britanskog majora Terensa Atertona (vid. nap. 163).

³⁹⁷ Čim je, 24. februara 1942, iz izvještaja Glavnog štaba NOPO za Crnu Goru i Boku (pisanog 13. februara) saznao za dolazak britanske vojne misije, Tito je 25. februara poručio Glavnom štabu da misiju odmah uputi sa sigurnom pratnjom u Vrhovni štab (vid. str. 45).

³⁹⁸ Misli se na izvještaj Glavnog štaba NOPO za Crnu Goru i Boku od 28. februara 1942. upućen Vrhovnom štabu (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 60).

³⁹⁹ Riječ je o uspješnim borbama za povratak Kolašinskih Polja i Mojkovca koje su vođene 3. marta 1942 (vid. nap. 322).

⁴⁰⁰ Ima se u vidu Glavni štab NOP odreda za Sandžak i njegov komandant Vladimir Knežević Voloda (vid. nap. 181).

⁴⁰¹ Odnosi se na Štab Istočnog sinjajevinskog sektora (komandant Branko Perović) koji je 26. februara 1942. formirao Štab Durmitorskog NOP odreda (vid. nap. 249).

⁴⁰² Riječ je o štabu koji je delegat Glavnog štaba NOPO za Crnu Goru i Boku Bajo Sekulić formirao da bi objedinio komandu nad svim partizanskim jedinicama koje su djelovale protiv četnika na sektoru Kolašina. Taj štab je nazivan: Štab sektora Mojkovac — Kolašin.

⁴⁰³ Misli se na dejstva u rejonu sela Gornje Lipovo i Donje Lipovo kraj Kolašina 7. marta 1942. U napadu nisu uzele učešća sve predviđene snage: izostalo je angažovanje jedinica s pravca Vratla, a ni s pravca sela Štitarice nisu napale sve snage koje su bile predviđene. Napad na Gornje Lipovo preduzet je 9. marta preko Vratla, ali se završio neuspješno.

⁴⁰⁴ Odnosi se na 1. bataljon (»1. decembar«) Pljevaljskog NOP odreda (komandant Ljubomir Medenica, politički komesar Mirko Pejatović). To ime bataljonu je dato u znak sjećanja na dan kada je Crnogorski NOP odred za operacije u Sandžaku napao Pljevlja (1. decembar 1941).

⁴⁰⁵ Riječ je o 3. bataljonu Pljevaljskog NOP odreda (komandant Ilija Zečević, politički komesar Dušan Jelovac).

⁴⁰⁶ Jedanaestog marta 1942. Italijani i četnici iz Pljevalja napali su pljevaljski partizanski bataljon »1. decembar«. Oštra borba vođena je na Bijelovom brdu, a neprijatelj je u selu Tikavi spalio kuće, a u Hočevini osnovnu školu. Pred veče su Italijani i četnici vraćeni u Pljevlja (a ne u Kolašin, kako u tekstu pogrešno stoji).

⁴⁰⁷ Vjerovatno se odnosi na Nenada Rakočevića, komandanta bataljona »Aleksa Đilas«, o kome je Štab Durmitorskog NOP odreda u svom pismu Štabu Sektora Mojkovac — Kolašin od 16. marta 1942. naveo sljedeće: »Prema prednjem, a i prema izvještaju Štaba Sektora Sinjajevinskog, tražimo od delegata Glavnog štaba da druga Nenada Rakočevića, komandanta bataljona »A. Đilas« uzme na odgovornost zbog nepoznavanja vojničkih radnji u borbi i prema veličini nanesene štete i žrtava da mu se kazna primijeni« (*Zbornik*, tom III, knj. 2, dok. br. 164). Moguće je da se ovdje misli i na komandira 1. jezerske čete Jevrema Grbovića, koji je pri potiskivanju četnika k Mojkovcu 3. marta 1942, po naređenju komandanta bataljona »Aleksa Đilas«, zabacio četu jednom uvalom, ali je, zbog izdaje komandanta Uskočko-drobnjačkog bataljona (koji je u toku borbe prišao četnicima), upao u unačrsku vatru i pretrpio neuspjeh (četa je imala 12 poginulih i 10 ranjenih). U rejonu Mojkovca gdje je vođena ova borba nema Goleša. Vjerovatno je taj naziv spomenut kao aluzija na planinu Goleš, za koju je, po narodnom predanju, Vuk Branković zaveo vojsku u boru na Kosovu 1389.

⁴⁰⁸ Odnosi se na dejstva *Proleterske udarne grupe* (1. i 2. proleterske brigade) u istočnoj Bosni u rejonu Rogatica — Han-Pijesak — Vlasenica (vid. nap. 274).

⁴⁰⁹ U drugoj polovini marta 1942. Vrhovni štab je vratio iz istočne Bosne u Crnu Goru dva bataljona Durmitorskog NOP odreda (vid. nap. 348).

⁴¹⁰ Misli se na pripremanje terena na Rudinovači, na pustom Jezerskom polju kod Žabljaka, za spuštanje sovjetskih aviona. Paljenjem vatri trebalo je pilotima dati znak gdje će sletjeti (vid. nap. 101. i 160).

⁴¹¹ Riječ je o telegramu Kominterne od 9. marta 1942. u kome je traženo obavještenje o tome koji je novac u opticaju u Jugoslaviji (vid. nap. 356). U Vrhovnom štabu se došlo do zaključka da je interesovanje za novac povezano s dolaskom sovjetskih aviona, jer se moglo očekivati da će oni, pored ostalog, donijeti i novac.

⁴¹² Ocjenivši da se situacija u Crnoj Gori pogoršava usljed vidnog jačanja četničkog pokreta i nezadovoljan dotad preduzetim mjerama Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku u suzbijanju četničke opasnosti, Vrhovni štab je uputio u Crnu Goru svoje delegate, koji su dobili široka ovlaštenja. Usljed otežanog neposrednog, brzog i efikasnog rukovođenja potčinjenim štabovima (zbog slabih i sporih veza obavještenja su stizala sa zakašnjenjem, što je otežavalo uvid u razvoj situacije), Vrhovni štab je, kada je to ozbiljnost situacije nalagala, primjenjivao kao metod rukovođenja slanje svojih delegata u potčinjene štabove.

⁴¹³ Odnosi se na dva izvještaja Operativnog štaba Proleterske udarne grupe upućena Vrhovnom štabu 13. marta u 11 i 17 časova i na pismo upućeno istog dana u 17,30 časova Svetozaru Vukmanoviću Tempu (A-VII, k. 701, reg. br. 40/2; 41/2; 42/2).

⁴¹⁴ Riječ je o *pregovorima s četnicima*. Operativni štab Proleterske udarne grupe je 12. ili 13. marta odlučio da uputi pismo kapetanu Račiću, komandantu Cerske četničke brigade, u kome bi mu predložio vođenje pregovora (nije poznato da li je to pismo i upućeno). Obavještavajući o tome Vrhovni štab, Operativni štab je tu svoju namjeru motivisao time da želi da spriječi Račića da ne preduzme nešto protiv grupe partizana iz Valjevskog NOP odreda, koja je, pošto se prebacila preko Drine, krenula na Romaniju preko teritorije koju su držali četnici.

⁴¹⁵ Misli se na prodor ustaško-domobranskih snaga iz Sokolca u Han-Pijesak početkom marta 1942 (vid. nap. 221).

⁴¹⁶ Riječ je o grupi od oko 70 boraca Valjevskog i Mačvanskog NOP odreda koja se 5. marta prebacila iz Srbije u istočnu Bosnu (vid. nap. 52. i 384). Grupi su jedinice Proleterske udarne grupe prihvatile na putu između Rađevića i Mislova i uputile u Ergele Borike, odakle je produžila za Foču, gdje su borci i starješine bili raspoređeni u druge jedinice (pretežno u Prateću četu Vrhovnog štaba).

⁴¹⁷ Misli se na nastupanje Proleterske udarne grupe s Glasinca k Vlasenici (vid. nap. 274).

⁴¹⁸ Odnosi se na *pismo Svetozara Vukmanovića Tempa* od 10. marta 1942. upućeno Titu. U njemu se govori o potrebi brzog dejstva Proleterske udarne grupe k Vlasenici, »bez obzira na to što su ustaše na Han-Pijesku« (Zbornik, tom II, knj. 3, dok. br. 35). To pismo je stiglo u Goražde, odakle ga je komandant Durmitorskog NOP odreda Obrad Cicmil telefonom prenio Vrhovnom štabu u Foči. Iz Vrhovnog štaba mu je naređeno da prepis Tempovog pisma dostavi Operativnom štabu Proleterske udarne grupe da bi imao tačniji uvid u situaciju. Taj štab je, međutim, dostavljanje toga pisma njemu i Tempove predloge shvatio kao odobravanje da može s brigadama krenuti k Vlasenici (vid. pismo Operativnog štaba Proleterske udarne grupe upućeno 13. marta 1942. S. Vukmanoviću Tempu, A-VII, k. 701, reg. br. 42/2).

⁴¹⁹ Odnosi se na omladince iz rejona Trnova i Zagorja (kod Kalinovika), od kojih je bila formirana jedna četa koja je ušla u sastav 5. bataljona 1. proleterske brigade.

⁴²⁰ Riječ je o naređenju Vrhovnog štaba od 13. marta 1942, u kome je Proleterskoj udarnoj grupi naloženo da se zadrži na Glasincu (vid. str. 107).

⁴²¹ S grupom boraca iz Valjevskog i Mačvanskog NOP odreda koja se povukla iz Srbije u istočnu Bosnu nalazili su se i pop *Vlada Zečević i Ratko Martinović* (vid. nap. 264. u 8. tomu). Pored njih, u grupi su od rukovodilaca bili i Zdravko Jovanović, komandant Valjevskog NOP odreda (poginuo februara 1943. u Sloveniji kao načelnik 2. operative zone), Danilo Lekić i Milosav Milosavljević.

⁴²² Misli se na 1. *udarni bosanski bataljon* (formiran 12. marta 1942. u Srednjem), koji su Svetozar Vukmanović Tempo i Operativni štab za istočnu Bosnu

poveli k Vlasenici, da bi, zajedno s Proleterskom udarnom grupom, učestvovao u razbijanju četnika.

⁴²³ Odnosi se na *Birčanski NOP odred* i na Majevički NOP odred, koji se, poslije puča četnika (vid. nap. 261), povukao s Majevice u Birač (od njega je 25. marta formiran 2. udarni istočnobosanski bataljon).

⁴²⁴ Misli se na izvještaj Operativnog štaba Proleterske udarne grupe upućen Vrhovnom štabu 13. marta 1942. u 17 časova, u kome se Vrhovni štab obavještava da će 14. marta Proleterska grupa krenuti k Vlasenici (A-VII, k. 701, reg. br. 41/2).

⁴²⁵ Riječ je o grupi boraca *Valjevskog* i Mačvanskog NOP odreda (vid. nap. 416).

⁴²⁶ Misli se na dublji prodor Proleterske udarne grupe s Glasinca na sjever, na sektor Vlasenice, Srebrnice, Bratunca i Drinjače (vid. nap. 376, 377. i 386).

⁴²⁷ Odnosi se na četničke dokumente koji su pronađeni u Vlasenici kod kurira četničkog komandanta Dangića. U njima se, između ostalog, govorilo i o namjeravanom napadu četnika iz rejona Višegrada u pravcu Rogatice, u pozadinu Proleterske udarne grupe.

⁴²⁸ Ima se u vidu komunikacija Sokolac — Han-Pijesak, kojom je neprijatelj saobraćao. Put Višegrad — Rogatica — Sokolac bio je prekinut, pa je tako neprijateljska posada u Rogatici bila u opsadi.

⁴²⁹ Misli se na pokret u pravcu Vlasenice. Proleterska udarna grupa je samoinicijativno, bez odobrenja Vrhovnog štaba, izvršila taj pokret i do 20. marta 1942, zajedno s dijelovima Birčanskog i Majevičkog NOP odreda, ušla u Vlasenicu, Srebrnicu, Bratunac i Drinjaču rastjeravši četnike.

⁴³⁰ Ovo naređenje Vrhovnog štaba nije zateklo Operativni štab Proleterske udarne grupe na Glasincu, jer je on već bio u Vlasenici, gdje je tek 18. marta dobio Titovo naređenje.

⁴³¹ Uz pismo Vrhovnog štaba Olgi Marasović Okrugloj, sekretaru Mjesnog komiteta KPJ za Sarajevo, referent Saniteta Vrhovnog štaba Gojko Nikoliš priložio je spisak lijekova koje je trebalo nabaviti u Sarajevu i dostaviti ih u Foču. Taj spisak nije sačuvan.

⁴³² Traženi materijal (baterije, radio-cijevi, ispravljač i drugi dijelovi) za radio-stanicu Vrhovnog štaba, koja je izvjesno vrijeme bila u kvaru, o čemu je Svetozar Vukmanović Tempo nakon izlaska iz Sarajeva obavijestio Vrhovni štab, nije upućen u Foču. Početkom aprila 1942. izvršena je velika provala u partijskoj organizaciji Sarajeva i policija je uhapsila mnogo komunista, između ostalih i Olgu Marasović, te je veza s Vrhovnim štabom bila prekinuta, a time je nestala mogućnost dotura traženog materijala.

⁴³³ Riječ je o vezama koje je partijska organizacija u Sarajevu održavala s nekim vojnicima i oficirima domobranskih jedinica (vid. nap. 73. i 230).

⁴³⁴ Odnosi se na Titovo pismo E. Kardelju i I. L. Ribaru od 16. marta 1942, u kome je takođe traženo da se iz Zagreba uputi tehnički materijal za opravku radio-stanice (vid. str. 120).

⁴³⁵ Posljednje vijesti o Proleterskoj udarnoj grupi kojima je Vrhovni štab raspolagao bile su one iz izvještaja njenog Operativnog štaba od 13. marta (vid. nap. 413).

⁴³⁶ Riječ je o nastupanju Proleterske udarne grupe s Glasinca prema Vlasenici. Vrhovni štab je ocijenio da bi to nastupanje, u situaciji kada su ustaške i domobranske snage nadirale od Sokolca ka Han-Pijesku, moglo izazvati nepovoljne posljedice (vid. nap. 376, 377. i 386).

⁴³⁷ Domobranska posada u Rogatici (2. bataljon 13. pješadijskog puka i 3. bataljon Vojne krajine) se od 9. marta 1942. nalazila u opsadi, odsječena od susjednih garnizona i snabdijevana vazdušnim putem. Da bi je deblokirao, komandant domo-

branske 5. pješadijske divizije je 16. marta preduzeo zamašniju akciju, u kojoj su učestvovala tri bataljona. Borbe su vođene tri dana na pravcima: Prača — Vrhlažje — Rogatica, Podromanija — Vrhlažje i Rogatica — Vrhlažje i neprijatelj je bio odbijen. Treći bataljon Vojne krajine, koji je napadao iz Rogatice, pretrpio je velike gubitke (15 poginulih, 34 ranjena i 54 zarobljena) i izgubio znatnu količinu oružja i municije. Ove uspješne borbe s jakim neprijateljskim snagama vodili su: Drinski dobrovoljački odred (komandant Gojko Krezović), bataljon Durmitorskog NOP odreda i Kraljevački bataljon 1. proleterske brigade. Rogatica je i dalje ostala blokirana, a njena posada je snabdijevana vazдушnim putem.

⁴³⁸ Odnosi se na pokret glavnine 1. proleterske brigade *preko Igmana*, krajem januara 1942, na tzv. »igmanski marš« (vid. nap. 534. i 536. u 8. tomu).

⁴³⁹ Kada je uputio ovo naređenje, Vrhovni štab je smatrao da će ono zateći Proletersku udarnu grupu na putu za Vlasenicu i da će ona, na osnovu njega, obustaviti taj pokret i vratiti se na Glasinac. Operativni štab Proleterske udarne grupe je, međutim, to naređenje primio tek 21. marta u Bratuncu (u međuvremenu su njegove jedinice ušle u Vlasenicu, Srebrnicu, Drinjaču i Bratunac) i sljedećeg dana je naredio svojim jedinicama da se vrate na Glasinac. »Veza s vama je veoma spora«, pisao je 24. marta Operativni štab Vrhovnom štabu, »vaše direktive, a naročito vaša izričita naređenja stižu dockan, kada više nismo u stanju da ih izvršimo« (A-VII, k. 701, reg. br. 45/2).

⁴⁴⁰ Misli se na radio-stanicu Vrhovnog štaba pomoću koje je Tito održavao radio-vezu s Kominternom. Njom su rukovali Veljko Dragičević i Pavle Savić.

⁴⁴¹ U Zagrebu se, pored radio-stanice Josipa Kopiniča, koja je održavala radio-vezu s Kominternom, nalazila i radio-stanica Antonova (Ivana Srebrenjaka), koji je radio za obavještajnu službu Sovjetskog Saveza. Pošto je ustaška policija 26. februara 1942. uhapsila Antonova (vid. nap. 286), Tito je tražio da se njegova radio-stanica uputi u Foču ne znajući da ju je policija zaplijenila.

⁴⁴² Riječ je vjerovatno o Joži Butorcu, radio-telegrafisti Vrhovnog štaba (poginuo je 25. maja 1944. u Drvaru prilikom desanta njemačkih padobranaca).

⁴⁴³ Odnosi se na *Vladimira Velebita*, advokata iz Zagreba. On je zajedno s Ivom Lolom Ribarom došao u Foču, u Vrhovni štab, 2. aprila 1942.

⁴⁴⁴ Vjerovatno se misli na Operativni izvještaj br. 4 Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske od 6. marta 1942 (*Zbornik*, tom V, knj. 3, dok. br. 83).

⁴⁴⁵ Čedo Kapor, španski borac, uspio je da se prebaci iz Drezdena, u Njemačkoj, u Jugoslaviju i 12. marta 1942. stigao je u Foču u Vrhovni štab. Postavljen je na dužnost zamjenika političkog komesara Južnohercegovačkog NOP odreda.

⁴⁴⁶ Miro Popara je tada bio politički komesar Operativnog štaba NOP odreda za Hercegovinu.

⁴⁴⁷ Telegram je Tito napisao 16. marta, ali je on emitovan dva dana kasnije, 18. marta 1942 (zbog kvara na radio-stanici), pod br. 22 a-e.

⁴⁴⁸ Odnosi se na borbe dijelova 2. proleterske brigade (vid. nap. 216).

⁴⁴⁹ Ima se na umu likvidiranje četničkog uporišta u Borikama (vid. nap. 255. i 328).

⁴⁵⁰ Misli se na namjeru Nijemaca da pripoje znatan dio istočne Bosne Nedićevoj Srbiji (vid. nap. 284).

⁴⁵¹ Odnosi se na dezertiranje oko 70 partizana (iz Kosaničke i Leverske partizanske čete) s teritorije Kosaničkog bataljona. Oni su noću između 12. i 13. marta 1942. napustili položaje i odbjegli u Pljevlja, gdje su se predali četnicima i Italijanima i svrstali se u četničke jedinice.

⁴⁵² Da bi se spriječilo dalje osipanje partizanskih jedinica, koje su se pokobile pod utiskom bjekstva veće grupe boraca Kosaničkog bataljona u Pljevlja, i da bi se neprijateljski raspoloženo stanovništvo zaplašilo, preduzete su represivne mjere: protjerivanje porodica odbjeglih četnika, paljenje kuća njihovih starješina i konfiskacija imovine. Tako je u toku 15. i 17. marta izvršena konfiskacija u selima Leveru, Zaglavku i Kosanici.

⁴⁵³ Odnosi se na pokušaj domobranske 5. pješadijske divizije da uz učešće jačih snaga (tri bataljona) deblokira opkoljenu posadu u Rogatici. Akcija je izvođena u toku 16. 17. i 18. marta 1942. i završila se neuspjehom (vid. nap. 437).

⁴⁵⁴ Telegram je Tito napisao 18. marta 1942, ali ga je uputio Izvršnom komitetu Kominterne kasnije: prvi i drugi dio 19. marta (depešu br. 23), a treći dio 30. marta (depešu br. 36).

⁴⁵⁵ *Skupština crnogorskih i bokeljskih rodoljuba* održana je 8. februara 1942. u manastiru Ostrogu, na kojoj je prisustvovalo 65 delegata iz svih krajeva Crne Gore i Boke. Između ostalih, prisustvovao je i pukovnik bivše jugoslovenske vojske Savo Orović, koji je u aprilu 1942. imenovan za člana Vrhovnog štaba.

⁴⁵⁶ Narodnooslobodilački odbor za Crnu Goru i Boku koji je izabran na Ostroškoj skupštini imao je 22 člana (u njega su ušli narodni predstavnici iz svih srezova), a njegov Izvršni odbor se sastojao od tri člana. Osnovni zadaci Odbora bili su: organizacija i čvršće povezivanje narodnooslobodilačkih odbora, vođenje najodlučnije borbe protiv gladi, koja je ozbiljno zaprijetila vojsci i stanovništvu na oslobođenoj teritoriji i mobilizacija cjelokupnog naroda u borbi protiv pete kolone, odnosno kvislinga.

⁴⁵⁷ Riječ je o svešteniku *Blažu Markoviću*, koji je govorio o potrebi borbe protiv tri neprijatelja: okupatora, pete kolone i gladi. »Protiv prvog — jedinstvom, protiv drugog — odlučnošću, protiv trećeg — samopomoći i rekvizicijom«. Skupštini je prisustvovalo 5 sveštenika.

⁴⁵⁸ Sa skupštine crnogorskih i bokeljskih rodoljuba upućen je *Proglas narodu Crne Gore i Boke*, kojim se razobličava i osuđuje izdaja četnika i narod poziva da ustane u odlučnu borbu protiv neprijatelja narodnooslobodilačke borbe (*Zbornik*, tom III, knj. 2, dok. br. 65).

⁴⁵⁹ Telegram je Tito napisao 18. marta, ali je on upućen Izvršnom komitetu Kominterne 30. marta (depeša br. 38).

⁴⁶⁰ Riječ je o britanskoj vojnoj misiji koja se 4. februara 1942. iskrcala iz podmornice na Crnogorskom primorju kod Petrovca na moru (vid. nap. 163. i 167).

⁴⁶¹ Britanski obavještajac Terens Aterton je od 1931. do 1941. živio u Jugoslaviji kao dopisnik britanskog lista »Dejli mejk« i odgovorni urednik »South Slav Herald«, jedinog jugoslovenskog lista na engleskom jeziku. Boravio je u Beogradu, a izvjesno vrijeme i u Zagrebu, Novom Sadu i Dubrovniku.

⁴⁶² Intelidžens servis (Secret Intelligence Service) — britanska tajna obavještajna služba specijalizovana za prikupljanje, obradu i korišćenje obavještajnih podataka o drugim državama, kao i za druge djelatnosti subverzivne prirode.

⁴⁶³ Članovima misije Atertonu i Nedeljkoviću u Vrhovnom štabu su stavljani na uvid četnički dokumenti koji su zaplijenjeni u Kifinom Selu u Hercegovini kod četničkog komandanta Boška Todorovića (vid. nap. 342), zatim kod četničkog štaba u Borikama kod Rogatice, i kod Dangićevih kurira u Vlasenici. Iz njih se mogla vidjeti saradnja četnika s kvislingima i okupatorima.

⁴⁶⁴ Riječ je o krizi jugoslovenske vlade u Londonu, koja je dovela do pada Simovićevog kabineta (9. januara 1942) i do obrazovanja vlade Slobodana Jovanovića. U tzv. »kairskoj aferi«, koja je izbila među oficirima Vrhovne komande, bili su smijenjeni generali Bogoljub Ilić, zastupnik vrhovnog komandanta, Borivoje Mirković, komandant vazduhoplovstva i drugi.

⁴⁶⁵ Odnosi se na napad jedinica bataljona »Sitnica« i Ljubinjanskog bataljona na njemačku kolonu 3. čete Auto-transportnog GL 4 (transportna kolona ratnog vazduhoplovstva za prevoz boksita iz rudnika kod Mostara) kod sela Žegulja, na putu Ljubinje — Stolac. Kolona od 27 kamiona i 4 motocikla sa 119 vojnika i podoficira prevozila je toga dana duvan iz Stoca. U borbi je, prema njemačkim podacima, poginulo 27, ranjeno 7, a zarobljeno 45 njihovih vojnika.

⁴⁶⁶ Riječ je o usaglašavanju tehničkih pojedinosti oko održavanja radio-veze između radio-stanica Vrhovnog štaba NOP i DVJ i Kominterne.

⁴⁶⁷ Josip Kopinič je za vrijeme svog boravka u Vrhovnom štabu krajem decembra 1941. predao radio-službi Vrhovnog štaba ugovorene znake za održavanje radio-veze s Kominternom (vid. nap. 142. u 8. tomu).

⁴⁶⁸ Zbog izvjesnih negativnih pojava u bataljonima *Durmitorskog NOP odreda* koji su se od sredine januara 1942. nalazili u istočnoj Bosni, izvan svog zavičajnog područja, Vrhovni štab ih je vratio u Crnu Goru (vid. nap. 348).

⁴⁶⁹ Odnosi se na namirnice i drugi materijal zaplijenjen od porodica čiji su članovi odbjegli u četnike (vid. nap. 451. i 452).

⁴⁷⁰ U borbama protiv četnika na sektoru Kolašina bile su krajem februara i u toku marta 1942. angažovane gotovo sve snage Durmitorskog NOP odreda, čak i one mobilisane od starijeg ljudstva. Pošto se situacija na tom sektoru, uprkos preduzetim akcijama, stalno pogoršavala zahtijevajući angažovanje novih snaga, Vrhovni štab je tražio da se na taj front prebaci i dio »sigurnog« ljudstva iz jedinica koje su vraćene iz istočne Bosne.

⁴⁷¹ Misli se na prikupljanje partizanskih snaga za napad na ustaško uporište Borač u izvorišnom dijelu rijeke Neretve. Pretpostavljajući da jedan dio ljudstva iz partizanskih jedinica nije spreman da se na sektoru Kolašina bori protiv četnika dijelom zbog izuzetno teških uslova (naporne borbe, gladi, zime, nestašica svake vrste), a dijelom zbog kolebanja pod uticajem četničke propagande, Vrhovni štab je računao da će se to ljudstvo boriti protiv ustaša, koji su izvršili velika nedjela nad srpskim življem u susjednim krajevima Hercegovine.

⁴⁷² Riječ je o Janku Tadiću, koji se s četom Durmitorskog NOP odreda nalazio u Hercegovini u rejonu Gacka (vid. nap. 489. u 8. tomu).

⁴⁷³ Odnosi se na neuspješna dejstva crnogorskih i sandžačkih partizanskih snaga koje su u toku februara 1942. bile upućene na »kolašinski front« u borbu protiv četnika. Neuspješno su se završili i napadi na četničke položaje kod sela Lipova izvršeni 7. i 9. marta (vid. nap. 403).

⁴⁷⁴ U cilju efikasnijeg dejstva većeg broja partizanskih jedinica iz više odreda formirani su na frontu prema četnicima kod Kolašina štabovi sektora: jedan za obdijeljivanje dejstava na odsjeku Vratlo — Štitarica (komandant Mileta Đukić, politički komesar Branko Perović), a drugi na odsjeku Morača — Rovci (u stvari, štab Komskog NOP odreda). Kako su borbe dobile veće razmjere i zahvatile širi prostor, Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku je front od Bratonožića do Trebaljeva podijelio na 3 sektora: desnim je komandovao Blažo Jovanović, komandant Zetskog NOP odreda, srednjim Peko Dapčević, komandant Lovćenskog NOP odreda, a lijevim (Crkvina, Kolašin, Trebaljevo) Bajo Sekulić, član Glavnog štaba (A-VII, k. 3a, reg. br. 25-2).

⁴⁷⁵ Misli se na bataljone Durmitorskog NOP odreda (»Bajo Pivljanin« i »Vojvoda Momčilo«), koje je Vrhovni štab vratio iz istočne Bosne u Crnu Goru (vid. nap. 348).

⁴⁷⁶ Vrhovni štab je 16. marta 1942. naredio Operativnom štabu 1. i 2. proleterske brigade (Proleterskoj udarnoj grupi) da vrati jedinice na Glasinac kako bi učestvovala u napadu na ustaške garnizone Han-Pijesak i Rogatica (vid. nap. 437. i 439).

⁴⁷⁷ Misli se na organizovanje četničkog pokreta u Crnoj Gori i na nepovoljan uticaj koji bi njegovo jačanje moglo imati na susjednu Hercegovinu, u kojoj je takođe postojala potencijalna opasnost od organizovanja četničkih elemenata.

⁴⁷⁸ Odnosi se na misiju britanskog majora Terensa Atertona, kojoj je po njenom dolasku u Foču (19. marta 1942) stavljena na uvid zaplijenjena četnička arhiva (vid. nap. 463).

⁴⁷⁹ *Atertonova misija* nije uspjela da uspostavi radio-vezu sa svojim centrom na Malti, tako da nije mogla da uputi obavještenje o svom dolasku u Jugoslaviju. Posrijedi su bili razlozi tehničke prirode (kvar na radio-stanici). Tito nije htio da

misiji stavi na uslugu svoju radio-stanicu jer je, imajući loše iskustvo s misijom kapetana Hadsona, koja je (izuzimajući radio-telegrafistu Veljka Dragičevića) otišla u štab Draže Mihailovića (vid. nap. 164. i 177) sumnjao u dobre namjere i ove misije pomišljajući da će ona zloupotrijebiti gostoprimstvo koje joj je ukazano.

⁴⁸⁰ O izdaji Draže Mihailovića (koji je bio imenovan za ministra u jugoslovenskoj emigrantskoj vladi) svjetska javnost nije bila obaviještena. O saradnji četnika s okupatorima Tito je izvještavao Kominternu tražeći da se demaskira njihova prava uloga. Mada se opravdano smatralo da je emigrantska vlada upoznata s izdajničkom, kolaboracionističkom ulogom svog vojnog ministra i njegove vojske u zemlji, rukovodstvo NOP-a se uzdržavalo od javne osude vlade ne želeći da otežava međusavetske odnose. Prva javna osuda te vlade izrečena je na Skupštini crnogorskih rodoljuba na Tjentištu u junu 1942.

⁴⁸¹ Tito misli na pismo Edvarda Kardelja i Lole Ribara upućeno 1. marta 1942. iz Zagreba, u kome se, između ostalog, javljalo o hapšenju Hebranga i Antonova (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/99).

⁴⁸² Andrija Hebrang, sekretar CK KP Hrvatske, i Ivan Srebrenjak (Antonov) uhapšeni su u Zagrebu 26. februara 1942 (vid. nap. 286).

⁴⁸³ Obavještena o hapšenju Antonova, Kominternu je od Tita zatražila objašnjenje o tome pod kojim je okolnostima on uhapšen, za šta ga okrivljuju i kojoj od njegovih veza prijeti opasnost (A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/51). Pošto nije raspolagao pouzdanim podacima o tom slučaju (policijskoj provali), Tito nije bio u mogućnosti da Kominterni pruži tražena obavještenja.

⁴⁸⁴ Odnosi se na pet pisama koja je Moša Pijade (koji se kao delegat Vrhovnog štaba nalazio na Žablaku, u Crnoj Gori, da bi organizovao prihvatanje pomoći koja je trebalo da stigne sovjetskim avionima) uputio Titu 15, 16, 21, 23. i 24. marta 1942. (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 48, 54, 69, 71 i 75).

⁴⁸⁵ Misli se na primjedbe Izvršnog komiteta Kominterne, odnosno rukovodstva Sovjetskog Saveza na političku liniju Komunističke partije Jugoslavije, učinjene u telegramu od 5. marta 1942. U svom telegramu od 9. marta Tito je ukazao na neopravdanost upućenih kritika zbog navodnog komunističkog karaktera narodno-oslobodilačkog pokreta i sovjetizacije Jugoslavije (vid. str. 91).

⁴⁸⁶ Osvrćući se na primjedbe Kominterne na političku liniju KPJ, Moša Pijade je u svom pismu Titu od 15. marta 1942. iznio mišljenje da je kritika Kominterne »da smo otišli malo dalje nego što je trebalo u osnovi tačna« i da »hitno treba preduzeti reviziju i uskladiti našu celu liniju s Djedovom« (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 48).

⁴⁸⁷ U telegramu koji je Izvršni komitet Kominterne uputio Titu kao odgovor na njegov telegram od 9. marta 1942. kojim je odbacio kritiku političke linije KPJ stajalo je, između ostalog, sljedeće objašnjenje: »Naš telegram vi ste, na žalost, nepravilno razumjeli. Mi vam nismo učinili nikakve prekore. Više od toga nije ni bilo nikakve priče. Vi imate kod nas puno i neoborivo povjerenje...« (Priređivač ne raspolaže ovim telegramom, ali ga Moša Pijade citira u svom članku *Priča o sovjetskoj pomoći za dizanje ustanka u Jugoslaviji* objavljenom u »Borbi« od 22. i 23. marta 1950).

⁴⁸⁸ Riječ je o proglasu koji je Vrhovni štab NOP i DVJ trebalo da uputi porobljenim narodima Evrope, pozivajući ih na organizovanje pokreta otpora (vid. nap. 104, 108, 269. i 343). U svom telegramu od 22. marta 1942. Izvršni komitet Kominterne je obavijestio Tita da se odlaže objavljivanje proglasa. Tekst tog telegrama je glasio: »Poslije savjetovanja u vezi s objavljivanjem proglasa Vrhovnog štaba došli smo do zaključka da u interesu stvari treba privremeno odložiti objavljivanje dok budu konačno razjašnjena neka pitanja odnosa između sovjetske i jugoslovenske vlade. Vrijeme ćemo vam javiti blagovremeno.« (A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/49). Proglas nije nikad objavljen.

⁴⁸⁹ Odnosi se na uspješna dejstva Proleterske udarne grupe u istočnoj Bosni sredinom marta 1942, u kojima je od četnika oslobođena prostrana teritorija. Dio

četničkih jedinica se povukao u Srbiju, a s njima i Jezdimir Dangić, komandant Bosanskih četničkih odreda.

⁴⁹⁰ Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku i štabovi jedinica angažovanih na »kolašinskom frontu« u teškim borbama protiv četnika ocjenjivali su da situacija u Crnoj Gori postaje ozbiljna i da je zbog jačanja četnika nastala velika opasnost po narodnooslobodilački pokret. U Vrhovnom štabu se, pak, smatralo da će opasnost biti otklonjena.

⁴⁹¹ Riječ je o boravku Moše Pijade na Žabljaku (vid. nap. 160).

⁴⁹² Prema prvobitnoj zamisli u Vrhovnom štabu, borci proleterskih brigada trebalo je da nose kape koje bi se po obliku razlikovale od kape koju su nosili ostali partizani (vid. nap. 350).

⁴⁹³ Misli se na dr Irenu Knežević, koja je kao ljekar radila u partizanskoj bolnici na Žabljaku (supruga narodnog heroja Vuka Kneževića, koji je kao zamjenik političkog komesara Jezero-šaranskog bataljona Durmitorskog NOP odreda poginuo u Pljevljima 1. decembra 1941).

⁴⁹⁴ Odnosi se na ilegalnu radio-stanicu u Zagrebu kojom je rukovao Josip Kopinić. I pored više pokušaja da se ostvari neposredna radio-veza između Titove i Kopinićeve radio-stanice, ta veza nije mogla biti uspostavljena (vid. nap. 218). Kao rukovodilac punkta Kominterne u Zagrebu, Kopinić je prikupljao obavještajne podatke iz više zemalja jugoistočne Evrope i dostavljao ih svom centru u SSSR-u. Moguće je da je u tom svojstvu održavao radio-vezu s nekim od svojih povjerenika.

⁴⁹⁵ Ustaška policija u Sarajevu je u prvoj polovini marta 1942. uhapsila partizanskog kurira Jovanovića (pseudonim Kigi), koji je odao svoje veze (odveden je u logor u Njemačku, a zatim je prebačen u Norvešku). Uhapšeni kurir je odao policiji aktiviste narodnooslobodilačkog pokreta koje je poznao, zbog čega su veze s Vrhovnim štabom u Foči bile za izvjesno vrijeme prekinute, a došlo je i do privremene obustave odašiljanja ljudi iz Sarajeva u partizanske jedinice.

⁴⁹⁶ Beograd je 6. aprila 1941. doživio snažno bombardovanje od strane njemačke avijacije. Prvi napad, u kome je učestvovalo 234 bombardera i 120 lovaca, trajao je od 6,30 do 8 časova, a u toku dana su izvršena još tri napada. Poginulo je i ranjeno više desetina hiljada lica, a porušeno je 672 zgrade, jako oštećeno 1601, a djelimično oštećeno 6829 zgrada.

⁴⁹⁷ Nijemci su namjeravali da na istočni front u borbu protiv Crvene armije upute i trupe NDH. Planirali su da u svojim nastavnim centrima obuču i opreme tzv. hrvatske legionarske divizije, koje bi uputili na istočni front. Prvi kontingent (tzv. Hrvatska legija) bio je upućen na istočni front u julu 1942. Legija je u bici kod Staljingrada 20. decembra 1942. bila dijelom uništena, a ostatak je zarobljen. Drugi kontingenti nisu poslije toga upućivani (vid. nap. 131. i 158).

⁴⁹⁸ *Ustanak u Crnoj Gori* počeo je 13. jula 1941. godine napadima ustanika na italijanske posade u Virpazaru, na Čevu i drugim mjestima.

⁴⁹⁹ Odnosi se na Osvobodilnu frontu, koja je izrasla iz »*Ljudske fronte*«, masovnog antifašističkog pokreta koji je nastao još 1936.

⁵⁰⁰ *Pismo Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku* od 22. marta 1942. upućeno Vrhovnom štabu nije pronađeno. Postoji pismo koje su toga datuma uputili Vrhovnom štabu Okružni komitet KPJ za Kolašin, Štab Bjelopolskog NOP odreda i Štab sektora Sinjajevina (Vratlo — Štitarica). Vjerovatno se ovdje misli na to pismo (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 75).

⁵⁰¹ U *rejonu Kolašina*, koji su četnici zauzeli 23. februara 1942, vođene su teške i iscrpljujuće borbe, u kojima su na obje strane bile angažovane jake snage. Tako je na tom sektoru bio stvoren front koji je sve više prikivao pažnju i partizanskih i četničkih štabova koji su mu pridavali gotovo odlučujući značaj za dalji razvoj događaja u Crnoj Gori i Sandžaku (vid. nap. 235, 245, 246. i 304).

⁵⁰² Poslije neuspješnih napada na Lipovo kod Kolašina koji su izvršeni 7. i 9. marta 1942. partizanske jedinice su se pripremale za novi, koncentričan napad

na četnike na lijevoj obali Tare, a zatim i na Kolašin, Lijevu Rijeku i Mateševo. U tom napadu bilo je predviđeno angažovanje šest bataljona ukupne jačine oko 1700 boraca. U međuvremenu su se i četničke snage grupisale kod Kolašina pripremajući se za napad. Napad partizanskih jedinica počeo je 17. marta i nastavljen je i naredna dva dana, ali nije donio veće rezultate. Dvadesetog marta četničke snage su prešle u snažan protivnapad i, probivši odbrambeni front, prinudile partizanske jedinice na povlačenje zadavši im osjetne gubitke (poginuli su i Bajo Sekulić, član Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku i Budo Tomović, član PK KPJ). Partizanske jedinice, iznurene, oskudijevajući u hrani i municiji, povukle su se na desnu obalu Morače i na Sinjajevinu (na liniju: Piperi — Vlahovići — Međuriječje — Vratlo — Štitarica), gdje su organizovale novi front, na kome je nastupilo duže zatišje.

⁵⁰³ Program nastave za vojno-politički kurs nije sačuvan, odnosno nije se mogao pronaći.

⁵⁰⁴ Riječ je o *Kombinovanom bataljonu* Durmitorskog NOP odreda (komandant Pero Jelić, politički komesar *Velimir Knežević*, koji je ujedno bio i politički komesar odreda). Ovaj bataljon (jačine oko 180 boraca) dejstvovao je krajem februara i u prvoj polovini marta 1942. u borbama protiv četnika u rejonu Bijelog Polja i Mojkovca, a zatim je od 18. do 20. marta učestvovao u napadu na četnike oko Trebaljeva, Kolašina i Lipova.

⁵⁰⁵ Odnosi se na naređenje Vrhovnog štaba upućeno 28. marta 1942. Štabu *Durmitorskog NOP odreda* (vid. str. 147).

⁵⁰⁶ Od Vrhovnog štaba je u više navrata traženo iz Crne Gore da na »kolašinski front« uputi kao pojačanje dijelove 1. i 2. proleterske brigade, ali ti zahtjevi nisu bili uslišeni (vid. nap. 307). Obje proleterske brigade bile su u toku marta 1942. angažovane u istočnoj Bosni u razbijanju četnika, koji su nastojali da uspostave kontrolu nad tom teritorijom, i u likvidiranju ustaško-domobranskih garnizona na Romaniji i Glasincu (vid. nap. 274).

⁵⁰⁷ Odnosi se na zauzimanje Vlasenice, Srebrnice, Bratunca i Drinjače od strane Proleterske udarne grupe u toku druge polovine marta 1942 (vid. nap. 429).

⁵⁰⁸ U *Rogatici* se krajem marta 1942. nalazila blokirana domobranska posada (ojačana 3. bojna Vojne krajine) koja je snabdijevana vazдушnim putem (vid. nap. 437), a u Han-Pijesku jedan bataljon ustaške Crne legije i 4. bojna Vojne krajine. U toku su bile pripreme Glavnog stožera NDH za preduzimanje jedne opsežne akcije u cilju povraćaja Vlasenice, Srebrnice, Bratunca i Drinjače i zaposijedanja granice na Drini, tako da pretpostavke Vrhovnog štaba o skorom padu Han-Pijeska nisu bile opravdane.

⁵⁰⁹ U *Kalinoviku* se nalazila italijanska posada (ojačani bataljon 55. puka divizije »Marke«) i neosnovane su bile nade da će ona napustiti to mjesto. Naprotiv, u njemačko-italijanskim planovima za predstojeće operacije u jugoistočnoj Bosni (»Trio«) taj garnizon je imao važnu ulogu: bilo je predviđeno da se u njemu spoje dvije italijanske divizije (»Kacatori dele Alpi« i »Taurinenze«), koje će nastupati na oslobođenu teritoriju iz Hercegovine i iz rejona Sarajeva.

⁵¹⁰ Vrhovni štab je sredinom marta 1942. uputio u Crnu Goru kao svoje delegate Milovana Đilasa i Mitra Bakića sa zadatkom da Glavnom štabu pruže pomoć u suzbijanju četničke opasnosti koja je zaprijetila narodnooslobodilačkom pokretu u toj pokrajini (vid. nap. 412).

⁵¹¹ Odnosi se na Udarni bataljon Nikšićkog NOP odreda (sastava 4 čete s 450 boraca) koji je 7. marta 1942, pod rukovodstvom političkog komesara odreda Milinka Đurovića, bio upućen na sektor Kolašina kao pojačanje partizanskim snagama koje su već dvadeset dana vodile teške borbe s četnicima. Komandant bataljona je bio Gligo Mandić. Zbog pojačane aktivnosti četničkih elemenata, bataljon je bio zadržan u Rovicima da bi raščistio situaciju i otklonio opasnost od četničkog puča, a zatim je bio angažovan u akcijama protiv četnika u Međuriječju i Preko-brdu. U toku borbi s nadmoćnijim četničkim snagama, koje su 20. marta preduzele

snažan protivnapad na »kolašinski front«, bataljon je bio prinuđen da se povuče na desnu obalu Morače.

⁵¹² Misli se na upućivanje na »kolašinski front« kombinovane jedinice (čete ili bataljona), sastavljene od odabranog ljudstva Nikšićkog NOP odreda, koja bi se uključila u borbu protiv četnika.

⁵¹³ Riječ je o 1. i 2. proleterskoj brigadi i o njihovom angažovanju u borbi protiv četnika u istočnoj Bosni i o pripremama za likvidiranje ustaško-domobranskih garnizona u Rogatici i Han-Pijesku (vid. nap. 506, 507. i 508).

⁵¹⁴ Misli se na naređenje koje je Vrhovni štab NOP i DVJ 28. marta 1942. uputio Glavnom štabu NOPO za Crnu Goru i Boku (vid. str. 142).

⁵¹⁵ U pismu koje je Vrhovni štab 28. februara 1942. uputio Glavnom štabu NOPO za Crnu Goru i Boku ukazano je na veliku važnost odbrane šavničkog sreza (vid. str. 51).

⁵¹⁶ Odnosi se na *bataljon Nikšićkog NOP odreda* koji je 7. marta 1942. bio upućen na »kolašinski front« (vid. nap. 511).

⁵¹⁷ *Dr Đura Mešterović*, rukovodilac hirurške ekipe Vrhovnog štaba, boravio je izvjesno vrijeme u toku zime 1941/1942. na Žabljaku, kamo je bio upućen u cilju pružanja hirurške pomoći u liječenju ranjenika (vid. nap. 441. u 8. tomu).

⁵¹⁸ Odnosi se na *Kombinovani bataljon Durmitorskog NOP odreda*, s kojim se nalazio politički komesar tog odreda Velimir Knežević (vid. nap. 504).

⁵¹⁹ Odnosi se na pismo koje je Milovan Đilas, delegat Vrhovnog štaba, 24. marta 1942. uputio iz Crne Gore Vrhovnom štabu u kojem je podnio iscrpan izvještaj o stanju u Crnoj Gori s predlozima mjera koje treba preduzeti da se ono popravi (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 76).

⁵²⁰ Od januara 1942. kada su se pojavile četničke oružane jedinice u sjeveroistočnim oblastima Crne Gore (u beranskom, andrijevičkom i bjelopoljskom srezu) situacija se u Crnoj Gori neprekidno pogoršavala, prijeteci da ozbiljno ugrozi narodno-oslobodilački pokret. Neuspješne borbe protiv četnika koje su vođene oko Kolašina u toku februara i marta još više su produbile krizu, a četničke grupe su se počele pojavljivati i u drugim krajevima Crne Gore.

⁵²¹ Ima se na umu pismo koje je Tito 28. marta 1942. uputio delegatima Vrhovnog štaba Milovanu Đilasu i Mitru Bakiću i naređenje Vrhovnog štaba Glavnom štabu NOP odreda za Crnu Goru i Boku (vid. str. 146. i 142).

⁵²² Misli se na pisma koja su Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku i štabovi partizanskih jedinica angažovanih u borbama protiv četnika u rejonu Kolašina dostavljali Vrhovnom štabu u toku februara i marta 1942. tražeći da im uputi u pomoć dijelove 1. i 2. proleterske brigade kako bi uz njihovu pomoć razbili četnike (vid. nap. 307).

⁵²³ Aluzija na rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta u Crnoj Gori — na Pokrajinski komitet KPJ i Glavni štab NOP odreda. Njihov rad je Đilas ocijenio dosta nepovoljno.

⁵²⁴ Misli se na Boža Ljumovića, sekretara PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak.

⁵²⁵ Izvjestan broj oficira bivše jugoslovenske vojske koji su se izjašnjavali kao pripadnici ili pristalice narodnooslobodilačkog pokreta, a neki od njih su bili i članovi partizanskih štabova ili komandanti i komandiri jedinica, napuštali su partizane i prelazili u četnike (Bajo Stanišić, Ivan Ružić i drugi).

⁵²⁶ CK KPJ i Vrhovni štab NOP i DVJ izdali su proglaš narodima Jugoslavije povodom godišnjice 27. marta, istorijskog dana kada je svrgnuta vlada Cvetković — Maček, koja je sklopila pakt o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu i povodom 6. aprila, dana kada je izvršena agresija na Jugoslaviju (vid. str. 135).

⁵²⁷ Odnosi se na telegram Izvršnog komiteta Kominterne koji je 5. marta 1942. upućen Titu, u kome se stavljaju kritičke primjedbe na političku liniju KPJ (vid. nap. 311).

⁵²⁸ Riječ je o skupštini crnogorskih i bokeljskih rodoljuba održanoj 8. februara 1942. u manastiru Ostrogu (vid. nap. 455, 456. i 458).

⁵²⁹ Odnosi se na bataljon Durmitorskog NOP odreda kojeg je Vrhovni štab vratio u Crnu Goru iz istočne Bosne (gdje se nalazio od sredine januara 1942) zbog pojava nediscipline među borcima i postavljanja zahtjeva za povratak svojim kućama (vid. nap. 348, 468. i 470).

⁵³⁰ Riječ je o pismu koje je Ivo Lola Ribar 17. marta 1942. poslao Titu iz Zagreba (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 58) i o pismu Blagoja Neškovića, sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, poslatom 7. marta 1942. iz Beograda. Neškovićovo pismo nije sačuvano. Njega je zajedno sa svojim pismom Ribar uputio Titu u Foču. O tom pismu se govori i u Ribarovim pismima upućenim Neškoviću 15. i 20. marta (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 49 i 66) i u Titovim pismima Moši Pijade i Svetozaru Vukmanoviću od 28. i 29. marta (vid. str. 155. i 159). O sadržaju Neškovićevog pisma govori se u *Dnevniku* Vladimira Dedijera, I deo, str. 113.

⁵³¹ Edvard Kardelj je 7. marta 1942. napustio Zagreb i zajedno s Ivanom Mačekom, preko Karlovca i Metlike, otputovao za Ljubljanu. Preko ilegalnog partijskog kanala njih dvojica su, snabdjeveni falsifikovanim dokumentima i obučeni u željezničarske uniforme, uspjeli da 14. marta uđu u žicom ograđeni grad.

⁵³² Zbog nemogućnosti da i dalje ilegalno boravi u Zagrebu jer mu je policija bila na tragu, *Ivo Lola Ribar* je, snabdjeven lažnim putnim ispravama, zajedno s Vladimirom Velebitom, otputovao vozom u Sarajevo, odakle je preko Trnova 2. aprila 1942. stigao u Foču u Vrhovni štab.

⁵³³ Zloglasne policijske agente *Đorda Kosmajca* i Obrada Zalada ubili su 6. marta 1942. u Beogradu članovi udarne grupe. Osam dana kasnije, 14. marta, ubijen je i Dragoljub Šterić, starješina kvarta. Ove uspješne akcije je organizovao Mjesni komitet KPJ za Beograd.

⁵³⁴ Kosmajski NOP odred, koji je u januaru 1942. vraćen iz Sandžaka (iz rejonu Nove Varoši) u Srbiju, nije uspio da se održi. U teškim borbama s nadmoćnim kvislinškim i njemačkim snagama on je 24. februara kod sela Beljine, Dučine i Stojnika (blizu Kosmaja) bio razbijen zajedno sa Šumadijskom partizanskom četom (vid. nap. 272. u 8. tomu).

⁵³⁵ U toku februara 1942. partizanske jedinice na jugu Srbije (u rejonu Leskovca, Prokuplja, Kuršumlije, Kruševca, Niša) izvele su više uspješnih dejstava. Po red nekoliko diverzija na željezničkim i drumskim komunikacijama i napada na manje okupatorske i kvislinške posade, jedinice Topličkog, Jablaničkog, Kukavičkog, Babičkog, Nišavskog, Leskovačkog, Ozrenskog i Rasinskog NOP odreda izvele su i više krupnijih akcija, među kojima se ističu zauzimanje Medveđe, Lebana i Kuršumlije i napad na jedan bugarski bataljon u selu Bojniku kod Lebana (za odmazdu Bugari su strijeljali oko 500 ljudi, žena i djece iz Bojnika i Dragovca, opljačkali i zapalili sela). Zapažena je i akcija zatvorenika niškog koncentracionog logora od 12. februara, kada su 102 zatvorenika, pošto su prethodno goloruki jurnuli ka straži i ubili pet njemačkih vojnika, pobjegli (pri bježanju je poginulo 50 zatvorenika, a za odmazdu Nijemci su strijeljali 850 ljudi).

⁵³⁶ Odnosi se na iskrcavanje iz engleske podmornice na ostrvo Mljet potporučnika jugoslovenske vojske Stanislava Rapotece i radio-telegrafiste podoficira Stjepana Šinka 27. januara 1942 (vid. nap. 165). Njih dvojica su došla istom podmornicom kojom je stigla i Atertonova misija, o čemu je Aterton obavijestio Tita.

⁵³⁷ Odnosi se na naređenje koje je Vrhovni štab 28. marta 1942. uputio *Glavnom štabu NOP odreda za Crnu Goru i Boku* (vid. str. 142).

⁵³⁸ Misli se na bataljon Nikšićkog NOP odreda koji je 7. marta 1942. upućen na front kod Kolašina (vid. nap. 511).

⁵³⁹ Riječ je o *Štabu Durmitorskog NOP odreda*, koji je imao direktnu vezu s Vrhovnim štabom NOP i DVJ u Foči.

⁵⁴⁰ *Bjelopoljski NOP odred* je formiran u februaru 1942. i imao je pet bataljona (u toku treće ofanzive reorganizovan je u dva veća bataljona koja su juna 1942. ušla u sastav 3. sandžačke brigade). Komandant odreda je bio Velimir Terzić, a politički komesar Aleksandar Vuksanović Lale.

⁵⁴¹ Odnosi se na Kombinovani bataljon Durmitorskog NOP odreda (vid. nap. 504).

⁵⁴² Riječ je o namjeri (koja nije ostvarena) da se kupovinom za novac nabavi municija od pripadnika kvislinške muslimanske milicije u Brodarevu i u susjednim selima (Komaranima, Hisardžiku).

⁵⁴³ Odnosi se na ocjenu situacije u Crnoj Gori koju je Milovan Đilas dao u svom pismu od 24. marta 1942. Ocjenjujući da se Crna Gora »nalazi u požaru građanskog rata«, Đilas je smatrao da se situacija može povoljno riješiti »radikalnim organizaciono-političkim promjenama«, a ne slanjem u pomoć proleterskih jedinica (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 76).

⁵⁴⁴ Misli se na situaciju u širem rejonu Kolašina, gdje su u toku februara i marta 1942. vođene teške i neuspješne borbe s četnicima.

⁵⁴⁵ Odnosi se na pismo koje je *Ivo Lola Ribar* uputio iz Zagreba Titu 17. marta 1942. (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 58).

⁵⁴⁶ Riječ je o akciji ustaške policije u Zagrebu 26. februara 1942, u kojoj je u njene ruke pao sekretar CK KPH *Andrija Hebrang* (vid. nap. 286).

⁵⁴⁷ Odnosi se na pismo *Blagoja Neškovića*, sekretara PK KPJ za Srbiju, koje je on 7. marta 1942. uputio iz Beograda Centralnom komitetu KPJ (vid. nap. 530).

⁵⁴⁸ Riječ je o borbama koje su vođene na teritoriji Srbije u toku februara 1942. (vid. nap. 534. i 535).

⁵⁴⁹ Titov sin *Žarko Broz*, koji je živio u Sovjetskom Savezu (u gradu Nikolajevu u Ukrajini), javio se kao sedamnaestogodišnji mladić dobrovoljno u Crvenu armiju. U borbama pred Moskvom, u kojima se posebno istakao, bio je teško ranjen. Za hrabrost je dobio odlikovanje. U pismu koje je Titu uputio iz Zagreba 17. marta 1942. Ivo Lola Ribar mu je čestitao »na sinu... geroju« (u smislu hrabrom borcu), što je protumačeno kao da je riječ o odlikovanju Ordenom heroja Sovjetskog Saveza.

⁵⁵⁰ Odnosi se na izvještaj koji su u ime Operativnog štaba Proleterske udarne grupe 24. marta 1942. uputili Vrhovnom štabu NOP i DVJ Koča Popović, komandant, i Filip Kljajić, politički komesar 1. proleterske brigade. Sa sadržajem izvještaja, kako je na njemu naznačeno, složili su se i Spasenija Cana Babović, zamjenik političkog komesara 2. proleterske brigade, i Svetozar Vukmanović Tempo, komandant Glavnog štaba NOP i DV Bosne i Hercegovine (A-VII, k. 701, reg. br. 45/2).

⁵⁵¹ Na osnovu naređenja Vrhovnog štaba od 16. marta 1942. da se jedinice Proleterske udarne grupe koje su prodrle do blizine Zvornika vrate na Glasinac i Romaniju (to naređenje je primljeno 21. marta), Operativni štab je naredio svojim jedinicama da 22. marta počnu s povlačenjem na određeni prostor. Povlačenje je izvršeno do kraja marta.

⁵⁵² Vrhovni komandant je uputio iz Foče u štab Proleterske udarne grupe člana Vrhovnog štaba Aleksandra Rankovića. Na putu za Vlasenicu (u koju je stigao 26. marta) Ranković je u selu Džimirijama održao sastanak sa Štabom 2. proleterske brigade i prenio mu direktive za dalji rad, a u Vlasenici je 27. marta održao sastanak sa Štabom 1. proleterske brigade, kojem su prisustvovali i članovi Glavnog štaba NOP i DV Bosne i Hercegovine Svetozar Vukmanović i Uglješa Danilović. Odlučeno je da se i preostala dva bataljona Proleterske udarne grupe koja su se zadržala u rejonu Bratunca i Srebrnice povuku na Glasinac.

⁵⁵³ Naređenja Vrhovnog štaba stizala su u Operativni štab Proleterske udarne grupe zbog sporosti kurirskih veza sa zakašnjenjem, što je uslovalo izvođenje nekih dejstava kojima Vrhovni štab nije bio zadovoljan (prodor grupe prema Vlasenici, Srebrnici, Bratuncu i Drinjači). Vrhovni štab je u toku marta dostavio sedam di-

rektivnih pisama jedinicama 2. i 1. proleterske brigade upućenim u istočnu Bosnu. Četvrta direktiva (od 13. marta), kojom je bilo naređeno da se jedinice zadrže na Glasincu, primljena je tek 18. marta, kada je Proleterska udarna grupa bila već u Vlasenici. I šesta i sedma direktiva (naređenja od 15. marta u 21 čas i od 16. marta), kojima je ponovljen zahtjev da se ostane na Glasincu, odnosno da se obustavi pokret k Vlasenici, primljene su sa zakašnjenjem (tek 21. marta u Bratuncu).

⁵⁵⁴ Prodor Proleterske udarne grupe, koji je izveden bez odobrenja Vrhovnog štaba, čija su naređenja da se obustavi nastupanje k Vlasenici (u vrijeme kada su četničke snage vodile borbu s ustašama kod Han-Pijeska, što bi moglo negativno odjeknuti kod naroda) stigla u štab grupe sa zakašnjenjem, dao je dobre rezultate: razbijene su četničke jedinice i oslobođena je prostrana teritorija do Drine s naseljima Vlasenicom, Srebrnicom, Milićima, Drinjačom, Bratuncem i drugim mjestima (vid. nap. 376, 377. i 386). Prilikom nastupanja Proleterske udarne grupe četničke snage nisu pružale jači otpor: neke su se osule, neke (srbijske) su se povukle preko Drine u Srbiju, a neke se priključile partizanskim jedinicama.

⁵⁵⁵ Pošto je koincidirao s napadom ustaških i domobranskih jedinica iz Sokolca ka Han-Pijesku, koji su branili četnici, prodor Proleterske udarne grupe k Vlasenici, u pozadinu četničkih položaja, četnička propaganda je koristila šireći klevete da su partizani u dosluhu s ustašama. Zato je Vrhovni štab planirao napad na ustaško-domobransku posadu u Han-Pijesku (još 17. marta je bio formiran »Operativni štab Han-Pijesak«), ali on nije izveden, jer je u međuvremenu dobijeno obavještenje da neprijatelj u tom garnizonu ima jake snage (vid. nap. 508).

⁵⁵⁶ Odnosi se na pregovore između njemačkih vlasti i predstavnika četnika (posredstvom Nedića) o ustupanju 17 srezova istočne Bosne Nedićevoj Srbiji, koji su vođeni u Beogradu krajem januara i početkom februara 1942. i završili se neuspješno (vid. nap. 507. u 8. tomu).

⁵⁵⁷ Prilikom likvidiranja četničkog uporišta u *Borikama* kod Rogatice, 8. marta 1942, 2. proleterska brigada je zaplijenila arhivu četničkog štaba. Iz četničkih dokumenata se mogla vidjeti saradnja četnika s Nedićem i okupatorima.

⁵⁵⁸ Riječ je o zadržavanju dva bataljona Proleterske udarne grupe u rejonu Bratunca i Srebrnice da bi obezbijedili evakuaciju zaplijenjenog materijala: radio-nice za izradu ručnih bombi, velikog broja granata, 18 vagona duvana i 500 kg soli.

⁵⁵⁹ Obavještenja o neprijateljskoj »opštoj ofanzivi« u *Bosni* (do kojih je Ivo Lola Ribar došao u Zagrebu i o kojoj ofanzivi je u svom pismu od 17. marta izvjestio Vrhovni štab) bila su tačna. U toku su bile pripreme za velike operacije u istočnoj Bosni (»Trio«), u kojima je bilo predviđeno učešće njemačkih, italijanskih i ustaško-domobranskih snaga (vid. nap. 664. u 8. tomu i 115, 155. i 156. u ovom tomu).

⁵⁶⁰ Misli se na domobranu iz 3. bataljona Vojne krajine koji su zarobljeni 16. marta 1942. prilikom neuspješnog deblokiranja Rogatice (vid. nap. 437).

⁵⁶¹ Odnosi se na domobranski garnizon u selu Mokro kod Sarajeva (vid. nap. 388).

⁵⁶² U četničkoj arhivi zaplijenjenoj 8. marta 1942. u *Borikama* kod Rogatice nađen je i izvještaj Slobodana Vranića, poručnika bivše jugoslovenske vojske, napisan 8. februara u Vardištu. Izještavajući o svom putu u Beograd, Vranić javlja da je od Bogdana Dakića, rezervnog kapetana jugoslovenske vojske, u Ministarstvu unutrašnjih djela Nedićeve vlade bio obaviješten o pregovorima vođenim u Beogradu o ustupanju 17 srezova istočne Bosne Nedićevoj Srbiji.

⁵⁶³ *Kapetan Bogdan Dakić* je kao Nedićev povjerenik u martu 1942. bio upućen u istočnu Bosnu da bi, zajedno s četnicima majora Dangića, izvršio pripreme za priključenje većeg dijela istočne Bosne Srbiji. Od bosanskih izbjeglica koje su pred ustaškim terorom prebjegle u Srbiju u januaru 1942. u selu Breznici (Homolje) formirao je tzv. Krajiški odred bosanskih četnika (poznat pod nazivom »1. samostalni dobrovoljački odred«), koji je, opremljen i naoružan od strane Nedićevih vlasti, krajem februara upućen u istočnu Bosnu u borbu protiv ustaša (vid. nap. 221). Odredom je komandovao kapetan Predrag Marković Alimpije, simpatizer KPJ (po-

ginuo je januara 1944. u istočnoj Bosni kao načelnik Štaba 1. južnomoravske brigade). Prilikom dolaska Proleterske udarne grupe u Vlasenicu, sredinom marta 1942, ovaj odred jačine oko 150 vojnika prišao je partizanima.

⁵⁶⁴ U izvještajima Operativnog štaba Proleterske udarne grupe od 21. i 24. marta 1942. iznijeto je pozitivno mišljenje o Krajiškom odredu kapetana Predraga Markovića i o njegovoj spremnosti da nastavi borbu protiv ustaša. Pripadnici tog odreda izražavali su se pohvalno o organizatoru odreda *kapetanu Dakiću* (koji se nalazio u Srbiji, na desnoj obali Drine) i sugerisali su partizanima da stupe s njim u kontakt. Tito se saglasio s tim, ali do kontakta nije došlo.

⁵⁶⁵ Riječ je o predlozima nekih starješina Krajiškog odreda da »blokadu Drine na desnoj obali preuzmu Đakićeve trupe« ili da se Krajiški odred uputi k Drini, a da njegovi vojnici budu bez partizanskih oznaka (petokrake zvijezde na kapama). Ukazujući na korisnost održavanja veze s Dakićem, Operativni štab Proleterske udarne grupe je iznio mogućnost nabavke iz Srbije raznog materijala, između ostalog i štamparije.

⁵⁶⁶ Operativni štab Proleterske udarne grupe sačinjavali su štabovi 1. i 2. proleterske brigade. U toku njihovog zajedničkog rada, za vrijeme dejstava grupe u istočnoj Bosni, u martu 1942, ispoljene su neke slabosti: pojave neusklađenog rada, »brigadnog partikularizma«, sebičnog odnosa prema plijenu itd. Na zajedničkom sastanku štabova obiju brigada, koji je održan 23. marta u prisustvu Svetozara Vukmanovića i Rodoljuba Čolakovića, kritikovano je nadmeno držanje političkog komesara 2. proleterske brigade Milinka Kušića.

⁵⁶⁷ U toku dejstava u istočnoj Bosni u martu 1942. Proleterska udarna grupa je zaplijenila od četnika četiri topa: u Borikama protivkolski top od 47 mm, u Bratuncu poljski top »Pito« s 52 granate i dva brdska topa i u Milićima 15 granata za protivkolski top. U Drinjači su nađena dva brdska topa, ali bez zatvarača.

⁵⁶⁸ Od 20. februara 1942, kada je napustio Sarajevo, u kome je ilegalno boravio četrdeset dana, Svetozar Vukmanović Tempo, komandant Glavnog štaba NOP i DV za Bosnu i Hercegovinu, uputio je Vrhovnom štabu deset izvještaja: od 20. februara, 9, 10, 17, 18, 19, 22, 24, 29. i 31. marta (*Zbornik*, tom IV, knj. 3, dok. br. 75 i 128, knj. 4, dok. br. 33, 35 i 38; tom II, knj. 3, dok. br. 32, 35, 59 i 70; A-VII, k. 1708, reg. br. 15/1/I).

⁵⁶⁹ Riječ je o upućivanju Aleksandra Rankovića u Operativni štab Proleterske udarne grupe (vid. nap. 552).

⁵⁷⁰ Misli se na uspješna dejstva Proleterske udarne grupe u istočnoj Bosni u martu 1942: na razbijanje i protjerivanje četnika, na zadržavanje ustaških i domobranskih snaga u Han-Pijesku i na porast uticaja narodnooslobodilačkog pokreta u istočnoj Bosni (vid. nap. 554).

⁵⁷¹ Očnosi se na pismo koje je Ivo Lola Ribar uputio iz Zagreba Titu 17. marta 1942 (vid. nap. 559).

⁵⁷² Pošto su četničke snage u martu 1942. u većem dijelu istočne Bosne bile razbijene (mještanske jedinice su se raspale, a one koje su došle iz Srbije povukle se preko Drine, kamo su se prebacili i četnički štabovi s majorom Dangićem na čelu), u Vrhovnom štabu se na osnovu primljenih obavještenja o prikupljanju četničkih jedinica u rejonu Višegrada došlo do zaključka o mogućem njihovom napadu na Glasinac. I Vukmanović je u svom izvještaju upućenom Titu 19. marta javljao da »prema jednom izvještaju uhvaćenom od Dangićeve kurira izgleda da neka grupa užičkih (četničkih) odreda polazi iz Užica prema Borikama i Rogatici« (A-VII, k. 1708, reg. br. 15/1/I).

⁵⁷³ Riječ je o obavještenjima o spremnosti domobranskog oficira Ešrefa Vražalića da svoju bateriju poljskih topova, koja se nalazila u selu Mokro kod Sarajeva, preda partizanima (vid. nap. 388).

⁵⁷⁴ Zbog pogoršane situacije na teritoriji Ozrenskog NOP odreda, gdje su četnici bili aktivni prijeteci da pučevima razbiju odred, odlučeno je da se tamo uputi

Svetožar Vukmanović s 1. udarnim istočnobosanskim bataljonom. Nakon sređivanja stanja na Ozrenu i u Trebavi bataljon je trebalo da se uputi na Majevicu, gdje su četnici takođe uzeli maha (vid. nap. 374).

⁵⁷⁵ Riječ je o grupi od oko 70 partizana koja se 5. marta 1942. prebacila iz Srbije u istočnu Bosnu (vid. nap. 416. i 421). Svetožar Vukmanović je u svom pismu Titu od 24. marta tražio da se izvjestan broj političkih rukovodilaca iz te grupe stavi na raspolaganje Operativnom štabu istočne Bosne radi njihovog raspoređivanja u novoformirane mještanske partizanske i dobrovoljačke jedinice.

⁵⁷⁶ Glavni štab NOP odreda Hrvatske uputio je početkom marta 1942. iz sela Presjeke na Kordunu u Vrhovni štab svog kurira Dušana Pekića (tada političkog komesara čete) sa svojim izvještajima. To su bili Operativni izvještaj br. 4 od 6. marta, u kome su izneseni podaci o borbenim akcijama Kordunaškog NOP odreda, Ličke grupe partizanskih odreda i Primorsko-goranskog partizanskog NOP odreda u toku januara i februara 1942 (*Zbornik*, tom V, knj. 3, dok. br. 83) i izvještaj Vladimira Bakarića od 18. februara (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/75). Na putu za Foču Pekiću se pridružio i kurir Operativnog štaba NOP odreda za Bosansku krajinu (Ljuban Škundrić), koji je nosio izvještaje za Glavni štab NOP i DV Bosne i Hercegovine. Između ostalih, bio je tu i izvještaj Operativnog štaba od 5. marta u kome je dat opširan prikaz situacije u Bosanskoj krajini (*Zbornik*, tom IV, knj. 3, dok. br. 93).

⁵⁷⁷ U Bosanskoj krajini, na teritoriji 3. i 4. krajiškog NOP odreda, došlo je u toku februara i marta 1942 do aktiviranja četnika i porasta njihovog uticaja. Tako su na teritoriji 3. krajiškog odreda stvorene četničke jedinice oko Mrkonjić-Grada, na Manjači, Čemernici i oko Glamoča. Četnici su počeli ubijati partizanske rukovodioce i komuniste i povezivati se s Italijanima, a kasnije i s vlastima NDH. U odredu je nastalo previranje, pa su neke čete prešle na stranu četnika. Situacija u srednjoj Bosni, na teritoriji 4. krajiškog NOP odreda, bila je još teža, jer se odred zbog četničke aktivnosti našao pred rasulom. Da bi razbio četnike, Operativni štab za Bosansku krajinu je uputio u srednju Bosnu Proleterski bataljon (vid. nap. 48), a ubrzo zatim i dva udarna bataljona.

⁵⁷⁸ Radi se o izvještaju Lepe Perović Mare, člana PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu, koja je u februaru 1942, zajedno s Kostom Nađom, bila upućena u Bosansku krajinu (vid. nap. 568. u 8. tomu). U njenom izvještaju, koji je upućen 5. marta Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu, dati su ocjena političke situacije u Bosanskoj krajini i obavještenja o organizacionom stanju organizacija KPJ i SKOJ-a (*Zbornik*, tom IX, knj. 1, dok. br. 38).

⁵⁷⁹ U pismu koje je 20. februara 1942, prije svog odlaska na slobodnu teritoriju, uputio iz Sarajeva Titu, Svetožar Vukmanović se ponudio da ga Vrhovni štab i CK KPJ upute u Hrvatsku, Vojvodinu ili Makedoniju (jer se tamo osjeća nedostatak kadrova). U pismima koja je uputio Titu 17. marta iz Donjih Babina i 18. i 19. marta iz Vlasenice Vukmanović je tražio da ga Vrhovni štab i CK KPJ upute u Makedoniju (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 59; tom IV, knj. 4, dok. br. 33; A-VII, k. 1708, reg. br. 15/1/I).

⁵⁸⁰ Riječ je o izvještaju Blagoja Neškovića Mihajla, sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, koji je on 7. marta 1942. iz Beograda uputio Centralnom komitetu KPJ (vid. nap. 530, 534. i 535).

⁵⁸¹ Vijesti o ranjavanju svog sina Žarka, borca Crvene armije, i o njegovom odlikovanju Tito je dobio iz Zagreba od Ive Lole Ribara (vid. nap. 549).

⁵⁸² Na improvizovanom aerodromu blizu Žabljaka u Crnoj Gori dežuralo se svake noći u očekivanju dolaska sovjetskih aviona (vid. nap. 101, 160. i 410).

⁵⁸³ Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija«, koja se nalazila u Sovjetskom Savezu, počela je s radom 11. novembra 1941. Emitovala je na srpskohrvatskom jeziku vijesti o borbama u Jugoslaviji i na savezničkim ratištima. Objavljivala je i dnevne izvještaje Vrhovnog štaba NOV i POJ, rezolucije i proglase partijskih i političkih rukovodstava u zemlji itd. Povremeno, a naročito u toku neprijateljskih ofanziva,

davala je, u vidu kratkih saopštenja, naređenja Vrhovnog komandanta štabovima većih jedinica. Odigrala je značajnu ulogu u borbi za međunarodnu afirmaciju narodnooslobodilačkog pokreta. Radom radio-stanice je rukovodio Veljko Vlahović, predstavnik KPJ u Kominterni, a saradivali su i D. Vlahov, Đ. Salaj i drugi.

⁵⁸⁴ Emisija radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« od 28. marta 1942. nije sačuvana, odnosno nije dostupna tako da se ne može ustanoviti šta je u njoj rečeno o kraljevom govoru.

⁵⁸⁵ O sadržini letaka koje su engleski avioni bacili iznad teritorije Sandžaka Vrhovni štab je upoznat preko telefona, a 30. marta je Tito dobio letak. U njemu se govorilo o istorijskom danu — 27. martu 1941, o Nedićevom izdajstvu, o borbi saveznika itd., ali se narodi nisu pozivali na borbu protiv okupatora i kvislinga. Letak je (kako je pukovnik Rakić, iz Štaba Vrhovne komande jugoslovenske vojske, koja se nalazila u Kairu, 17. maja 1942. izvijestio kraljevsku vladu u Londonu) sastavio Jovan Đonović, delegat kraljevske vlade na Srednjem i Bliskom istoku.

⁵⁸⁶ *Kraljevački batajlon* 1. proleterske brigade (komandant Pavle Jakšić, politički komesar Miro Dragišić) od kraja januara 1942. nalazio se na tzv. »jahorinskom frontu«, na položajima na sjevernim padinama Jahorine, štiteći slobodnu teritoriju od neprijateljskih snaga u dolini Prače (vid. nap. 353. i 368. u 8. tomu) i radeći na formiranju dobrovoljačkih jedinica od mještanskih boraca. S istim zadatkom se u tom rejonu nalazila i 3. četa 2. bataljona 1. proleterske brigade, koja je bila potčinjena njegovom štabu, koji je imao ulogu Štaba sektora. I Jahorinski dobrovoljački odred je bio potčinjen Štabu sektora.

⁵⁸⁷ Riječ je o planiranom napadu na neprijateljske položaje u rejonu Viteza, između Pala i Sjetline, u cilju presijecanja komunikacije i odsijecanja neprijateljskih snaga u dolini Prače (u Prači se nalazila 2. bojna Vojne krajine, ojačana jednim odredom milicionera, a u Sjetlini i Podgrabu nalazili su se žandarmi iz Fočanskog oružničkog krila, četa Željezničke bojne i baterija 9. artiljerijskog divizion). Na neprijateljske položaje i snabdjevačke kolone vršeni su u toku februara, marta i prvih dana aprila česti napadi, ali do planiranog napada većeg obima nije došlo, jer je u aprilu 1942. na partizanske snage počela nova neprijateljska ofanziva, koja je zahvatila i dolinu Prače.

⁵⁸⁸ U Palama se nalazio jak i dobro utvrđen neprijateljski garnizon (Štab Zagrebačke konjičke pukovnije s jednim svojim bataljonom, četom iz 7. pješadijske pukovnije i vodom topova iz 9. artiljerijskog divizion).

⁵⁸⁹ Riječ je o taktički važnom prevoju na istočnim padinama Jahorine, preko kojega vodi put iz doline Prače preko Bogovića k dolini gornje Drine (rejon Foče).

⁵⁹⁰ Riječ je o 3. četi 2. bataljona 1. proleterske brigade (komandir Mirko Šćepanović, politički komesar Miloš Bobičić), koja se nalazila na Jahorini. Borci ove čete su, pored vojničkih, imali i važne političke zadatke: da održavaju zborove, konferencije, predavanja; da stvaraju organe vlasti, omladinske i ženske antifašističke organizacije, da rade na kulturnom prosvjećivanju stanovništva i tome slično. Ekipe sastavljene od komunista i skojevaca dolazile su u sela vršeći političko-propagandnu i kulturno-zabavnu djelatnost. U Vrhovnom štabu se smatralo da treba smanjiti kretanje ljudstva po selima, jer je ono išlo nauštrb discipline i borbene gotovosti četa. Na to je Vrhovni štab skrenuo pažnju štabu Kraljevačkog bataljona (kome je ova četa bila potčinjena) svojim naređenjem od 28. marta 1942. (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 93).

⁵⁹¹ Riječ je o radio-stanici »Slobodna Jugoslavija«, koja se nalazila u Sovjetskom Savezu (vid. nap. 583).

⁵⁹² Odnosi se na hapšenje Ivana Srebrenjaka (pseudonim Antonov), povjerenika sovjetske vojne obavještajne službe u Jugoslaviji (vid. nap. 286).

⁵⁹³ U neprijateljskoj ofanzivi u istočnoj Bosni (operacije »Trio« i »Foča«), koja je izvođena u toku aprila i maja 1942 (od 22. aprila do 15. maja), učestvovale su njemačke snage (718. pješadijska divizija), italijanske snage (divizije »Pusterijak«,

»Taurinenze« i »Kačatori dele Alpi« i ustaško-domobranske snage (desetak bataljona). Okupatorske (njemačke i bugarske) i kvislinške (nedićevske) trupe u Srbiji nisu uzele učešća u ovim operacijama, ali su se nalazile u pripravnosti na desnoj obali Drine i Lima, spremne da stupe u dejstvo.

⁵⁹⁴ Odnosi se na zasjede koje su dva bataljona 2. proleterske brigade i dijelovi Romanijskog NOP odreda postavili 26. marta 1942. kod Krama i Žljebova, duž drumca Sokolac — Han-Pijesak da bi spriječili dolazak pojačanja i snabdjevačkih kolona u Han-Pijesak, na koji je, prema odluci Vrhovnog štaba, predstojao napad (vid. nap. 555). U toku noći između 26. i 27. marta neprijatelj je uspio da se probije kroz zasjede, iznenadivši ih, a narednog dana i noći su njegove motorizovane kolone vršile snabdjevanje ustaške posade u Han-Pijesku.

⁵⁹⁵ Riječ je o taktički važnim položajima duž drumca Sokolac — Han-Pijesak, na dionici između sela Margetića i Žljebova, gdje se put probija uzanom dolinom između brda.

⁵⁹⁶ Radi se o položajima iznad sela Žljebova, duž puta Sokolac — Han-Pijesak.

⁵⁹⁷ Riječ je o pošumljenoj visoravni između Mrkalja i Mekote, preko koje prolazi put Sokolac — Han-Pijesak.

⁵⁹⁸ U borbama vođenim 26. marta 1942. duž drumca Sokolac — Han-Pijesak dijelovi 2. proleterske brigade i Romanijskog NOP odreda nisu uspjeli da spriječe dolazak snabdjevačke kolone u Han-Pijesak, u kome su se nalazile jedinice ustaške Crne legije. U tim borbama partizani su imali 1 poginulog, 1 nestalog i 2 ranjena borca, dok gubici ustaša nisu poznati.

⁵⁹⁹ Skica o postavljanju zasjeda koju je Vrhovni štab izradio i dostavio Operativnom štabu Proleterske udarne grupe nije sačuvana.

⁶⁰⁰ *Jovo Planinčić*, komandir u Dubskom bataljonu Rogatičkog narodnooslobodilačkog dobrovoljačkog odreda sarađivao je s okupatorima do kraja rata. U februaru 1947. organi narodne vlasti su ga ubili kao odmetnika.

⁶⁰¹ Odnosi se na grupu boraca Valjevskog NOP odreda koja je 5. marta 1942. prešla iz Srbije u istočnu Bosnu (vid. nap. 416. i 421).

⁶⁰² *Drinski narodnooslobodilački dobrovoljački odred* je formiran početkom marta 1942. na području goradžanskog i čajničkog sreza od bivših četnika i mobilisanog ljudstva. Imao je tri bataljona i jednu samostalnu omladinsku četu, ukupno oko 880 boraca. Komandant odreda je bio Gojko Krezović, politički komesar Vlado Dapčević, a načelnik štaba Vaso Jovanović.

⁶⁰³ Riječ je vjerovatno o mostu na ušću Lima u Drinu.

⁶⁰⁴ Misli se na *inženjera Vladimira Smirnova*, koji se nalazio pri Vrhovnom štabu u svojstvu rukovodioca inženjerijskih radova.

⁶⁰⁵ Riječ je o planiranoj akciji na neprijateljske položaje između Pala i Sjetline (vid. nap. 587).

⁶⁰⁶ *Rogatički narodnooslobodilački dobrovoljački odred* formiran je 21. marta 1942. na području sreza rogatičkog od bivših četnika i mobilisanog ljudstva.

⁶⁰⁷ Odnosi se na naređenje koje je Vrhovni štab 31. marta 1942. uputio Štabu Rogatičkog narodnooslobodilačkog dobrovoljačkog odreda (vid. str. 178).

⁶⁰⁸ Misli se na okupatorsko-kvislinšku ofanzivu, koja je, kako je Vrhovni štab bio obaviješten, neposredno predstojala u jugoistočnoj Bosni (vid. nap. 559. i 593).

⁶⁰⁹ Odnosi se na ratni materijal koji je zaplijenjen od četnika prilikom napada 2. proleterske brigade na Ergele Boričke, kod Rogatice 8. marta 1942.

⁶¹⁰ Riječ je o topovima koje je Proleterska operativna grupa zaplijenila u Borikama, Bratuncu i u Drinjači (vid. nap. 567).

⁶¹¹ Odnosi se na napad na ustaško uporište u Borču (muslimanska sela u izvorišnom dijelu Neretve) čije je izvođenje Vrhovni štab planirao za sredinu aprila (vid. nap. 393).

⁶¹² Misli se na dejstva u neprijateljskoj ofanzivi u jugoistočnoj Bosni (operacija »Trio«) koja su neposredno predstojala.

⁶¹³ U selu Sase kod Srebrnice zaplijenjena je od četnika radionica za izradu ručnih bombi s materijalom za izradu oko 1500 bombi (vid. nap. 558).

⁶¹⁴ Odnosi se na članove Glavnog štaba NOP i DVJ Bosne i Hercegovine i Operativnog štaba za istočnu Bosnu koji su u toku 18. i 19. marta stigli u Vlasenicu.

⁶¹⁵ Riječ je o izvještaju Operativnog štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od 5. marta 1942. koji je Glavnom štabu NOPO i DV za Bosnu i Hercegovinu donio 29. marta kurir Operativnog štaba Ljuban Škundrić (vid. nap. 576). Po istom kuriru, koji se vratio u Bosansku krajinu, Vrhovni štab je poslao ovo naređenje Operativnom štabu.

⁶¹⁶ Misli se na skupno stanovanje boraca u zajedničkim prostorijama (školskim i državnim zgradama, u kućama s većim prostorijama i slično) na oslobođenoj teritoriji u cilju učvršćenja discipline, unutrašnjeg reda, vojničkog života i borbene gotovosti jedinica.

⁶¹⁷ U Bosanskoj krajini su u toku marta i aprila 1942. formirana tri udarna bataljona: Proleterski bataljon (vid. nap. 48), Udarni bataljon 2. krajiškog NOP odreda i Udarni bataljon 1. i 5. krajiškog NOP odreda. Sva tri bataljona su bila angažovana u borbama protiv četnika na teritoriji 4. krajiškog NOP odreda.

⁶¹⁸ Odnosi se na ideološko-politički program koji je CK KPJ izradio u januaru 1942. i dostavio ga političkim komesarima u jedinicama (vid. str. 112. u 8. tomu).

⁶¹⁹ Misli se na prenaplaćavanje revolucionarnog, klasnog karaktera narodno-oslobodilačke borbe, što je stvaralo teškoće u okupljanju svih rodoljubivih snaga u narodnooslobodilačkom pokretu i stvaranju širokog opštenarodnog antifašističkog fronta. U programu za vojno-politički kurs težište je bilo na temama o SSSR-u.

⁶²⁰ Jedinice dobrovoljačke vojske formirane su uglavnom na teritoriji istočne Bosne (vid. nap. 275). U Bosanskoj krajini su dobrovoljačke jedinice (jedan bataljon) formirane samo na teritoriji 3. krajiškog NOP odreda.

⁶²¹ U Bosanskoj krajini je u proljeće 1942. postojalo pet partizanskih odreda (1, 2, 3, 4. i 5. krajiški NOP odred), koji su držali prostranu slobodnu teritoriju između Une na zapadu, Save na sjeveru, Bosne na istoku i grebena Dinare na jugo-istoku i jugu. Početkom marta 1942. krajiški odredi su imali blizu 8000 boraca naružanih sa 6560 pušaka, 163 puškomitraljeza, 40 mitraljeza, 5 minobacača i 5 topova.

⁶²² *Napad na Prijedor*, u kome se nalazila jaka i dobro utvrđena neprijateljska posada (deset domobranskih četa iz sastava 2, 10. i 11. pješadijskog puka i Sanskog posadnog bataljona, zatim 200 milicionera, vod haubica i dva oklopna voza), izvršili su dijelovi 2. i 1. krajiškog NOP odreda i Banijska proleterska četa (ukupno oko 2500 boraca) noću između 15. i 16. maja 1942. i u toku narednog dana zauzeli grad. U Prijedoru je zarobljeno 1100 domobrana i oko 200 ustaša i žandarma, a zaplijenjeno je 1200 pušaka, 2 haubice, 5 minobacača, 8 mitraljeza, 15 puškomitraljeza i drugog ratnog materijala. Partizani su imali 30 mrtvih i 50 ranjenih.

⁶²³ Prvi krajiški NOP odred (komandant Milorad Mijatović, politički komesar Velimir Stojnić) držao je teritoriju između Une i Sane (šire područje Grmeča). Početkom marta 1942. imao je dva bataljona i jedan polubataljon — ukupno 8 četa (810 pušaka, 16 puškomitraljeza i 2 mitraljeza). Drugi (Kozarski) krajiški odred (komandant Obrad Stišović, politički komesar Ratko Vujović Čoče) držao je teritoriju između Une, Save, Vrbasa i Sane (šire područje Kozare). Početkom marta 1942. imao je tri bataljona — 12 četa (1600 pušaka, 50 puškomitraljeza, 11 mitraljeza, 4 minobacača).

⁶²⁴ Riječ je o rudniku željezne rude u Ljubiji kod Prijedora, koji su eksploitalisali Nijemci. Ljubiju su krajiški partizani oslobodili 17. maja 1942, sutradan po oslobodjenju Prijedora. Postrojenja rudnika su zaplijenjena neoštećena, tako da je odmah bila formirana radionica Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu,

u kojoj su, između ostalog, izrađivane avionske bombe (za partizanske avione kojima su domobranski piloti Kluz i Čajavec doletjeli na slobodnu teritoriju 23. maja 1942) i napravljena dva oklopna automobila.

⁶²⁵ Na *Mrkonjić-Grad*, u kome se nalazila jaka italijansko-domobranska posada (31. bersaljerski bataljon i dvije čete domobrana), izvršili su 25. februara 1942. napad 3. krajiški NOP odred i četnički bataljon »Kočić«, kojim je komandovao Uroš Drenović. Poslije trodnevne borbe, u kojoj su partizani uspjeli da prodru u grad, napad se završio neuspješno zbog izdaje četnika, koji su napustili svoje položaje (»Uroš Drenović pomogao nam je u akciji protiv komunista«, piše u izvještaju komande italijanskog 18. armijskog korpusa od 27. februara 1942). Partizani su imali 3 poginula i 9 ranjenih. Italijani su 25. aprila napustili Mrkonjić-Grad, u kome je ostala domobransko-četnička posada. Grad su 24. avgusta 1942. oslobodile 1. krajiška i 2. proleterska brigada.

⁶²⁶ Odnosi se na *Glavni štab NOP odreda Hrvatske* (komandant Ivo Ru-kavina, politički komesar Vladimir Bakarić), koji se nalazio na oslobođenoj teritoriji Korduna.

⁶²⁷ Riječ je o uskotračnoj željezničkoj pruzi Sarajevo — Mostar — Dubrovnik, kojom se neprijatelj nesmetano koristio, jer je bila izvan domašaja dejstava partizanskih jedinica. Veliku diverziju na toj pruzi, najveću te vrste u okupiranoj Evropi, izvršile početkom jula 1942. grupa proleterskih brigada.

⁶²⁸ *NOP odred »Zvijezda«* (komandant Milorad Novosel, politički komesar Hasan Brkić) dejstvovao je sjeveroistočno od Sarajeva, na području Vareša, Olova i Zenice. Početkom marta 1942. imao je četiri bataljona (19 četa s 867 boraca), a početkom aprila pet bataljona s oko 1300 boraca naoružanih s 1278 pušaka, 8 puškomitraljeza i 4 mitraljeza.

⁶²⁹ Odnosi se na napad na ustaško uporište Borač koji je, prema naređenju Vrhovnog štaba, trebalo izvršiti sredinom aprila 1942 (vid. nap. 393).

⁶³⁰ Treći krajiški NOP odred (komandant Rade Marjanac, politički komesar dr Vaso Butozan) držao je teritoriju u širem rejonu Jajca, Mrkonjić-Grada, Glamoča, Kupresa i Bugojna. Početkom marta 1942. imao je četiri bataljona — 20 četa (1480 pušaka, 38 puškomitraljeza, 9 mitraljeza i 2 topa). Peti krajiški NOP odred (komandant Slavko Rodić, politički komesar Ilija Došen) držao je teritoriju oko Bosanskog Petrovca, Bihaća, Drvara, Bosanskog Grahova i Livna. Početkom marta 1942. imao je tri bataljona — 12 četa (920 pušaka, 34 puškomitraljeza, 11 mitraljeza i 3 topa).

⁶³¹ Odnosi se na *Štab Dalmatinsko-dinarskog NOP odreda* (komandant Vicko Krstulović, politički komesar Vice Buljan). Sredinom marta 1942. odred je brojao 610 boraca (od kojih oko 300 sa područja Livna).

⁶³² Misli se na uskotračnu željezničku prugu Bosanski Brod — Sarajevo, koja je bila od velikog značaja za okupatore i NDH. Od ustaničkih dana 1941. ova komunikacija je bila izložena stalnim napadima partizanskih jedinica, naročito Ozrenskog NOP odreda i NOP odreda »Zvijezda«.

⁶³³ Riječ je o dejstvu Proleterske udarne grupe (1. i 2. proleterske brigade) u istočnoj Bosni u toku druge polovine marta 1942 (vid. nap. 554).

⁶³⁴ Riječ je o stvaranju dobrovoljačkih odreda u istočnoj Bosni od bivših četnika ustanika i mobilisanog ljudstva (vid. nap. 275).

⁶³⁵ Na *oslobođenoj teritoriji* jugoistočne Bosne bio je od januara do maja 1942. organizovan intenzivan i raznovrstan kulturno-prosvjetni i zabavno-sportski život. Angažovanjem Centralnog komiteta KPJ, Centralnog komiteta SKOJ-a, Vrhovnog štaba i štabova partizanskih jedinica, partijskih organizacija, organa narodne vlasti i društveno-političkih organizacija, u oslobođenim gradovima i selima otvoreni su domovi kulture, organizovani analfabetski tečajevi, održavana predavanja, usmene novine, priredbe s umjetničkim programima, sportska takmičenja i druge manifestacije.

⁶³⁶ U *Kalinoviku* se nalazila italijansko-domobranska posada, koja je snabdijevana vazdušnim putem. Napad na Ulog 26. februara 1942. delova 1. proleterske brigade i bataljona »Vojvoda Momčilo« Durmitorskog NOP odreda nije uspio. Italijani su napustili Ulog 5. marta 1942, ali su zadržali svoju posadu u Kalinoviku (vid. nap. 389).

⁶³⁷ Na teritoriju Ozrenskog NOP odreda je, zbog razbijačke aktivnosti četnika, koja je prijetila da odred dovede do rasula, u prvoj polovini aprila 1942. upućen 1. istočnobosanski udarni bataljon pod rukovodstvom komandanta Glavnog štaba NOP i DV Bosne i Hercegovine Svetozara Vukmanovića. Kriza koja je zahvatila odred nije se, međutim, mogla otkloniti, a 18. aprila su četnici izvršili puč. Udarni bataljon se sa štabom i izvjesnim brojem boraca Ozrenskog odreda povukao na teritoriju Zeničkog NOP odreda.

⁶³⁸ Odnosi se na četnički puč u Majevičkom NOP odreda koji je izvršen 20. februara 1942. napadom na Štab odreda u selu Vukosavcima (vid. nap. 261).

⁶³⁹ *Proleterski bataljon Bosanske krajine*, koji je formiran 25. marta 1942 (vid. nap. 48), bio je upućen na teritoriju 4. krajiškog NOP odreda da bi mu pomogao u borbi protiv četnika, koji su u srednjoj Bosni uzeli maha. Na planini Motajici bataljon je 8. juna 1942. bio okružen od strane njemačkog bataljona »Princ Eugen« (8 četa) i vođa domobrana i u neravnopravnoj borbi bio razbijen (od 215 boraca ostalo je 118, a među poginulima bili su i njegov komandant i politički komesar Zdravko Čelar i Esad Midžić i komandant 4. krajiškog NOP odreda Danko Mitrov). Preživjeli borci su se noću između 13. i 14. juna kod Bosanskog Kobašar probili preko Save u Slavoniju i priključili se slavonskim partizanima.

⁶⁴⁰ U Jasenovcu na Savi kod Dubice ustaške vlasti su organizovale zloglasni koncentracioni logor, u kome je u toku rata umoreno oko 700 000 ljudi, pretežno Srba. Logor je bio dobro branjen, tako da se napad na kome je Vrhovni štab insistirao nije mogao izvršiti.

⁶⁴¹ U Mokrom kod Sarajeva nalazila se 1. baterija 9. artiljerijskog divizion. Njen komandir Ešref Vražalić održavao je vezu sa ilegalnim partijsko-obavještajnim punktom u Sarajevu (vid. nap. 388).

⁶⁴² Akcija u cilju prihvata domobranske baterije iz Mokrog (o kojoj je javljeno da će je jedan domobranski oficir predati partizanima) nije izvedena. Drugog aprila prije podne partizani Romanijskog NOP odreda (komandant Božo Jugović, politički komesar Grujo Novaković) napali su kod Naromanije, između Mokrog i Sokolca, jednu domobransku kolonu koja je prevozila ratni materijal za 13. pukovinju i ustašku bojnu u Sokolcu. Partizani su zaplijenili jedan kamion. U pomoć napadnutoj koloni upućen je iz Sarajeva jedan avion, a i baterija topova iz Mokrog je stupila u dejstvo, tako da je napad bio odbijen. Domobrani i ustaše su imali 16 mrtvih, 9 ranjenih i 7 nestalih. Petog aprila izjutra izvršen je napad na štab posade u Mokrom. Neizvjesno je da li je ovaj prepad bio u vezi sa predviđenom akcijom oko prihvata baterije topova.

⁶⁴³ Riječ je o Novaku Đokoviću, komandiru 2. čete 4. (Kraljevačkog) bataljona 1. proleterske brigade.

⁶⁴⁴ U toku 5. i 6. aprila 1942. jedinice Pračanskog bataljona izvršile su dva napada na neprijateljske položaje oko Prače, ali su oba bila odbijena.

⁶⁴⁵ U nekim jedinicama tek formiranog Rogatičkog NOP dobrovoljačkog odreda (u Dubskom bataljonu) uticaj četničke propagande je bio dosta jak, a pothranjan je aktivnošću četnika iz Višegrada, koji su, pod okriljem i uz podršku Italijana, kao i uz pomoć Nedićeve administracije iz susjednih oblasti Srbije, u regionu Višegrada stvorili jako uporište iz kojeg su preduzimali akcije prema istočnoj Bosni.

⁶⁴⁶ Odnosi se na dejstva duž komunikacije Sokolac — Rogatica. Neprijateljski garnizon u Rogatici bio je opkoljen, tako da je snabdijevan vazdušnim putem. Mnogobrojni pokušaji neprijatelja da ga deblokira otvaranjem komunikacije Rogatica — Sokolac nisu uspjeli (vid. nap. 437).

⁶⁴⁷ Prodom ustaške Crne legije u Han-Pijesak, 5. marta 1942, neprijatelj je oslobodio važnu komunikaciju Sokolac — Han-Pijesak koju je koristio za snabdijevanje garnizona u Han-Pijesku i za dovlačenje novih grupa za predstojeći napad prema Vlasenici i dalje k dolini Drine.

⁶⁴⁸ Domobranska posada u Rogatici bila je duže vrijeme okružena, lišena redovnog snabdijevanja i iznurena stalnim napadima partizana. Težak poraz ona je doživjela sredinom marta prilikom neuspješnog pokušaja njene deblokade. Vrhovni štab je ocijenio da su te okolnosti nepovoljno uticale na moral opkoljene posade.

⁶⁴⁹ Odnosi se na brdo (trig. 875) iznad Rogatice, na njenoj zapadnoj strani, koje je predstavljalo najvažniji čvor u odbrani Rogatice.

⁶⁵⁰ Štab Rogatičkog NOP odreda su sačinjavali: komandant Radomir Nešković i politički komesar Milosav Milosavljević.

⁶⁵¹ Poručnik Ratko Martinović i sveštenik Vlada Zečević su se početkom marta 1942. s grupom boraca i rukovodilaca Valjevskog NOP odreda prebacili iz Srbije u istočnu Bosnu (vid. nap. 416. i 421).

⁶⁵² Odnosi se na njemačko-kvislinšku ofanzivu u istočnoj Bosni izvedenu u januaru 1942, u kojoj su četničke jedinice po naređenjima svojih štabova napustile položaje i time omogućile njemačkim i domobranskim trupama prodor na oslobođenu teritoriju. Četnički oficiri su se najvećim dijelom prebacili u Srbiju napustivši svoje ljudstvo (vid. nap. 361. u 8. tomu).

⁶⁵³ Misli se na obavještenja o sporazumu Nedića i Pavelića kojima je Vrhovni štab raspolagao. Radilo se u stvari o neuspješnim pregovorima vođenim u Beogradu o ustupanju dijela istočne Bosne Nedićevoj Srbiji (vid. nap. 284).

⁶⁵⁴ Od istočnobosanskih četnika-ustanika, koje su njihovi vođi napustili u toku januarske njemačko-domobranske ofanzive, a koji su bili voljni da nastave borbu, Vrhovni štab je formirao dobrovoljačke jedinice (vid. nap. 275).

⁶⁵⁵ Odnosi se na otpor koji su partizanske jedinice pružale neprijateljskim jedinicama na »jahorinskom frontu« u drugoj polovini januara 1942 (vid. nap. 499. u 8. tomu).

⁶⁵⁶ Na teritoriji čelebičke opštine bila je formirana četnička jedinica (od oko 400 ljudi) čiji je komandant bio Spasoje Dakić, rodom iz sela Crne Gore u Pivi. Intervencijom partizanskih snaga u februaru 1942. ova jedinica se raspala, a Dakić se s grupom svojih privrženika odmetnuo u šumu (vid. nap. 5—9).

⁶⁵⁷ Odnosi se na ustašku miliciju u selima Borča u izvorišnom dijelu Neretve, koja je izvršila više zločinačkih napada na susjedna srpska sela u Hercegovini i istočnoj Bosni, kao i na ustaške i domobranske snage u dolini Prače, koje su takođe vršile napade na srpska sela na padinama Jahorine.

⁶⁵⁸ Za razliku od partizana, koji su na kapama nosili petokraku zvijezdu, borci dobrovoljačkih jedinica su kao oznaku nosili trobojku.

⁶⁵⁹ U selima Gornjeg Borča (izvorišni dio Neretve) bila je od osnivanja NDH formirana ustaška milicija. Oko 800 naoružanih milicionera, tzv. »divljih ustaša«, stvorilo je jako uporište (nazivali su ga »ustaškim Alkazarom«), neprijateljski raspoloženo prema susjednim selima naseljenim srpskim življem. Boračke ustaše su u više navrata izvršile krvave pohode u susjedna srpska sela. Poslije pokolja muslimanskog življa u fočanskom srezu od strane četnika Sergija Mihajlovića decembra 1941. i januara 1942 (vid. nap. 357. u 8. tomu), u Borač je prebjeglo oko 700 milicionera, tako da se u njemu prikupilo oko 1500 naoružanih ljudi. Nasilja nad stanovnicima hercegovačkih i bosanskih susjednih sela boračke ustaše su nastavile da vrše sve do sredine aprila 1942, kada je ovo jako uporište bilo uništeno u toku napada koji je organizovao Vrhovni štab.

⁶⁶⁰ Još od prvih ustaničkih dana u oslobođenim naseljima (gradovima i varošicama) obrazovane su komande mjesta kao nosioci vojne vlasti. Propisi o njihovom ustrojstvu i zadacima nisu izdati od strane Vrhovnog štaba, ali su štabovi vojnih jedi-

nica, koji su ih postavljali, pismenim ili usmenim putem propisivali njihove nadležnosti.

⁶⁶¹ Vrhovni štab je 3. februara 1942. izdao naredbu za mobilizaciju »svih za borbu sposobnih boraca od navršene 18. do 45. godine«, koji će se upotrijebiti »za odbranu slobodne teritorije i obezbjeđenje mira i reda u pozadini« (vid. str. 170. u 8. tomu).

⁶⁶² Na osnovu propisa Vrhovnog štaba o zadacima i ustrojstvu narodnooslobodilačkih odbora i objašnjenja i uputstva za njihov rad (tzv. »Fočanski propisi«), koji su izdati početkom februara 1942. na oslobođenoj teritoriji su bile formirane »narodne straže« — *seoske i gradske*, »kao organi reda i bezbjednosti, umjesto ranije policije i žandarmerije«. Ove straže su bile potčinjene narodnooslobodilačkim odborima, a u izuzetnim slučajevima i vojnim vlastima.

⁶⁶³ Riječ je o misiji britanskog majora Atertona, koja je od Tita tražila da joj omogući korišćenje njegove radio-stanice pošto je njena bila u kvaru (vid. nap. 479). O ovom zahtjevu majora Atertona Tito je obavijestio Kominternu u svom telegramu od 24. marta 1942 (vid. str. 131).

⁶⁶⁴ Poruka se odnosi na Pavla Savića, šifranta i radio-telegrafistu Vrhovnog štaba.

⁶⁶⁵ U Bosanskoj krajini je u martu 1942. postojalo pet partizanskih odreda koji su u svojim sastavima imali 16 bataljona i 1 polubataljon (64 čete) s oko 8000 boraca (vid. nap. 621).

⁶⁶⁶ Okupatorske i kvislinške trupe su uz velike napore držale svoje posade u većim naseljima u dolinama Une, Sane, Save, Vrbasa i u još nekim mjestima (Bosanskom Petrovcu, Drvaru, Glamoču, Bosanskom Grahovu, Livnu, Duvnu, Šujici, Kupresu, Prozoru, Mrkonjić-Gradu). Željezničke komunikacije (Bihać — Kostajnica, Bosanski Novi — Banja Luka i Jajce — Travnik) stalno su bile pod udarom partizanskih snaga, tako da se saobraćaj na njima održavao uz velike teškoće i česte i duge prekide.

⁶⁶⁷ Odnosi se na devetodnevne borbe u drugoj polovini februara 1942. duž komunikacije Dubica — Prijedor između njemačkih trupa i 2. krajiškog NOP odreda. Da bi deblokirali svoje posade u Prijedoru i Ljubiji (3. četu 923. landesšicen bataljona), koje su morali da snabdijevaju vazdušnim putem, Nijemci su sredinom februara preduzeli zamašnu operaciju u kojoj su angažovali ojačani puk 718. pješadijske divizije i neke jedinice NDH. Od 18. do 27. februara vođene su teške borbe i njemačke i domobranske snage su se, uz velike napore i uz gubitke od oko 50 izbačenih iz stroja, 27. februara probile do Prijedora i Ljubije. Iako su bili zainteresovani za držanje ovog područja, u kome se nalazio rudnik gvozdene rude, Nijemci su bili prinuđeni da u prvoj polovini marta napuste Prijedor i Ljubiju, pošto, zbog potreba angažovanja u drugim područjima (u istočnoj Bosni, Srbiji), nisu bili u mogućnosti da u njima zadrže tolike snage koje bi garantovale osiguranje ovog rudarskog revira. Obezbjedenje ovog područja preuzele su trupe NDH.

⁶⁶⁸ Donji Lapac su dijelovi Grupe NOP odreda za Liku (bataljon »Marko Orešković« i po jedna četa bataljona »Ognjen Prica« i Lapačkog bataljona) zauzele 27. februara 1942. prinudivši, poslije oštne borbe, italijansku posadu (1. četu 3. bataljona 1. puka divizije »Re«) i grupu četnika na predaju. Italijani su imali 23 mrtva i 27 ranjenih, a zarobljeno je 6 oficira, 14 podoficira i 130 vojnika. Zaplijenjeno je 135 pušaka, 4 mitraljeza, 12 puškomitraljeza, 3 minobacača, 350 ručnih bombi, 22 000 metaka i velike količine hrane. Partizani su imali 15 poginulih i 23 ranjena borca. U cilju deblokiranja napadnutog garnizona, iz Bihaća su upućene neke italijanske jedinice, ali se one, zbog visokog snijega i smetova, nisu mogle probiti do Donjeg Lapca. Zarobljene italijanske vojnike partizani su 4. marta oslobodili i uputili u Udbinu.

⁶⁶⁹ Odnosi se na napad sedam bataljona ustaške Utinjske brigade na slobodnu teritoriju na Kordunu koji je počeo 19. marta 1942. i trajao mjesec dana. 1

pored jakog otpora 1. kordunaškog odreda, ustaše su, poslije 15 dana borbi, zauzele Vojnić i Veliku Kladušu i prokstarile Petrovom gorom, popalivši sela na njenim obroncima i nanijevši ogromne štete stanovnicima toga kraja.

⁶⁷⁰ Odnosi se na rušenje pruge kod Delnica na dužini od 126 metara (saobraćaj je bio obustavljen 5 dana), koje su 25. marta 1942. izvršili dijelovi 2. bataljona »Matija Gubec« Primorsko-goranskog NOP odreda. Dva vojnička voza su 7. i 12. marta kod Plasa naišla na mine, ali neprijatelj nije imao gubitaka.

⁶⁷¹ Bataljon »Matija Gubec« Primorsko-goranskog NOP odreda (komandant Nikola Car) oslobodio je varošice Mrkopalj (19. marta) i Ravnu Goru (22. marta). U Mrkoplju je zarobljeno 24 domobrana, a poginulo je 3, dok su partizani imali 2 poginula i jednog ranjenog. Iz Ravne Gore je domobranska posada pobjegla.

⁶⁷² Dijelovi 1. bataljona 2. krajiškog NOP odreda su noću između 23. i 24. marta 1942. na željezničkoj pruzi između Dobrljina i Ravnice postavili mine, na koje je naišao blindirani voz. Od eksplozije voz je pretrpio manja oštećenja.

⁶⁷³ Odmah nakon formiranja NDH ustaše su preduzele strahovit teror nad komunistima, srpskim življem, Jevrejima i Ciganima. Na zvjerski način su počele da ubijaju desetine hiljada stanovnika, a formirale su i zloglasne koncentracione logore u kojima su masovno uništavale deportovane ljude, žene, djecu. U NDH je bilo formirano 16 logora (neki su postojali kraće vrijeme), među kojima je bio najpoznatiji Jasenovac (formiran je avgusta 1941, a prestao da postoji 22. aprila 1945). U tom logoru, jednom od najvećih u Evropi u vrijeme drugog svjetskog rata, stradalo je, prema različitim podacima, između 500 000 i 800 000 ljudi. Ostali logori bili su: u Staroj Gradiški, u Jadovnu (na Velebitu), Koprivnici, na Pagu, u Kerestincu (kod Zagreba), Krušćici (kod Travnika), Loborgradu (u Hrvatskom zagorju), Tenju (kod Osijeka), Sisku, Lepoglavi, Jastrebarskom, Feričancima, Kustodiji (kod Sremske Mitrovice) i u Rumi.

⁶⁷⁴ Da bi suzbili veoma uspješnu aktivnost pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta u Ljubljani koji su, pored ostalog, ubijali izdajnike i sluge okupatora (22. februara su pripadnici bezbjednosne i obavještajne službe likvidirali jednog od glavnih saradnika okupatora, veleindustrijalca Avgusta Praprotnika), Italijani su 24. februara 1942. preduzeli široku vojnu akciju koju su nazvali »razoružanje slovenačkog naroda«. Pošto su opasali grad žičanom ogradom i bunkerima i podijelili ga na 13 sektora i tako opkolili Ljubljanu »neprolaznim pojasom vojnika i žičanih prepreka«, kako je stajalo u naredenju Komande pješadijske divizije »Granatijeri di Sardenja«, bataljoni 1. grenadirskog puka su, blokiravši odsjek za odsjekom, izvršili sistematsko pretraživanje zgrada i sve za akcije sposobne osobe odvodili u kasarne, gdje su, koristeći usluge domaćih izdajnika, određivali ljude za internaciju. Do 15. marta 1942, do kada je trajala ova racija, Italijani su uhapsili nekoliko hiljada ljudi, a njih 878 predali vojnom sudu ili otpremili u logore.

⁶⁷⁵ Naziv »ustaša« kojim se u ovom proglasu nazivaju pripadnici kvistlinških vojnih formacija u Srbiji (nedićevci, četnici Koste Pećanca, ljotićevci) upotrijebljen je da bi se istakla njihova izdajnička uloga, koja je bila istovjetna s ustaškom ulogom u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

⁶⁷⁶ Sve zarobljene domobrane partizani su oslobađali, pošto bi ih prethodno razoružali i ponudili da pristupe narodnooslobodilačkoj vojsci. Tako je i grupa od 54 domobrana koja je zarobljena 16. marta 1942. u rejonu Rogatice (vid. nap. 437) bila oslobođena. To je vjerovatno bio i neposredan povod za upućivanje ovog proglasa.

⁶⁷⁷ Prilikom kapitulacije vojske Kraljevine Jugoslavije u aprilu 1941, njemački okupatori su odveli u ratno zarobljeništvo 4376 oficira i 264 029 podoficira i vojnika srpske i slovenačke nacionalnosti. Hrvati, Makedonci, Crnogorci i pripadnici nacionalnih manjina bili su pošteđeni zarobljeništva jer su okupatorske vlasti računale na njihovu lojalnost. Italijanske oružane snage su zarobile oko 30 000 ljudi, od kojih su u zarobljeništvu zadržali trećinu.

⁶⁷⁸ Još 10. aprila 1941. Politbiro CK KPJ je na svojoj sjednici održanoj u Zagrebu, analizirajući situaciju koja je nastala s rasulom vojske i proglašenjem kvislinške Nezavisne Države Hrvatske, formirao Vojni komitet s Josipom Brozom Titom na čelu i odlučio da se pristupi pripremama za organizovanje i vođenje oružanog ustanka protiv okupatora. A na sjednici održanoj 27. juna u Beogradu CK KPJ je obrazovao Glavni štab NOP odreda Jugoslavije, koji je 26. septembra na savetovanju u Stolicama, u zapadnoj Srbiji, preimenovan u Vrhovni štab.

⁶⁷⁹ Ima se u vidu napad četnika Draže Mihailovića na partizanske jedinice u zapadnoj Srbiji početkom novembra 1941 (vid. nap. 29. u 8. tomu).

⁶⁸⁰ Radio-London je u tzv. vojnim emisijama na srpskohrvatskom jeziku prenosio govore ministara i drugih funkcionera emigrantske vlade u kojima je osuđivan oružani otpor (»preuranjene akcije«) i narod pozivan na »čekanje« i izvršavanje naređenja Draže Mihailovića. Tako je ministar inostranih poslova Momčilo Ninčić 28. februara poručivao da je »najvažnija poruka svim Srbima: štedeti srpsku krv«.

⁶⁸¹ U borbama protiv četnika na »kolašinskom frontu« koje su vođene od sredine februara 1942. učestvovala su u najvećoj mjeri jedinice Komskog i Durmitorskog NOP odreda. Njihovo sadejstvo, međutim, nije bilo zadovoljavajuće, što je bilo jedan od razloga neuspjehu tih borbi. Da bi koordinirao rad njihovih štabova, Vrhovni štab im je uputio ovo direktivno pismo, u kome su razrađena uputstva i precizirani operativni i taktički postupci u vojnim dejstvima. Pismo je dobio Moša Pijade (koji se nalazio na Žablaku), umnožio ga u više primjeraka i po jedan dostavio Milovanu Đilasu i Svetislavu Stefanoviću, delegatima CK KPJ i Vrhovnog štaba, štabovima Nikšićkog i Bjelopoljskog NOP odreda i 1. i 2. udarnog bataljona Durmitorskog NOP odreda.

⁶⁸² *Za vrijeme austrougarske okupacije 1916—1918.* u Crnoj Gori je bio organizovan pokret oružanog otpora naroda. Gotovo u svim krajevima dejstvovala su naoružane grupe ustanika, tzv. komitske čete, koje su izvodile oružane akcije protiv okupatorskih vlasti primjenjujući gerilski, partizanski način ratovanja.

⁶⁸³ Odnosi se na dijelove *Durmitorskog NOP odreda* (bataljone »Vojvoda Momčilo« i »Bajo Pivljanin«), koji su januara 1942. bili upućeni u istočnu Bosnu, u rejon Foče, Goražda, Kalinovika i Rogatice (vid. nap. 348).

⁶⁸⁴ Zbog teške situacije na frontu protiv četnika u rejonu Kolašina, Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku je na taj front kao pojačanje uputio po jedan bataljon iz *Nikšićkog i Lovčenskog NOP odreda* (vid. nap. 363. i 512).

⁶⁸⁵ Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku je u martu 1942. kao svog delegata uputio na »kolašinski front« Peka Dapčevića, komandanta Lovčenskog NOP odreda, da bi, kao iskusni vojni rukovodilac, pomogao štabovima jedinica na tom frontu u borbama protiv četnika.

⁶⁸⁶ Marta 1942. Vrhovni štab NOP i DVJ je izdao naređenje o nošenju *oznaka* od strane starješina — od desetara do članova glavnih štabova (vid. str. 66).

⁶⁸⁷ Misli se, pored ostalog, i na dezertiranje iz partizanskih jedinica u četnike nekih vojnih rukovodilaca, bivših oficira (vid. nap. 322. i 323).

⁶⁸⁸ Pošto su bataljoni partizanskih odreda u Crnoj Gori bili formirani na teritorijalnom principu, odnosno po plemenskoj pripadnosti ljudstva, oni su i nosili odgovarajuće nazive. Kada je trebalo formirati pokretne jedinice (bataljone i čete) sastavljene od probranog ljudstva, koje će biti upućeno na zadatak van svoje teritorije (u istočnu Bosnu, u Sandžak, na »kolašinski front« itd), one su nazivane »kombinovanim«, što Tito ovdje kritikuje.

⁶⁸⁹ U jeku najoštrijih borbi protiv četnika, kada je partizanski pokret počela zahvatati kriza, kada su četnici uzimali maha vršeći pučeve i mučke napade na partizanske jedinice, u Vrhovnom štabu se došlo do zaključka da bi trebalo preduzeti oštre represivne mjere prema četnicima i njihovim porodicama kako bi se stalo na put njihovoj izdaji (vid. nap. 451. i 452).

⁶⁹⁰ Misli se na neobučenost vojnih starješina u stručnom pogledu, na nedostatke njihovog teoretskog vojnostručnog znanja (poznavanje topografije, na primjer).

⁶⁹¹ Odnosi se na pismo koje je Moša Pijade 3. aprila 1942. uputio Titu iz Žabljaka obavjestivši ga o situaciji u Crnoj Gori (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 83).

⁶⁹² U Šavniku je 31. marta 1942. pohapšena grupa četnički nastrojenih ljudi, a narednih dana su hapšenja proširena i na druga mjesta šavničkog sreza, tako da je otkrivena četnička organizacija i osuđena zavjera koja je bila sračunata na likvidiranje rukovodilaca Durmitorskog NOP odreda i delegata Vrhovnog štaba Moše Pijade. Otkriveni petokolonaši su strijeljani (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 85).

⁶⁹³ Odnosi se na drugo pismo (prvo je upućeno 24. marta 1942) koje je *Milovan Đilas* po dolasku u Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku, kamo ga je uputio Tito kao delegata Vrhovnog štaba (vid. nap. 412), poslao Titu (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 111). Pismo nema datuma, a napisano je oko 28. marta. Titu ga je donio *Ivan Milutinović*, koji je stigao u Foču da bi podnio izvještaj o stanju u Crnoj Gori i prisustvovao sjednici Centralnog komiteta KPJ, koja je održana 4. aprila 1942.

⁶⁹⁴ Ocjenjujući situaciju u Crnoj Gori nastalu širenjem četničkog pokreta i produbljavanjem krize u partizanskim jedinicama, Đilas je u pomenutom pismu Titu naveo da je »sve prilično demobilisano i demoralisano u više krajeva«, da »ne postoji ni Glavni štab, ni Pokrajinski komitet, ni PK SKOJ-a« itd.

⁶⁹⁵ Odnosi se na pismo koje je član Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku *Peko Dapčević* uputio Štabu Durmitorskog NOP odreda 1. aprila 1942 (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 82).

⁶⁹⁶ Odnosi se na uputstvo Vrhovnog štaba od 6. aprila 1942. upućeno Štabu Durmitorskog NOP odreda i, preko Štaba Komskog NOP odreda, članu Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku *Peku Dapčeviću* koji je preuzeo komandu nad partizanskim jedinicama na »kolašinskom frontu«, od Rovaca do Mojkovca (vid. str. 194).

⁶⁹⁷ Riječ je o članovima britanske vojne misije majora Terensa Atertona koja se od 19. marta 1942. nalazila u Foči (vid. nap. 163). Između majora Atertona i jugoslovenskog poručnika Radoja Nedeljkovića došlo je do nesuglasica i netrpeljivosti. Uvjerivši se u izdaju četnika i njihovu saradnju s okupatorima i kvislinzima, Aterton je osuđivao četnike, što je revoltiralo Nedeljkovića. Kada je maja 1942. došao k Draži Mihailoviću, poručnik Nedeljković je govorio o majoru Atertonu kao protivniku četničke politike (A-VII, Fond četn. dok., k. 275, reg. br. 7/1—15).

⁶⁹⁸ Iako se ovdje govori o dva telegrama, riječ je, po svojoj prilici, o jednom, o onom koji je Tito 24. marta 1942. uputio Izvršnom komitetu Kominterne, a u kome se govorilo o potrebi stvaranja »nove vlade od demokratskih elemenata u zemlji i inostranstvu« i o nužnosti da se otvoreno istupi protiv emigrantske vlade u Londonu, koja se kompromitovala zbog izdaje Draže Mihailovića (vid. str. 131).

⁶⁹⁹ Zbog nemogućnosti da i dalje boravi u Zagrebu, jer je prijetila opasnost da ga otkrije ustaška policija, koja mu je bila na tragu, Ivo Lola Ribar je krajem marta 1942. napustio Zagreb i, preko Sarajeva, 2. aprila stigao u Foču, u sjedište Vrhovnog štaba. Zajedno s njim iz Zagreba je stigao u Foču Vladimir Velebit. S odlaskom najprije E. Kardelja iz Zagreba u Sloveniju (vid. nap. 531), a zatim i Ribara u Foču, prestao je, poslije gotovo tri mjeseca rada, da funkcioniše Organizacioni sekretarijat CK KPJ za neoslobođene krajeve.

⁷⁰⁰ Telegram kojim je Titov sin *Žarko* javio da je ranjen na frontu pred Moskvom nije pronađen.

⁷⁰¹ Odnosi se na operativni izvještaj br. 4 Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske od 6. marta 1942 (*Zbornik*, tom V, knj. 3, dok. br. 83), koji je u Vrhovni štab donio kurir Glavnog štaba *Dušan Pekić* (vid. nap. 576).

⁷⁰² Misli se na uspješna dejstva jedinica Kordunaškog NOP odreda, Ličke grupe partizanskih odreda i Primorsko-goranskog NOP odreda u toku januara,

februara i marta 1942, o kojima je Vrhovni štab saznao iz izvještaja Glavnog štaba i referisanja Ive Lole Ribara, poslije njegovog dolaska iz Zagreba u Foču. Početkom marta Kordunaška grupa odreda imala je 2113, Lička grupa odreda 1802, Banijski odred 691 i Primorsko-goranski odred 608 partizana, tj. ukupno 5214 boraca, naoružanih s 27 mitraljeza, 146 puškomitraljeza, 4366 pušaka, 514 ručnih bombi, 7 minobacača i 3 topa.

⁷⁰³ Misli se na partizanske jedinice u Lici, na Kordunu i u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru: na Ličku grupu NOP odreda (komandant Vlado Četković — bio je ranjen, te ga je zamjenjivao Petar Kleut, a politički komesar Šime Balen), Kordunašku grupu NOP odreda (komandant Srećko Manola, politički komesar Većeslav Holjevac) i Primorsko-goranski NOP odred (komandant Veljko Kovačević, politički komesar Ivo Vejvoda).

⁷⁰⁴ Pod okriljem i uz svestranu pomoć Italijana u sjevernoj Dalmaciji (u širem rejonu Knina) došlo je do jačanja četničkog pokreta, a u martu je formirana tzv. Dinarska četnička divizija, koja je trebalo da objedini sve četničke jedinice u sjevernoj Dalmaciji, Lici i dijelu zapadne Bosne. Glavni štab NOPO za Hrvatsku je obrazovao kombinovani odred jačine oko 920 boraca, koga je angažovao u borbama protiv četnika na tromeđi Like, Dalmacije i zapadne Bosne.

⁷⁰⁵ Pod komandom Štaba Dalmatinskog NOP odreda nalazio se, još od prvih dana 1942, bataljon »Starac Vujadin«, koji je djelovao oko Livna.

⁷⁰⁶ Misli se na partizanske jedinice koje su se nalazile sjeverno od Dinare, u rejonu Livanjskog polja (bataljon »Starac Vujadin«).

⁷⁰⁷ Riječ je o pripremama za napad na ustaško uporište Borač, grupu sela u izvorišnom dijelu Neretve. Vrhovni štab je početkom aprila 1942. izdao zapovijest za napad na Borač (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 120).

⁷⁰⁸ Odnosi se na proglas Vrhovnog štaba NOP i DVJ upućen početkom aprila 1942. pripadnicima oružanih snaga NDH kojim se oni pozivaju da pristupe narodno-oslobodilačkom pokretu (vid. str. 189).

⁷⁰⁹ Riječ je o potporučniku jugoslovenske vojske Stanislavu Rapotecu i radio-telegrafisti podoficiru Stjepanu Šinku, koji su se 27. januara 1942. iskrcali iz engleske podmornice na ostrvo Mljet (vid. nap. 165).

⁷¹⁰ Misli se na povezivanje partizanskih jedinica u Slavoniji i u Sremu. Iz pisma Vladimira Popovića, delegata CK KPJ, upućenog iz Zagreba 1. marta 1942, Tito je dobio obavještenje da se u Slavoniji nalazi jedan bataljon koji broji 295 partizana (u međuvremenu je, 20. marta, formiran 1. slavonski NOP odred od dva bataljona) i da nije uhvaćena veza sa sremskim partizanima (*Zbornik*, tom V, knj. 3, dok. br. 73). U Sremu su tada djelovala dva odreda: Fruškogorski i Podunavski.

⁷¹¹ Riječ je o depeši koju je Draža Mihailović uputio predsjedniku jugoslovenske emigrantske vlade dr Slobodanu Jovanoviću i s čijim je sadržajem Tita upoznalo rukovodstvo Kominterne. Izvršni komitet Kominterne je, naime, početkom aprila 1942. uputio Titu sljedeću depešu:

»Saznali smo da je Mihailović saopštio u Londonu Jovanoviću sljedeće: 'Komunisti ometaju naš posao. Imamo sigurne dokaze da Nijemci i Talijani daju komunistima oružje jer žele da se ove dvije partije na proljeće sukobe između sebe. U Bosni su se komunisti ujedinili s ustašama. Učinite sve što od vas zavisi da se oni upute na pravi put.' Ovo saopštenje tekstualno [jedna riječ nečitka — *Red.*] javno koristiti» (A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, br. 1942/22).

Pošto posljednja rečenica zbog lošeg dešifrovanja nije bila jasna, Tito je zatražio naknadno objašnjenje. Nije utvrđeno da li ga je dobio.

⁷¹² Riječ je o pismu koje je član CK KP Hrvatske i politički komesar Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske Vladimir Bakarić napisao 18. februara 1942. i uputio Centralnom komitetu KPJ i Vrhovnom štabu po kuriru koji je početkom

marta krenuo preko slobodne teritorije za Foču (vid. nap. 576). Bakarić je izvještavao da s Centralnim komitetom KPH u Zagrebu nema veze još od 11. januara 1942, te se stoga direktno obraća Centralnom komitetu KPJ.

⁷¹³ Misli se na »Proleter«, teoretski organ Centralnog komiteta KPJ, br. 14—15 za mart—april 1942, koji je izašao u Foči poslije sjednice CK KPJ održane 4. aprila; na Proglas Vrhovnog štaba NOP i DVJ pripadnicima oružanih snaga NDH; na Dnevnu zapovijest Vrhovnog komandanta NOP i DVJ od 6. aprila, na Uputstvo Vrhovnog komandanta od 7. aprila Glavnom štabu za Hrvatsku i na direktivno pismo Centralnog komiteta KPJ od 8. aprila o organizacionim i kadrovskim pitanjima (vid. str. 189, 191, 203, i 211).

⁷¹⁴ Tito nije bio obaviješten o tačnom broju »vojnih misija« koje su britanske obavještajne službe upućivale u Jugoslaviju. Prva takva misija bila je misija kapetana Hadsonea, koja je stigla u Jugoslaviju septembra 1941. i nalazila se u štabu Draže Mihailovića (vid. nap. 164. i 177). U toku januara i februara 1942. upućene su još tri misije: majora Atertona, koja se nalazila u Vrhovnom štabu u Foči (vid. nap. 163), majora Eliota, koja je odmah po spuštanju iz aviona bila zarobljena od domobrana (vid. nap. 660. u 8. tomu) i poručnika Rapoteka, koja se nalazila u četničkom štabu u Dalmaciji (vid. nap. 165).

⁷¹⁵ U Vrhovnom štabu se na temelju aktivnosti jugoslovenske emigrantske vlade i podrške koju je ona uživala u Engleskoj s nepovjerenjem i zaziranjem gledalo na dolazak britanskih vojnih misija u Jugoslaviju koje su upućivane da uhvate vezu s Dražom Mihailovićem. Njihov dolazak i aktivnost su dovođeni u vezu s pojačanom aktivnošću četnika u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta, s mučkim napadima i pučevima koje su četnici izazivali u partizanskim jedinicama i s povezivanjem četničkih štabova s okupatorima.

⁷¹⁶ Misli se na uputstva izložena u naređenju koje je Vrhovni komandant NOP i DVJ uputio 7. aprila 1942. Glavnom štabu NOP odreda za Hrvatsku (vid. str. 203).

⁷¹⁷ U »Instrukcijama« koje je Draža Mihailović 20. decembra 1941. uputio četničkim rukovodiocima u Crnoj Gori bili su izloženi ciljevi četničkog pokreta: »[. . .] 2) Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju etnički čistu u granicama Srbije, Crne Gore, Bosne, Hercegovine, Srema, Banata i Bačke; [. . .] 4) Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i nenacionalnih elemenata; 5) Stvoriti neposredne zajedničke granice između Srbije i Crne Gore, kao i između Srbije i Slovenačke, čišćenjem Sandžaka od muslimanskog življa i Bosne od hrvatskog i muslimanskog življa [. . .]« (*Zbornik*, tom III, knj. 4, dok. br. 185).

⁷¹⁸ Ideja o stvaranju narodne, revolucionarne vlade u zemlji bila je prisutna od prvih dana ustanka. Još u avgustu 1941, u pismu Centralnom komitetu KP Hrvatske i u telegramu Kominterni, Tito je govorio o namjeri da se obrazuje Narodno-oslobodilački odbor (»Narodni komitet oslobođenja«), »koji bi bio neka vrsta narodne vlade« i u koji bi ušli »predstavници demokratskih struja«. Iz međunarodnih razloga, odnosno iz obzira prema Sovjetskom Savezu i njegovim međusavezničkim obavezama, pitanje stvaranja vlade u zemlji nije isticano sve do aprila 1942. kada je ponovo aktualizirano.

⁷¹⁹ Misli se na slijedeće materijale: na pismo koje je Ivo Lola Ribar 17. marta 1942. uputio iz Zagreba, a koje je Tito primio 28. marta (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 58), na pismo koje su Ribar i Kardelj 1. marta uputili Titu iz Zagreba, a koje je on primio 6. marta (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/99) i na pismo koje je Vladimir Popović 1. marta uputio Centralnom komitetu KPJ iz Zagreba, a koje je Tito primio 6. marta (*Zbornik*, tom V, knj. 3, dok. br. 73).

⁷²⁰ Partijska organizacija u Hrvatskoj je od početka ustanka pretrpjela velike gubitke; znatan broj njenih kadrova je poginuo u borbama ili je pao u ruke neprijatelju. Poznat je slučaj stradanja znatnog broja istaknutih partijskih kadrova u Kerestincu, još jula 1941 (vid. nap. u 7. tomu), zatim pogibije članova Centralnog komiteta KPJ Pavla Papa (avgusta 1941), Josipa Kraša i Marka Oreškovića (ok-

tobra 1941). I sekretar Centralnog komiteta KP Hrvatske i član Politbiroa CK KPJ Rade Končar pao je 17. novembra 1941. u ruke Italijana (vid. nap. 586. u 8. tomu), a ustaška policija u Zagrebu je 26. februara 1942. uhapsila Andriju Hebranga, sekretara CK KPH (vid. nap. 286). Velike gubitke je pretrpjelo i rukovodstvo SKOJ-a (vid. nap. 184. u 8. tomu). Provale koje je u Zagrebu izvršila policija nanijele su veliku štetu partijskoj organizaciji.

⁷²¹ U ilegalnoj tehnici Centralnog komiteta KPH u Zagrebu radila je i Ankica Sertić Cincipinka, koja je poslije hapšenja postala izdajnik i služila je policiji (poslije rata je strijeljana). Prilikom otkrivanja ilegalne štamparije uhapšen je i rukovodilac tehnike Milan Hupert, koji je takođe postao izdajnik (vid. nap. 509. i 635. u 8. tomu).

⁷²² Zbog otežanih uslova rada i opasnosti da ga otkrije ustaška i njemačka policija, CK KP Hrvatske, odnosno njegov Biro je sredinom marta 1942. napustio Zagreb i prebacio se na slobodnu teritoriju, gdje se nalazio i Glavni štab NOPO Hrvatske. U Zagrebu je, pored mjesne partijske organizacije, ostao i povjerenik Centralnog komiteta Grga Jankeš Martin, kome je stavljeno u zadatak da pomaže Mjesnom komitetu i bude posrednik između CK KPH i partijskih organizacija u sjevernom dijelu Hrvatske.

⁷²³ CK KP Hrvatske je krajem februara 1942. formirao *Povjereništvo CK za Slavoniju*, u koje su ušli Pavle Gregorić, Karlo Mrazović i još neki partijski radnici s terena. Povjereništvo je formirano u cilju efikasnijeg rukovođenja jer su do tada okružni partijski komiteti bili direktno vezani za CK KPH.

⁷²⁴ »*SIČ*« — skraćena za list »*Srp i čekić*«, koji je kao organ PK KPJ za Hrvatsku i Slavoniju počeo izlaziti septembra 1934, a 1937, po formiranju CK KPH, postao njegov organ. Do aprila 1940. list je izlazio neredovno, a od Aprilskog savjetovanja KPH počinje izlaziti jednom mjesečno. U toku rata izašao je samo trobroj 3—4—5 jula 1941. »*Srp i čekić*« je umnožavan u 400—500 primjeraka na oko pedeset mjesta u privatnim stanovima komunista (od marta 1940. u stanu Pavešića u Klaićevoj 17). Iz Zagreba se list rasturao preko punktova za sve okružne komite. »*Vjesnik*« je, pod nazivom »*Politički vjesnik*«, izlazio kao nedeljnik još od kraja juna 1940. pod rukovodstvom CK KPH, kao ilegalni list Narodnog fronta Hrvatske (odgovorni urednik je bio Pavle Gregorić, a Redakcioni odbor su sačinjavali: Ognjen Prica, Božidar Adžija, Pavle Pap, Vladimir Bakarić, Pavle Gregorić i Mladen Iveković). Od januara 1941. naslov mu je »*Vjesnik radnog naroda*«. Pod okupacijom je prvi broj »*Vjesnika*« izašao u Zagrebu 11. avgusta 1941. pod nazivom »*Vjesnik hrvatske jedinstvene nacionalnooslobodilačke fronte*«. Do broja 9, koji je izašao decembra 1941, list izlazi ilegalno u Zagrebu, a od broja 10, koji je izašao marta 1942, štampan je na oslobođenoj teritoriji.

⁷²⁵ Odnosi se na Titov članak *Narodnooslobodilačka borba i organizaciono pitanje naše Partije*, objavljen u »*Proleteru*« br. 14—15 za mart—april 1942 (A-VII, k. 6-II, reg. br. 117).

⁷²⁶ Odnosi se na pisma koja je Milovan Đilas, delegat CK KPJ i Vrhovnog štaba, uputio Titu iz Crne Gore 24. i 28. marta 1942 (vid. nap. 693); na pisma Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak od 7, 15. i 24. marta 1942. upućena Centralnom komitetu KPJ (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/114; *Zbornik*, tom III, knj. 2, dok. br. 161 i 190); na izvještaj Ivana Milutinovića upućen Vrhovnom štabu 15. marta 1942 (*Zbornik*, tom III, knj. 9. dok. br. 102). *Milutinović* je stigao u Foču 4. aprila 1942. da bi na sjednici Centralnog komiteta KPJ podnio izvještaj o stanju u Crnoj Gori i Boki.

⁷²⁷ »*Krilašima*« su u Crnoj Gori nazivani pripadnici kvislinške milicije, neka vrsta žandarmerije (vid. nap. 52. u 8. tomu).

⁷²⁸ »*Narodna borba*« — organ Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak. Prvi broj izašao 15. septembra 1941. List je izlazio neredovno, iako je bilo najavljeno da će izlaziti petnaestodnevno. Izašlo je za šest mjeseci šest brojeva (posljednji broj 15. marta 1942).

⁷²⁹ »*Omladinski pokret*« — list Crnogorske narodne omladine. Pokrenuo ga je PK SKOJ-a. Izašla su dva broja: prvi 15. decembra 1941, a drugi 1. februara 1942. List je ponovo počeo da izlazi tek 15. maja 1944. kao organ Ujedinjenog saveza anti-fašističke omladine Crne Gore i Boke.

⁷³⁰ Odnosi se na proglas koji je Pokrajinski odbor Crnogorske narodne omladine sredinom marta 1942. uputio omladini Crne Gore, Boke i Sandžaka. Proglas je štampan u 1400 primjeraka (*Zbornik*, tom III, knj. 3, dok. br. 30).

⁷³¹ Misli se na direktivna pisma, uputstva i naređenja koja su iz Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ u toku marta 1942. upućena vojnim i partijskim rukovodstvima u Crnoj Gori: Glavnom štabu i Pokrajinskom komitetu, štabovima odreda i delegatu CK KPJ i Vrhovnog štaba Milovanu Đilasu (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 22, 34, 44, 86, 87, 88, 90, 91; tom III, knj. 2, dok. br. 176, 189); na proglas CK KPJ i Vrhovnog štaba od 27. marta 1942 (*Zbornik*, tom II, knj. 3, dok. br. 81).

⁷³² U »*Proleteru*« br. 14—15 od marta — aprila 1942 (koji je izašao u Foči 7. aprila) objavljeni su sljedeći dokumenti CK KPJ i Vrhovnog štaba: Titovi članci *Komunistička partija i ko su sve saveznici okupatora i Narodnooslobodilačka borba i organizaciono pitanje naše Partije*; Đilasov članak *Pod skutom okupatora*; Žujovićev članak *Šta su narodnooslobodilački odbori*; Ribarov članak *Omladina i narodnooslobodilačka borba* i članak *Važnost učešća žena u današnjoj narodnooslobodilačkoj borbi*, kao i Proglas CK KPJ i VŠ od 27. marta 1942. U ovim materijalima razrađeni su stavovi i zaključci sa sjednice CK KPJ održane 4. aprila 1942. u Foči.

⁷³³ Članovi Glavnog štaba i PK KPJ za Crnu Goru i Boku *Bajo Sekulić* i *Budo Tomović* poginuli su 20. marta 1942. u borbi s četnicima kod Kolašina (vid. nap. 502).

⁷³⁴ Da bi spriječili organizovanje četnika i suzbili njihovu izdajničku djelatnost, partizanski štabovi su u nekim krajevima Crne Gore vršili drastične represalije: protjerivanje porodica, konfiskovanje imovine, paljenje kuća i slično. Tako su partizani zapalili kuće odbjeglih četnika u Ožrinićima kod Nikšića, u Zagaraču kod Danilovgrada i u još nekim selima.

⁷³⁵ Misli se na proglas *Omladini Crne Gore, Boke i Sandžaka* (koji je Pokrajinski odbor Crnogorske narodne omladine izdao sredinom marta 1942), u kome se isticalo, između ostalog, »da se danas odlučuje ko će sutra odlučivati«, »da se stvara uporište za ostvarenje garancije što ju je svim porobljenim narodima dao najveći drug i prijatelj mladog čovječanstva Josif Staljin« i klicalo »bratskom uzoru Staljinском Komsomoluk« i »učitelju omladine drugu Staljinu«.

⁷³⁶ Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, izabran na VIII partijskoj konferenciji, sačinjavali su: Božo Ljumović, politički sekretar, Blažo Jovanović, organizacioni sekretar, a članovi: Savo Brković, Budo Tomović, Miladin Popović, Periša Vujošević i Vido Uskoković. Kasnije su kooptirani Radoje Dakić, Krsto Popivoda i Radosav Burić. U ovom sastavu Pokrajinski komitet je radio do aprila 1942 (izuzev Miladina Popovića, koji je u međuvremenu izabran za sekretara Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju i poslije V konferencije KPJ, od oktobra 1940, bio direktno vezan za CK KPJ). Novi Pokrajinski komitet su sačinjavali Radoje Dakić (sekretar), Blažo Jovanović, Veljko Mićunović, Jagoš Uskoković, Đoko Vujošević i Velimir Knežević.

⁷³⁷ CK KPJ je 12. aprila 1942. uputio *Otvoreno pismo svima organizacijama i članovima KPJ u Crnoj Gori i Boki*, u kome su kritikovane greške koje su uticale na slabljenje narodnooslobodilačkog pokreta (objavljuje se u 10. tomu).

⁷³⁸ Proglas Vrhovnog štaba NOP i DVJ crnogorskim partizanima nije pronađen. Po svojoj prilici, takav proglas nije ni upućen.

⁷³⁹ Poslije hapšenja *Ivana Srebrenjaka (Antonova)*, koji je radio za obavještajnu službu Sovjetskog Saveza (vid. nap. 286. i 441), zaprijetila je opasnost da i Kopinić bude otkriven. Zbog toga je on preseljen u novi stan (vid. nap. 316).

⁷⁴⁰ *Ivan Srebrenjak (Antonov)*, koji je poslije kapitulacije Jugoslavije kao šef sovjetske vojnoobavještajne službe za Balkan prešao iz Beograda u Zagreb, pao je u ruke ustaške policije februara 1942. Provalio ga je njegov saradnik Slavko Đukić. U zatvoru je imao slabo držanje. Strijeljale su ga ustaše 17. aprila 1942.

⁷⁴¹ Napad na transportnu kolonu (5 kamiona u pratnji 140 domobrana i ustaša) koja je prevozila municiju i drugi ratni materijal iz Sarajeva za Sokolac izvršili su 2. aprila kod sela Naromanije dijelovi Romanijskog NOP odreda. Pošto su propustili neprijateljsku prethodnicu i pobočnice, partizani su napali kolonu i zaplijenili prednji kamion, u kome se nalazilo 4 sanduka municije. U pomoć napadnutoj koloni upućen je i jedan avion, a angažovana je i artiljerija iz Mokrog.

⁷⁴² Odnosi se na borbe koje su od 16 do 18. marta 1942. vođene između Prače, Podromanije i Rogatice, u kojima je neprijatelj imao 103 vojnika izbačena iz stroja (vid. nap. 437).

⁷⁴³ Na posadu *Rogatice* (2. bataljon 13. pješadijskog puka i 3. bataljon Vojne krajine), koja je bila opkoljena od 1. februara i snabdijevana vazдушnim putem (vid. nap. 437), izvršili su napad dijelovi 2. proleterске brigade i Drinskog dobrovoljačkog odreda noću 7/8 aprila 1942. Iako su prodrli u grad, partizani nisu uspjeli da savladaju otpor dobro utvrđene posade, koja se branila iz bunkera. Neprijatelj je imao 2 poginula, 9 ranjenih i 5 zarobljenih domobrana, a partizani 15 poginulih, 4 zarobljena i oko 20 ranjenih.

⁷⁴⁴ Napadu na Rogaticu prisustvovao je i vrhovni komandant Tito, koji je s prednjih položaja u rejonu sela Gornjih Kukavica pratio tok napada. Zajedno s njim nalazili su se i članovi vojne misije majora Terensa Atertona, koje je Tito poveo sa sobom da bi se lično uvjerili da se protiv okupatora i kvislinga bore samo partizani.

⁷⁴⁵ Ovaj telegram, poslat iz Izvršnog komiteta Kominterne 27. i 28. februara 1942, Tito je primio 4. marta, o čemu je istog dana obavijestio Izvršni komitet Kominterne (vid. str. 78).

Pismo CK KP Bugarske upućeno Izvršnom komitetu Kominterne koncem februara 1942. i koje je Izvršni komitet KI proslijedio u svom telegramu Titu šifranti Vrhovnog štaba nisu uspjeli da u potpunosti dešifruju, tako da su neki dijelovi teksta ostali nejasni. Neizvjesno je i da li je ovaj telegram potpun.

Iz ovog pisma je vidljivo da je između Izvršnog komiteta Kominterne i Centralnog komiteta KP Bugarske vođena prepiska oko Makedonije, odnosno njene partijske organizacije. Ta prepiska, međutim, nije bila dostupna priređivaču.

⁷⁴⁶ Telegram Izvršnog komiteta Kominterne u kome se kritički ocjenjuje karakter partizanskog pokreta i izražava neslaganje sa nekim aspektima politike KPJ daje se, zbog njegovog značaja, u cjelini (vid. nap. 311, 350, 485. i 487).

Izvršni komitet Kominterne je i u svom telegramu, koji je 9. avgusta 1942. uputio Titu, ponovio svoje neslaganje sa stvaranjem proleterских brigada (A-CK SKJ, Fond CK KPJ — KI, br. 1942/162 i 1942/172).

HRONOLOGIJA

18. februar Tito upućuje tri telegrama Izvršnom komitetu Kominterne: u jednom traži da se Englezima ne daju signali jer njihove misije koje dolaze u Jugoslaviju pomažu četnike koji su se stavili u službu okupatora, a u druga dva javlja o stvaranju dobrovoljačkih jedinica i o dejstvima 1. proleterske brigade u istočnoj Bosni.
- U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje pismo Narodno-oslobodilačkom odboru u selu Bobovu kod Čelebića, u kome ga obavještava o amnestiranju Spasoja Dakića, koji se odmetnuo od partizana.
- Tito šalje pismo delegatu Vrhovnog štaba Milovanu Đilas u kome mu nalaže da se formiraju bataljoni koji će ući u sastav 2. proleterske brigade, čije formiranje neposredno predstoji.
- U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Štabu Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda za reorganizaciju jedinica i za izvođenje dejstava u bjelopoljskom i pljevaljskom srezu.
19. februar Preko svoje radio-stanice Tito upućuje Izvršnom komitetu Kominterne dva telegrama: u jednom govori o situaciji u Srbiji, a u drugom daje podatke tehničke prirode u vezi s održavanjem radio-veze.
- Tito prima izvještaj Glavnog štaba za Srbiju (od 31. januara) u kome su Mirko Tomić i Radivoje Jovanović javljali o situaciji u Srbiji.
20. februar U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje tri naređenja: Glavnom štabu za Sandžak, u kome ga obavještava o formiranju tog štaba i o njegovim neposrednim zadacima; Glavnom štabu za Bosnu i Hercegovinu, u kome se govori o stvaranju manevarskih udarnih jedinica i operativnih grupa za dejstva na teritoriji Bosne i Hercegovine, i Glavnom štabu za Srbiju, u kome mu nalaže da primijeni partizanski način borbe i da formira dobrovoljačke jedinice.
- Tito šalje pismo Svetozeru Vukmanoviću Tempu (u Sarajevo), u kome ga upoznaje sa situacijom u istočnoj Bosni, Sandžaku i u Srbiji.
21. februar Preko svoje radio-stanice Tito upućuje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome daje podatke o situaciji u istočnoj Bosni i Crnoj Gori.
- Tito prisustvuje sastanku partijske ćelije prištapskih dijelova Vrhovnog štaba i učestvuje u njenom radu.
22. februar Preko svoje radio-stanice Tito upućuje tri telegrama Izvršnom komitetu Kominterne: u prvom daje podatke o vojnoj situaciji u Jugoslaviji i traži da se Bugarska komunistička partija obrati bugarskim vojnicima sa zahtjevom da se priključe jugoslovenskim partizanima, a u drugom i trećem šalje pozdrave povodom dvadesetčetvorogodišnjice Crvene armije.

Za vrijeme jednog od svojih izleta uz doline Drine i Sutjeske Tito u blizini Tjentišta sreće grupe seljaka iz obližnjih sela koji su bježali pred ustašama iz Borča koji su palili srpska sela i ubijali njihove stanovnike. Tito je uputio neke dobrovoljačke jedinice i 3. bataljon 1. proleterske brigade da bi proterale ustaše. Tito tada odlučuje da se izvrši napad na Borač i unište ustaše.

23. februar Preko svoje radio-stanice Tito upućuje dva telegrama Izvršnom komitetu Kominterne: u prvom se utanačuju signali za avione koji bi spustili padobrane na partizanski aerodrom kod Žabljaka, traži pomoć u oružju i predlaže dolazak nekoliko desetina sovjetskih padobranaca, a u drugom se pozdravlja predlog da Vrhovni štab NOP i DVJ uputi proglas narodima okupiranih zemalja Evrope s pozivom na borbu protiv okupatora i traži da se taj proglas objavi preko sredstava informisanja.
- Tito prima iz Zagreba od Kardelja i Ribara dva pisma (napisana 15. i 21. februara), kao i Hebrangovo pismo od 13. februara. U njima se govorilo o vojno-političkoj situaciji u Hrvatskoj, a dati su i neki podaci o Sloveniji na osnovu Kidričevog izvještaja od 7. januara. Tito upućuje pismo Edvardu Kardelju i Ivi Loli Ribaru (u Zagreb) u kome ih upoznaje sa situacijom u zemlji i daje im direktive za rad.
- Tito upućuje još jedno pismo Svetozaru Vukmanoviću Tempu (u Sarajevu) u kome ga upoznaje sa situacijom na oslobođenoj teritoriji i daje mu direktive za rad.
24. februar Preko svoje radio-stanice Tito upućuje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome ponovo traži slanje pomoći u oružju, municiji i lijekovima i jedne jače radio-stanice.
- U ime Vrhovnog štaba NOP i DVJ Tito je uputio naređenje Štabu Fočanskog dobrovoljačkog odreda za formiranje odreda i postavljanje komandnog sastava.
25. februar Preko svoje radio-stanice Tito šalje dva telegrama Izvršnom komitetu Kominterne: u jednom se daju podaci o situaciji u Jugoslaviji i o namjerama okupatora da pošalje kvislinške trupe na istočni front, a u drugom se javlja o dolasku u Crnu Goru jedne britanske vojne misije.
- Tito upućuje pismo delegatu Vrhovnog štaba Moši Pijade (u Žabljak) u kome ga obavještava o dolasku britanske vojne misije koja se iskrcala na Crnogorsko primorje i o poruci Kominterne za upućivanje proglasa Vrhovnog štaba NOP i DVJ porobljenim narodima Evrope.
- Tito prima izvještaj Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak (pisan 13. februara) o pogoršanju situacije u nekim oblastima Crne Gore uslijed pojačanja aktivnosti četnika.
- U ime Vrhovnog štaba NOP i DVJ Tito upućuje pismo Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku u kome ga obavještava o spuštanju padobranima na Romaniju jedne britanske vojne misije i daje mu uputstvo za rad.
26. februar Tito upućuje Izvršnom komitetu Kominterne telegram u kome ga obavještava o zarobljavanju od strane neprijatelja britanske vojne misije koja se spustila na Romaniju.
27. februar Tito šalje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome se govori o funkcionisanju međusobne radio-veze.
28. februar Preko Ustikoline, Goražda i Miljena Tito odlazi u Čajniče da bi prisustvovao svečanosti povodom formiranja 2. proleterske brigade.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku za prikupljanje snaga radi likvidiranja četničkih uporišta i obezbjeđenja slobodne teritorije šavničkog sreza. U ime Vrhovnog štaba NOP i DVJ Tito upućuje naređenje Štabu Durmitorskog NOP odreda za obezbjeđenje njegove teritorije od napada četnika.

Preko svoje radio-stanice Tito šalje Izvršnom komitetu Kominterne telegram u kome se govori o saradnji srpskih i crnogorskih četnika s okupatorima i traži pomoć u ratnom materijalu.

Februar Tito učestvuje u izradi »Statuta proletherskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada«, koji je poslužio kao osnova i obrazac za formiranje i ustrojstvo svih partizanskih jedinica (bataljona i brigada) širom zemlje, a koji je objavljen u »Biltenu Vrhovnog štaba NOP i DVJ«, br. 14—15 za februar—mart 1942.

Povodom dvadeset četvrte godišnjice Crvene armije Tito piše članak *Godišnjica Crvene armije*, koji je objavljen u »Biltenu Vrhovnog štaba« br. 14—15.

Istim povodom, u ime Vrhovnog štaba NOP i DVJ, Tito piše pozdrav Staljinu, koji je objavljen u istom broju »Biltena VŠ«.

Početak marta U ime Vrhovnog štaba NOP i DVJ Tito izdaje nekoliko naredbi: o osnivanju 2. proletherske brigade i postavljanju njenog štaba, o oznakama starješina NOP i DVJ; o tekstu zakletve narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda i o dodjeljivanju naziva narodnog heroja Petru Lekoviću, komandantu bataljona 2. proletherske brigade. Naredbe su objavljene u »Biltenu Vrhovnog štaba NOP i DVJ«, br. 14—15 za februar—mart 1942.

Tito prima iz Žabljaka od Moše Pijade, delegata Vrhovnog štaba, dva izvještaja (od 25. i 28. februara), iz kojih saznaje da se situacija u Crnoj Gori i Sandžaku pogoršava zbog aktiviranja četnika.

1. mart U Čajniču Tito prisustvuje formiranju 2. proletherske NOP udarne brigade. Poslije izvršene smotre, s balkona zgrade hotela »Čajniče« njenim borcima drži govor. Uveče se vraća u Goražde, gdje je proveo noć.

2. mart Tito se iz Goražda vraća u Foču.

Preko svoje radio-stanice Tito šalje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome ga obavještava o formiranju 2. proletherske brigade i traži posredovanje za uspostavljanje radio-veze s Kominterninom radio-stanicom u Zagrebu.

3. mart U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje pismo Operativnom štabu istočne Bosne u kome ga obavještava o dolasku 2. proletherske brigade na Glasinac i o planovima za njena dalja dejstva na teritoriji istočne Bosne i ukazuje na zadatke tog štaba.

U ime Vrhovnog štaba NOP i DVJ Tito upućuje pismo sekretaru Mjesnog komiteta KPJ Sarajevo kojim traži nabavku sanitetskog materijala i municije.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Operativnom štabu crnogorskih trupa na sektoru Kolašina za preduzimanje energičnih mjera u cilju likvidacije četnika, a Štabu Durmitorskog NOP odreda za angažovanje njegovih jedinica protiv četnika na sektoru Kolašin — Mojkovac.

4. mart Tito upućuje pismo Operativnom štabu za istočnu Bosnu u kome ga upoznaje s predstojećim dejstvima Udarne grupe 1. i 2. proletherske brigade protiv četnika u istočnoj Bosni.

Tito upućuje Izvršnom komitetu Kominterne dva telegrama: u prvom se govori o učešću bugarskih okupatorskih trupa u borbama protiv partizanskih jedinica u Srbiji, a u drugom se javlja o sporazumu četnika i ustaša o borbi protiv NOP-a i o mučkim napadima četnika na partizanske štabove.

5. mart

Tito upućuje naređenje Štabu 2. proleterske brigade naloživši mu da u sadejstvu s 1. proleterskom brigadom dejstvuje protiv četnika na području Glasinca i Birča.

Tito upućuje pismo delegatu Vrhovnog štaba na Žabljaku Moši Pijade u kome mu nalaže da čeka dolazak sovjetskih aviona koji će dopremiti ratni materijal i traži da britansku vojnu misiju, koja se iskrcala na Crnogorsko primorje i provela izvjesno vrijeme u Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku, uputi sa Žabljaka u Foču, u Vrhovni štab.

Tito predaje u Foči ratnu zastavu 3 (Kragujevačkom) bataljonu 1. proleterske brigade obrativši se borcima riječima da su se pod istim takvim znamenjem borili još pariski komunari.

Na sugestiju Izvršnog komiteta Kominterne, Tito piše proglas Vrhovnog štaba NOP i DVJ narodima okupiranih zemalja Evrope u kome se oni pozivaju na organizovanje otpora i ustaničkih borbi protiv okupatora. Tekst proglaša Tito preko svoje radio-stanice upućuje Izvršnom komitetu Kominterne.

Tito prima iz Zagreba od E. Kardelja i I. L. Ribara (koji se u svojstvu članova Organizacionog sekretarijata Centralnog komiteta KPJ za neoslobođene krajeve nalaze u Zagrebu) pismo (od 23. februara), u kome se govorilo o situaciji u Hrvatskoj i o provali koju je ustaška policija izvršila u Zagrebu i uhapsila nekoliko partijskih aktivista.

6. mart

Tito upućuje pismo Edvardu Kardelju i Ivi Loli Ribaru u kome ih obavještava o formiranju 2. proleterske brigade, o pojavi i aktivnosti četnika u Crnoj Gori i o potrebi organizovanja agitacionog rada među domobranskim vojnicima u cilju njihovog pridobijanja za narodnooslobodilački pokret.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje Štabu 1. proleterske brigade naređenje za dejstva protiv četnika na području Glasinca i Birča, a Štabu Durmitorskog NOP odreda da zauzme od četnika Mojkovac i dejstvuje ka Kolašinu.

Tito prima iz Hrvatske izvještaje Vladimira Popovića (od 1. marta), Vladimira Bakarića (od 18. februara) i Glavnog štaba Hrvatske (od 19. februara) iz kojih se detaljnije upoznaje sa stanjem narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj i saznaje za hapšenje Andrije Hebranga, sekretara Centralnog komiteta KP Hrvatske, i Antonova (I. Srebrenjaka), povjerenika sovjetske obavještajne službe na Balkanu.

Tito u Foči predaje ratnu zastavu 6 (Beogradskom) bataljonu 1. proleterske brigade i poslije svečanog čina razgovora s borcima o zadacima koji ih očekuju u predstojećoj akciji protiv četnika u istočnoj Bosni.

7. mart

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Štabu Hercegovačko-crnogorskog udarnog bataljona za obrazovanje udarne grupe u cilju izvršenja krupnijih operativnih zadataka na teritoriji Hercegovine.

Tito u Foči prima građevinskog inženjera Vladimira Smirnova, s kojim razmatra pitanje formiranja pionirskih jedinica.

9. mart Tito upućuje Izvršnom komitetu Kominterne dva telegrama: u prvom se izlaže neslaganje s kritičkim primjedbama Kominterne u pogledu stava prema četnicima i uopšte u pogledu linije KPJ, a u drugom se javlja o padu u ruke ustaške policije u Zagrebu sekretara Centralnog komiteta KP Hrvatske Andrije Hebranga i povjerenika obavještajnog punkta NKVD Antonova (Ivana Srebrenjaka).
10. mart U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku pismo u kome mu naređuje da formira jednu crnogorsku proletersku brigadu i omladinske bataljone i da energičnim dejstvima likvidira četnička uporišta, a Štabu Durmitorskog NOP odreda upućuje naređenje za grupisanje njegovih jedinica za borbu protiv četnika.
11. mart Tito upućuje pismo Moši Pijade, delegatu Vrhovnog štaba (koji se nalazi u Žabljaku da bi organizovao prihvata pomoći koju je trebalo da spuste sovjetski avioni), u kome komentariše kritičke primjedbe Izvršnog komiteta Kominterne na liniju KPJ i daje mu direktive za rad.
- Tito upućuje Izvršnom komitetu Kominterne dva telegrama: u prvom se daje saglasnost s primjedbama Kominterne na tekst proglasa Vrhovnog štaba narodima porobljene Evrope, a u drugom se govori o novčanim sredstvima s kojima Vrhovni štab raspolaže.
12. mart Tito upućuje pismo Moši Pijade (u Žabljak) u kome mu daje uputstva za otklanjanje nedostataka u crnogorskim partizanskim jedinicama u cilju njihove uspješnije borbe protiv četnika.
13. mart U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje pismo delegatu Vrhovnog štaba Svetozaru Vukmanoviću Tempu u kome se nalaže organizovanje sadejstva istočnobosanskih partizanskih jedinica s Udarnom grupom 1. i 2. proleterske brigade u borbama protiv ustaša i četnika u istočnoj Bosni.
- Tito upućuje naređenje Štabu Udarne grupe 1. i 2. proleterske brigade o usmjeravanju težišta dejstava na prostoriji Han-Pijesak — Srebrenica — Vlasenica — Olovo.
14. mart Tito upućuje naređenje Štabu Durmitorskog NOP odreda za dejstva protiv četnika u dolini Tare.
15. mart Tito daje pismeno punomoćje Milovanu Đilas, Mitru Bakiću i Svetislavu Stefanoviću, koje, kao delegate Vrhovnog štaba NOP i DVJ, upućuje u Crnu Goru ovlastivši ih da preduzmu energične mjere u cilju učvršćenja partizanskih jedinica i likvidiranja četničke opasnosti.
- U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje dva naređenja Štabu Udarne grupe 1. i 2. proleterske brigade: u prvom mu daje uputstva o načinu dejstava protiv četnika na teritoriji istočne Bosne, a u drugom instrukcije za prihvata dijelova Valjevskog NOP odreda (koji su se iz Srbije prebacili preko Drine u istočnu Bosnu) i za stvaranje dobrovoljačkih jedinica na oslobođenom području istočne Bosne.
- Sredina marta Tito prima izvještaje Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku (od 28. februara i 7. marta) u kojima se govorilo o teškoćama u kojima se našao NOP usljed četničke izdaje.
16. mart Tito upućuje pismo sekretaru Mjesnog komiteta KPJ za Sarajevo Olgi Marasović u kome se traži slanje sanitetskog materijala, municije i radio-stanice na oslobođenu teritoriju.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Štabu Udarne grupe 1. i 2. proleterske brigade u kome traži obustavljanje pokreta njegovih jedinica k Vlasenici i njihovo vraćanje u oblast Glasinca i Romanije.

Tito upućuje pismo Edvardu Kardelju i Ivi Loli Ribaru u Zagreb kojim traži da pošalju neki tehnički materijal za radio-stanicu Vrhovnog štaba.

Tito pismom obavještava Okružni komitet KPJ za Hercegovinu da se na vojno-politički rad u Hercegovini upućuje Čedo Kapor, španski borac.

Tito upućuje Izvršnom komitetu Kominterne telegram u kome se govori o saradnji okupatora i četnika u borbi protiv partizana i traži da se interveniše kod jugoslovenske vlade u Londonu i da se ona izjasni o toj saradnji.

18. mart U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje pismo Glavnom štabu za Sandžak kojim ga upozorava na mogućnost dejstava neprijatelja s pravca Pljevalja prema slobodnoj teritoriji šavničkog sreza.

U Foču stižu pop Vlada Zečević i poručnik Ratko Martinović s oko 70 boraca Valjevskog odreda koji su se, u nemogućnosti da dalje ostanu u zapadnoj Srbiji, prebacili preko Drine u istočnu Bosnu i stigli u Vrhovni štab. Oni su Tita obavijestili o situaciji u Srbiji.

19. mart Tito upućuje Izvršnom komitetu Kominterne tri telegrama u kojima se traži slanje pomoći u ratnom materijalu i javlja o aktivnosti Nedićevih i četničkih trupa i o skupštini crnogorskih rodoljuba održanoj u manastiru Ostrogu.

U Foču, u Vrhovni štab, stiže britanska vojna misija majora Terensa Atertona, koja obavještava Tita da je došla u Jugoslaviju da bi se informisala o pravom stanju u zemlji. (Ova misija je mjesec dana kasnije, noću 15/16. aprila, svojevoljno napustila Foču i prebjegla k četnicima. Atertona i njegovog radio-telegrafistu četnici su opljačkali i ubili.)

20. mart Tito upućuje Izvršnom komitetu Kominterne telegram u kome javlja o dolasku u Vrhovni štab britanske vojne misije majora Atertona, koja se početkom februara iskrcala iz podmornice na Crnogorsko primorje.

21. mart Tito upućuje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome daje podatke o borbama partizanskih jedinica u Hercegovini.

22. mart Tito šalje Izvršnom komitetu Kominterne telegram u kome govori o signalima uzajamne radio-veze.

24. mart U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje Štabu Durmitorskog NOP odreda naređenje za napad na Kolašin, koji drže četnici, i za dejstva na tom sektoru.

Tito upućuje u istočnu Bosnu, u Štab Udarne grupe 1. i 2. proleterske brigade, Aleksandra Rankovića da kao delegat Vrhovnog štaba pruži neposrednu pomoć tom štabu u zadacima na suzbijanju četničkog uticaja.

Tito šalje Izvršnom komitetu Kominterne telegram u kome se osuđuje jugoslovenska vlada za saradnju s okupatorom i iznosi mišljenje o potrebi stvaranja nove vlade od ličnosti demokratskih ubjedenja iz zemlje i iz inostranstva.

25. mart Tito upućuje Izvršnom komitetu Kominterne telegram u kome se, na traženje tog komiteta, iznose okolnosti pod kojima su u Zagrebu uhapšeni Hebrang i Antonov.
26. mart Tito upućuje pismo Moši Pijade, delegatu Vrhovnog štaba (u Žabljak), u kome se govori o kritici političke linije KPJ od strane Kominterne.
- Tito upućuje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome traži objašnjenje o tome koje dvije radio-stanice daju pozive Kominterninom radio-telegrafisti u Zagrebu Valdesu (Josipu Kopiniću) i javlja da već 14 dana nema kurirske veze sa Zagrebom.
27. mart Tito učestvuje u sastavljanju teksta proglasa Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba NOP i DVJ narodima Jugoslavije povodom godišnjice 27. marta, dana kada je svrgnuta izdajnička vlada Cvetković — Maček (proglas je pročitao na velikom narodnom zboru u Foči).
28. mart U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje više direktivnih pisama i naređenja: a) Glavnom štabu za Crnu Goru, kojim mu naređuje formiranje udarnih jedinica i daje uputstva o načinu borbe protiv četnika; b) delegatima Vrhovnog štaba Milovanu Đilasu i Mitru Bakiću, u kome zahtijeva da se obustave ofanzivna dejstva partizanskih jedinica prema Kolašinu i brani slobodna teritorija šavničkog sreza od napada četnika; c) Milovanu Đilasu, u kome mu daje uputstva za sređivanje stanja u Crnoj Gori, koje je pogoršano usljed aktivnosti četnika; d) Štabu Durmitorskog NOP odreda, u kome mu daje uputstva za partizanski način ratovanja koji treba primijeniti u borbi protiv četnika; e) Štabu Komskog NOP odreda, u kome mu nalaže dejstva protiv četnika na sektoru Kolašina; f) Štabu Bjelopoljskog NOP odreda, kojim mu naređuje zatvaranje pravca Bijelo Polje — Mojkovac koji su ugrožavali četnici i g) delegatu Vrhovnog štaba Moši Pijade (u Žabljak), kojim ga obavještava o stanju u Hrvatskoj i Srbiji i daje mu uputstva za rješenje krize u Crnoj Gori izazvane četničkom djelatnošću.
- Tito prima iz Zagreba opširno pismo I. L. Ribara (od 27. marta) iz kojeg saznaje da je Kardelj s Ivanom Mačekom otputovao u Ljubljano, da je CK KP Hrvatske napustio Zagreb i otišao na oslobođenu teritoriju i da će i sam I. L. Ribar zbog nemogućnosti daljeg ostanka napustiti Zagreb i vratiti se u Foču, u Vrhovni štab. Iz pisma svoje supruge (koje je bilo priloženo uz Ribarovo) Tito saznaje da mu je sin Žarko kao borac Crvene armije u borbama kod Moskve izgubio desnu ruku.
29. mart U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Operativnom štabu proleterskih brigada kojim mu daje uputstva za dejstva na teritoriji istočne Bosne.
- Tito upućuje pismo delegatu Vrhovnog štaba Svetozeru Vukmanoviću Tempu u kome se govori o predstojećim dejstvima na teritoriji istočne Bosne i daje obavještenje o situaciji u Srbiji i Crnoj Gori.
- Tito upućuje dva telegrama Izvršnom komitetu Kominterne: u prvom daje nove podatke o hapšenju u Zagrebu povjerenika sovjetske obavještajne službe Ivana Srebrenjaka (Antonova) i traži obavještenje o svom sinu (koji se nalazi u Sovjetskom Savezu), a u drugom javlja o bacanju letaka iz engleskih aviona na teritoriju Sandžaka i potvrđuje prijem depeše u kojoj je iz Kominterne javljeno da se pomoć u oružju ne može uputiti »zbog tehničkih poteškoća«.

Tito šalje pismo Moši Pijade, delegatu Vrhovnog štaba (u Žabljak), u kome ga obavještava o nemogućnosti slanja pomoći avionima iz Sovjetskog Saveza i o bacanju letaka iz engleskih aviona na teritoriju Sandžaka.

U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Štabu Jahorinskog dobrovoljačkog odreda za zaposijedanje položaja prema neprijatelju u dolini Prače.

Tito prima izvještaj Koste Nada, komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu (od 5. marta), u kome se govorilo o stanju u zapadnoj i srednjoj Bosni.

U Foču stiže Rifat Burdžević, sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Sandžak, koji Titu referiše o situaciji u Sandžaku.

30. mart Tito šalje Izvršnom komitetu Kominterne telegram u kome daje podatke o sadržini letaka koje su engleski avioni bacili u Sandžaku.

31. mart U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje naređenje Štabu Udarne grupe proleterskih brigada za organizaciono učvršćenje formiranih partizanskih i dobrovoljačkih jedinica na oslobođenoj teritoriji istočne Bosne i za izvođenje borbenih akcija u cilju zapljene municije od neprijatelja.

Tito upućuje naređenje Operativnom štabu za Bosansku krajinu za stvaranje udarnih i omladinskih jedinica i za dejstva njegovih jedinica na teritoriji zapadne i srednje Bosne.

Tito upućuje naređenje Štabu Rogatičkog dobrovoljačkog odreda za pripremanje napada na Rogaticu i Štabu Kraljevačkog bataljona 1. proleterske brigade za izvođenje napada na neprijateljsku posadu u Mokrom kod Sarajeva.

Tito upućuje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome javlja o pripremama okupatora za novu ofanzivu protiv Narodnooslobodilačke vojske.

Mart Tito učestvuje u sastavljanju proglašenja Vrhovnog štaba NOP i DVJ namijenjenog stanovništvu čelebićke opštine, a kome se osuđuje četnička izdaja i pozivaju Muslimani Borča da pristupe narodnooslobodilačkom pokretu.

U ime Vrhovnog štaba Tito u vidu naređenja izdaje uputstva koja se odnose na ustrojstvo i dužnosti partizanskih straža na oslobođenim teritorijama.

1. april Tito upućuje Izvršnom komitetu Kominterne telegram u kome se govori o britanskoj vojnoj misiji majora Terensa Atertona koja je iz Crne Gore stigla u Foču, u sjedište Vrhovnog štaba.

2. april U telegramu upućenom Izvršnom komitetu Kominterne Tito daje podatke o borbama partizanskih jedinica u Bosanskoj krajini.

U Foču iz Zagreba, zajedno s Vladimirom Velebitom stiže Ivo Lola Ribar, koji Tita podrobnije upoznaje s vojno-političkom situacijom u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji, o kojoj je, za vrijeme svog i Kardeljevog dvoipomjesečnog boravka u Zagrebu, prikupio dosta iscrpne podatke.

3. april Tito upućuje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome se daju podaci (koje je Ivo Lola Ribar saopštio Titu) o dejstvima partizanskih jedinica u Hrvatskoj.

U Foču se iz istočne Bosne vraća Aleksandar Ranković, koji Titu referiše o uspješnim dejstvima Udarne grupe 1. i 2. proleterske brigade protiv četnika i o situaciji u toj oblasti.

- Oko 3. aprila U svojstvu vrhovnog komandanta Tito izdaje zapovijest za napad hercegovačkih, istočnobosanskih i crnogorskih partizanskih jedinica i dijelova 2. proleterske brigade na ustaško uporište Borač, nekoliko utvrđenih naselja u izvornom dijelu Neretve.
4. april U Foču iz Crne Gore stiže Ivan Milutinović, koji Titu podnosi detaljan izvještaj o vojno-političkoj situaciji u Crnoj Gori, koja je bila u znaku oštre borbe protiv četnika, koji su, uz izdašnu pomoć italijanskog okupatora, uzimali sve većeg maha.
- U Foči je održana sjednica Centralnog komiteta KPJ kojoj su prisustvovali: Tito, Ranković, Đilas, Milutinović, Žujović, Ribar i Pijade. Na sjednici je kritički analiziran dotadašnji razvoj narodno-oslobodilačke borbe i osuđena pojava sektaškog iskrivljavanja političke linije KPJ, tzv. »lijevog skretanja«, i ukazano na potrebu širokog okupljanja narodnih masa u NOP. Odlučeno je da se u organu CK KPJ »Proleteru« (čije je izlaženje, poslije gotovo jednogodišnje pauze, trebalo obnoviti) jasno formuliše politička linija KPJ.
- Tito upućuje dva telegrama Izvršnom komitetu Kominterne: u prvom daje podatke o masovnim ubistvima rodoljuba u ustaškom koncentracionom logoru u Jasenovcu, u Hrvatskoj, a u drugom izvještaj o borbi slovenačkog naroda protiv okupatora.
5. april U duhu zaključaka donijetih na sjednici Centralnog komiteta KPJ, održanoj 4. aprila u Foči, Tito piše dva članka: *Komunistička partija i ko su sve saveznici okupatora* i *Narodnooslobodilačka borba i organizaciono pitanje naše Partije*, koji su objavljeni u teoretskom organu CK KPJ »Proleteru«, br. 14—15, za mart — april 1942 (koji je izašao 7. aprila).
- Tito prisustvuje velikom narodnom zboru u Foči.
- Oko 5. aprila Tito učestvuje u sastavljanju Proglasa Vrhovnog štaba NOP i DVJ pripadnicima domobranstva NDH, kojim se oni pozivaju da pređu na stranu narodnooslobodilačkog pokreta.
6. april Povodom godišnjice napada fašističkih država na Jugoslaviju Tito, u svojstvu vrhovnog komandanta, upućuje Dnevnu zapovijest svim jedinicama NOP i DVJ.
- Tito upućuje naređenje Štabu Durmitorskog NOP odreda u kome se daju direktive za rad na teritoriji Durmitorskog i Komskog NOP odreda.
- Oko 7. aprila Tito šalje pismo Moši Pijade, delegatu Vrhovnog štaba (u Žabljak), u kome se govori o namjeri za stvaranje narodne vlade u zemlji i daju uputstva za sređivanje situacije u Crnoj Gori.
7. april U svojstvu vrhovnog komandanta Tito upućuje pismo Glavnom štabu za Hrvatsku u kome se daju uputstva za stvaranje i učvršćenje partizanskih jedinica i za način njihovih borbenih dejstava, kao i za politički rad u narodnim masama.
- Tito upućuje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome traži da se javno osudi Draža Mihailović zbog saradnje s okupatorom u borbi protiv NOP-a.
- U pratnji majora Atertona, šefa britanske vojne misije (koja je boravila u Foči), i Vladimira Velebita, Tito kreće iz Foče preko Gorazda k Rogatici, koju su partizanske jedinice držale u blokadi pripremajući se da je napadnu. Boravio je u selu Varošu, gdje je posjetio jednu jedinicu 1. proleterske brigade.

8. april

U ime Centralnog komiteta KPJ Tito upućuje dva pisma Centralnom komitetu KP Hrvatske: u prvom se, u duhu zaključaka sjednice CK KPJ, daju iscrpne direktive za rad i objašnjava politička linija KPJ, a u drugom, koje je potpisao i Ivo Lola Ribar, daju se uputstva koja se tiču organizacionih, kadrovskih, agitaciono-propagandnih i vojnih pitanja.

Tito upućuje pismo Milovanu Đilasu i Ivanu Milutinoviću, predstavnicima CK KPJ u Crnoj Gori, i Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak u kome se daju kritička analiza i ocjena rada partijske organizacije u Crnoj Gori.

Tito upućuje telegram Izvršnom komitetu Kominterne u kome se govori o hapšenju u Zagrebu Antonova, povjerenika sovjetske obavještajne službe, i o borbama partizanskih jedinica u istočnoj Bosni — na Romaniji, u dolini Prače i u rejonu Rogatice.

REGISTRI

REGISTAR IMENA

Aćimović Milan (1898—1945). Šef odjeljenja Opšte policije do januara 1936, zatim upravnik grada Beograda (od tada usko sarađuje i s Gestapoom); od kraja 1938. do 4. februara 1939. ministar unutrašnjih poslova u Stojadinovićevoj vladi. U početku mija 1941. njemačke okupacione vlasti postavile su ga za predsjednika tzv. komesarske vlade, u kojoj je bio i povjerenik za unutrašnje poslove; od 28. avgusta iste godine u Nedićevoj kvislinškoj vladi ministar unutrašnjih poslova; sarađuje s Dražom Mihailovićem od maja 1941. Ratni zločinac — 252

Adžija dr Božidar (1890—1941), publicist i političar. Doktorirao na Pravnom fakultetu u Pragu 1914. Priključio se radničkom pokretu, aktivno se borio, pa je 1935. primljen u KPJ. Bio predsjednik Inicijativnog odbora Jedinstvene radničke stranke Hrvatske, a 1938. predsjednik Stranke radnog naroda u Zagrebu. Uhapšen 31. marta 1941. i strijeljan 9. jula 1941. od ustaša. Narodni heroj — 288

Alargić Judita (1917—), tekstilna radnica. Aktivista radničkog pokreta, član KPJ od 1939. U NOR od 1941: kurir PK KPJ za Srbiju, politički komesar bolnice u Novoj Varoši i centralne bolnice u Foči, član Politodjela 2. i 13. proleterske brigade, član Izvršnog odbora AFŽ Jugoslavije, instruktor CK KPJ, poslije rata predsjednik Saveza ženskih društava Beograda i dr. — 237

Aleksandar — Miša — vid. Broz Aleksandar Mišo

Antonov — vid. Srebrenjak Ivan

Antonovljeva žena — vid. Srebrenjak Fanika

Aterton Terens (Terence Atherton) (1902—1942), publicista i major u britanskoj vojsci. Oko deset godina živeo u Jugoslaviji. Kao šef vojno-obavještajne misije iskrcao se kod Petrovca na moru 4. februara 1942. Od GŠ Crne Gore upućen u Vrhovni štab u Foču, gdje je ostao do aprila iste godine. Zajedno s generalom Ljubom Novakovićem i poručnikom Nedeljkom pobjegao iz Foče da bi otišao u štab D. Mihailovića. Na putu ga ubio i opljačkao četnički komandant Spasoje Dakić — 126, 227, 241, 242, 249, 250, 253, 255, 258, 260, 265, 266, 271, 282, 287, 290, 298, 300, 301

Babović Spasenija (Debela) (1907—1977), tekstilna radnica; mlada pristupa radničkom pokretu, član SKOJ-a od 1927, a KPJ od 1928. Od 1928. do 1937. na raznim dužnostima; član MK KPJ za Beograd, član OK u Kragujevcu. Aktivno radila na stvaranju Narodnog fronta (1935—1937). Više puta hapšena i mučena, a 1937. Sud za zaštitu države osudio ju je na 2 godine robije. Iz zatvora izašla 1939. i izabrana za člana PK KPJ za Srbiju. Na V zemaljskoj konferenciji KPJ izabrana za člana CK KPJ. Jedan je od organizatora ustanka u Srbiji; bila je član Vojne komisije PK KPJ za Srbiju; 1942. pomoćnik je političkog komesara 2. proleterske brigade. Na Drugom zasjedaju AVNOJ-a izabrana za člana Predsjedništva. Poslije oslobođenja bila je poslanik Savezne skupštine i Skupštine Srbije, ministar u vladi Srbije i vladi Jugoslavije, pa član Izvršnog veća Srbije i SIV-a; član Saveznog odbora SSRNJ, član Predsjedništva SUBNORJ, IK CK SK Srbije i član CK SKJ — 22, 66, 84, 228, 234, 272

Bakarić dr Vladimir (1912—), politički radnik i državnik; aktivan u revolucionarnom pokretu od 1932; zbog revolucionarnog rada policija ga više puta hapsila i proganjala. Bio izabran za sekretara organizacije KPJ na Zagrebačkom sveučilištu 1935, a maja 1937. postao član Agitpropa CK KPH. Član CK KPH od 1940. U NOR-u istaknuti organizator i rukovodilac oslobodilačke borbe; bio komesar GŠ Hrvatske, vijećnik ZAVNOH-a i AVNOJ-a; 1944. postao sekretar CK KPH. Poslije oslobođenja predsjednik vlade Hrvatske (1945—1953); od 1953. predsjednik Sabora; član CK KPJ od 1948; na VI kongresu KPJ izabran za člana Izvršnog komiteta CK SKJ; bio predsjednik CK SKH, član Predsjedništva CK SKJ i Predsjedništva SFRJ. Član Savjeta Federacije. Narodni heroj — 275, 279, 286, 288, 296

Bakić Mitar (1908—1960), diplomirao prava; politički radnik, general-potpukovnik. Pripadao naprednom omladinskom pokretu; član KPJ od 1932. Godine 1936. postao je član Centralnog odbora Jedinštvene radničke partije Jugoslavije. Od 1939. bio opunomoćenik CK KPJ za partijsko-politički rad u jugoslovenskoj vojsci, a potom član Vojne komisije CK KPJ. Učestvovao u organizovanju ustanka u Crnoj Gori, a zatim radio u Vrhovnom štabu; član Glavnog NOO Srbije (1941). Od aprila 1942. politički komesar Glavnog štaba za Crnu Goru, pa politički komesar 4. proleterske brigade, 2. proleterske divizije i 2. udarnog korpusa. Juna 1944. imenovan za sekretara Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije; od kraja 1945. bio generalni sekretar vlade FNRJ. Od 1949. do 1960. sekretar Koordinacionog komiteta vlade Jugoslavije, sekretar Savezne skupštine i dr. Biran je za člana CK SK Crne Gore, Saveznog odbora SSRNJ i CK SKJ — 35, 84, 113, 120, 160, 238, 250, 269, 270, 297, 299

Balen Šime (1912—). U zatvoru u Sremskoj Mitrovici prišao Komunističkoj partiji čiji je član od 1936. Nakon povratka s robije uređivao list »Seljačka misao« 1937. Početkom 1938. izabran za člana Seljačke komisije pri CK

KPH, od marta 1941. član Vojnog komiteta za Zagreb. U NOR-u na raznim dužnostima: bio vijećnik ZAVNOH-a i AVNOJ-a i komesar korpusa. U vrijeme napada IB na KPJ 1948. pokolebao se i prestao biti članom KPJ. Ubrzo je javno osudio sopstveno držanje i nastavio da radi kao publicist — 286

Belić-Penezić Grozdana (Zina) (1920—), politički radnik. Bila aktivna u beogradskom naprednom studentskom pokretu; član KPJ od 1940; u NOB-u od 1941. na raznim dužnostima, kurir CK KPJ, član Politodjela 2. proleterske brigade, član CK SKOJ-a — 202, 237

Bevc — vid. Kardelj Edvard

Birk — vid. Kardelj Edvard

Bobi — vid. Radosavljević Dobrivoje

Bobičić Miloš (1914—1942). Diplomirao na Pravnom fakultetu u Beogradu (1938). Vrlo aktivan u mnogim akcijama u naprednom studentskom pokretu. Član KPJ od 1939. Učesnik NOR-a od 1941: politički komesar čete u bataljonu »Bijeli Pavle« i 3. čete 2. bataljona (crnogorskog) 1. proleterske brigade. Narodni heroj — 276

Bobić Miloš (1911—1943), inženjer, rezervni poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Učesnik NOR-a od 1941. Bio komandant Jabučkog bataljona Jahorinskog NOP i dobrovoljačkog odreda i komandant istog odreda. Poginuo koncem 1943 — 162

Bradonja vid. Jovanović Radivoje

Branković Vuk (?—1398), srpski feudalac, gospodar Kosova i Drenice. Poslije poraza na Kosovu postao turski vazal, alu su ga Turci zbog njegove saradnje s Mađarima prognali iz njegovih oblasti. U narodnim pjesmama i predanju predstavljen je kao izdajnik i krivac za poraz Srba u kosovskoj bici, što je istorijski netačno — 261

Brkić Hasan (1913—1965). Član KPJ od 1933. Aktivno radio u naprednom radničkom i studentskom pokretu i više puta hapšen. Diplomirao na Pravnom fakultetu u Beogradu 1938. Bio

je član MK KPJ i sekretar OK KPJ u Sarajevu. U NOR-u od 1941: Jedan je od organizatora ustanka u istočnoj Bosni, bio politički komesar odreda »Zvijezda«, zamjenik političkog komesara 6. istočnobosanske brigade i politički komesar 27. divizije, sekretar Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu, član PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu i prvi sekretar ZAVNOBiH-a. Poslije rata član prve vlade NR Bosne i Hercegovine, član CK SKJ, IK CK SK BiH, član Saveznog izvršnog vijeća, potpredsjednik i predsjednik Izvršnog vijeća SR BiH. Narodni heroj — 279

Brković Savo (1906—). Član KPJ od 1924. Od 1927. studirao na Pravnom fakultetu u Beogradu. Od 1932. bio je na raznim partijskim dužnostima; član i sekretar PK KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju. U NOR-u od 1941: politički komesar bataljona Nikšićkog NOPO i bataljona 5. crnogorske brigade, rukovodilac Politodjela 3. krajiške brigade i na partijskim dužnostima u Crnoj Gori. Poslije rata bio je član IK CK SK Crne Gore i predsjednik Republičkog vijeća Narodne skupštine Crne Gore i dr. Član je Savjeta Federacije. Narodni heroj — 9, 73, 88, 229, 247, 289

Broz Aleksandar Mišo (1941—), sin Josipa Broza Tita i Herte Haas — 251

Broz Žarko (1924—), sin Josipa Broza Tita i Pelagije Bjelousove — 155, 160, 164, 272, 275, 285, 299

Budoni Semjon Mihajlovič (1883—1973), maršal SSSR; u građanskom ratu u Rusiji (1918—1920) komandovao konjičkim odredom, pukom, divizijom, armijom i korpusom. Proslavio se kao jedan od najboljih vođa velikih konjičkih jedinica. Kasnije komandant konjice Crvene armije i dr. — 59, 244

Buljan Vice (1905—), politički radnik. Član KPJ od 1934; kao učesnik revolucionarnog radničkog pokreta gonjen i hapšen. U NOR-u od 1941: jedan od organizatora ustanka u Sinjskoj krajini u Dalmaciji, politički komesar Dalmatinsko-dinarskog NOPO, vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOH-a, poslije rata predsjednik Oblasnog NO za Dalma-

ciju, ministar u vladi NRH, republički i savezni narodni poslanik i dr. — 279

Burdžović Rifat Tršo (1913—1942), politički radnik. Kao srednjoškolac uključio se u napredni pokret; član KPJ od 1934. Istaknuti studentski aktivist u Beogradu, a od 1937. sekretar univerzitetskog komiteta KPJ; od novembra 1939. do 1941. član MK KPJ za Beograd i istaknuti organizator više radničkih akcija. Od proljeća 1941. do juna 1942. sekretar je Oblasnog komiteta KPJ za Sandžak i jedan od najistaknutijih organizatora i rukovodilaca borbe u ovoj oblasti. Od juna do sredine oktobra 1942. pomoćnik političkog komesara 3. proleterske brigade; četnici ga mučki ubili kod Mrkonjić-Grada. Narodni heroj — 300

Burić Radoslav (?—1941), student, učesnik NOR-a od 1941, član PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak. Poginuo maja 1942. kod Danilovgrada u borbi protiv četnika — 289

Butorac Jozo (?—1944), borac NOVJ. Bio radio-telegrafista Vrhovnog štaba NOV i POJ. Poginuo prilikom njemačkog desanta na Drvar 25. maja 1944 — 264

Butozan Vaso (1902—1965). Doktorirao na Veterinarskom fakultetu u Zagrebu. Član KPJ od 1939. U NOR-u od 1941: politički komesar 3. krajiškog NOPO, referent saniteta 3. bosanskog korpusa i Vrhovnog štaba, član oblasnog NOO za Bosansku Krajinu, član Predsjedništva ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a. Poslije rata republički i savezni poslanik, član CK SK BiH, redovni profesor Veterinarskog fakulteta u Sarajevu. Objavio veliki broj rasprava i stručnih članaka — 279

Car Nikola (1910—1942), obučarski radnik. U revolucionarnom radničkom pokretu učestvuje od svoje osamnaeste godine. Učestvovao je u španskom građanskom ratu. Član KPJ od 1937. Interniran je u Francusku, odakle se bjekstvom prebacio 1941. u Jugoslaviju, gdje je u Hrvatskom primorju radio na organizovanju prvih partizanskih jedinica. Bio je komandant 2. bataljona 1. primorsko-goranskog NOP odreda i 2. primorsko-goranskog NOP odreda — 283

Cicmil Obrad (1904—1976), prosvjetni radnik; član KPJ od 1941. Bio komandant Durmitorskog NOPO, član Operativnog štaba za istočnu Bosnu i u štabu 2. korpusa. Poslije rata šef jugoslovenske delegacije u Savezničkoj kontrolnoj komisiji za Mađarsku; ambasador i opunomoćeni ministar, pomoćnik ministra inostranih poslova; potom sekretar Prosvjetnog savjeta Jugoslavije — 104, 258, 262

Cincar-Marković Aleksandar (1895—1946), jugoslovenski diplomat, poslanik u Sofiji u Berlinu; ministar spoljnih poslova u vladi Kraljevine Jugoslavije od 1939. do 1941. Za vrijeme okupacije dao punu podršku kvislinškoj vladi M. Nedića. Osuđen na smrt 1946. kao ratni zločinac — 135

Crni — vid. Miskin Vaso

Crnjanski Pavle, (1913—), nastavnik letenja, rezervni poručnik. Kao član vojno-obavještajne britanske misije majora Eliota Kouena, prilikom spuštanja padobranom na Romaniju, zarobljen 4. februara 1942. i odveden u zarobljeništvo u Njemačku — 243

Cvetković Dragiša (1893—1969), narodni poslanik i ministar u vladi V. Vukičevića 1928, M. Stojadinovića 1935—1939, predsjednik vlade 1939—1941. Popisao u Beču 25. marta 1941. pakt o pristupanju Jugoslavije silama Osovine. Oboren zajedno s vladom 27. marta 1941; u emigraciji od 1944 — 135, 270, 299

Čajavec Rudi (1911—1942), partizanski pilot. Kao student prava, hapšen je zbog učešća u političkim akcijama napredne omladine. 1941. se uključuje u NOP. Kao rezervni poručnik mobilisan je u vazduhoplovstvo NDH. Iz Banje Luke je 23. V 1942, sa strelcem M. Jazbecom, prešao avionom na oslobođenu teritoriju kod Prijedora i stupio u NOVJ. Narodni heroj — 279

Čelar Zdravko (1917—1942), student. Član KPJ je od 1940, a u NOR-u od 1941. Bio je organizator i rukovodilac ustaničkih odreda u srezu Bosanski Petrovac, komandant Krajiškog proleter-skog bataljona. Narodni heroj — 231, 280

Čelonja Rajko. Jedan od vođa ustanika u nekim selima oko Han-Pijeska (bio komandant bataljona). Prišao NOP-u i saradivao sa partizanima, a marta 1942. uključen u Operativni štab Han-Pijesak. Docnije prišao četnicima i poginuo u borbi protiv partizana — 106, 107, 109, 258

Čepmen Robert Vilijem (Chapmen Robert William) (1918—), podoficir britanske vojske, radio-telegrafista; član vojno-obavještajne misije majora Eliota Kouena, koja je 4. februara 1942. na Romaniji zarobljena od vojske NDH. Odveden u zarobljeništvo u Njemačku — 243

Čolaković Rodoljub (1900—), politički radnik. Član KPJ od 1919. Pripremao organizaciji Crvena pravda, koja je 1921. u Delnicama izvršila atentat na ministra Milorada Draškovića, pa je zbog učešća u atentatu osuđen na 12 godina robije. Po izdržanoj kazni emigrirao u Beč; u Moskvi je završio Međunarodnu lenjinsku školu. Po zadacima Partije radio u Francuskoj, Čehoslovačkoj i Španiji do 1939. Na savjetovanju u Moskvi 1936. kooptiran u rukovodstvo KPJ i na toj dužnosti ostao do 1938. U NOR-u član Glavnog štaba za Srbiju, politički komesar Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu, član PK KPJ za BiH, vijećnik na Prvom i Drugom zasjedanju AVNOJ-a, vijećnik ZAVNOBiH-a, sekretar Predsjedništva AVNOJ-a. U vladi DFJ ministar, pa prvi predsjednik vlade BiH. Od 1948. bio član CK SKJ, CK SK BiH, Savezne vlade, a potom član i potpredsjednik SIV-a i dr. Objavio više književnih i istoriografsko-publicističkih djela. Narodni heroj, odlikovan Ordenom junaka socijalističkog rada — 229, 274

Čeća vid. Stefanović Svetislav

Četković Vladimir Vlado (1911—1944), radnik. U radničkom pokretu od tridesetih godina; član KPJ od 1935. Organizator štrajkova i drugih akcija rudara Trepče. Učesnik je španskog građanskog rata, poručnik španske republikanske vojske. Po padu Republike bio je u logorima u Francuskoj, odakle je pobjegao i stigao u Jugoslaviju. U NOR-u komandant Ličke grupe NOPO i član

GŠ Hrvatske; komandant 8. divizije i VIII korpusa. Poginuo je 21. oktobra 1944. u Dalmaciji; bio general-major NOVJ. Narodni heroj — 286

Čosović (Javorski) Boža (1907—1943), radnik. Pripadnik četničke organizacije Koste Milovanovića Pećanca. Aprila 1942. organizovao četnički odred za borbu protiv muslimanskog življa i proglasio se za vojvodu javorskog. Saradnik okupatora. Zbog pljačke zlata, pripadnici četničkog pokreta Draže Mihailovića su ga razoružali i strijeljali — 242

Dakić Bogdan, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije; povjerenik Milana Nedića. Formirao je tzv. Krajiški odred bosanskih četnika od srpskih izbjeglica, iz NDH, u januaru 1942. u selu Breznici u Homolju (Srbija) — 273, 274

Dakić Radnje (1911—1946), radnik. Hapšen i progonjan više puta. U radničkom pokretu od tridesetih godina, a član KPJ od 1934. Sekretar MK KPJ Beograd i organizator više akcija beogradskih radnika i studenata. U NOR-u: član i sekretar PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, politički komesar 2. udarnog korpusa NOVJ. Poslije rata sekretar Sindikata Jugoslavije. Umro u Moskvi 13. I 1946. Narodni heroj — 289

Dakić Spasoje (1909—1947), seljak; komandant bataljona četničke Fočanske brigade Drinskog korpusa. Godine 1942. ubio i opljačkao šefa britanske vojno-obavještajne misije majora Terensa Atertona i njegovog radio-telegrafistu. Poginuo kao odmetnik na Zelengori — 5, 158, 179, 227, 228, 281, 293

Dangić Jezdimir (1898—1947), žandarmerijski oficir. U ljeto 1941. stavlja se na raspolaganje generalu Milanu Nediću, predsjedniku kvislinške srpske vlade, koji ga šalje u istočnu Bosnu da ometa i guši narodni ustanak. Istovremeno uspostavlja kontakt s Dražom Mihailovićem, koji ga imenuje za komandanta četničkih odreda u istočnoj Bosni; učestvovao u pregovorima s predstavnicima partizanskih odreda i delegatima VŠ NOPOJ o zajedničkoj borbi protiv okupatora. Sve sporazume je prekršio i postao otvoreni saradnik oku-

patora. Mada je sklopio sporazum s pripadnicima njemačke obavještajne službe za borbu protiv partizanskih odreda, Gestapo ga aprila 1942. hapski i odvodi u zarobljeništvo. Po povratku u zemlju (izručen od sovjetskih vlasti) vojni sud u Sarajevu ga je za zločine protiv naroda i države počinjene 1941. i 1942. osudio na smrt — 122, 133, 152, 159, 234, 263, 265, 268, 272, 274

Danićević Uglješa (1913—), politički radnik. Inženjer agronomije. Član SKOJ-a od 1933, član KPJ od 1935. Bio je član Univerzitetskog komiteta i član MK KPJ za Beograd. Od kraja 1937. radi kao opunomoćenik CK KPJ na obnavljanju partijskih organizacija u BiH. Član PK KPJ za BiH od 1939. Jedan od organizatora ustanka u Bosni i Hercegovini. Bio je član Glavnog štaba za BiH, vijećnik AVNOJ-a od Drugog zasjedanja i vijećnik ZAVNOBiH-a. Poslije rata bio je član vlade, pa potpredsjednik Izvršnog vijeća BiH, a član SIV-a od 1953. do 1958. Član CK SKJ od 1948. do 1968, član CK i IK CK SK BiH. Član Savjeta Federacije. Narodni heroj — 19, 272

Dapčević Peko (1913—), politički radnik, general-pukovnik. U radnički pokret stupio kao gimnazijalac, a član je KPJ od 1933. Godine 1936. i 1937. bio član OK KPJ za Cetinje. U španskom ratu bio komandant bataljona (u činu poručnika). Poslije poraza Republike 1939. zatočen u logoru u Francuskoj; sljedeće godine pobjegao u Austriju, a 1941. došao u Jugoslaviju. U NOR-u komandant Lovčenskog odreda, zatim Glavnog štaba za Crnu Goru, 4. proleterske brigade, 2. divizije, 2. udarnog korpusa, 1. armijske grupe, 1. armije; član AVNOJ-a i CASNO-a. Poslije rata zamjenik, zatim načelnik Generalštaba JNA, član SIV-a, ambasador, potpredsjednik Skupštine Jugoslavije. Na VI, VII i XI kongresu biran je za člana CK SKJ. Napisao je više radova iz vojne nauke. Narodni heroj — 197, 201, 264, 284, 285

Dapčević Vlado (1917—), student. Član KPJ od 1935. Pre rata isključivan iz KPJ zbog frakcionaštva. U NOR-u učestvuje od 1941. kao politički komesar čete, brigade i divizije. Poslije rata na-

čelnik u Političkoj upravi JNA, politički komesar Više vojne akademije. Prihvatio Rezoluciju IB i staljinističko-hegemonističku politiku potčinjavanja Jugoslavije i SKJ i zajedno sa Arsom Jovanovićem 1948. pokušao bjekstvo iz Jugoslavije; uhvaćen i osuđen na 20 godina zatvora. Poslije puštanja na slobodu 1956. emigrirao u inostranstvo gde se bavio neprijateljskim radom protiv SFRJ. Godine 1977. uhapšen u Jugoslaviji i osuđen na 20 godina zatvora — 277

Debela — vid. Babović Spasenija

Dedijer Vladimir (1914—), novinar i publicist, profesor univerziteta, član SANU. Bio je dopisnik »Politike« iz republikanske Španije (1936); po povratku u zemlju surađuje u progresivnim listovima i časopisima na liniji KPJ; član KPJ od 1939. U NOR-u od 1941; jedan od urednika »Borbe« u toku NOR-a i poslije oslobođenja, član Agitprop-komisije CK KPJ; od 1952. do 1954. član CK KPJ. Od 1954. bavi se naučnim radom. Autor više zapaženih radova iz oblasti istorije (*Dnevnik 1941—1945*, tri knjige; *Josip Broz Tito. Prilozi za biografiju* i drugo) — 229, 236, 271

Denjikin Anton Ivanovič (1872—1947), general carske ruske vojske. Jedan od organizatora belogardejske Dobrovoljačke armije. U građanskom ratu (do 1920. kada je emigrirao) komandant snaga kontrarevolucije na jugu Rusije. Preduzeo neuspjeh pohoda na Moskvu — 58, 244

Došen Ilija (1914—). Član KPJ od 1936. Diplomirao na Pravnom fakultetu u Beogradu 1940. U NOR-u od 1941. bio politički komesar 5. krajiškog NOP odreda, 10. krajiške brigade, 5. i 10. divizije i 5. korpusa. Poslije rata bio je, između ostalog, član CK SKJ i Izvršnog komiteta CK SK BiH, ministar u vladi BiH, predsjednik Vrhovnog suda BiH i Vrhovnog suda Jugoslavije, potpredsjednik SUBNOR Jugoslavije, poslanik republičke i Savezne skupštine i dr. Narodni heroj — 279

Dragičević Veljko (1911—1944), podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U septembru 1941. s britanskom misijom

(koja je upućena u štab D. Mihailovića) kapetana Hadsone i majora JV Ostojića i Lalatovića došao u Jugoslaviju. Kao pristalica NOB napustio misiju u Užicu i priključio se partizanima. Postao radio-telegrafista Vrhovnog štaba. Kao major NOVJ poginuo prilikom njemačkog desanta na Drvar 25. maja 1944 — 31, 120, 236, 238, 241, 264, 267

Dragišić Miro (1907—1944). Član KPJ od 1936. godine; radio na stvaranju partijskih organizacija u Kraljevu i Trepči. Jedan od organizatora ustanka u kraljevačkom okrugu; politički komesar Kraljevačkog odreda »Jovan Kurlula«, komesar 4. (kraljevačkog) bataljona 1. proleterske brigade. Poginuo kao rukovodilac Politodjela 13. proleterske brigade »Rade Končar« — 276

Drenović Uroš (? — 1944), učitelj i rezervni oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Učestvovao u ustanku 1941. u rejonu Mrkonjić-Grada, ali se ubrzo odvojio od partizana i postao komandant četničkog bataljona »Kočić«, a zatim i komandant Bosansko-krajiškog četničkog korpusa. Postao jedan od najistaknutijih četničkih vođa u Bosni. Poginuo maja 1944. kod Mrkonjić-Grada prilikom bombardovanja savezničke avijacije — 279

Dugalić Dušan (1910—1942), službenik. Zbog naprednih shvatanja istjeran iz gimnazije. Bio aktivan u radničkom pokretu, zbog čega je nekoliko puta hapšen. U NOR-u od 1941, a član KPJ od 1942. Bio je komandant bataljona 1. šumadijskog NOP odreda (1941) i komandant 3. bataljona 2. proleterske brigade. Narodni heroj — 7, 229

Đido — vid. Đilas Milovan

Đilas Milovan (1911—), studirao filozofiju i pravo. Kao član KPJ uhapšen 1933. i osuđen na 3 godine robjice. Po izlasku s robjice bio član MK KPJ za Beograd i PK KPJ za Srbiju. Na V konferenciji KPJ izabran za člana Politbiroa CK KPJ. U NOR-u član Vrhovnog štaba. Od 1945. do 1954. ministar i član Politbiroa (IK) CK SKJ i predsjednik Skupštine FNRJ. U 1953. godini objavio niz članaka revizionističke i anarhističko-liberalističke sadržine, suprot-

stavljaajući se politici SKJ. Na plenumu CK SKJ 1954. isključen iz CK, a potom i iz SKJ. Zbog neprijateljskog rada 1957. godine osuđen na 9 godina zatvora; lišen funkcija i odlikovanja i penzionisan. Postao antikomunist i neprijatelj socijalističke Jugoslavije. Objavio u inostranstvu više knjiga i napisao anti-jugoslovenskog i antikomunističkog sadržaja — 6, 8, 9, 20, 22, 23, 33, 47, 84, 113, 120, 146, 150, 155, 160, 200, 201, 217, 228, 230, 234, 250, 269, 270, 272, 284, 285, 288, 293, 297, 299, 301, 302

Đoković Novak (1912—), geometar. Član KPJ od jula 1940. U NOR-u od 1941. U 1. proleterskoj na dan njenog formiranja komandir 2. čete 4. bataljona — 280

Đonović Jovan (1883—1963), političar, potpredsjednik Republikanske stranke (1920), narodni poslanik, neprijateljski se odnosio prema NOB, delegat kraljevske vlade na Srednjem i Bliskom istoku (1942). Održavao vezu s četničkim pokretom u zemlji. Poslije rata ostao u inostranstvu — 276

Đukić Mileta P. (1910—1944), poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u od 1941: komandant bataljona Komskog NOPO, komandant bataljona i načelnik štaba 4. proleterske brigade, pomoćnik načelnika štaba 12. korpusa NOVJ. Poginuo kod Valjeva kao potpukovnik NOVJ — 266

Đukić Slavko, sarađivao u Zagrebu s Ivanom Srebrenjakom i izdao ga ustaškoj policiji — 290

Đuričković Boško (1914—), general-pukovnik JNA u penziji. Studirao pravne nauke. Mlad je prišao naprednom pokretu, a član KPJ postao je 1939. U NOR-u: član OK Podgorica, pomoćnik političkog komesara odreda, pomoćnik političkog komesara Glavnog štaba Sandžaka, politički komesar 3. sandžačke brigade, rukovodilac Politodjela 3. divizije, politički komesar Primorske grupe i politički komesar 2. udarnog korpusa. Poslije rata politički komesar armije, politički komesar armijske oblasti, komandant korpusa, načelnik Vojnoizdavačkog zavoda »Vojno delo« — 17, 47, 230, 242

Đurić Ljubodrag (1917—), učitelj. Član KPJ od 1939, a u NOR-u od 1941. Bio je zamjenik komandanta 2. proleterske brigade, komandant iste brigade i 2. proleterske divizije, zamjenik komandanta GŠ Srbije i komandant Beograda od oktobra 1944. Poslije rata generalni sekretar i član Savezne vlade, direktor »Službenog lista SFRJ« — 66, 228, 234

Đurišić Pavle (1907—1945), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Četnički komandant. U decembru 1941. od Draže Mihailovića dobio zvanje vojvode i imenovan za komandanta Limskih četničkih odreda, zamjenik komandanta Nedićevog dobrovoljačkog korpusa, komandant četničke komande Crne Gore, Boke i Starog Rasa. Njegove jedinice su učestvovala u više krupnih poduhvata (samoostalno i zajedno s okupatorom) protiv NOVJ i izvršile brojne zločine nad rodoljubima i pripadnicima NOP-a i genocid nad muslimanskim življem u Sandžaku i istočnoj Bosni. Ubile su ga ustaše u Gradiški aprila 1945 — 229

Đurović Milinko (1910—), član je KPJ od 1936. Diplomirao 1938. na Pravnom fakultetu u Beogradu. Bio je sekretar rejonskog komiteta i član Mesnog komiteta KPJ za Beograd. U NOR-u od 1941; bio je instruktor PK KPJ za Crnu Goru, član OK KPJ za Nikšić, politički komesar Nikšićkog i Durmitorskog NOP odreda, član Politodjela 5. crnogorske, 2. dalmatinske brigade, pa 2. proleterske divizije, politički komesar iste divizije, instruktor PK KPJ za Srbiju. Poslije rata bio je zamjenik načelnika Političke uprave JNA, politički komesar 7. armijske oblasti i načelnik »Vojnog dela«. General-pukovnik JNA. Narodni heroj — 269

Eleta Stevo (Jereta) (1896—1943), radnik. U ustanku na Romaniji 1941. bio je komandir čete, zatim član Operativnog štaba za istočnu Bosnu. Član KPJ od 1942. Vijećnik I i II zasjedanja ZAVNOBiH-a. Poginuo od četnika januara 1943. kod Goražda — 19

Eliot Kouen (Elliot Kawen) (1909—), major britanske vojske, šef vojno-obavještajne misije koja se 4. februara 1942.

spustila na Romaniju sa zadatkom da stupi u vezu s Dražom Mihailovićem i kapetanom Hadsonom. Zarobljen od vojske NDH i odveden u zarobljeništvo u Njemačku — 227, 237, 238, 241—243, 249, 287

Engels Fridrih (Engels Friedrich) (1820—1895), jedan od tvoraca naučnog socijalizma — 61

Fati — vid. Hebrang Andrija

Fića — vid. Kljajić Filip

Fišer — vid. Ribar Ivo Lola

Francetić Jure (1912—1942), ustaški pukovnik. Po formiranju NDH bio ustaški povjerenik za istočnu Bosnu, zatim komandant Sarajevske ustaške pukovnije i ustaške »Crne legije«. Sa svojim ustaškim jedinicama učestvovao u mnogim borbama protiv partizana, ističući se okrutnošću i nasiljem. Avgusta 1942. postao komandant stajaćih djelatnih združova Ustaške vojnice. Decembra 1942. zarobljen od strane partizana kod Slunja kada je njegov avion zbog kvara prinudno sletio. Podlegao ranama — 237

Frunza M. Vasiljević (1885—1925), revolucionar i vojskovođa Crvene armije. Učesnik revolucije 1905—1907. Za vrijeme građanskog rata 1918—1920. izveo niz smionih i uspješnih operacija. Od 1924. kandidat za člana Politbiroa RKP (b) i narodni komesar za vojsku SSSR. Jedna od najznačajnijih organizatora sovjetskih oružanih snaga i utemeljitelj sovjetske vojne nauke — 59

Gagović Svetozar (1910—), student. Učesnik NOR-a od 1941. Bio je komandant Zakmurskoga bataljona u Fočanskom NOP i dobrovoljačkom odredu, a kasnije obavještajni oficir u 5. diviziji. Pri završetku rata je oficir OZN-e na dužnosti u Sarajevu. Član KPJ od 1942 — 40

Goranin Pavle (Ilija) (1915—1944), pravnik. Član KPJ od 1936. Zbog svoje revolucionarne aktivnosti hapšen je i proganjan. Bio sekretar MK KPJ za Sarajevo, član PK SKOJ-a i CK SKOJ-a. U NOR-u od 1941. Bio je politički komesar 3. romanijske čete, Romanijskog

NOPO, Romanijskog bataljona, 1(15) Majevičke brigade i komesar 27. divizije. Narodni heroj — 19

Grbović Jevrem (1915—1943), učitelj. U NOR-u i član KPJ od 1941. Bio je komandir čete u Jezero-šaranskom bataljonu Durmitorskog NOPO i komandir čete 5. bataljona 4. proleterske crnogorske brigade. Poginuo jula 1943. Narodni heroj — 261

Gregorić dr Pavle (1892—), ljekar i politički radnik. Učesnik u oktobarskoj revoluciji, član RKP(b) od 1920, a KPJ od 1921. Uhapšen 1932. i osuđen na 2 godine strogog zatvora, ali mu je u toku izdržavanja robije kazna povećana za još 2 godine zbog učešća u martovskim demonstracijama osuđenika-komunista. Po izlasku s robije nastavlja rad, te 1937. postaje član CK KPH. Rukovodi u Zagrebu slanjem dobrovoljaca u Španiju. Hapšen 1938. i u decembru 1939. Iz leopoglavskog koncentracionog logora izašao u martu 1940. Organizator ustanaka u Moslavini i Slavoniji 1941. U toku NOR-a na raznim dužnostima, a poslije oslobođenja bio je: član vlade NR Hrvatske, predsjednik Savjeta za narodno zdravlje vlade FNRJ, potpredsjednik Savezne narodne skupštine, ambasador u Rimu, član CK SKJ do VIII kongresa — 288

Grujić Dragoljub, borac Valjevskog NOP odreda. Krajem 1941. i početkom 1942. kurir GŠ Srbije — 233

Grulović Nikola (1888—1959), obučarski radnik. U revolucionarnom pokretu od 1906, a član Srpske socijaldemokratske partije od 1910. Učestvovao u oktobarskoj revoluciji i građanskom ratu u SSSR-u, gdje je bio organizator jugoslovenskih jedinica, komandant 3. jugoslovenskog odreda i politički komesar Jugoslovenskog komunističkog puka Crvene armije. Član RKP(b) od 1918. Po povratku u Jugoslaviju (1919) učesnik kongresa ujedinjenja, biran za poslanika 1920. Član PK KPJ za Srbiju od 1935. U NOR-u član Glavnog štaba Srbije, vijećnik AVNOJ-a, član PK KPJ i NOO Vojvodine. Bio član CK SK Srbije, predsjednik Republičkog veća Skupštine Srbije, član SO SSRNJ i SO SUBNORJ — 241

Haas Herta (1914—) revolucionarnom radničkom pokretu pristupila je kao student Ekonomskog fakulteta u Zagrebu. Član SKOJ-a je od 1934, a KPJ od 1936. Aktivno radi u Ženskom pokretu u Mariboru i omladinskoj sekciji Ženskog pokreta u Zagrebu u punktu za odašiljanje dobrovoljaca u Španiji i na zadacima tehnike CK KPJ. Učesnik NOR-a od 1941, najprije u Zagrebu, a zatim u partizanskim jedinicama u Sloveniji. Bila je načelnik Propagandnog odeljenja Glavnog štaba NOV i POS. Objavila je niz radova i rasprava iz ekonomskih nauka — 251

Hudson Djuen Bil (Hudson Duane Bill) (pseud. Marko), rudarski inženjer; major britanske vojske. U Jugoslaviju došao 1936. i do 1940. radio u podrinskim rudnicima. U SOE stupio 1940. i iste godine, zbog pokušaja podmetanja eksploziva pod italijanski brod u splitskoj luci protjeran iz Jugoslavije. U Jugoslaviju ponovo došao 20. septembra 1941. zajedno s majorima Lalatovićem i Ostojićem u vojno-obavještajnoj misiji kod Draže Mihailovića. Pri Mihailovićevom štabu bio do 1944. Imao je izvjesnih neslaganja sa D. Mihailovićem. Početkom 1944. došao u štab 2. korpusa NOV i POJ. Sa slobodne partizanske teritorije (marta 1944) upućen u Britaniju — 43, 46, 227, 238, 241, 242, 267, 287

Hadživuković dr Rosa (1914—1942), ljekar. U NOR-u od septembra 1941. Bila je ljekar Majevičkog NOP odreda. Poginula 20. februara 1942 — 249

Hadživuković Vera — vid. Hadživuković Rosa

Hebrang Andriju (1899—1948), namještenik, radničkom pokretu pristupio sredinom dvadesetih godina; član MK KPJ Zagreba od 1927. Uhapšen 1929. i osuđen na 12 godina robije. Izašao s robije 1941. U NOR-u na odgovornim političkim dužnostima u Hrvatskoj. Uhapšen kao ilegalac marta 1942, a 23. IX iste godine zamijenjen za zarobljene fašiste. U zatvoru podlebao neprijatelju i prihvatio saradnju s ustašama (što se nije odmah doznalo). Po izlasku iz zatvora bio sekretar CK KPH (do 1944), a kasnije ministar u vladi FNRJ. U vrijeme napada Kominforma i Staljina

na KPJ i socijalističku Jugoslaviju (1948) aktivno i organizovano djelovao protiv zemlje i Partije zbog čega je uhapšen. U zatvoru izvršio samoubistvo — 34, 85, 93, 132, 155, 238, 239, 251, 254, 267, 272, 288, 294, 296, 297, 299

Herljević Albin (1916—1942), radnik, član KPJ od 1939, član MK KPJ u Tuzli i OK KPJ za tuzlanski okrug. U NOR-u od 1941. Poginuo kao član Štaba Majevičkog NOPO 20. februara 1942. Narodni heroj — 249

Hitler Adolf (1889—1945), njemački nacistički diktator, vođa NSNRP, kancelar Trećeg Rajha od 1933. do 1945; jedan od najvećih zločinaca u novijoj istoriji. Kao eksponent revanšističko-militarističkih krugova Njemačke, pokušao da izvrši državni prevrat (oktobra 1923). Napisao je knjigu *Mein Kampf* u kojoj je izložio program nacizma i svoje rasističke poglede. Zahvaljujući podršci krupne buržoazije, junkera i sitnoburžoaskih elemenata, 1933. postao kancelar Njemačke, potom zaveo najsuroviju vladavinu. Jedan je od tvoraca »Osovine Rim—Berlin«, »Antikominternapakta« i »Trojnog pakta«. Pod njegovim vođstvom Njemačka je vodila osvajачki rat (1939—1945) u kome je izgubilo živote oko 50 miliona ljudi — 34, 42, 62, 63, 81, 100, 135, 187, 189, 201, 208, 224, 256

Holjevac Većeslav (1917—1971). Prije rata bio je privatni namještenik. Član KPJ od 1939; član MK KPH i OK KPH Karlovac. U NOR-u od 1941. Jedan je od organizatora ustanka na Kordunu. Bio je politički komesar NOP odreda Korduna i Banije i Grupe kordunaških NOP odreda, politički komesar i komandant 2. operativne zone i politički komesar 4. udarnog korpusa. Poslije rata bio je komandant Zagreba i Vojne uprave JA za Istru i Slovenačko primorje, šef Vojne misije FNRJ u Berlinu, ministar u vladi Hrvatske i FNRJ, predsjednik Gradskog NO Zagreba; član CK SK Hrvatske, republički i savezni poslanik. Narodni heroj — 286

Humo Avdo (Kulturni) (1914—), diplomirao filozofiju. Član SKOJ-a i KPJ od 1934. Aktivist naprednog studentskog pokreta. Član PK KPJ za

BiH od 1939, aktivno radi na organizovanju ustanka u BiH. U NOR-u od 1941; član PK KPJ za BiH, član Glavnog štaba za BiH, vijećnik na Prvom i Drugom zasjedanju AVNOJ-a; vijećnik ZAVNOBiH-a. Odlikovan Ordenom narodnog heroja. Poslije rata obavljao više odgovornih funkcija (predsjednik Izvršnog vijeća BiH, član SIV-a, bio član CK SK BiH, član CK SKJ; član Predsjedništva SKJ). Zbog nesa glasnosti s politikom SKJ oslobođen političkih funkcija (1974) — 19, 232

Hupert Milan. Rukovodilac ilegalne tehnike CK KPH. Prilikom otkrivanja tehnike, 24. decembra 1941, uhapšen od ustaša i postao izdajnik — 288

Ilić Bogoljub (1881—1956), armijski general vojske Kraljevine Jugoslavije, učesnik ratova 1912—1918. Posle puča od 27. marta 1941. postaje ministar vojske i mornarice u Simovićevoj vladi. U aprilskom ratu emigrirao u Kairo. Do januara 1942, kada je smijenjen, a zatim penzionisan, bio je ministar vojske i načelnik štaba Vrhovne komande — 241

Ilić Pavle (Veljko) (1910—1964), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u od 1941, a član KPJ od 1942. U ratu je bio zamjenik komandanta 6. bataljona 1. proleterske brigade, načelnik štaba 2. proleterske brigade, pomoćnik načelnika VŠ, vršilac dužnosti komandanta 8. korpusa, delegat pri GŠ NOV i PO Srbije, načelnik GŠ Makedonije i načelnik štaba 5. armije. Poslije rata bio načelnik štaba armije, komandant Inžinjerije JNA i komandant graničnih jedinica JNA. General-pukovnik JNA — 66

Ilija — vid. Goranin Pavle

Iveković Mladen (1903—1970), publicist. Član KPJ od 1934. Urednik ili član redakcije raznih ilegalnih listova i časopisa. Član Agitprop-komisije CK KPH. Ilegalno radio u Zagrebu 1941; godine 1942. uhapšen i upućen u logor Jasenovac. Oslobođen iz logora (zamijenjen) u jesen 1942; uključuje se u NOR i obavlja razne funkcije. Poslije rata na raznim partijskim i državnim dužnostima — 288

Jahić Fadil (Španac) (1910—1942), stolarski radnik. Aktivno učestvovao u radu

Ujedinjenih radničkih sindikata. Član KPJ od 1933. Učestvovao u španskom građanskom ratu; 1940. došao u Jugoslaviju. U NOR-u od 1941. Radio na organizovanju ustanka u Semberiji. Bio je politički komesar Majevičkog NOP odreda. Narodni heroj — 249

Jakić Velimir (1911—1946), inženjer šumarstva. Član KPJ od 1939. Član, pa sekretar Sreskog komiteta KPJ za pljevaljski srez. Kao član Oblasnog komiteta za Sandžak jedan je od najistaknutijih organizatora i rukovodilaca NOB-a u ovoj oblasti. U NOR-u je vršio istaknute vojno-političke dužnosti: komandant Pljevaljskog NOP odreda, politički komesar Glavnog štaba Sandžaka, politički komesar i komandant 3. proleterske brigade i komandant Glavnog štaba Sandžaka i dr. Umro kao pukovnik JNA. Narodni heroj — 9, 13, 47, 229, 242

Jakšić Pavle (1913—). Završio Filozofski fakultet u Beogradu, a Visoku školu za optiku u Parizu. Član KPJ i u NOR-u od 1941. Bio je komandant NOP odreda »Jovan Kursula«, 4. bataljona 1. proleterske brigade, 7. divizije (banijske) i 11. korpusa, načelnik GŠ NOV i PO Hrvatske i načelnik štaba Četvrte armije JA. Poslije rata bio je komandant armije, armijske oblasti i načelnik uprave Generalštaba JNA i dr. Biran je za republičkog i saveznog poslanika. General-pukovnik JNA. Narodni heroj — 276

Jankes Grga (Martin) (1906—1974). Član KPJ od 1926. Bio je član GK KPJ Zagreba, sekretarijata PK SKOJ-a za Hrvatsku i sekretar MK KPJ u Zaječaru i Oblasnog komiteta KPJ u Kragujevcu. Proveo na robiji šest godina. Učestvovao u španskom građanskom ratu. U NOR-u od 1941. Bio sekretar OK KPH za Bjelovar, komandant Treće operativne zone GŠ Hrvatske, a zatim član Oblasnog komiteta KPH za zagrebačku oblast. Poslije rata bio: predsjednik Mesnog sindikalnog veća Beograda, sekretar Centralnog odbora SSJ, član CK SKH i dr. Biran je za poslanika Savezne skupštine. Narodni heroj — 212, 288

Janko — vid. Pijade Moša

Jauković Staniša (1912—1946), kapetan u vojsci Kraljevine Jugoslavije. Učestvovao u ustanku 1941. i bio borac Durmitorskog NOP odreda. U proljeće 1942. prebjegao četnicima, u čijim je redovima ostao do kraja rata. Osuđen na smrt 1946 — 254

Jelić Pero (1896—1942). U NOR-u od 1941, komandir čete, zatim komandant Kombinovanog durmitorskog bataljona. Kao partijski pozadinski radnik uhaćen od četnika kod Boana, septembra 1942, i strijeljan — 248, 269

Jelovac Dušan (1918—1944), zemljoradnik. U NOR-u od 1941, član KPJ od 1942, politički komesar 3. bataljona Pljevaljskog NOP odreda, poginuo aprila 1944. kod Bijelog Polja u borbi protiv kvislinške muslimanske milicije kao zamjenik komandira čete 2. bataljona 3. sandžačke proleterske brigade — 261

Jereta — vid. Eleta Stevo

Janković Mišo, intendant Kalinovičkog NOPO — 70

Jovanović Arsenije (Kigi), partizanski kurir. Ustaška policija uhapsila ga u prvoj polovini marta 1942. Odao aktiviste NOP koje je poznao. Odveden je u logor u Njemačku, a zatim je prebačen u Norvešku — 268

Jovanović Arso (1907—1948), general-pukovnik JNA. Bio je kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u od 1941: član Glavnog štaba, pa komandant Crnogorskog NOP odreda; od 1942. do kraja rata načelnik Vrhovnog štaba, odnosno Generalštaba JA. Od 1946. do 1948. u SSSR-u završio vojnu Akademiju »Vorošilov«; po povratku u zemlju (1948) načelnik Više vojne akademije. Prihvatio Rezoluciju IB, postao neprijatelj socijalističke Jugoslavije; poginuo na granici pri pokušaju bjekstva iz zemlje, avgusta 1948 — 102, 257

Jovanović Blažo (1907—1976), pravnik, član KPJ od 1924; sekretar OK KPJ u Varaždinu od 1931. do 1934; od tada sekretar PK SKOJ-a, član Biroa i sekretar PK KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak i Kosovo i Metohiju. Jedan od organizatora i rukovodilaca ustanka u Crnoj Gori, član Glavnog štaba za

Crnu Goru, komandant Zetskog odreda, član ZAVNOCiB, CASNO i AVNOJ-a. Od oktobra 1942. do maja 1943. radu u KP Albanije kao delegat CK KPJ. Poslije oslobođenja predsjednik vlade, zatim Skupštine Crne Gore, sekretar CK SK CG, član IK CK SKJ, predsjednik Ustavnog suda SFRJ i dr. Narodni heroj — 266, 289

Jovanović Radivoje (Bradonja) (1918—), general-potpukovnik JNA u penziji. Prije rata bio potporučnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Član KPJ od 1941. U NOR-u od 1941. kada postaje i član KPJ; bio komandant Užičkog NOP odreda; komandant Grupe NOPO zapadne Srbije i član Vrhovnog štaba; 1942/1943. komandant Glavnog štaba Srbije; zatim komandant korpusa NOVJ. Odlikovan Ordenom narodnog heroja. Od 1946. do 1948. u SSSR-u završio Artiljerijsku akademiju »Deržinskij«. Do 1959. na dužnostima u JNA (načelnik Uprave u DSNO, komandant korpusa i dr.). Po izlasku iz JNA član Izvršnog veća SR Srbije, član CK SK Srbije i poslanik. Godine 1972. isključen iz SKJ i penzionisan — 23, 35, 234, 293

Jovanović Slobodan (1869—1958), pravnik, pisac i istoričar, profesor univerziteta, predsjednik Srpskog kluba, potpredsjednik u vladi Dušana Simovića (27. III 1941), predsjednik kraljevske vlade u inostranstvu i zastupnik njenog ministra vojnog Draže Mihailovića (1942—1943). Osuđen, u odsustvu, na kaznu lišenja slobode u trajanju od 20 godina (1946) — 265, 286

Jovanović Vaso (1915—). Do rata vazduhoplovni oficir (poručnik) vojske Kraljevine Jugoslavije. Član KPJ od 1941. U NOR-u: komandant bataljona »18. oktobar«; zamjenik komandanta 2. bataljona 1. proleterske brigade, pa komandant Rogatičkog NOPO, načelnik štaba 1. pa 2. proleterske brigade i 1. proleterske divizije; komandant 1. proleterske divizije. Poslije rata: komandant armije i dr. General-pukovnik JNA — 277

Jovanović Zdravko (1909—1943), podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Član KPJ od 1937; aktivno politički radi u JV. U NOR-u komandant Valjevskog od-

reda; član Glavnog štaba Srbije. Poginuo kao načelnik štaba 2. (notranjske) operativne zone Slovenije 3. februara 1943. Narodni heroj — 262

Jovanović Živorad-Žikica Španac (1914—1942), student. Član KPJ od 1935. Učestvovao u španskom građanskom ratu. U NOR-u od 1941; učestvuje u organizovanju oružanog ustanka, bio je komandir čete, komandant bataljona, a zatim politički komesar bataljona u Valjevskom NOPO, član komande Grupe odreda zapadne Srbije, i na toj dužnosti je poginuo. Narodni heroj — 234

Juda Iskariot, prema Evangelju, jedan od dvanaest apostola koji je za trideset talira izručio Krista njegovim progorniteljima — 136, 137

Judenich Nikolaj Nikolajevič (1862—1933), general carske ruske vojske. Posle oktobarske revolucije dva puta (iz Finske) preduzimao ofanzivu protiv sovjetske države. Poražen, 1919, povukao se — 58, 244

Jugović Boško Božo (1896—), zamjenik i komandant Romanijskog NOPO — 280

Kapor Čedo (1914—), grafički radnik. Član KPJ od 1936. Zbog revolucionarnog rada više puta hapšen. Učestvovao je u španskom građanskom ratu. U Jugoslaviju se vratio januara 1942, od kada je u NOR-u. U ratu bio instruktor Operativnog štaba NOP za Hercegovinu, zamjenik političkog komesara Južnohercegovačkog NOPO, sekretar OK KPJ za Hercegovinu, politički komesar 10. hercegovačke brigade, sekretar Oblasnog NOO za Hercegovinu, član ZAVNOBiH i AVNOJ. Poslije rata bio sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Hercegovinu, član CK SK BiH, član Predsjedništva CK SK BiH i Izvršnog vijeća NR BiH, predsjednik SUBNOR Jugoslavije; savezni i republički poslanik i dr. — 121, 264, 298

Kardelj Edvard (Bevc, Birk) (1910—1979), revolucionarnom pokretu prilazi kao đak učiteljske škole; član SKOJ-a od 1926, član KPJ i član PK SKOJ-a za Sloveniju od 1928, a 1929. njegov sekretar. Do 1932. bio dva puta hapšen

i odležao dvije godine na robiji. Od 1932. radi na obnavljanju partijskih organizacija u Sloveniji, a od novembra 1934. do početka 1937. bio u SSSR-u; pohađao je aspiranturu na MLŠ, a istovremeno bio predavač na kursovima u istoj školi i na KUNMZ-u; poslije je po odluci CK KPJ upućen u Sloveniju kao instruktor CK KPJ. Od maja 1938. član Privremenog rukovodstva KPJ, odnosno Politbira CK KPJ. Od tada do smrti kao jedan od najbližih saradnika Josipa Broza Tita na najvišim društveno-političkim funkcijama u zemlji. Napisao je niz studija i rasprava iz društveno-političke i ekonomske problematike. Narodni heroj — 31, 83, 93, 100, 120, 152, 155, 229, 236, 238—240, 247, 249, 251, 254—256, 263, 267, 271, 285, 287, 294, 296, 298, 299

Kidrič Boris (1912—1953), politički radnik, član SKOJ-a od 1927, a član KPJ od 1928. Zbog revolucionarnog rada, 1929. osuđen na godinu dana robije. Radio na obnavljanju organizacija KPJ u Sloveniji; član PK KPJ Slovenije. Od 1935. kandidat za člana CK i sekretar CK SKOJ-a. Od 1935. do 1939. živio u emigraciji. U Parizu je radio s Titom. Od 1939. u Jugoslaviji živi ilegalno i obavlja važne funkcije. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za člana CK KPJ. U NOR-u je prvi politički komesar Glavnog štaba Slovenije, sekretar IO OF i sekretar SNOS-a; član Politbira CK KP Slovenije; vijećnik AVNOJ-a od Drugog zasjedanja, do 1946. predsjednik vlade Slovenije, a od tada do 1953. ministar u vladi Jugoslavije pa član SIV-a. Biran za poslanika Skupštine Slovenije i Skupštine Jugoslavije. Do 1948. član CK, a od tada član Politbira, odnosno Izvršnog komiteta i Sekretarijata IK CK SKJ. Jedan je od istaknutih teoretičara Jugoslavije i graditelja njenog ekonomskog sistema. Odlikovan Ordenom narodnog heroja i Ordenom junaka socijalističkog rada — 294

Kigi — vid. Jovanović Arsenije

Kleut dr Petar (1913—), od 1932. aktivni podoficir, završio Pravni fakultet. U NOR-u i član KPJ od 1941: bio politički komesar 1. ličkog NOP odreda, komandant 4. kordunaške briga-

de Unske operative grupe, komandant Unske i kasnije Ličke operative grupe i 35. divizije, načelnik Štaba 4. korpusa NOVJ. Poslije rata bio vojni izaslanik u više zemalja i komandant divizije; general-major — 286

Kluz Franjo (1912—1944), Bio podoficir — pilot u vazduhoplovstvu Kraljevine Jugoslavije. Član KPJ od 1942. U 1941. bio je u vazduhoplovstvu NDH, ali se ubrzo povezao s NOP. Iz Banja Luke je 23. V 1942, po direktivi KPJ, preleteo avionom na oslobođenu teritoriju kod Prijedora i priključio se NOVJ. Posle nekoliko borbenih letova zbog gubitka aviona prelazi u Operativni štab za Bosansku krajinu, zatim u Prvu vazduhoplovnu bazu NOVJ u Livnu, pa u Italiju. Bio je pomoćnik komandanta Prve lovačke eskadrole NOVJ. Oboren 14. septembra 1944. iznad Omiša prilikom izvršavanja borbenog zadatka. Narodni heroj — 279

Kljajić Filip (Fića) (1913—1943), obučarski radnik. Član KPJ od 1936, a član OK KPJ za Beograd 1937. Više puta hapšen i proganjan. Godine 1937. prešao na politički rad u Niš. U proljeće 1940. sekretar je OK Valjevo; u ovom gradu organizovao je štrajk građevinaca. Jedan je od organizatora NOB-a u Srbiji i član Glavnog štaba; od 21. decembra 1941. do novembra 1942. politički komesar 1. proleterske brigade, a zatim 1. proleterske divizije. Poginuo 5. jula 1943. u Zvorniku. Narodni heroj — 28, 156, 272

Knežević Irina (1914 —), ljekar. Rođena u Lenjingradu, a u Jugoslaviji od 1922. Član KPJ od 1934. U NOR-u od 1941: upravnik bolnice 3. divizije, rukovodilac saniteta 2. udarnog korpusa. Poslije rata pomoćnik načelnika saniteta 2. armije i dr. Rezervni pukovnik — 133, 268

Knežević Jagoš, učitelj. U NOR-u od 1941, član KPJ od 1941, zamjenik političkog komesara Ograđeničko-bobovske čete, zarobljen od Italijana 1942. i odveden u internaciju. Poslije kapitulacije Italije pristupio NOV. Umro poslije rata — 5, 227

Knežević Velimir (1918—1943), student Član KPJ od prije rata. Učenik NOR-a

od 1941. Bio je politički komesar Durmitorskog NOPO, član PK KPJ za Crnu Goru i Boku i sekretar PK SKOJ-a. Kao ilegalac uhvaćen od četnika. U zatvoru imao slabo držanje zbog čega je nakon zamjene 1943. streljan — 248, 269, 270, 289

Knežević Vladimir (Voloda) (1915—1942), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Član KPJ od 1941. Jedan od organizatora ustanka u pljevaljskom srezu. Komandant Glavnog štaba Sandžaka od oktobra 1941. do juna 1942, od tada komandant 3. proleterske brigade. Mučki ubijen od četnika u Trnovu kod Mrkonjić-Grada 2/3, oktobra 1942. Narodni heroj — 13, 47, 75, 88, 97, 111, 142, 148, 154, 228, 230, 234, 242, 261

Knežević Vuk (1908—1941), pravnik. U naprednom studentskom pokretu od 1929, a član KPJ od 1932, član UK KPJ u Zagrebu; potom je na političkom radu u Beogradu. Oktobra 1940. odlazi u Makedoniju gdje radi kao instruktor PK KPJ. U maju 1941. postaje sekretar MK KPJ za šavnički srez. Jedan je od rukovodilaca ustanka u durmitorskom kraju. Poginuo je u bici za Pljevlja 1. XII 1941. kao zamjenik političkog komesara Jezero-šaranskog bataljona Durmitorskog NOPO. Narodni heroj — 268

Kočović Momčilo, student. U NOR-u od 1941, zamjenik komandanta Fočanskog NOP i dobrovoljačkog odreda. Ubijen od strane četnika maja 1942. kod Foče — 40, 246

Kočović Strahinja (1910—1945), učitelj. Od februara 1942. komandant Fočanskoga NOP i dobrovoljačkoga odreda. Ubrzo je prešao četnicima i bio intendant u Vrhovnoj komandi kod Draže Mihailovića. Poginuo je u borbi protiv partizana 1945 — 40, 246

Kolčak Aleksandar Vasiljevič (1873 — 1920), admiral carske ruske mornarice. Do februarske revolucije u Rusiji na raznim dužnostima, tada je smijenjen (na zahtjev boljševika) sa položaja komandanta Crnomorske flote. Učestvovao u mnogim akcijama protiv Sovjetske Rusije (uglavnom u Sibiru), bio se proglasio za »vrhovnog glavaru ruske države«. Strijeljan od sovjetske vlasti — 58, 244

Končar Rade (1911—1942), politički radnik. Član KPJ od 1933. Zbog političke aktivnosti, 1936. osuđen na godinu dana robije. Od 1937. radi u Zagrebu: 1938. sekretar ćelije i član MK KPH Zagreb; slijedeće godine postao je sekretar CK KPH. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za člana Politbiroa CK KPJ. Organizovao više štrajkova i drugih akcija. Učestvovao na Majskom savjetovanju KPJ 1941. i savjetovanju u Stolicama septembra 1941. Najistaknutiji organizator ustanka i borbe u Hrvatskoj. Uхваćen od italijanske policije 17. novembra 1941, herojski se držao, nije odao ni svoj identitet, pokušao da pobjegne iz zatvora. Italijanski specijalni sud ga osudio na smrt; odbio i razgovor o molbi za pomilovanje. Strjeljan kod Šibenika 22. maja 1942. Narodni heroj — 288

Kopinič Josip (Valdes, Vazduh) (1911—), član KPJ od 1931; jedan od organizatora partijskog rada među mornarima na podmornicama jugoslovenske ratne mornarice. Kao kompromitovan 1934. emigrirao najprije u Beč, pa u SSSR, gdje je pohađao KUNMZ; godine 1936. po odluci Kominterne otišao je u republikansku Španiju, radio je u ratnoj mornarici. Od početka 1938. na službi u poslanstvu republikanske Španije u Parizu, a od sredine 1938. ponovo u SSSR-u. U proljeće 1940. po nalogu Kominterne i u dogovoru s Titom dolazi u Jugoslaviju da organizuje punkt za vezu Kominterne s KPJ i komunističkim partijama iz susjednih zemalja; tu dužnost obavljao do 1944. Poslije oslobođenja bio direktor »Litostroja« u Ljubljani i »Uljanika« u Puli — 38, 69, 85, 93, 120, 128, 134, 219, 236, 237, 239, 245, 249, 251, 254, 264, 266, 289, 299

Kornjejev Nikolaj Vasiljevič (1900—1976), general-lajtnant Crvene armije. Član KPSS od 1918. Završio Višu vojnu akademiju »M. Frunze« i Akademiju Generalštaba. Od februara 1944. do marta 1945. bio šef sovjetske vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ. Poslije rata radio u Ministarstvu odbrane SSSR i kao stariji predavač u Akademiji Generalštaba oružanih snaga SSSR — 235

Kosmajac Đorđe (? —1942), podnadzornik policijskih agenata Uprave grada Beograda i agent Specijalne policije. Jedan od najzloglasnijih agenata; isticao se u progonima komunista prije rata i u toku okupacije. Ubili ga 6. marta 1942. članovi udarne partizanske grupe na ulici u Beogradu — 152, 271

Kosta — vid. Nad Kosta

Kovačević Veljko (1912—). Studije filozofije počeo (1937) u Zagrebu. Iste godine odlazi kao dobrovoljac u Španiju. Član KPJ od 1938. godine. Posle poraza Španske Republike dvije godine proveo u koncentracionim logorima u Francuskoj. U proljeće 1941. pobjegao iz logora i došao u zemlju. Jedan je od organizatora ustanka u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. U NOR-u — član Glavnog štaba Hrvatske, komandant: Primorsko-goranskog NOP odreda, 5. operativne zone Hrvatske, 13. pa 40. divizije i 6. (slavonskog) korpusa NOVJ. Poslije rata komandant armije, pomoćnik saveznog sekretara za narodnu odbranu, član CK SKJ, član Savjeta Federacije. Narodni heroj — 286

Kraš Josip (1900—1941), radnik, profesionalni revolucionar. Član KPJ od 1919. Od 1926. do 1928. rukovodio tehnikom »Borbe« i bio jedan od urednika ovoga lista. Jedanaest puta hapšen. Na robiji proveo 6 godina. Po izlasku s robije (1934) radi kao sindikalni funkcioner. Po osnivanju KP Hrvatske postao član CK i njegov organizacioni sekretar, a 1938. član je Privremenog rukovodstva KPJ. U logoru u Lepoglavi proveo sedam mjeseci (1939). Na V zemaljskoj konferenciji 1940. izabran za kandidata za člana CK KPJ. Organizator NOB-a u Baniji, na Kordunu, u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. Poginuo u Karlovcu u uličnoj borbi s ustašama. Narodni heroj — 287

Krezović Gojko, kao komandant četničkog bataljona 26. januara 1942. priključio se partizanima i postao komandant Drinskog dobrovoljačkog odreda. Poginuo kao oficir NOVJ krajem 1943 — 264, 277

Krivačević Miladin (1912—1943), politički komesar Kombinovane čete Dumitorskog NOPO — 248

Krstulović Vicko (1905—), radnik; član KPJ od 1922; član PK SKOJ-a za Dalmaciju od 1924, a od 1929. njegov sekretar. U zatvoru bio 4 godine. Od 1936. je član, a od 1939. sekretar PK KPH za Dalmaciju. Član CK KPH i CK KPJ od 1940. Jedan od organizatora ustanka u Dalmaciji; komandant štaba IV operativne zone ~~u~~tske i 9. dalmatinske divizije; vijećnik ZAVNOH-a i AVNOJ-a. Poslije oslobođenja bio na mnogim odgovornim političkim i državnim dužnostima. Član Savjeta Federacije. Narodni heroj — 279

Kulturni — vid. Humo Avdo

Kušić Milinko (1912—1943), student, istaknuti aktivist revolucionarnog studentskog pokreta. Član KPJ od 1936. Godine 1938. osuđen na 18 mjeseci robije, a 1940. na jednu godinu. Jedan je od organizatora ustanka i borbe u užičkom kraju. Bio je politički komesar Užičkog odreda i član Glavnog štaba Srbije; politički komesar 2. proleterske brigade i komandant 1. krajiške brigade i politički komesar 4. (krajiške) divizije NOVJ. Kao tifusar, izvršio samoubistvo kod Majkić-Japre (Bosanska krajina) 24. marta 1943. Narodni heroj — 22, 66, 83, 158, 234, 248, 274

Lalatović Mirko (1904—1945), general-štabni major vojske Kraljevine Jugoslavije. Sa vojno-obavještajnom misijom britanskog kapetana Hadsona došao je septembra 1941, zajedno sa majorom Ostojićem, u Jugoslaviju, u Štab D. Mihailovića, gdje je obavljao dužnost načelnika 2. odsjeka Operativnog odeljenja četničke Vrhovne komande. Maja 1945. ustaše ga ubile u Jasenovcu — 227, 238, 241

Lekić Danilo (1913—). Diplomirao na Filozofskom fakultetu u Skoplju. U napredni radnički pokret uključio se kao student; član KPJ od 1935. U španskom građanskom ratu vršio je odgovorne funkcije — zamjenik komandanta Baze Interbrigada, politički komesar gete i bataljona i vršilac dužnosti poli-

tičkog komesara 15. brigade. Ima vidnu ulogu u političko-partijskom radu među Jugoslovenima u koncentracionim logorima u Francuskoj. U NOR-u — politički komesar Mačvanskog NOPO, komandant 1. proleterske brigade, komandant 16. (vojvodanske) divizije i 12. korpusa NOVJ. Poslije rata komandant 4. armije, glavni inspektor JNA, pomoćnik saveznog sekretara za inostrane poslove, predsjednik Komisije Predsjedništva CK SKJ za narodnu odbranu i dr. General-pukovnik. Narodni heroj — 262

Leković Petar (1893—1942), kameno-rezački radnik. Odmah poslije stvaranja KPJ postao je njen član, a zatim i član SK KPJ za Užičku Požegu. U NOR-u je od jula 1941: bio je zamjenik komandanta 1. bataljona 2. proleterske brigade. Proglašen još za života za prvog narodnog heroja Jugoslavije — 67, 245, 295

Leković Voja (1912—), prije rata privatni namještenik. Član KPJ od 1939; ranije aktivan u naprednom pokretu. U NOR-u: jedan od organizatora ustanka u Sandžaku, politički komesar Glavnog štaba NOPO Sandžaka, zamjenik političkog komesara 3. proleterske (sandžačke) brigade, sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Sandžak. Vijećnik AVNOJ-a, a na Drugom zasjedanju izabran za člana Predsjedništva AVNOJ-a. Poslije rata član CK SKS, član CK SKJ, potpredsjednik Skupštine Srbije. Narodni heroj — 228, 230

Lenjin Vladimir Ilić (1870—1924), osnivač i organizator marksističke radničke partije boljševika, vođ oktobarske revolucije i organizator sovjetske države, dosljedni nastavljatelj Marksovog i Engelsovog djela, klasik marksizma, osnivač Komunističke internacionale — 59, 61

Ljotić Dimitrije (1891—1945), osnivač i vođa fašističke organizacije Jugoslovenski narodni pokret »Zbor«, obrazovane 1935. Od pristalica »Zbora« organizovao je u vrijeme okupacije vojne formacije pod nazivom Srpska dobrovoljačka komanda (od 1943. Srpski dobrovoljački korpus), koje su bile u službi okupatora i borile se protiv partizana. Poginuo 1945. u Vipavskoj dolini (Slovenija) u automobilskom udesu — 136

Ljumović Božo (1895—), završio Ekonomski institut (u Italiji), privatni namještenik. Član KPJ od 1919. U Crnoj Gori na raznim partijskim funkcijama: član i sekretar PK KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju i dr. Hapšen više puta; emigrirao u Albaniju (1936). Na V konferenciji KPJ izabran za člana CK KPJ. U NOR-u sekretar PK KPJ za Crnu Goru, a 1942. smijenjen s te funkcije; 1944/1945. član CASNO-a. Poslije rata ambasador u Poljskoj, potpredsjednik vlade NR Crne Gore. Prihvatio Rezoluciju IB i isključen iz CK KPJ i Partije — 270, 289

Maček Ivan (1908—), radnik. Član KPJ od 1930. i član PK KPJ za Sloveniju. Na IV konferenciji KPJ za Sloveniju 1934. izabran je za sekretara PK KPJ; od 1935. do 1937. završio je Međunarodnu lenjinsku školu u SSSR-u. Na osnivačkom kongresu KP Slovenije izabran za člana CK. Godine 1938. osuđen na 4 godine robije, koju je izdržao u Sremskoj Mitrovici. Iz zatvora pobjegao s grupom od 32 druga 21. avgusta 1941. Od kraja septembra 1941. do januara 1942. na radu pri Vrhovnom štabu; od početka proljeća do jula 1943. politički komesar i komandant Glavnog štaba Slovenije; oktobra 1943. izabran je za člana SNOS i delegacije Slovenije za Drugo zasjedanje AVNOJ-a. 1944. postaje rukovodilac OZN-e za Sloveniju i član IO OF. Poslije rata ministar unutrašnjih poslova Slovenije, potpredsjednik vlade, potpredsjednik RIV-a Slovenije, član SIV-a, predsjednik Skupštine Slovenije i član CK SK Slovenije, član CK SKJ, predsjednik SUBNOR-a Slovenije. Narodni heroj — 271, 299

Maček dr Vladimir (1879—1964), predsjednik HSS 1928. Nosilac liste Bloka narodnog sporazuma, odnosno UO na parlamentarnim izborima 1935. i 1938. Potpredsjednik vlade u avgustu 1939. i krajem te godine vlada osniva koncentracione logore za antifašiste. Bio potpredsjednik u vladi D. Simovića; kad je proglašena NDH, kao vođa HSS — pozvao je hrvatski narod da se pokori novoj vlasti. U maju 1945. odlazi iz zemlje; do 1946. živio u Parizu, a poslije u SAD — 34, 35, 42, 155, 240, 270, 299

Mamontov Konstantin Konstantinovič (1869—1919), pukovnik carske armije, belogardejski general, komandant belogardejskog konjičkog korpusa (1919) — 244

Mandić Gligorije Gligo (1912—). Bio podoficir Mornarice Kraljevine Jugoslavije, ali je otpušten iz vojske kao komunista. Član KPJ od 1935. Do 1940. radio kao mašinista u Beogradu; bio sekretar Saveza mašinista Jugoslavije. Kao član MK KPJ Herceg-Novi organizator je ustanka. U NOR-u: politički komesar čete, komandant Orjenskog bataljona Nikšićkog NOPO, komandant Komskog NOPO, komandant: 1. dalmatinske brigade, 17. divizije i 12. korpusa NOVJ. Poslije rata komandant 4. armije, KNOJ i dr. General-potpukovnik JNA. Narodni heroj — 269

Manola Srećko (1914—1979), general-pukovnik JNA. Član KPJ od 1935. U španskom građanskom ratu učestvovao od 1937. do 1939. godine; bio komandant divizionara, poručnik. Od februara 1939. do maja 1941. bio u koncentracijom logoru u Francuskoj. U NOR-u od 1941. Bio je: delegat Vojnog komiteta CK KPH, komandant grupe NOP odreda Banije i Korduna, 1. Opeativne zone Hrvatske, 6. ličke divizije, prvi pomoćnik komandanta GŠ Hrvatske, zamjenik komandanta Mornarice. Poslije rata načelnik Više vojne akademije, komandant štaba Teritorijalne odbrane Hrvatske i dr. Narodni heroj — 286

Mara — vid. Perović Leposava Lepa

Marasović Olga (1914—), pravnik. Član KPJ od 1938. U NOR-u je od 1941: sekretar Gradskog komiteta KPJ u Sarajevu, član Oblasnog komiteta KPJ za Hercegovinu i član Politodjela 10. hercegovačke brigade. Poslije rata je organizacioni sekretar Gradskog komiteta KPJ za Sarajevo, potpredsjednik Skupštine BiH, republički i savezni poslanik. Bila je član CK SK BiH, CO Saveza ženskih društava Jugoslavije i dr. — 72, 117, 263, 297

Marijanac Rade (1916—1943), geodeta. U NOR-u od 1941; član KPJ od 1941; komandant 3. krajiškog NOP odreda,

poginuo jula 1943. u istočnoj Bosni kao komandant 7. krajiške brigade. Narodni heroj — 279

Marjanović Bogdan (1897—), kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. U jesen 1941. četnički komandant u zajedničkoj komandi mjesta u Čačku, a zatim, s grupom oficira prešao iz Srbije u Bosnu i formirao Rogatički četnički odred. Sklopio sporazum s italijanskim okupatorom za zajedničku borbu protiv NOP-a. Sredinom 1942. zajedno s Dančlćem sproveden u njemačko zarobljeništvo — 252

Marko — vid. Hadson Bil

Marko — vid. Ranković Aleksandar

Marković Blažo (1920 —), student tehnike. Član KPJ od 1940. a u NOR-u od 1941. U ratu je bio politički komesar bataljona u Zetskom NOP odred, pomoćnik političkog komesara 6. crnogorske brigade i 52. divizije. Poslije rata je politički komesar divizije, direktor preduzeća *Ikarus* i *Soko* i dr. General-major JNA — 265

Marković Ivan (Irac) (1909—1942). Član KPJ od 1928. Aktivista revolucionarnog radničkog pokreta. U NOR-u od 1941: komandant Oblasnog štaba partizanskih odreda za tuzlansku oblast, komandant Majevičkog NOPO. Poginuo 20. februara 1942. Narodni heroj — 249

Marković Predrag (Alimpije) (1910—1944), kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Kao simpatizer KPJ prihvatio se položaja komandanta četničkog odreda formiranog u istočnoj Srbiji od Srba iz Bosne (»1. samostalni dobrovoljački odred«). Po dolasku u istočnu Bosnu, marta 1942, prišao sa odredom partizanima. Bio načelnik štaba 6. istočnobosanske brigade. Poginuo januara 1944. u istočnoj Bosni kao pukovnik, načelnik štaba 1. južnomoravske brigade — 273, 274

Marković Stevan Singer (1896—1942). Komesar Kolubarskog bataljona Valjevskog NOP odreda (1941), politički komesar Fočanskog dobrovoljačkog odreda (1942). Poginuo prilikom četničkog puča kod Foče u maju 1942 — 246

Marks Karl (Marx Karl) (1818—1883), revolucionar i ideolog radničkog pokreta, tvorac naučnog socijalizma — 4, 38, 180

Martini Marija (Talijanka), supruga Rigoleta Martinija, člana CK KP Italije — 61

Martin — vid. Jankes Grga

Martinović Ratko (1916 —), general-potpukovnik JNA u penziji. Prije rata poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u: načelnik štaba Valjevskog odreda, komandant 2. krajiške brigade, načelnik štaba 5. divizije NOVJ i načelnik Glavnog štaba Srbije. Poslije rata pomoćnik komandanta armije, nastavnik Više vojne akademije i dr. — 24, 114, 178, 234, 262, 281, 298.

Medenica Ljubomir (1916—1943), student. U NOR-u od 1941, član KPJ od 1941, komandant bataljona u Pljevaljskom NOP odred i 3. sandžačkog proleterskoj brigadi. Poginuo avgusta 1943. na Sinjajevini — 261

Međo Tomo (1903—1969), zemljoradnik. Član KPJ od 1938. Pripadao je grupi zemljoradnika revolucionara. U NOR-u od 1941. i bio je jedan od organizatora ustanka na Jahorini, politički komesar Jahorinskog NOPO, član Okružnog komiteta KPJ za Kalinovik, vijećnik I, II i III zasjedanja ZAVNO-BiH-a. Po oslobođenju predsjednik Sreskog NOO Sarajevo, predsjednik Okružnog suda, narodni poslanik — 162

Međović Tomo — vid. Međo Tomo

Mešterović dr Đura (1908 —), ljekar, general-pukovnik JNA u penziji. Učestvovao u španskom građanskom ratu od 1937. do 1939. Po slomu Repulike bio u koncentracionom logoru u Francuskoj. Član KPJ od 1938. U NOR-u ljekar Valjevskog, pa Posavskog NOP odreda, upravnik vojne bolnice u Žablaku, upravnik bolnice u Foči, šef hirurške ekipe 1. proleterske divizije, referent saniteta 3. korpusa NOVJ, šef ljekarske misije VŠ u Italiji, član Vojne misije u SSSR-u, šef odsjeka u Sanitetskom odjeljenju VŠ (Generalštaba) i dr. Poslije rata zamjenik, pa načelnik Sanitetske uprave JNA, predsjednik Crvenog krsta Jugoslavije i dr. — 148, 270

Mičić Slavko (1911—1942). Učesnik naprednog omladinskog i radničkog pokreta. Član KPJ i u NOR-u od 1941. Poginuo kao član štaba Majevičkog NOPO 20. februara 1942. Narodni heroj — 249

Mičunović Veljko (1916 —). Studirao prava u Beogradu. Naprednom omladinskom pokretu pristupio kao srednjoškolar, a član KPJ je od 1934. Istaknut aktivist studentskog pokreta na Beogradskom univerzitetu. U 1940/41. radio kao partijski instruktor u Pomoravlju. U NOR-u: politički komesar Lovčenskog NOPO, član PK KPJ za Crnu Goru, i rukovodilac Politodjela 2. proleterske brigade. Poslije rata ministar unutrašnjih poslova vlade Crne Gore i ambasador, predsjednik Odbora za spoljnu politiku Savezne skupštine, član Predsjedništva SFRJ, član CK SKJ i dr. Narodni heroj — 289

Midžić Esad (1917—1942). Učesnik naprednog srednjoškolskog i studentskog pokreta. Član KPJ od 1940. U NOR-u od 1941: član MK KPJ za Prijedor, politički komesar Kozarske proleterske čete, Krajiškog proleterskog bataljona i Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu. Zarobljenog četnici ga predali ustašama. U zatvoru se herojski držao. Strijeljan u Banja Luci 17. jula 1942. Narodni heroj — 231, 280

Mihailović Dragoljub Draža (1893—1946), vođa kolaboracionističkog četničkog pokreta u Jugoslaviji od 1941. do 1945. Do rata generalštabni pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije, vojni izaslanik u Sofiji i Pragu. Maja 1941. počeo da stvara četničke odrede. Njegov pokret ima izrazito nacionalistički, šovinistički, velikosrpski i antikomunistički karakter. U cilju slamanja NOP-a u Jugoslaviji i očuvanja monarhije, uspostavlja saradnju i sklapa sporazume s okupatorom i kvislinzima. Četničke vojne formacije vodile su borbu protiv NOP-a od jeseni 1941. do maja 1945. Mihailović je uživao pomoć i podršku određenih krugova zapadnih saveznika naročito do 1943. Bio je ministar izbjegličke vlade, načelnik štaba Vrhovne komande vojske Kraljevine Jugoslavije i komandant tzv. Jugoslovenske vojske u otadžbini; jula 1942. unapređen je u

čin armijskog generala. Uhvaćen 1946. i na javnom procesu u Beogradu kao ratni zločinac i izdajnik osuđen na smrt — 3, 23, 45, 63, 91, 100, 122, 124, 126, 131, 192, 193, 201, 208, 209, 227, 238, 241—243, 253, 267, 284—287, 301

Mihailović Sergije (1911—1942), kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Pripadnik četničke organizacije Draže Mihailovića. Zajedno s Todorovićem i Dangićem 1941. i 1942. organizovao i objedinjavao četničke akcije u jugoistočnoj Bosni protiv NOPOJ. Kao organizator i komandant četničke jedinice, učestvovao 1941. i početkom 1942. u pregovorima s italijanskim okupatorima u Goraždu za borbu protiv NOPOJ — 180, 281

Mihajlo — vid. Nešković Blagoje

Mijatović Milorad (1909 —). Završio Srednju poljoprivrednu školu. U NOR-u i član KPJ od 1941. U ratu je bio komandant 1. krajiškog NOPO, 6. krajiške brigade, 10. divizije i načelnik Štaba 5. korpusa. Poslije rata bio zamjenik republičkog sekretara za poljoprivredu i šumarstvo NR BiH, predsjednik Komiteta za turizam i dr. — 278

Milatović Milorad Mile (1911—), advokatski pripravnik. Član KPJ od 1934, sekretar MK KPJ Valjevo. U NOR od 1941: politički komesar bataljona, zamjenik komandanta Valjevskog NOP odreda, član GS Srbije i štaba Grupe odreda zapadne Srbije i dr. Poslije rata je sekretar Okružnog NO u Valjevu, pomoćnik ministra unutrašnjih poslova NR Srbije, sekretar Izvršnog veća NR Srbije, ambasador, sekretar Narodne skupštine Srbije i Savezne skupštine i dr. — 234

Milekić Zdravko, kaluđer do 1930. kada je razmonašen. Bio je starješina manastira Rača kod Bajine Bašte. U toku 1941—1942. bio je komandant četničkog odreda u rejonu Nove Varoši i Priboja pod imenom Kaluđer Zdravko vojvoda zlatarski. Nijemci su ga 1943. odveli u zarobljenički logor gdje je ostao do kraja rata. Poslije rata nastanio se u Libervilu (SAD) gdje je i umro — 46

Milosavljević Milosav (1911—), zanatlija. Član KPJ od 1934. Bio je član

MK KPJ u Čačku, sekretar OK KPJ užičkog, a zatim valjevskog okruga. U NOR-u od 1941: politički komesar Valjevskog, zatim Rogatičkog i Severno-hercegovačkog NOPO i 2. proleterske divizije, a vršio je i dužnost političkog komesara GŠ NOV i PO Srbije i dr. Bio je vijećnik AVNOJ. Poslije rata obavlja odgovorne dužnosti u CK SKS, Sindikatu Srbije i Vojvodine. Narodni heroj — 262, 277, 281

Milovanović Pećanac Kosta (1879—1944), rezervni kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije i četnički vojvoda. Bio je pripadnik Radikalne stranke. Između dva rata bio predsjednik četničkog udruženja. U toku okupacije Jugoslavije organizovao četničke odrede i zajedno s njima stavio se u službu okupatora. Četnici Draže Mihailovića su ga osudili na smrt i ubili — 12, 23, 34, 35, 50, 81, 91, 136, 163, 167, 189, 192, 233, 253, 283

Milutin — vid. *Milutinović Ivan*

Milutinović Ivan (Milutin) (1901—1944). Završio studije prava. Član KPJ od 1923. Kao student rukovodio Udruženjem marksista na Beogradskom univerzitetu. Godine 1928. osuđen na 6 mjeseci, 1929. na 6 godina, a 1934. na još dve godine robije. Tokom 1940. postao član CK KPJ. Od kraja 1939. do maja 1940. nalazio se u koncentracionom logoru u Bileći. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za člana Politbiroa CK KPJ. Istaknuti je organizator narodnog ustanka. Član Vrhovnog štaba od 1941, komandant Glavnog štaba za Crnu Goru, delegat Vrhovnog štaba i CK KPJ u Crnoj Gori. Organizator narodne vlasti; vijećnik AVNOJ-a i član njegovog Predsjedništva; od Drugog zasjedanja AVNOJ-a član NKOJ-a; general-lajtnant NOVJ. Poginuo nesrećnim slučajem na Dunavu kod Beograda 23. oktobra 1944. Narodni heroj — 102, 201, 215, 217, 288, 301, 302

Miljković Petar (1913—), narednik vojske Kraljevine Jugoslavije. Kao član vojno-obavještajne misije britanskog majora Kouena, zarobljen 4. februara 1942. na Romaniji u istočnoj Bosni. Odveden u zarobljeništvo u Njemačku — 243

Mirković Borivoje (1889—1969), vazduhoplovni brigadni general vojske Kraljevine Jugoslavije. Učesnik ratova 1912—1918. Jedan od glavnih organizatora puča od 27. marta 1941. U toku aprilskog rata 1941. emigrirao u Kairo. Do januara 1942, kada je smijenjen, a zatim penzionisan, bio je komandant vazduhoplovstva. Suprotstavio se odluci o smjenjivanju i stupio u britansku vojsku, u kojoj je ostao do marta 1948, kada je penzionisan. Umro u emigraciji (u Londonu) — 265

Miskin Vaso (Crni) (1916—1945), metalski radnik. Kao mlad uključio se u napredni radnički pokret i učestvovao u više akcija. Član KPJ od 1939. Član i sekretar MK KPJ Sarajevo i član Biroa PK KPJ za BiH. U NOR-u partijski radnik na terenu, zamjenik političkog komesara Hercegovačkog NOP odreda, pomoćnik političkog komesara 10. hercegovačke brigade, sekretar Oblasnog komiteta za Hercegovinu, član Oblasnog NOO, sekretar JNOF za BiH, vijećnik AVNOJ-a i ZAVNO-BiH-a. Poslije rata sekretar MK KPJ Sarajevo. Narodni heroj — 19

Mitar — vid. *Bakić Mitar*

Mitrov Slobodan Danko (1919—1942), đak. Kao napredan omladinac otišao, u Španiju 1936, i borio se u republikanskoj armiji. Član KPJ. Radi na organizovanju ustanka u Bosanskoj krajini. Bio je komandant 3, a zatim 4. krajiškog NOP odreda. Poginuo u borbi protiv četnika — 280

Mrazović Karlo (1902—), radnik. Član KPJ od 1927. Po odluci CK KPJ 1929. upućen na KUNMZ. Od 1934. do 1936. radi u KI i upravnik je jugoslovenskog odjeljenja KUNMZ-a. Učestvovao u španskom građanskom ratu. Ilegalno došao u Jugoslaviju, a od kraja 1939. do proljeća 1940. bio zatočen u logoru u Lepoglavi. Član CK KPH, delegat na V zemaljskoj konferenciji KPJ. U NOR-u organizator ustanka u sjevernoj Hrvatskoj, član Glavnog štaba Hrvatske, komandant i politički komesar 3. operativne zone, vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Poslije rata član vlade Hrvatske, poslanik Sabora Hrvatske i Skupštine Jugoslavije, ambasador;

član IK CK SKH, član CK SKJ, član Saveznog odbora SSRNJ. Narodni heroj — 288

Mujbegović dr Mustafa (1900—1942). Učesnik naprednog studentskog pokreta, član Kluba studenata marksista u Beču i Zagrebu (1921—1926), ljekar u Tuzli, hapšen od policije u Zagrebu (1924) i Tuzli (1932). U NOB od 1941. Ubijen od četnika 20. februara 1942 — 249

Musolini Benito (Mussolini Benito) (1883—1945), italijanski fašistički diktator, organizator i vođa fašizma. Godine 1919. formirao fašističke odrede za borbu protiv revolucionarnog pokreta Italije. 1922. izveo marš na Rim i postao predsjednik vlade. Godine 1925. zaveo fašističku diktaturu. Spoljnu politiku usmjerio na osvajanje u Evropi i Africi i na borbu protiv progressa u svijetu. Pod njegovim rukovodstvom fašistička Italija je vodila rat za osvajanje Etiopije (1935—1936), intervenisala u Španiji u korist Franka i učestvovala u drugom svjetskom ratu kao član koalicije fašističkih država. Po padu fašizma (1943) u sjevernoj Italiji, koju su okupirali Nijemci, bio na čelu Italijanske Socijalne Republike. Uхватili ga italijanski partizani i ubili 28. aprila 1945 — 63, 81, 189, 224

Nadić Kosta — vid. Nađ Kosta

Nađ Kosta (1911—), general armije. Bio radnik i podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U naprednom radničkom pokretu učestvuje od rane mladosti. Proganjan i hapšen više puta, a 1933. osuđen na 2 godine robije; iz zatvora pobjegao i živio ilegalno u Zagrebu. Po odluci KPJ otišao u Španiju. U španskoj republikanskoj vojsci bio komandant Balkanskog bataljona. Član KPJ od 1937. Od 1939. u koncentracijom logoru u Francuskoj; preko partijskih veza došao u Jugoslaviju. U NOR-u organizator ustanka na Kordunu, član Glavnog štaba BiH, komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu, komandant 1. bosanskog, pa 3. korpusa NOVJ; komandant Glavnog štaba Vojvodine i komandant 3. armije JA. Poslije rata komandant armije, komandant vojne oblasti, pomoć-

nik saveznog sekretara za narodnu odbranu, poslanik Skupštine Srbije i Skupštine Jugoslavije, član CK SK Srbije i CK SKJ, predsjednik SUBNORJ. Odlikovan Ordenom narodnog heroja i Ordenom junaka socijalističkog rada — 17, 160, 232, 239, 275, 300

Nedeljković Radoje (1911—1943?), vazduhoplovni poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Kao član britanske vojno-obavještajne misije majora Terensa Atertona upućen januara 1942. podmornicom u Jugoslaviju. Januara 1943. uhapšen u Beogradu od strane Gestapoa i odveden u logor gdje mu se izgubio trag (vjerovatno je umro ili ubijen) — 126, 227, 241, 265, 285

Nedić Milan (1877—1946), oficir srpske vojske, a potom u vojsci Kraljevine Jugoslavije armijski general, komandant armije, načelnik Glavnog generalštaba, ministar vojske i mornarice. Kao ministar podržao Ljotićevu organizaciju, propagirao snagu Hitlerove Njemačke i unosio defetizam u JV. Otvoreno se stavio u službu njemačkih okupatora i od 29. avgusta 1941. predsjednik kvislinške srpske vlade. Za cijelo vrijeme rata borio se protiv NOP-a. Njegove vojne jedinice počinile su brojne zločine. Uhapšen i kao kvisling i ratni zločinac predat sudu; u zatvoru u Beogradu izvršio samoubistvo 4 februara 1946 — 12, 20—23, 26, 34, 35, 38, 42, 50, 63, 78, 79, 81, 83, 84, 91, 100, 103, 121, 124, 126, 135, 136, 156, 161, 166, 167, 179, 182, 189, 191, 192, 209, 228, 232, 234, 248, 251, 273, 276, 280, 281, 298

Nešković dr Blagoje (Mihajlo) (1907—), ljekar, profesor univerziteta. U naprednom studentskom pokretu učestvuje od 1927; član KPJ od 1936. Dobrovoljac u španskom građanskom ratu u redovima španske republikanske vojske. Po povratku u Jugoslaviju (1940) uključio se u partijski rad. Od 1941. u toku NOR-a sekretar PK KPJ za Srbiju, a od Osnivačkog kongresa KP Srbije (maja 1945) do 1948. sekretar CK KP Srbije i predsjednik vlade NR Srbije. 1948—1952. bio potpredsjednik vlade FNRJ i član PB CK KPJ. Poslije isključenja iz SKJ (1952) zbog kolebljivog stava u odnosu na partijsku liniju, posvetio se ljekarskom

pozivu i naučnom radu u Onkološkom institutu — 35, 84, 152, 155, 160, 238, 249, 271, 272, 275

Nešković Radomir (?—1945). Od 1942. komandant 1. rogatičke četničke brigade. Poginuo 1945 — 277, 281

Nikolić Gojko (1911—), ljekar. Član KPJ od 1935. U španskom građanskom ratu ljekar (poručnik) na dužnosti upravnika bolnice i dr. U logorima u Francuskoj proveo 19 meseci (po padu Španske Republike). U NOR-u od 1941: ljekar, načelnik Saniteta Vrhovnog štaba NOV i POJ (odnosno u Ministarstvu narodne odbrane). Poslije rata načelnik Sanitetske uprave JNA, ambasador. Bio je član AVNOJ-a, narodni poslanik i dr. General-pukovnik JNA i akademik. Narodni heroj — 263

Ninčić dr Momčilo (1876—1949), političar i pravni pisac; profesor univerziteta, ministar i narodni poslanik; pripadnik Radikalne stranke. Bio ministar inostranih dela u vladi Dušana Simovića od 27. marta 1941. i u vladi Slobodana Jovanovića (1942—1943) — 284

Novaković Grujo (1913—1975). Diplomirao na Pravnom fakultetu u Beogradu. Član KPJ od 1936. U NOR-u od 1941: jedan od organizatora ustanka na Romaniji, bio je politički komesar Romanijskog NOPO i 20. romanijske brigade, sekretar OK KPJ za Romaniju, član ZAVNOBiH-a i dr. Poslije rata bio član Izvršnog vijeća NR BiH, generalni sekretar DSIP, član IK CK SK BiH i CK SKJ, savezni i republički poslanik. Član Savjeta Federacije. Narodni heroj — 280

Novaković Ljubo (1883—1943), brigadni general vojske Kraljevine Jugoslavije. Tokom 1941. saradivao s K. Pečancem i D. Mihailovićem; napustio ih i sklopio sporazum sa partizanima. Boravio je u Foči, kada se tu nalazio Vrhovni štab i obećavao je svoju podršku NOP-u. Aprila 1942. prebegao četnicima zajedno sa vojnoobavještajnom misijom britanskog majora Atertona. Poginuo od partizana septembra 1943. u okolini Cetinja — 91, 253

Novosel Milorad (1906—1976), žandarmerijski podoficir. U NOR-u od 1941;

komandant NOPO »Zvijezda« i Visočkofojničkog odreda; načelnik štaba u 7. krajiškoj brigadi. Poslije rata u JNA, potpukovnik — 279

O'Donovan Patrik, radio-telegrafist britanske misije majora Terensa Atertona, koja je početkom 1942. boravila u VŠ NOP i DVJ u Foči. Iz VŠ pobjegao zajedno s Atertonom, Ljubom Novakovićem i poručnikom Nedeljkovićem (sredinom aprila 1942); njega i Atertona ubio je četnički komandant Spasoje Dakić — 241

Ojdanić Vladislav, žandarmerijski narednik, iz okoline Foče, protivnik NOP-a — 179

Okrugla — vid. Marasović Olga

Omladinac — vid. Radosavljević Milan

Orešković Marko (Krnjija) (1896—1941), radnik. Učestvovao u pobuni mornara u Boki Kotorskoj 1918. U komunističkom pokretu od 1919, a član KPJ od 1925. Uhapšen 1929. i osuđen na 5 godina robije; od 1935. do 1937. član PK, pa MK KPJ Zagreb. Od 1936. do 1939. bio u Španiji kao borac, pa politički rukovodilac bataljona »Đuro Đaković«. Po povratku u zemlju (1939) postaje član CK KPH; uhapšen i upućen u logor u Lepoglavu, ali je uspio da pobjegne. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za kandidata za člana CK KPJ. Istaknuti organizator ustanka u Hrvatskoj — politički komesar Grupe NOP odreda Like, član, pa politički komesar Glavnog štaba Hrvatske. Ubili ga četnici u Očjevu kod Drvara 20. oktobra 1941. Narodni heroj — 287

Orović Savo (1888—1974), general-pukovnik JNA. U prvom svjetskom ratu u crnogorskoj vojsci, a od 1916. bio komita. U vojsci Kraljevine Jugoslavije stekao čin pukovnika. U NOR-u zamjenik komandanta Nikšićkog odreda, član Glavnog štaba NOPO za Crnu Goru i Boku, član Vrhovnog štaba, komandant Oficirske škole VŠ, načelnik Glavnog štaba Vojvodine, komandant Pješadijskog vojnog učilišta. Vijećnik AVNOJ-a na Drugom zasjedanju. Poslije rata biran za saveznog poslanika i poslanika Skupštine Crne Gore — 125, 265

Ostojić Zaharije (1907—1945), generalštabni major vojske Kraljevine Jugoslavije. Sa misijom britanskog kapetana Hadsona došao je septembra 1941, zajedno sa majorom Lalatovićem, u Jugoslaviju i priključio se D. Mihailoviću. Bio je komandant istaknutog dijela Vrhovne četničke komande za Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju, Liku i Crnu Goru. Marta 1945, odvojivši se od Draže Mihailovića, pokušao da se sa ostacima četničkih jedinica probije iz Bosne do britanskih snaga. Maja 1945. zajedno s P. Đurišićem razoružan od ustaša i ubijen u logoru u Gradiški — 227, 238

Paja — vid. Savić Pavle

Pap Pavle (1914—1941), politički radnik, student medicine, član KPJ od 1933, a od oktobra 1940. član CK KPJ; uhapšen 1934. i osuđen na tri godine robije koje je izdržao u Sremskoj Mitrovici; 1938, u ilegalnosti, osuđen na 15 godina robije; rukovodi centralnom partijskom tehnikom u Beogradu, a pred rat u Zagrebu; u avgustu 1941. upućen u Dalmaciju radi organizovanja partizanskih odreda; prokazan Italijanima, uhapšen i 15. avgusta 1941. strijeljan u Skradinu. Narodni heroj — 287

Paunović Davorjanka Zdenka (1921—1946), student. Kao gimnazijalka uključila se već 1936. u napredni srednjoškolski pokret; 1939. član Sreskog partijskog povjereništva u Požarevcu, a juna 1940. član OK SKOJ-a. Iste godine i sekretar Partijskog biroa na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Po okupaciji Jugoslavije 1941. kurir Politbira CK KPJ; bila stalno s Vrhovnim štabom kao Titov lični sekretar — 237

Pavelić dr Ante (1889—1959), vođa fašističkog ustaškog pokreta, poglavnik tzv. Nezavisne Države Hrvatske, kvisling i ratni zločinac. Godine 1928. osnovao klerofašistički pokret (Hrvatski ustaški pokret), koji djeluje kao ultradesničarska teroristička organizacija. U zemlji 1939. osniva ustaški centar u Zagrebu. Desetog aprila 1941. uz pomoć Nijemaca stvorena je NDH, a osam dana kasnije Pavelić je obrazovao ustašku vladu. Stvorio je oružane snage, aparat državne i policijske vlasti i ustaške organizacije. Po ugledu na nacizam i fašizam,

zaveo fašistički režim, čiji je cilj bio istrebljenje komunista i svih rodoljuba, uništenje Srba, Jevreja, Roma i u okviru napora nacizma i fašizma borba protiv progresa i demokratije u svetu. Po njegovom nalogu represivni organi i oružane snage NDH ubile su stotine hiljada ljudi. Poslije bjekstva iz Jugoslavije, živio pod zaštitom reakcionarnih krugova i umro u Madridu — 21, 26, 34, 35, 37, 42, 63, 79, 81, 84, 135, 137, 138, 157, 159, 167, 179, 181, 182, 187, 189, 190, 209, 210, 234, 240, 251, 281

Pavešić Ilija, brijački obrtnik. Aktivni sindikalni radnik od 1932. Vlasnik stana u Klaićevoj ulici br. 17 u Zagrebu u kome se nalazila ilegalna partijska štamparija (Tehnika CK KPH). Uhapšen 24. decembra 1941. prilikom provala štamparije; ubijen neposredno poslije hapšenja od ustaške policije — 288

Pećanac Kosta — vid. Milovanović Pećanac Kosta

Pejatović Mirko (1915—1942), inženjer, učesnik NOR-a od 1941, član KPJ od 1941, politički komesar bataljona u Pljevaljskom NOP odreda i u 3. sandžačkoj proleterskoj brigadi. Poginuo jula 1942. kod Prozora — 261

Pekić Dušan (1921 —), radnik. U NOR-u i član KPJ od 1941. Bio politički komesar čete i bataljona; komandant bataljona i zamenik komandanta 13. proleterske brigade »Rade Končar«, načelnik Štaba 34. divizije, komandant 12. divizije i dr. Poslije rata je komandant divizije mehanizovanog korpusa i Vojnog područja, načelnik štaba armije, načelnik Uprave u GŠ JNA, zamjenik glavnog inspektora JNA. General-pukovnik JNA. Narodni heroj — 275, 285

Perović Branko (1914 —), student. Član KPJ od 1938. U NOR-u: član MK KPJ za Šavnički srez; zamjenik političkog komesara bataljona u Durmitorskom NOPO; rukovodilac Politodjela brigade i divizije; politički komesar divizije KNOJ. Poslije rata politički komesar divizije i dr. General-potpukovnik JNA — 248, 255, 257, 261, 266

Perović Leposava Lepa (1911—), učiteljica. Član KPJ od 1934. Zbog revolucionarnog rada uhapšena 1933, a četiri

godine kasnije otpuštena iz državne službe. U NOR-u član MK Sarajevo, član PK KPJ za BiH, član Oblasnog komiteta za sjevernu Hrvatsku, član Oblasnog komiteta za istočnu Bosnu. Poslije rata član CK SK BiH, potpredsjednik Kontrolne komisije savezne vlade; birana za poslanika Skupštine BiH i Skupštine Jugoslavije; bila član Saveznog odbora SSRNJ — 160, 232, 239, 275

Peruničić Mile (1890—1961), učitelj. Učestvovao u mladoturskoj revoluciji 1908; u crnogorskoj vojsci učestvuje u 1. balkanskom i 1. svjetskom ratu. Između dva rata pripadao Demokratskoj stranci. Član KPJ od 1942. U NOR-u komandant Crnogorsko-sandžačkog odreda, član Glavnog štaba Sandžaka, zamjenik komandanta 3. proleterske brigade; od 1942. do 1945. vijećnik AVNOJ-a, sekretar AVNOJ-a i dr. Poslije rata sekretar Privremene narodne skupštine, sekretar Ustavotvorne skupštine, a od 1945. do 1953. sekretar Prezidijuma Savezne narodne skupštine — 13, 47, 88, 230, 242, 252

Pijade Moša (Janko, Šiki) (1890—1957). Studirao slikarstvo u Minhenu i Parizu; od 1910. bavio se novinarstvom. Član KPJ od 1920; iste godine je na listi KPJ izabran za odbornika beogradske opštine. Poslije zabrane KPJ 1921. postaje član njenog Izvršnog odbora. Radi na stvaranju Nezavisnih radničkih sindikata. Delegat je na II konferenciji Balkanske komunističke federacije 1922. Jedan od osnivača NRPJ 1923. Zbog organizovanja ilegalne štamparije i publikovanja organa KPJ »Komunist«, 1925. osuđen na 20 godina robije, koja mu je smanjena na 12 godina. U Sremskoj Mitrovici zbog političkog rada 1934. osuđen na još 2 godine robije. Mandator CK KPJ, jedan od glavnih organizatora i predavača komunističkog univerziteta u sremskomitrovačkoj kaznionici. Sa R. Čolakovićem na robiji preveo Marksov »Kapital«. Od januara do aprila 1940. zatvoren u bilečkom logoru. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za člana CK KPJ. U NOR-u radio na organizovanju ustanka u Crnoj Gori 1942, u Vrhovnom štabu rukovodi radom vojnih vlasti u pozadini; vijećnik AVNOJ-a na Prvom zasjedanju; od Drugog zasjedanja

potpredsjednik Predsjedništva AVNOJ-a. Od 1945. do 1953. potpredsjednik Prezidijuma Savezne skupštine; 1953. potpredsjednik SIV-a, od 1954. do 1957. predsjednik Savezne narodne skupštine. Na V i VI kongresu biran u PB, odnosno IK CK SKJ. Napisao je više radova. Narodni heroj i Junak socijalističkog rada — 43, 45, 80, 84, 97, 100, 104, 133, 155, 161, 195, 201, 235, 240, 241, 249, 250, 255—257, 267, 268, 271, 284, 285, 294—297, 299, 300

Planinčić Jovo, komandir u Dubskom bataljonu Rogatičkog NOPO. Saradivao s okupatorima do kraja rata. U februaru 1947. poginuo kao odmetnik —169, 277

Planojević Mileva Lula (1919 —). Kao gimnazijalka uključila se u napredni omladinski pokret. Aktivno učestvovala u studentskim akcijama. Član KPJ od 1940. Od maja 1941. specijalni kurir PB CK KPJ, zatim član Politodjela 1. proleterske brigade i 6. proleterske divizije; posle rata član CK SKS, sekretar CV SSJ, narodni poslanik, član Izvršnog veća SR Srbije i dr. — 237

Popara Miroslav Miro (1913—1942), student; član KPJ od 1935. Zbog revolucionarnog rada hapšen i proganjan. Kao instruktor PK KPJ za BiH radi na pripremama i organizovanju ustanka u Hercegovini. U NOR-u član Oblasnog komiteta za Hercegovinu, sekretar OK za istočnu Hercegovinu, komesar Hercegovačkog odreda, politički komesar Operativnog štaba za Hercegovinu i južnu Dalmaciju. U junu 1942. uhvaćeni su ga četnici i strijeljali u Nevesinju oko 25. jula 1942. Narodni heroj — 121, 264

Popivoda Krsto (1910 —), revolucionarnom pokretu pristupio u cetinjskoj gimnaziji. Član KPJ od oktobra 1933. Radio u tehnici MK KPJ za Suboticu, gdje je uhapšen u oktobru 1934. i osuđen na 18 mjeseci strogog zatvora. Ponovo je uhapšen u junu 1937. kao član oblasnog rukovodstva KPJ za užu Srbiju sa sjedištem u Kragujevcu i osuđen na dvije godine robije. I pored strahovitog mučenja, držao se herojski i nije ništa priznao. Po izlasku s robije član je Agitpropa PK KPJ za Srbiju; organizator i rukovodilac partijskih kurseva; a na Petoj

konferenciji KPJ (1940) izabran je za kandidata za člana CK KPJ. Nakon okupacije bio je član Biroa PK KPJ za Crnu Goru, a poslije oslobođenja na odgovornim partijskim i političkim dužnostima. Član Savjeta Federacije. Narodni heroj — 289

Popović Konstantin Koča (1908 —). Apsolvirao na Filozofskom fakultetu u Parizu; bavio se književnošću i publicistikom. Član KPJ od 1933. Više puta hapšen. Učesnik španskog građanskog rata. 1939. vratio se u Jugoslaviju; bio član PK KPJ za Srbiju do hapšenja 1940. U NOR-u jedan od organizatora ustanka u Srbiji; komandant 1. proleterske brigade, 1. proleterske divizije i 1. proleterskog korpusa, Glavnog štaba NOV i PO Srbije i komandant 2. armije. Bio je član AVNOJ-a od osnivanja i član njegovog Predsjedništva (od II zasjedanja). Poslije rata načelnik Generalštaba JNA (1945—1953), državni sekretar za inostrane poslove i član SIV-a (do 1966), potpredsjednik Republike (do 1967) i član Predsjedništva SFRJ. Bio član CK SKJ i Predsjedništva CK SKJ i član Savjeta Federacije. Rezervni general-pukovnik. Narodni heroj — 28, 156, 157, 272

Popović Miladin (1910—1945), student, politički radnik. Član SKOJ-a od 1933, a KPJ od 1934. Istaknuti organizator političkih akcija na Kosovu, sekretar OK KPJ, član PK KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju. Učesnik je V konferencije KPJ. Istaknuti je organizator NOP na Kosovu. Od oktobra 1941. do septembra 1944. radio kao delegat CK KPJ pri KP Albanije. Od tada je ponovo sekretar Oblasnog komiteta. Ubijen od izdajnika 13. marta 1945. u Prištini. Narodni heroj — 289

Popović Milentije (1913—1971), politički radnik. Završio Tehnički fakultet u Beogradu; član KPJ od 1939; partijski instruktor PK KPJ za Srbiju u Beogradu i, kratko vrijeme, sekretar MK KPJ za Beograd. U NOB-u u Srbiji, Sandžaku, Crnoj Gori i Bosni na raznim partijskim i političkim dužnostima; rukovodilac politodjela 4. proleterske crnogorske brigade, politički komesar Oficirske škole pri Vrhovnom štabu; vijećnik

AVNOJ-a, poslanik ASNOS-a i Privremene narodne skupštine DFJ; ministar u vladi Srbije i u saveznoj vladi; član CK SKJ; generalni sekretar SSRNJ; predsjednik Savezne skupštine — 84

Popović Vladimir Vlado (1914—1972), student. U radnički pokret stupio 1929; član KPJ od 1932. Bio sekretar Univerzitetskog komiteta KPJ u Beogradu. Hapšen i proganjan. Kao predstavnik Beogradskog univerziteta učestvovao na Svetskoj konferenciji studenata komunista i socijalista i na Svjetskoj konferenciji studenata. U španskom ratu (1937—1939) dobio čin kapetana i najviše odlikovanje. Po povratku iz Španije član PK SKOJ-a za Srbiju, instruktor CK KPJ. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za kandidata za člana CK KPJ. U NOR-u delegat CK KPJ u Hrvatskoj, sekretar Operativnog rukovodstva CK KPH; član Vrhovnog štaba; politički komesar, pa komandant 3. korpusa, potom predstavnik NKOJ-a u Bugarskoj. Poslije rata ambasador, član SIV-a, generalni sekretar Predsjednika Republike. Od V do IX kongresa član CK SKJ. Narodni heroj — 34, 85, 102, 120, 212, 238, 251, 286, 287, 292

Praprotnik Avgust (? — 1942), veleindustrijalac, bankar, predsjednik Saveza industrijalaca; poslije okupacije Jugoslavije aktivni saradnik okupatora. Sa dr Marjanom Zajecom inicijator stvaranja slovenačke policije za borbu protiv NOP-a. Osuđen na smrt od centralne komisije VOS (Bezbjedonosno-obavještajne službe), ubijen — 283

Prica Ognjen (1889—1941), profesor, publicist i politički radnik. Član KPJ od 1921. Član PK KPJ za BiH od 1927. Tokom 1928. do početka 1929. glavni urednik »Borbe«. Uhapšen 1929. i osuđen na 7 godina robije. Po izlasku s robije 8. avgusta 1936. nastavio s političkim radom. Uhapšen 27. marta 1941. i poslije proglašenja NDH predat ustaškim vlastima. Strijeljan 9. jula 1941. Narodni heroj — 288

Princip Slobodan (Seljo) (1914—1942), politički radnik. Kao gimnazijalac uključio se u revolucionarni pokret; na studijama tehnike u Beogradu nastavio politički rad; okuplja studente iz Bosne

i Hercegovine u Udruženju studenata »Petar Kočić«, čiji je predsjednik. Poslije aprilskog rata 1941. učestvuje u pripremama ustanka i od maja 1941. član je vojnog rukovodstva za BiH, zatim član Štaba Sarajevske oblasti i član Glavnog štaba NOPOJ za BiH. Umro od tifusa u proljeće 1942. Narodni heroj — 19

Račić Dragoslav (1905—1945), kapetan I klase vojske Kraljevine Jugoslavije. Kao komandant četničkog Cerskog odreda u zapadnoj Srbiji 1941. učestvuje zajedno sa partizanskim jedinicama u borbama protiv okupatora. Početkom novembra stupio u otvorenu borbu protiv NOP-a i sa svojim jedinicama, kao komandant odreda, komandant grupe korpusa, i komandant 4. grupe jurišnih korpusa vodio borbe protiv partizana u Srbiji i istočnoj Bosni. Ubijen kao odmetnik 1945 — 258, 259, 262

Radosavljević Dobrovoje (Bobi) (1915 —). Član SKOJ-a i KPJ postao kao student Poljoprivredno-šumarskog fakulteta u Zemunu 1933; sekretar Univerzitetskog komiteta SKOJ-a od kraja 1933. Uhapšen 1934. i osuđen na 3 godine robije. Od 1937. do rata član PK SKOJ-a za Srbiju, zatim član CK SKOJ-a, a 1940. sekretar OK KPJ za Zaječar. U NOR-u jedan od organizatora ustanka u istočnoj Srbiji; od sredine 1942. do kraja 1944. instruktor CK KPJ pri PK KPJ za Makedoniju. Vijećnik AVNOJ-a. Od februara 1945. sekretar GK KPJ Beograda i član PB CK KPS. Poslije rata organizacioni sekretar CK KP Srbije, član CK SKJ i predsjednik CK SK Srbije (1967—1969), ministar u Vladi FNRJ i član SIV-a, narodni poslanik, član Savjeta Federacije i dr. Narodni heroj — 35, 238, 248

Radosavljević Milan (Omladinac) (1916 — 1944), elektromehaničar. Bio organizacioni sekretar PK SKOJ-a za Srbiju. U NOR-u od 1941: član i instruktor CK SKOJ-a, član Glavnog štaba za Srbiju. Poginuo kao borac 2. proleterske brigade 1944. kod Prokuplja — 84

Radović Mile, komandant Ustikolinskog bataljona Jahorinskog NOP i dobrovoljačkog odreda i zamjenik komandanta istog odreda. U proljeće 1942. prišao

četnicima i postao komandant bataljona u Fočanskoj četničkoj brigadi. Ubijen jula 1945. kao odmetnik — 162

Rakić Miodrag (1895 —), pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije; posle kapitulacije u štabu Vrhovne komande jugoslovenske vojske u Kairu, opunomoćenik kraljevske vlade za vojne snage na Bliskom istoku — 276

Rakočević Nenad (1915—1943), zemljoradnik. Član KPJ od 1938. U NOR-u od 1941: komandir voda i čete, a zatim komandant bataljona Komskog NOPO, član SK KPJ za Kolašin. Ranjen u bici na Sutjesci, podlegao ranama jula 1943. na Majevici. Narodni heroj — 261

Ranković Aleksandar (Marko) (1909 —). Član SKOJ-a od 1927, a KPJ od 1928, iste godine postaje i sekretar PK SKOJ-a za Srbiju; 1929. osuđen na šest godina robije, član i sekretar PK KP za Srbiju od 1937; član Privremenog rukovodstva KPJ od maja 1938. (kasnijeg CK KPJ). Na V konferenciji KPJ (1940) izabran za člana Politbiroa CK KPJ, u NOR-u član VŠ NOV i POJ, član Predsjedništva AVNOJ-a. Odlikovan Ordenom narodnog heroja i junaka socijalističkog rada. Poslije rata bio ministar unutrašnjih poslova i potpredsjednik savezne vlade, odnosno SIV-a; od 1963—1966. potpredsjednik Republike, član IK CK SKJ. Zbog birokratsko-dogmatskog suprotstavljanja razvoju socijalističkog samoupravljanja i politici nacionalne ravnopravnosti i zloupotrebe svojih pozicija u Službi državne bezbjednosti na IV plenumu CK SKJ (jula 1966), lišen funkcija, a na sjednici CK SK Srbije (septembra iste godine) isključen iz SKJ i penzionisan — 5, 156, 159, 228, 272, 274, 298, 300, 301

Rapotec Stanislav (1911 —), službenik, rezervni potporučnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Krajem avgusta 1941. prebacio se iz zemlje u Kairo, gdje je stupio u vezu sa predstavnicima emigrantske jugoslovenske vlade i britanske obavještajne službe. Januara 1942. upućen je podmornicom u Jugoslaviju. Iskrcio se na Mljetu i stupio u vezu sa vođama četničke organizacije u Splitu. Za vrijeme petomjesečnog boravka u zemlji ostvario je kontakte sa mnogim

predstavnicima četničke organizacije i nekih građanskih stranaka — 227, 241, 242, 250, 271, 286

Ribar Ivo Lola (Fišer) (1916—1943), student. 1935. postao član SKOJ-a, a 1936. član KPJ. U 1935. i 1936. učestvovao u više akcija i borbi studenata Beograda protiv režima. Kao predstavnik jugoslovenske omladine učestvovao na Međunarodnoj omladinskoj konferenciji za mir u Briselu (1936) i na Svjetskom omladinskom kongresu za mir u Ženevi (1936). Od Titovog dolaska na čelo KPJ. 1937. rukovodi Centralnom izvršnom omladinskom komisijom pri CK KPJ Na V (1939) i VI (1940) zemaljskoj konferenciji SKOJ-a biran za sekretara CK SKOJ-a. Na V konferenciji KPJ izabran je za člana CK KPJ, a 1943. za člana PB CK KPJ. Uhapšen decembra 1939, a od januara do aprila 1940. bio u logoru u Bileći. Jedan od istaknutih organizatora ustanka. Član Vrhovnog štaba NOV i POJ od 27. juna 1941. Na prvom kongresu USAOJ-a (decembra 1942) izabran za njegovog predsjednika. Poginuo je kao šef Vojne misije VŠ NOV i POJ pri Savezničkoj komandi za Srednji istok na Glamočkom polju 24. novembra 1943. Narodni heroj — 31, 83, 100, 120, 152, 155, 157, 159, 201, 211, 214, 229, 236, 240, 248—251, 254—256, 263, 264, 267, 271—275, 285—287, 289, 294, 296, 298—302

Ribar Jurica (1918—1943), slikar, diplomirao na Pravnom fakultetu u Beogradu. U NOR-u od 1941: politički i kulturno-prosvjetni radnik, instruktor pri CK SKOJ-a poginuo kao član politodjela 4. proleterske crnogorske brigade krajem septembra 1943. u borbama za odbranu Kolašina — 32, 237

Rodić Slavko (1918—1949), geometar. U NOR-u i član KPJ od 1941. U ustanku komandir gerilskog odreda i komandant Petrovačkog i Bihaćkog bataljona, a zatim komandant 5. krajiškog odreda, zamjenik komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu, komandant 5. krajiške divizije i 2. (5.) bosanskog korpusa, a maja 1945, komandant 5. armije. Poslije rata zamjenik načelnika Generalštaba JA, član CK KP BiH, narodni poslanik. Narodni heroj — 279

Rukavina Ivan Ivo (1912—), student; član SKOJ-a od 1933, a član KPJ od 1935. Zbog progona, po odluci Partije emigrirao 1934; u toku 1935. i 1936. radio u tehnici KPJ koja je pripremala izdavanje »Proleter«. Učesnik španskog građanskog rata od decembra 1936; bio je kapetan, komandant bataljona. Po porazu Republike interniran u logor u Francusku, a 1939. dolazi u zemlju, postaje član PK SKOJ-a za Hrvatsku. Jedan od organizatora borbe u Hrvatskoj; komandant Glavnog štaba Hrvatske; komandant 4. korpusa; komandant vojne uprave za Vojvodinu, a zatim šef Vojne misije u Parizu. Poslije rata načelnik uprave u DSNO, komandant armije, pomoćnik saveznog sekretara za narodnu odbranu; član CK SKH i CK SKJ. Generalarmije. Narodni heroj — 279

Ružić Ivan (1907—), kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Učestvovao u ustanku 1941. Kao komandant bataljona Durmitorskog NOP odreda marta 1942. prebjegao četnicima u čijim je redovima postao jedan od istaknutih vojnih starješina. Emigrirao u inostranstvo — 254, 270

Salaj Đuro (1889—1958), partijski i sindikalni funkcioner. Član KPJ od 1919, a član PB CK KPJ od III kongresa KPJ 1926. do 1930. U emigraciji u SSSR-u od 1930. do 1944. Od 1942. do 1944. bio je redaktor i spiker Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«. Vratio se u zemlju krajem 1944. Član CK KPJ od V kongresa KPJ (1948), član PB CK KPJ, predsjednik CV SSJ, član SIV-a — 276

Savić Pavle (Paja) (1909—), profesor univerziteta. Od 1935. do 1939. u Parizu (zajedno s Irenom Žolio-Kiri i drugim fizičarima) uspješno radio na značajnim naučnim istraživanjima. Član KPJ od 1934. U NOR-u na radu u Vrhovnom štabu, 1942—1945. vijećnik AVNOJ-a (potpredsjednik na Prvom zasjedanju); 1944. član Vojne misije Vrhovnog štaba u Moskvi. Poslije oslobođenja ministar u vladi Srbije, direktor Instituta »Boris Kidrič«, potpredsjednik Savezne komisije za nuklearnu energiju. Objavio više naučnih radova; počasni doktor Beo-

gradskog univerziteta, član više naučnih društava i akademija; predsjednik SANU. Dobitnik nagrade AVNOJ-a — 31, 120, 166, 236, 264, 282

Sekulić Bajo (1913—1942), student; član KPJ od 1934; do 1940. radi u radničkom pokretu u Beogradu. Hapšen i proganjan. U ustanku sekretar OK KPJ Cetinje, pa član Glavnog štaba za Crnu Goru, Boku i Sandžak i član PK KPJ za Crnu Goru; novembra 1941. politički komesar Crnogorskog odreda za operacije u Sandžaku; januara 1942. komandant odreda »Radomir Mitrović«. Narodni heroj — 9, 73, 75, 88, 112, 216, 229, 247, 257, 261, 266, 269, 289

Seljo — vid. Princip Slobodan

Seratić Ljubo (1909—1942), komandir Kombinovane čete Durmitorskog NOPO — 248

Sertić Ankica Marija (Cincipinka). U toku 1941. radila u ilegalnom punktu pri CK KPH na održavanju veze s PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu. Decembra 1941. uhapsile su je ustaše; postala izdajnik. Poslije rata kao narodni neprijatelj osuđena na smrt — 288

Sinović Dušan (1882—1962), armijski general. Učesnik oba balkanska i prvog svjetskog rata. Od septembra 1936. komandant vazduhoplovstva, a od septembra 1938. načelnik generalštaba. Bio na čelu rodoljubivih oficira koji su 27. marta 1941. oborili vladu Cveto-
vić—Maček; obrazovao novu vladu, a u aprilskom ratu preuzeo i dužnost načelnika Vrhovne komande. Na čelu izbjegličke jugoslovenske vlade bio do januara 1942. Poslije rata vratio se u zemlju — 464

Smirnov Vladimir (1899—), inženjer. U NOR-u od 1941; član KPJ od 1942. Bio načelnik Tehničkog odjeljenja Vrhovnog štaba, odnosno Tehničke službe Generalštaba. Poslije rata komandant Inženjerije JNA, načelnik Građevinske uprave, zamenik načelnika ove uprave i dr. General-potpukovnik JNA — 255, 277, 296

Sofijanić Ratko (1915—1968), radnik. U NOR-u i član KPJ od 1941. Bio je komandant bataljona u Užičkom NOPO,

komandant 2. proleterske brigade, 24. a zatim 22. divizije. Vijećnik II zasjedanja AVNOJ-a. Poslije rata bio je komandant korpusa, armije i graničnih jedinica Jugoslavije. Bio je poslanik Savezne skupštine. General-pukovnik JNA. Narodni heroj — 66, 83

Srebrenjak Fanika Klinc, supruga Ivana Srebrenjaka — 85

Srebrenjak Ivan (Antonov). Radio u aparatu Kominterne do 1940. Tada se vratio u Jugoslaviju i bio povjerenik sovjetske obavještajne službe. Uhapšen februara 1942. u Zagrebu i strijeljan 17. aprila — 85, 93, 120, 132, 164, 219, 251, 254, 264, 267, 276, 289—290, 296, 297, 299, 302

Staljin Josif Visarionovič (1879—1953), sovjetski državnik, političar, generalisimus. Član RSDRP od 1898; po njemu rascepu prilazi boljševicima. Više puta hapšen i proganjan. Od 1917. član PB SKP(b) i vojnog rukovodstva revolucije. U Lenjinovoj vladi komesar za nacionalna pitanja. U građanskom ratu vršio vojno-političke funkcije. Od 1922. do 1953. generalni sekretar SKP(b); od 1925. član Izvršnog komiteta KI. Od 1941. do 1953. predsjednik sovjetske vlade i vrhovni komandant oružanih snaga SSSR-a. Uzeo svu vlast u svoje ruke, stvorio kult sopstvene ličnosti. Postao je glavni nosilac dogmatizma i odstupanja od marksizma. Staljin je inicijator kampanje IB protiv socijalističke Jugoslavije i KPJ. Na XX kongresu KPSS kritikovana je njegova politika — 27, 28, 58, 59, 61—65, 82, 100, 193, 289, 295

Stambolić Petar (1912—), inženjer agronomije; član SKOJ-a od 1933, a član KPJ od 1935. Jedan od istaknutih organizatora i rukovodilaca studentskog pokreta. Bio je član Univerzitetskog komiteta KPJ u Beogradu; instruktor PK KPJ za Srbiju; učesnik V zemaljske konferencije KPJ. Hapšen i proganjan. U NOR-u jedan od organizatora ustanaka u Srbiji, sekretar Glavnog NOO Srbije, član Glavnog štaba Srbije. U 1942. radi u PK KPJ za BiH i u Sremu. U 1943. član PK KPJ za Srbiju, a 1944. komandant Glavnog štaba Srbije, potom izabran za sekretara ASNOS-a. Na

Drugom zasjedanju AVNOJ-a izabran za člana Predsjedništva. Poslije rata ministar u vladi Srbije i vladi Jugoslavije, predsjednik vlade Srbije i Skupštine Srbije, predsjednik SIV-a i Skupštine Jugoslavije, sekretar CK SK Srbije, član IK odnosno Predsjedništva CK SKJ, član Predsjedništva SFRJ i Savjeta Federacije. Narodni heroj — 22, 84

Stanišić Bajo (1891—1943), pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Učestvovao u ustanku u Crnoj Gori jula 1941. kao savjetodavni član Privremene komande nacionalnooslobodilačkih trupa. Februara 1942. stupio u saradnju sa italijanskim okupatorskim vlastima, organizuje četničke jedinice za borbu protiv partizana i postaje jedan od najistaknutijih kvislinga i protivnika NOP-a. Poginuo u borbi protiv partizana 18. oktobra 1943 — 139, 242, 270

Stanišić Milija (1921—), student medicine. Član KPJ od 1940. a u NOR-u od 1941. Bio je politički komesar Severnohercegovačkog NOPO, 5. i 3. dalmatinske, 3. sandžačke i 4. proleterske (crnogorske) brigade, 46. i 2. proleterske divizije. Poslije rata je politički komesar JRV, načelnik štaba korpusa i načelnik Više vazduhoplovne vojne akademije. General-potpukovnik JNA — 253

Stefanović Rade (1913—1943), geometar. Učestvuje u ustanku u užičkom kraju; bio je komandant Miljevinskog i Dragočavsko-čelebičkog bataljona Fočanskog NOPO. Član KPJ od 1941. Poginuo je 1943 — 40

Stefanović Svetislav (Čeča) (1910—1980). Član SKOJ-a od 1927. a član KPJ od 1928. U SSSR-u od 1930. do 1933. gdje je završio KUNMZ. 1934. nalazio se kao instruktor CK KPJ u Zagrebu, gdje je bio uhapšen i osuđen na 4 godine robije. Po izlasku s robije sekretar PO Narodne pomoći za Srbiju. U NOR-u instruktor PK KPJ za Srbiju, instruktor CK KPJ u Crnoj Gori, Sandžaku i Dalmaciji, pomoćnik političkog komesara Durmitorskog NOPO, politički komesar Hercegovačkog NOPO. U OZNI od 1944. Odlikovan Ordenom narodnog heroja. Poslije rata zamjenik ministra unutrašnjih poslova FNRJ,

savezni sekretar za unutrašnje poslove, član SIV-a, član CK SKJ. Zbog zloupotrebe položaja u Službi državne bezbjednosti, na IV plenumu CK SKJ (jula 1966), razriješen svih političkih funkcija, isključen iz CK SKJ i penzionisan — 84, 113, 160, 284, 297

Stilinović Marijan (1904—1959), politički radnik. Član SKOJ-a od 1920, član KPJ od 1924. Radio u tehnici CK SKOJ-a i bio njegov instruktor. Uhapšen 27. jula 1929. i osuđen 10. aprila 1930. na 3 godine robije. Poslije izlaska s robije nastavlja aktivno da djeluje u zagrebačkoj partijskoj organizaciji. Postaje glavni tehničar-rukovodilac tehnike CK u zemlji. Ponovo uhapšen novembra 1933. i osuđen juna 1934. na 10 godina robije. Avgusta 1941. pobjegao iz srem-skomitrovačke tamnice i priključio se Fruškogorskim partizanima. Godine 1943. u Slavoniji teško ranjen. Poslije rata glavni urednik »Borben«, predsjednik Komiteta za škole i nauku FNRJ i dr. — 84, 229, 250

Stišović Obrad vid. Stišović Obrn

Stišović Obren (1911—). Član KPJ od 1937; pripadao naprednom student-skom pokretu i kao student otišao 1937. u Španiju, gdje se borio u internacionalnim brigadama. Vratio se 1941. u okupiranu Jugoslaviju. U NOR-u bio komandant i komesar Kozaračkog NOP odreda, komesar Podgrmečkog odreda, komandant brigade. Poslije rata na raznim dužnostima — 278

Stojnić Velimir (1916—), učitelj. Član KPJ od 1936. U NOR od 1941. Bio je politički komesar 1. krajiškog NOPO i 1. krajiške brigade, član Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, politički komesar 2. (5.) bosanskog korpusa, šef Vojne misije u Albaniji. Poslije rata bio član SIV-a, generalni sekretar SUBNOR-a Jugoslavije, član Generalnog savjeta Svjetske federacije bivših boraca, član CK SKJ i dr. Član je Savjeta Federacije. Narodni heroj — 278

Šćepanović Mirko (1914—1950), vazduhoplovni podoficir— pilot vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u od 1941: komandir čete u 2. bataljonu 1. proleterske

ske brigade i komandant Jahorinskog NOP i dobrovoljačkog odreda, komandant vazduhoplovnog puka; na raznim dužnostima poslije rata; potpukovnik. Bio član KPJ od 1941. Kao pristalica Informbiroa pokušao bjekstvo u Albaniju 1950, ali je na granici ubijen — 163, 276

Šegrt Vlado (1907—), do rata bio zemljoradnik. Član KPJ od 1931. U NOR-u od 1941; jedan je od organizatora ustanka u okolini Trebinja. Bio je komandir čete, komandant bataljona, zatim Severnohercegovačkog NOPO, 10. hercegovačke brigade, zamjenik komandanta 3. divizije i komandant 29. divizije. Bio je vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata bio republički i savezni poslanik, član vlade NR BiH, predsjedik Prezidijuma Narodne skupštine NR BiH; potpredsjednik Narodne skupštine NR BiH, član CK SKJ i Izvršnog komiteta CK SK BiH i dr. Član Savjeta Federacije. Narodni heroj — 253

Šinko Stjepan, podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Kao radio-telegrafista upućen od strane jugoslovenske Vrhovne komande i britanske obavještajne službe u Jugoslaviju, januara 1942, sa potporučnikom Stanislavom Rapotecom. Boravio u štabu Draže Mihailovića pod pseudonimom Stevan Jovanović — 241, 250, 271, 286

Šiki — vid. Pijade Moša

Škondrić Dragoljub Ljuban (1918—), fabrički radnik. Član KPJ od 1940. U NOR od 1941. Bio je kurir Operativnog štaba NOPO za Bosansku krajinu, politički komesar omladinske radne brigade Bosanske krajine, zamjenik (pomoćnik) intendanta Operativnog štaba NOPO za Bosansku krajinu i I. bosanskog korpusa; komandant Pratećeg bataljona III korpusa NOV i POJ, zatim I. bataljona 19. birčanske brigade, 1. hercegovačke brigade; zamjenik i komandant 11. srpske brigade, komandant 1. kosovske brigade, načelnik štaba i komandant 52. divizije. General-major JNA — 275, 278

Škundrić Ljuban — vid. Škondrić Dragoljub Ljuban

Šterić Dragoljub (? —1942). Ubijen 14. marta 1942. u Beogradu kao starješina I kvarta Uprave grada Beograda — 271

T. T. — Tito Josip Broz

Tadić Janko (1911—), radnik; član KPJ. U NOR-u komandant Župopivskog bataljona Durmitorskog NOP odreda, komandant bataljona u 6. crnogorskoj udarnoj brigadi i komandant ove jedinice. Poslije rata na raznim političkim i vojnim dužnostima u JNA — 129, 243, 266

Tempo — vid. Vukmanović Svetozar

Terzić Velimir (1908—). Oficir (kapetan) vojske Kraljevine Jugoslavije, završio Višu školu Vojne akademije. U NOR-u i član KPJ od 1941: komandant Bjelopoljskog NOPO, načelnik GŠ Crne Gore, zamjenik komandanta 5. crnogorske proleterske brigade, načelnik štaba IV operativne zone Hrvatske; zamjenik načelnika Vrhovnog štaba. Poslije rata komandant armije, glavni inspektor JNA, načelnik Vojnoistorijskog instituta i dr. General-pukovnik JNA. Napisao više radova iz oblasti istorije i vojne nauke — 47, 242, 272

Tito J. F. — Tito Josip Broz

Tito Josip Broz (J.F. Tito, T.T., Valter)

Todorović Boško (1905—1942), generalštabni major vojske Kraljevine Jugoslavije. Među prvima 1941. godine prišao četničkom pokretu Draže Mihailovića, koji ga imenuje za komandanta istočne Bosne i Hercegovine. Kao četnički delegat u jesen 1941. vodio pregovore s delegatima GŠ POJ za Bosnu i Hercegovinu o zajedničkoj borbi protiv okupatora. Istovremeno je sklopio sporazum s italijanskim okupatorima o borbi protiv NOP-a. Prvi hercegovačko-crnogorski udarni bataljon zarobio ga je u Kifinom Selu (kod Nevesinja) i za počinjene zločine protiv naroda sud ga je osudio na smrt — 253, 256, 265

Tomić Mirko (Seljak) (1909—1943), pravnik. Istaknuti studentski rukovodilac u Beogradu — predsjednik zadruge »Samopomoć«. Član KPJ od 1934. Aktivno u radu na stvaranju Narodnog

fronta i JRP. Član MK Beograd i OK KPJ za Beograd. Hapšen i proganjan. U NOR-u radi na terenu OK Kruševac i OK Kraljevo; od kraja 1941. član Glavnog NOO Srbije, član Glavnog štaba i PK KPJ za Srbiju. Smrtno ranjen u sukobu sa specijalnom policijom u Beogradu 17. januara 1943 — 35, 46, 229, 230, 233, 241, 293

Tomović Budimir Budo (1914—1942), advokatski pripravnik. Revolucionarnom radničkom pokretu pristupio kao srednjoškolac; u KPJ je primljen 1935; bio je sekretar MK SKOJ-a za Podgoricu 1936, zatim sekretar PK SKOJ-a za Crnu Goru i član PK KPJ za Crnu Goru (1939), a od 1940. član CK SKOJ-a. Jedan je od organizatora ustanaka u Crnoj Gori. Član Glavnog štaba za Crnu Goru. Narodni heroj — 216, 217, 257, 269, 289

Trifunović Birčanin Ilija (1887—1943), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije u penziji, učesnik ratova 1912—1918, od 1932. predsjednik »Narodne odbrane«. Po okupaciji zemlje postao kvisling. Od septembra 1941. boravi u Splitu gdje ostvaruje tijesnu saradnju sa italijanskim okupatorskim vlastima i radi na organizovanju četničkih jedinica. U proljeće 1942. imenovan je od Draže Mihailovića za komandanta zapadno-bosanskih, ličko-dalmatinskih i hercegovačkih vojno-četničkih odreda. Umro februara 1943. u Splitu — 241

Uča — vid. Zrenjanin Žarko

Uglješa — vid. Danilović Uglješa

Uskoković Jagoš (1911—), radnik; član KPJ od 1934. U NOR-u organizacioni sekretar OK Podgorica, zamjenik političkog komesara Crnogorsko-sandžačkog odreda, organizacioni sekretar PK KPJ za Crnu Goru i Boku, pomoćnik političkog komesara 5. proleterske brigade; politički komesar Primorske operativne grupe; načelnik Personalnog odjeljenja KNOJ-a. Poslije rata na radu u Glavnoj političkoj upravi JNA, pomoćnik komandanta armije za pozadinu, komandant korpusa — 289

Uskoković Vidak Vido (1907—1942), radnik. Član KPJ od 1926. Istaknuti sindikalni funkcioner u Crnoj Gori.

Član MK KPJ Podgorica a 1940. organizacioni sekretar PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak. Više puta hapšen i proganjan. U NOR-u sekretar MK KPJ Podgorica, politički komesar bataljona. Ranjen, zarobljen i 10. aprila 1942. strijeljan na Ribničkim vrelima (kod Podgorice) — 289

Valdes — vid. Kopinić Josip

Valter — Tito Josip Broz

Vazduh — vid. Kopinić Josip

Vejvoda Ivan Ivo (1911—). Završio je Visoku tehničku školu 1930. u Pragu. Član KPJ od 1933. Učestvovao u španskom građanskom ratu. U NOR-u od 1941. Bio je politički komesar Primorsko-goranskog NOP odreda, Grupe primorsko-goranskih NOP odreda i 5. operativne zone Hrvatske, šef Propagandnog odjeljenja GŠ Hrvatske, član Propagandnog odjeljenja ZAVNOH. Poslije rata je direktor *Tanjuga*, ambasador, pomoćnik državnog sekretara za inostrane poslove i dr. Član je Savjeta Federacije — 286

Velebit Vladimir (1907—). Završio je Pravni fakultet u Zagrebu 1931, a doktorirao 1933. Bio je sudski i advokatski pripravnik. Član KPJ od 1939. U NOR-u od 1941. Bio je ilegalni politički radnik u Zagrebu, načelnik Vojnosudskog odeljenja pri VŠ i šef Vojne misije u V. Britaniji. Poslije rata je pomoćnik ministra za inostrane poslove FNRJ, ambasador, državni podsekretar u DSIP, izvršni sekretar Evropske ekonomske komisije UN i dr. — 264, 271, 285, 300, 301

Veljko — vid. Đilas Milovan

Veljko — vid. Ilić Pavle

Vlado — vid. Popović Vladimir

Vlahov Dimitar (1878—1953), politički radnik i publicist; jedan od osnivača Narodne federativne partije poslije Hurljeta u Turskoj i narodni poslanik Makedonije u mladoturskom parlamentu; učestvovao u osnivanju VMRO (ujedinjene) 1924. Učesnik Sveslovenskog kongresa u Moskvi 1941. Poslije oslobođenja Jugoslavije predsjednik NOF

Makedonije i potpredsjednik Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ — 276

Vlahović Velimir Veljko (1914—1975). U napredni srednjoškolski pokret uključio se u Podgorici i Beogradu; bio je jedan od istaknutih skojevskih rukovodilaca na Univerzitetu u Beogradu. U SKOJ je primljen 1933, a u KPJ 1935. Januara 1937. otišao je iz Praga u Španiju i kao borac republikanske vojske teško je ranjen. Od 1939. je član CK SKOJ-a i predstavnik SKOJ-a i KOI. Jedan je od organizatora Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« u Moskvi (u novembru 1941). U Jugoslaviju se vratio krajem 1944. Poslije oslobođenja bio je zamjenik ministra inostranih poslova, direktor lista »Borba«, član IK (i Predsjedništva) CK SKJ, SO SSRNJ, SO SUBNORJ, poslanik, član Savjeta Federacije i dr. Narodni heroj i junak socijalističkog rada — 276

Vokšin — vid. Kopinič Josip

Vorošilov Kliment Jefremovič (1881—1969), maršal SSSR-a. U vreme oktobarske revolucije (1917) bio je komesar Petrograda i organizator službe bezbjednosti. U građanskom ratu u Rusiji (1918—1920) bio je, pored ostalog, komandant 5. ukrajinske armije koja zauzima i brani Caricin (današnji Volgograd), jedan je od osnivača 1. konjičke armije; kasnije ministar odbrane, predsjednik ministarstva saveta i dr. — 59

Vranić Slobodan (1912—), artiljerijski potporučnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Bio pripadnik četničke vojne organizacije u višegradskom srezu i posrednik u pregovorima četničkog komandanta Dangića s njemačkim vlastima u Beogradu januar—februar 1942 — 273

Vražalić dr Ešref (1911—1976), geometar. U NOR-u od 1943. Bio komandant brigade i načelnik artiljerije Prve armije NOVJ. Poslije rata bio u JNA (pukovnik) do 1964, zatim profesor Fakulteta političkih nauka u Sarajevu — 260, 274, 280

Vujošević Đoko (1917—1976), radnik. Član KPJ od 1936. Prije rata bio član MK KPJ Podgorice i član PK SKOJ-a.

Hapšen i proganjan više puta. U NOR-u od 1941: bio član SK KPJ i član OK KPJ Podgorica, član PK SKOJ-a, član PK KPJ za Crnu Goru (1942—1943), politički komesar 6. Crnogorske brigade i dr. Poslije rata radio u vladi Crne Gore i u privredi — 289

Vujošević Periša (1909—), politički radnik. Član KPJ od 1929. Član MK KPJ Podgorice i sindikalni rukovodilac. Član PK KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju. Više puta zatvaran. Jedan je od organizatora ustanka u Crnoj Gori. Bio je politički komesar Zetskog bataljona u napadu na Pljevlja, politički komesar bataljona u 10. hercegovačkoj brigadi, član Ekonomskog odsjeka VŠ i dr. Poslije rata ministar u vladi Crne Gore, poslanik, član CK SK Crne Gore i dr. — 289

Vujović Ratko Čoče (1916—1977). Kao đak Nikšićke gimnazije uključio se u napredni omladinski pokret, sa studija agronomije u Pragu otišao krajem 1936. za Španiju i u januaru 1937. uključio se u Bataljon »Georgi Dimitrov«. Na frontu u Španiji 1938. postao član KPJ. Po povratku u okupiranu Jugoslaviju, krajem ljeta 1941, upućen iz Zagreba u BiH. U NOR-u politički komesar 2. krajiške brigade, obavještajni oficir 1. bosanskog korpusa, komandant 15. majevičke brigade i dr. Poslije oslobođenja na raznim vojnim dužnostima. General-pukovnik JNA. Narodni heroj — 278

Vukmanović Svetozar (Tempo) (1912—), pravnik. Član SKOJ-a od 1932, a član KPJ od 1933; od 1935. profesionalni revolucionar. Hapšen i proganjan. Član MK Beograd od 1928, a PK KPJ za Srbiju od 1939. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za kandidata za člana CK KPJ. Jedno vrijeme bio instruktor CK, a dosta dugo radio u partijskoj tehnici CK KPJ. U NOR-u delegat CK i Vrhovnog štaba u BiH, komandant Glavnog štaba BiH, član Vrhovnog štaba; delegat CK i Vrhovnog štaba u Makedoniji i Kosovu. Jedan od praktičnih organizatora saradnje među komunističkim partijama Albanije, Grčke i Bugarske i KPJ. Od 1944. do 1948. načelnik Glavne političke uprave JNA, a neko vrijeme i pomoćnik ministra

narodne odbrane. Od 1948. do 1966. ministar u Saveznoj vladi, potpredsjednik SIV-a, predsjednik SSJ. Od V do IX kongresa član CK i IK CK SKJ; član Saveznog odbora SSRNJ, poslanik Skupštine Jugoslavije. Narodni heroj — 19, 33, 37, 45, 72, 102, 106, 108, 114, 117, 159, 229, 232, 239, 245—247, 259, 260, 262, 271, 272, 274, 275, 280, 293, 294, 297, 299

Vuković Đorđe (?—1943), student. Učesnik NOR-a od 1941, bio komandant 4. bataljona u Fočanskom NOP i dobrovoljačkom odredu; poginuo 1943. u Sremu — 41

Vuković Tomo. Učesnik NOR-a od 1941, komandant 3. bataljona u Fočanskom NOP i dobrovoljačkom odredu; umro posle rata — 40

Vuksanović Aleksandar (Lale) (1914—1943), student. Učesnik NOR-a od 1941, član KPJ od 1935, politički komesar Bjelopoljskog NOP odreda, politički komesar čete u 4. bataljonu 3. sandžačke proleterske brigade. Poginuo juna 1943. na Sutjesci kao zamjenik komandanta istog bataljona — 272

Zalad Obrad, policijski agent Uprave grada Beograda — 271

Zdravko, kaluder — vid. Milekić Zdravko

Žečević Ilija (1917), student. Član KPJ od 1942. U NOR-u od 1941: komandir čete, komandant 3. bataljona Pljevaljskog NOPO, politički komesar bataljona. Poslije rata državni podsekretar u Sekretarijatu za unutrašnje poslove NR Srbije i dr. — 261

Žečević Vladimir Vlada (1903—1970), sveštenik. U NOR-u od 1941, a član KPJ od 1942. Član Vrhovnog štaba, vijećnik AVNOJ-a, član Izvršnog odbora na Prvom zasjedanju, a član NKOJ-a

na Drugom zasjedanju AVNOJ-a. Poslije rata ministar unutrašnjih poslova; ministar građevina Savezne vlade; predsjednik Saveznog vijeća Savezne narodne skupštine. Bio poslanik Ustavotvorne i Savezne narodne skupštine, član SO SUBNORJ. Rezervni pukovnik JNA — 24, 46, 114, 178, 234, 241, 262, 281, 298

Zina — vid. Belić Penezić Grozdana

Zrenjanin Žarko (Uča) (1902—1942), politički radnik. Član KPJ od 1927, sekretar Sreskog komiteta KPJ za Vršac 1930, sekretar OK KPJ za južni Banat 1932. Uhapšen 1933. i osuđen na 3 godine robije. Izašao iz sremskomitrovačke tamnice 6. aprila 1936. i nastavio politički rad kao član i sekretar PK KPJ za Vojvodinu. Član CK KPJ od V zemaljske konferencije KPJ 1940. Rukovodilac ustanka u Vojvodini 1941—1942. Poginuo u sukobu s okupatorskom policijom 6. novembra 1942. Narodni heroj — 35, 238

Žarko — vid. Broz Žarko

Žujović Sreten (1899—1976), namještenik. U radničkom pokretu od 1921; član KPJ od 1924, a od 1926. sekretar RK u Beogradu i sekretar SBOTIČ-a. Više puta hapšen; od 1933. do 1935. nalazio se u emigraciji i na školovanju u SSSR-u. Od 1935. instruktor CK KPJ, a od avgusta 1936. do početka 1938. član Politbiroa CK KPJ. Na V konferenciji KPJ izabran u CK KPJ. U NOR-u od 1941: komandant GŠ za Srbiju; član VŠ NOV i POJ; vijećnik AVNOJ-a, član NKOJ-a i Privremene vlade DFJ. Poslije oslobođenja ministar u vladi FNRJ; general-pukovnik. Godine 1948. solidarisao se s Rezolucijom Informbiroa i Staljinovom politikom potčinjavanja Jugoslavije, zbog čega je bio isključen iz CK KPJ i iz Partije. Kasnije, na osnovu njegovog političkog držanja, ponovo primljen u SKJ — 102, 229, 301

REGISTAR GEOGRAFSKIH NAZIVA

- AFRIKA — 46
 ALAČIĆI — 40
 ALBANIJA — 103
 ALEKSANDRIJA — 241
 AMERIKA— VIDI: SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE
 ANDRIJEVICA — 13, 74, 95
 AZIJA — 245
- BABINE — 14
 BAČKA — 287
 BALKAN — 240, 290, 296
 BALJCI — 253
 BANAT — 287
 BANIJA — 205
 BANJALUKA — 231, 282
 BASTASI — 40
 BEČ — 234
 BELA PALANKA — 155, 160
 BELENI — 40
 BELJINA — 271
 BENGAZI — 33, 46, 48
 BEOGRAD — 33, 35, 46, 48, 135, 152, 155, 234, 238, 249, 251, 265, 268, 271—273, 275, 281, 284, 290
 BERANE, VIDI: IVANGRAD
 BERILJE — 233
 BIHAĆ — 279, 282
 BIJELA — 147
 BIJELO POLJE — 9, 13, 47, 75, 83, 88, 154, 194, 195, 269, 299
 BIJELOVO BRDO — 261
 BIOČE — 143
 BOKOVO (SELO KOD FOČE) — 40
 BIOSKA — 35
 BIRAČ — 250, 253, 263, 296
 BISTRICA — 33, 46, 83, 112, 195, 228
 BJELAŠNICA — 6
 BJELE VODE — 227
 BJELOPAVLICI — 51, 144
 BLACE — 233
 BLISKI ISTOK — 241, 276
 BLIZNA — 143
 BOAN — 53, 111, 143, 147, 153, 195, 244, 255
 BOBOVO — 5, 227, 228, 244, 293
 BOGOVIĆI — 162, 276
 BOJNIK — 271
 BOKA, VIDI: BOKA KOTORSKA
 BOKA KOTORSKA — 231, 242, 265, 288, 289
 BOLJANIĆI — 7, 8, 76, 109, 260
 BORAC — 16, 31, 37, 110, 112, 129, 130, 170, 180—182, 231, 260, 266, 277, 279, 281, 286, 294, 300, 301
- BORIKE — 70, 77, 86, 96, 101, 106, 107, 114, 116, 118, 157, 158, 160, 169, 170, 248, 255, 257, 264, 265, 273, 274, 277.
 BORJE — 40
 BOSANSKA KRAJINA — 17, 19, 160, 185, 204, 229, 231, 232, 239, 275, 278, 280, 282, 300
 BOSANSKI BROD — 109, 279
 BOSANSKI KOBAŠ — 280
 BOSANSKI NOVI — 174, 186, 204, 282
 BOSANSKI PETROVAC — 235, 252, 279, 282
 BOSANSKO GRAHOVO — 173, 204, 231, 279, 282
 BOSNA — 4, 8, 11, 15—17, 19, 21, 25, 26, 77, 83, 91, 95, 96, 103, 107, 109, 114, 122, 129, 144, 150, 152, 156, 157, 159, 160, 165, 167, 174, 175, 179, 181, 201, 204, 227—232, 234—236, 239, 240, 243, 246—248, 250—254, 256—262, 264, 266, 267, 269, 271, 273—284, 286, 287, 293, 295—298, 300, 302
 BOSNA (RIJEKA) — 17, 231
 BOSNA I HERCEGOVINA — 15, 17, 32, 138, 179, 181, 192
 BRATONOŽIĆI — 143, 266
 BRATUNAC — 129, 175, 234, 237, 248, 250, 263, 264, 269, 272—274, 277
 BRESTOVAČA — 86
 BREZA — 108
 BREZNICA — 273
 BROD — 40, 237
 BRODAREVO — 46, 272
 BRISKUT — 143
 BRUSNA — 40
 BRVENICA — 76
 BUČJE — 7
 BUGARSKA — 26
 BUGOJNO — 174, 279
 BUKOVICA — 40
 BUNOVI — 40
- CARICIN, VIDI: VOLGOGRAD
 CETINJE — 144, 236, 253, 256
 CEROVICA — 196
 CRKVINE — 143, 196, 266
 CRMNICA — 144, 237
 CRNA GORA — 6, 16, 25, 35, 39, 44—47, 51, 53, 54, 73, 75, 83, 85, 94, 95, 101, 103, 112, 113, 120, 130, 136, 139, 142—146, 148, 150, 155, 160, 179, 192, 201, 204, 208, 215—218, 227, 229, 235, 236, 238, 240—243, 247, 248, 250, 251, 253—255, 257, 261, 262, 265—272, 275, 281, 284, 285, 287—289, 293—296, 299—302.
 CRNA GORA (SELO) — 255
 CRNCI — 143

- CRNI VRH (KOD PLJEVALJA) — 7, 229
 CRNO JEZERO — 241
 CRNOGORSKO PRIMORJE — 241, 265, 294, 298
 ČADOVINA — 86
 ČAJETINA — 22
 ČAJNIČE — 7, 8, 14, 21, 31, 32, 38, 40, 47, 80, 83, 97, 175, 181, 228—230, 234, 237, 239, 240, 243—245, 249, 250, 294, 295
 ČEHOSLOVAČKA — 43, 81, 235, 249
 ČELEBIĆ — 5, 31, 38, 41, 53, 54, 88, 97, 112, 179, 227, 228, 237, 239, 243, 248
 ČELINAC — 231
 ČEMERNICA — 275
 ČEMERNO — 7, 229
 ČEVLANOVIĆI — 20, 35, 233, 236
 ČEVO — 144, 268
 ČIUREVO — 40
 DALMACIJA — 15, 43, 44, 83, 152, 173, 174, 204, 205, 208, 286, 287
 DANILOVGRAD — 242, 289
 DEBELA MEĐA — 168
 DELERSHAJM — 238, 240
 DELNICE — 283
 DERALO — 15, 231
 DERVENTA — 174
 DEVETAK — 252
 DINARA — 173, 231, 278, 286
 DOBOJ — 174, 258
 DOBRILJIN — 283
 DOLOVO — 168
 DON — 244
 DONJA BRVENICA — 7, 8
 DONJA MORAČA — 73, 75, 88, 111, 143, 153, 196, 253
 DONJA SLATINA — 40
 DONJA STUENA — 143
 DONJE BABINE — 106, 107, 275
 DONJI LAPAC — 186, 261, 282
 DRAGLICA — 251
 DRAGOČAVA — 40
 DRAGOVAC — 271
 DRAGOVIĆA POLJE — 195, 196
 DRAŽLJEVO — 129
 DRENOVA — 230, 237, 251
 DREZDEN — 264
 DRINA — 84, 89, 158, 159, 169, 234, 237, 249, 250, 252, 257, 259, 260, 262, 269, 273, 274, 276, 277, 281, 294, 297, 298
 DRINIĆI — 252
 DRINJAČA — 107, 175, 234, 237, 248, 263, 264, 269, 272—274, 277
 DRVAR — 264, 279, 282
 DUB — 70, 169, 178
 DUBICA — 280, 282
 DUBROVNIK — 265, 279
 DUČINA — 271
 DUMANJIĆI — 106
 DURMITOR — 29, 39, 79, 241, 244
 DUVNO — 282
 DŽIMRIJE — 77, 272
 ĐEDOVO — 40
 ĐIKIĆI — 168
 ĐURĐEVIĆA TARA — 9, 53, 88, 97, 98, 111, 123, 148, 244, 252
 EGIPAT — 241
 ENGLJESKA — 100, 133, 136, 140, 141, 190, 193, 207, 208, 218, 224, 256, 287
 EVROPA — 81, 82, 133, 234, 249, 250, 256, 257, 267, 268, 294, 296, 297
 FAKOVIĆI — 129, 175
 FEMIĆA KRŠ — 95, 194
 FERİČANCI — 283
 FOČA — 3, 5, 6, 8, 9, 11—13, 15, 20, 21, 24, 26—32, 36—44, 47—53, 57, 64, 65, 68—70, 72, 73, 76—80, 82, 85, 88, 90, 92—94, 97—99, 101—103, 105—107, 111, 113, 114, 116—118, 120—128, 130—134, 141, 142, 146, 147, 152—155, 158, 160—162, 164—168, 170, 172, 175—190, 193—195, 202, 203, 206, 210, 211, 215, 229, 232—234, 236—241, 244, 249, 250, 252, 253, 255—257, 259, 262—264, 266, 268, 271, 272, 275, 276, 284—289, 295, 296, 298—301
 FOJNICA — 174
 FRANCUSKA — 43, 81, 235
 FRUŠKA GORA — 205
 GACKO — 16, 129, 241, 245, 266
 GAJEVI — 168
 GLAMOČ — 173, 204, 275, 279, 282
 GLASINAC — 6, 16, 17, 20, 31, 37, 38, 70, 77, 86, 101, 106, 108, 114, 116, 118, 129, 145, 168, 232, 236, 246, 250, 252, 253, 259, 260, 262—264, 269, 272—274, 295, 296, 298
 GLIBAĆI — 244
 GLINA — 174
 GODOMILJE — 70
 GOJAKOVIĆI — 147, 194
 GOLEŠ — 112, 261
 GOLJA — 144
 GORAŽDE — 20, 21, 31, 32, 52, 70, 80, 86, 87, 170, 175, 178, 181, 231, 237, 240, 243, 244, 249, 250, 252, 256, 257, 262, 284, 294, 301
 GORNJA LESKOVICA — 230
 GORNJA MORAČA — 53, 88, 143, 153, 195—197, 243, 254, 255
 GORNJA SLATINA — 40, 41
 GORNJE BABINE — 7
 GORNJE LIPOVO — 75, 88, 261
 GORNJE KUKAVICE — 290
 GORNJI KRAJČINOVIĆI — 7
 GORSKI KOTAR — 205, 286
 GOSPIĆ — 174
 GOSTILJE (KOD TITOGRAĐA) — 241, 243, 253
 GRABSKO SEDLO, VIDI: DERALO
 GRADAC — 40
 GRAHOVO (U CRNOJ GORI) — 144
 GRAHOVO, VIDI: BOSANSKO GRAHOVO
 GRČKA — 229, 235
 GRMEČ — 174, 278
 GUČEVO — 77, 169
 GUVNIŠTE — 86, 87
 GVOZD — 197

- HADROVIĆI — 70, 77, 86, 169, 178
 HAN-PIJESAK — 16, 17, 21, 70, 77, 106—108, 114, 116, 118, 129, 145, 156, 158, 159, 168—170, 175, 178, 234, 237, 246, 248, 258—263, 266, 269, 270, 273, 274, 281, 297
 HAN-STIJENICA — 169, 231
 HERCEGOVINA — 16, 17, 90, 121, 127, 129, 144, 204, 231, 232, 253, 257, 265, 266, 269, 281, 283, 287, 296, 298
 HISARDŽIK — 272
 HOČEVINA — 7, 8, 14, 54, 76, 97, 111, 261
 HOČEVO — 40
 HRUŠANJ — 86
 HRVATSKA — 15, 34, 36, 69, 79, 84, 85, 102, 103, 108, 117, 120, 122, 135, 136, 138, 152, 174, 175, 187, 189, 191, 192, 203, 204, 208, 209, 211—213, 238, 250, 251, 275, 281—284, 286, 287, 296, 300, 301
 HRVATSKO PRIMORJE — 286
 IIRVATSKO ZAGORJE — 213, 283

 IGMAN — 6, 17, 118, 232, 264
 ITALIJA — 208, 231
 IVANGRAD — 13, 74, 83, 95, 154, 194

 JADOVNO — 283
 JAHORINA — 21, 162, 170, 232, 233, 253, 276, 281
 JAJCE — 279, 282
 JASENOVA — 196
 JASENOVAC — 174, 175, 187, 204, 280, 283, 301
 JASTREBARSKO — 283
 JAVORJE — 143, 147, 153
 JELAŠKA — 237
 JELOVAC — 176
 JEZERSKO POLJE — 235, 248, 261
 JUGOSLAVIJA — 26, 45, 55, 57, 63—65, 80, 81, 84, 91, 122, 126, 131, 135—138, 140, 181, 182, 191—193, 207—209, 223, 224, 227, 235, 238, 240—242, 249—251, 262, 264—267, 270, 283, 287, 290, 293, 294, 298, 301

 KALIMANOVIĆI — 77, 106
 KALINOVČKI TJESNAC — 108
 KALINOVIK — 4, 22, 25, 70, 145, 235, 246, 256, 260, 262, 269, 280, 284
 KAMENA GORA — 7, 228, 229
 KAMENIK — 143, 144, 200, 201
 KARLOVAC — 271
 KERESTINEC — 283, 287
 KIFINO SELO — 265
 KLDAPANJ — 108, 159
 KNIN — 286
 KOČANI — 233
 KOKIN BROD 228
 KOLAŠIN — 13, 14, 50, 73, 75, 83, 88, 95, 97, 104, 109, 111—113, 129, 142—144, 148, 150, 153, 154, 194—197, 208, 216, 230, 247, 248, 250, 252—258, 266, 268—272, 284, 289, 295, 296, 298, 299
 KOLAŠINSKA POLJA — 95, 194, 247, 248, 254, 255, 260, 261
 KOMARANI — 272
 KONJIC — 174, 204
 KOPILOVI — 40
 KOPILJE — 144

 KOPITO — 168
 KOPRIVNICA — 283
 KORDUN — 136, 138, 152, 186, 205, 213, 275, 279, 282, 284
 KORENICA — 174, 204
 KORITA — 234
 KOSANICA — 76, 97, 111, 244, 264
 KOSATICA — 228
 KOSMAJ — 155
 KOSOVO — 261
 KOSTAJNICA — 282
 KOVREN — 54, 229, 230
 KOZARA — 278
 KRAGUJEVAC — 85, 251
 KRAJINA, VIDI: BOSANSKA KRAJINA
 KRALJEVO — 85, 251
 KRAM — 168, 277
 KRČMIČI — 40
 KRIVACE — 86
 KRNOVO — 76
 KRNIJA JELA — 40, 75, 148, 153, 195
 KRUŠČICA — 40
 KRUŠČICA (LOGOR KOD TRAVNIKA) — 283
 KRUŠEVAC — 12, 271
 KRUŠEVO — 7
 KRUPANJ — 46, 234
 KUBAN — 244
 KUČI — 143
 KUPRES — 279, 282
 KURŠUMLIJA — 271
 KUSAČE — 86
 KUSTODIJA — 283
 KUSTOŠIJA (DEO ZAGREBA) — 254
 KUTA — 40

 LAPAC — 173, 174
 LEBANE — 271
 LEBRŠNIK — 143
 LELIČI — 12, 230
 LELIJA — 16
 LESKOVAC — 152, 155, 160, 271
 LEVER — 97, 111, 264
 LIJEŠNJA — 197
 LIJEVA RIJEKA — 73, 143, 196, 247, 248, 250, 253, 269
 LIKA — 136, 138, 152, 173, 205, 213, 282, 284
 LIM — 13, 20, 22, 33, 46, 69, 83, 229, 230, 234, 245, 247, 248, 250, 252, 254, 277
 LIPOVO — 73—75, 111, 194—196, 247, 253, 268, 269
 LISAC — 233
 LIVANJSKO POLJE — 286
 LIVNO — 173, 204, 279, 282, 286
 LOBORGRAD — 283
 LONDON — 3, 34, 35, 50, 91, 92, 100, 122, 126, 131, 133, 192, 201, 207, 208, 224, 244, 253, 265, 276, 286, 298
 LUČICE — 228
 LUKOVICA — 143, 197
 LUKOVO — 111, 112

 LJEŠANSKA NAHIJA — 144
 LJUBIJA — 278, 282
 LJUBINJE — 40, 127, 265

LJUBIŠ — 22
 LJUBLJANA — 188, 271, 283, 299
 LJUBOVILJA — 232
 LJUBUŠKI — 204
 LJUNJ — 178
 LJUTA — 196

MAČKOV KAMEN — 35
 MAĐARSKA — 26, 235
 MAGLAJ — 174
 MAJEVICA — 249, 250, 263, 275
 MAKEDONIJA — 35, 78, 160, 223, 238, 245, 255, 275
 MALTA — 241, 266
 MALJEN — 35, 109, 260
 MANASTIR BANJA — 46, 83
 MANASTIR MORAČA — 196
 MANJAČA — 275
 MARGETIĆI — 277
 MARKOVIĆA LAZ — 196
 MATARUGE — 7
 MATEŠEVO — 143, 196, 247, 248, 250, 269
 MAZOČE — 40
 MEŠTROVAC — 40
 MEDVEDNIK — 35
 MEDEDA — 31, 83, 157, 271
 MEĐUREČJE — 153, 269
 MEKOTA — 277
 MELJAK — 14, 54, 97, 244
 MESIĆI — 170, 243
 METALJKA — 237
 METLIKA — 205, 271
 MILEŠEVO — 228
 MILIĆI — 77, 175, 273
 MILJENO — 294
 MILJEVINA — 41, 237
 MINSK — 244
 MIRIĆI — 40
 MISLOVO — 77, 86, 262
 MJEŠAJI — 40
 MLJET — 241, 250, 286
 MOJKOVAC — 13, 14, 54, 73, 75, 88, 95, 97, 109, 111, 142, 147, 148, 154, 156, 175, 194, 196, 247, 248, 252—255, 260, 261, 269, 285, 295, 296, 299
 MOKRO — 159, 176, 256, 273, 274, 280, 290, 300
 MORAČA — 144, 197, 266, 269, 270
 MOSKVA — 155, 160, 195, 223, 224, 236, 244, 272—285, 299
 MOSTAR — 279
 MOTAJICA — 280
 MRAVINJCI — 12, 230
 MRKE — 143
 MRKALJ — 277
 MRKONJIĆ-GRAD — 174, 204, 275, 279, 282
 MRKOPALJ — 186, 283
 MRTVO DUBOKO — 197
 MUMINA BARA — 147

NAROMANIJA — 280
 NEDAJNO — 255
 NERETVA — 174, 204, 231, 260, 266, 277, 281, 286
 NEVESINJE — 16, 129, 256, 260

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA, VIDI:
 HRVATSKA
 NIKOLAJEV — 272
 NIKŠIĆ — 25, 46, 51, 53, 112, 129, 143, 144, 235, 242, 251, 289
 NIŠ — 152, 155, 160, 271
 NOVA VAROŠ — 20, 22, 33, 35, 38, 46, 83, 228, 230, 234, 241, 242, 250, 251, 271
 NOVI SAD — 265
 NOVO MESTO — 205
 NURIĆI — 77

NJEGUŠI — 144
 NJEMAČKA — 121, 157, 159, 240, 264

OBALJ — 108
 OČKA GORA — 196
 OLOVO — 16, 106, 107, 116, 159, 175, 233, 259, 279, 297
 OPATIJA — 240
 ORAHOVICA — 162
 ORAHOVO — 41, 86
 OSIJEK — 283
 OSOVO — 86
 OSTROG — 242, 265, 271, 298
 OZERKOVIĆI — 70
 OZREN — 15, 106, 107, 163, 164, 178, 179, 258, 259, 271
 OZRINIĆI — 289

PAG — 283
 PAKRAC — 174
 PALE — 16, 162, 233, 276, 277
 PALISAD — 22
 PAPRATNO — 40
 PARIŽEVIĆI — 169
 PAŠTROVIĆI — 144
 PAVKOVIĆI — 242
 PEJAKOVIĆI — 40
 PEŠURIĆI — 70, 169
 PETROVA GORA — 283
 PETROVAC NA MORU — 241, 265
 PETROVIĆI — 143, 234, 238
 POLIMLJE — 194
 PONOR — 169
 PIPERI — 111, 143, 200, 201, 269
 PIVA — 149, 179, 244, 281
 PIVSKA PLANINA — 241
 PJENOVAC — 227
 PLANA — 86
 PLASE — 283
 PLAŠĆE — 7
 PLOČE (VIS IZNAD VLAŠENICE) — 227
 PLJEVLJA — 7, 9, 13, 14, 22, 31, 32, 35, 47, 53, 54, 76, 88, 111, 112, 127, 220, 229, 243, 247, 261, 264, 268
 POBLAČE — 7
 POBLAČNICA — 7
 POČUTA — 35
 PODBIŠĆE — 194
 PODGAJ — 86
 PODGRAB — 276
 PODGORICA, VIDI: TITOGRAĐ
 PODPEĆ — 7—9, 76

PODROMANIJA — 16, 77, 106, 109, 118, 169,
 170, 175, 178, 231, 264, 290
 PODŽEPLJE — 86, 116
 POLJA, VIDI: KOLAŠINSKA POLJA
 PONIKVICE — 143, 144
 PONOR — 70, 169
 POPOV MOST — 37
 POTRK — 147, 194
 POŽEŠKA GORA — 205
 POŽEŠKE PLANINE, VIDI: POŽEŠKA GORA
 PRAČA (MJESTO) — 38, 109, 118, 157, 219,
 232, 239, 264, 276, 280, 290
 PRAČA (RIJEKA) — 162, 170, 175, 176, 227,
 246, 276, 281, 300, 302
 PRAG — 244
 PREKOBRĐE — 143, 153, 196, 269
 PRESJEKA — 275
 PRIBOJ — 9
 PRIBOJSKA BANJA — 241
 PRIJEDOR — 174, 185, 278, 282
 PRIJEDJEL — 40
 PRIJEPOLJE — 7, 13, 33, 46, 83, 228, 234, 245
 PRISOJE — 7, 40
 PRISOJNIK — 197
 PROKUPLJE — 233, 271
 PROSJEČNO — 86
 PROZOR — 174, 204, 282
 PSUNJ — 174, 204
 PUSTOPOLJE — 176, 260

 RADOINJA — 33, 46, 85, 234, 237, 241, 242
 RADONJICI — 40
 RAĐEVIĆI — 262
 RAJKOVIĆI — 40
 RAJLOVAC — 6
 RAKOVA NOGA — 109
 RAŠKA — 195
 RAVNA GORA (U SRBIJI) — 35, 241
 RAVNA GORA (U GORSKOM KOTARU) —
 186, 283
 RAVNICA — 283
 RENOVICA — 70, 106, 116, 118, 170, 175, 177,
 259
 RIJEKA (SELO KOD FOČE) — 40, 86
 RISJAK — 40
 ROGATICA — 4, 16, 20, 21, 25, 70, 96, 106, 108,
 116, 118, 129, 145, 157, 169, 170, 175, 178, 219,
 227, 231, 232, 234—236, 245, 248, 251, 252, 255,
 257—259, 261, 263—266, 269, 270, 274, 280, 281,
 283, 284, 290, 300—302
 ROMANIJA — 16, 33, 46, 70, 107, 145, 169,
 170, 175, 219, 227, 232, 236, 238, 241, 243, 246,
 259, 262, 269, 294, 298, 302
 ROVCA — 143, 144, 153, 194, 196, 266, 269, 285
 RUDNIK (U SRBIJI) — 152, 160
 RUDO — 13, 14, 32, 38, 83, 229, 240
 RUMA — 283
 RUSIJA, VIDI: SAVEZ SOVJETSKIH SOCIJA-
 LISTIČKIH REPUBLIKA
 RUŽICA — 147, 195

 SANA — 274, 282
 SANDUK — 86

SANDŽAK — 8, 9, 12, 13, 17, 21, 22, 33, 52—54,
 75, 76, 88, 96, 98, 103, 111, 129, 142—144, 148,
 152, 160, 161, 165, 204, 228—230, 232, 234, 236,
 237, 242—244, 247, 248, 250, 252, 255, 257, 261,
 268, 271, 276, 284, 287, 289, 293, 295, 299, 300
 SARAJEVO — 4, 15, 21, 31, 33, 37, 46—48, 83,
 108, 109, 117, 124, 134, 174, 176, 219, 232, 233,
 236, 237, 239, 246, 247, 253, 256, 260, 263, 268,
 269, 271, 273—275, 279, 280, 285, 290, 293, 294,
 297, 300
 SARAJEVSKO POLJE — 6
 SASE — 278
 SAVA — 231, 278, 280
 SAVEZ SOVJETSKIH SOCIJALISTIČKIH
 REPUBLIKA — 34, 58—65, 81, 82, 100, 135,
 138, 140, 141, 155, 160, 190, 193, 201, 208, 218,
 235, 240, 244, 245, 249, 256, 267, 268, 272, 275,
 276, 278, 287, 289, 299, 300
 SELJANI — 86, 252, 257
 SEMEGNJEVO — 35
 SINJAJEVINA — 243, 248, 269
 SISAK — 283
 SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE — 100,
 136, 140, 141, 190, 193, 208, 218, 256
 SJENICA — 228
 SJETLINA — 21, 31, 38, 180, 239, 276, 277
 SKENDER-VAKUF — 232, 239
 SLAVONIJA — 212, 213, 280, 286
 SLIJEĐOVIĆI — 86
 SLOVENIJA — 36, 85, 136, 152, 155, 188, 192,
 247, 262, 285, 287, 294, 300
 SMEDEREVSKA PALANKA — 152, 155
 SOKOLAC — 108, 109, 168, 169, 231, 232, 235,
 246, 248, 259—261, 277, 280, 281, 290
 SOKOLOVIĆI — 70, 169, 170, 178, 246
 SOKOLSKA PLANINA — 109, 260
 SOVJETSKA REPUBLIKA, VIDI: SAVEZ
 SOVJETSKIH SOCIJALISTIČKIH REPUBLI-
 KA
 SOVJETSKI SAVEZ, VIDI: SAVEZ SOVJET-
 SKIH SOCIJALISTIČKIH REPUBLIKA
 SPLIT — 186, 241
 SPUŽ — 143
 SRB — 173, 174
 SRBIJA — 4, 12, 15, 20—23, 31, 33, 35, 46, 78, 83,
 89, 91, 95, 99, 101, 103, 107, 109, 122, 133, 136,
 137, 152, 156, 157, 160, 161, 167, 179, 209, 223,
 228—231, 232—235, 240—242, 245—254, 258—
 —260, 262, 264, 268, 271, 273—275, 277, 280—282,
 284, 287, 293, 296—300
 SREBRNICA — 77, 107, 129, 175, 234, 237, 248,
 250, 258, 263, 264, 269, 272, 273, 278, 297
 SREDNJE (SELO KOD SARAJEVA) — 258—
 —260, 262
 SREDNJI ISTOK — 276
 SREM — 286, 287
 SREMSKA MITROVICA — 283
 SRETEŠKA GORA — 196
 STALJINGRAD, VIDI: VOLGOGRAD
 STARA GRADIŠKA — 283
 STARAC — 195
 STARI BROD — 116
 STENJEVAC — 254
 STIJENA — 143

- STOJNIK — 271
 STOLAC — 127, 265
 STRMAC — 86
 STRMICA — 231
 STUBICE — 40
 SUŠAK — 186
 SUŠICA — 12, 230
 SUŠIČKA RIJEKA — 255
 SUTJESKA — 294
 SUVO POLJE — 40
 SVRKE — 195, 196

 ŠABAC — 252
 ŠAČOVIĆI — 54, 248
 ŠARANCI — 149, 194
 ŠATOROVIĆI — 86
 ŠAVNIK — 52, 53, 95, 143, 144, 151, 194, 195, 197, 243,
 ŠČEPAN-POLJE — 41, 54, 183, 194, 237
 ŠEKOVIĆI — 25, 107, 129, 238, 258—260
 ŠENKOVIĆI — 70
 ŠETIĆI — 86
 ŠLJIVNO — 70, 87, 169, 178
 ŠTITARICA (GORNJA I DONJA)—73, 75, 88
 95, 111, 147, 148, 194, 195, 253, 261, 266, 268, 269
 ŠTOKERAU (MJESTO KOD BEČA)—238, 240
 ŠTOVIĆ — 40
 ŠUJICA — 283

 TARA (RIJEKA) — 76, 194, 227, 228, 243, 247, 248, 250, 252—254, 269
 TENJE — 283
 TEPCA — 53, 54, 97, 98, 111
 TIKAVA — 261
 TIMAR — 195
 TISOVIK — 12, 230
 TITOGRAĐ — 129, 143, 333
 TITOVO UŽICE — 22, 32, 103, 234, 237, 241, 242, 251, 257, 274
 TJENTIŠTE — 267, 290, 294
 TOČIONIK — 77, 106
 TORINO — 231
 TRAVNIK — 15, 174, 282, 283
 TRBUŠĆE — 40
 TREBALJEVO — 266, 269
 TREBAVA — 275
 TREBIČNA — 40
 TREŠNJEVIK — 95
 TRMANJ — 197
 TRNOVAČA — 41
 TRNOVO — 6, 21, 70, 175, 237, 246, 262, 271
 TUPANARI — 106, 107
 TURSKA — 26, 235
 TUŠINA — 147, 148
 TUZI — 196

 UDBINA — 282
 UKRAJINA — 272
 ULOG — 108, 175, 239, 260, 280
 ULOŠEVINA — 194
 UNA — 15, 231, 278, 282
 USTIKOLINA — 41, 237, 294
 USTIPRAČA — 83, 86, 87, 170, 175, 237
 UVAC — 22, 83, 241
 UZLUP — 54
 UŽICE, VIDI: TITOVO UŽICE

 VALJEVO — 12, 20, 35, 230, 232
 VARDIŠTE — 273
 VAREŠ — 6, 279
 VAROŠIŠTE — 301
 VASOJEVIĆI — 46, 94, 95, 151, 154
 VELEBIT — 283
 VELENIĆI — 40
 VELIKA KLADUŠA — 283
 VELIKA RAVAN — 86
 VELJE DUBOKO — 197
 VIKOČ — 41
 VIRPAZAR — 144, 247, 268
 VISOKO — 174
 VIŠEGRAĐ — 69, 101, 116, 122, 157, 159, 169, 178, 237, 245, 250, 263, 274, 280
 VITEZ — 162, 276
 VLAHOVIĆI — 196, 197, 269
 VLASENICA — 6, 16, 17, 21, 77, 106—108, 118, 129, 156, 159, 171, 175, 227, 234, 237, 248, 250, 258—265, 269, 272—275, 278, 281, 297
 VOJNIC — 174, 204, 283
 VOLGOGRAD — 59, 244, 268
 VOJVODINA — 136, 275
 VRABCI — 106, 107
 VRABČA — 86
 VRACA — 189
 VRAGOLOVI — 77
 VRANJEŠTICA — 73
 VRATLO — 53, 75, 111, 147, 195, 248, 261, 266, 268, 269
 VRBA — 129
 VRBAS (RIJEKA) — 278, 282
 VRBNICA — 40
 VRBOVO — 14
 VRELO — 106, 107
 VRHLAZJE — 264
 VUČJE — 74, 75, 111,
 VUKOSAVCI — 249, 250

 ZABORAK — 14, 32, 38
 ZAGARAČ — 289
 ZAGLAVAK — 264
 ZAGORJE (KOD KALINOVICA) — 246, 262
 ZAGORJE, VIDI: HRVATSKO ZAGORJE
 ZAGREB — 21, 33, 34, 37, 72, 84, 93, 132—134, 152, 155, 157, 159, 164, 186, 201, 211—213, 234, 236—239, 246, 247, 249—251, 254—256, 263—265, 267, 268, 271—275, 283—288, 290, 294—298, 300, 302
 ZAKMUR — 40
 ZAKOMO — 169, 252
 ZAKRILJE — 197
 ZAVAJIT — 40
 ZAVALA — 143
 ZAVIDOVIĆI — 15
 ZEMUN — 219, 255
 ZENICA — 108, 174, 279
 ZLATAR — 248
 ZLATIBOR — 23, 35
 ZLATNI BOR — 40
 ZVORNIK — 152, 159, 237, 250, 272

 ŽABLJAK — 8, 29, 39, 43, 45, 53, 76, 84, 97, 104, 112, 123, 143, 148, 227, 235, 240—244, 248, 250, 255—258, 261, 267, 268, 270, 275, 277, 284, 285, 294—298, 299—301
 ŽEGULJE — 265
 ŽENEVA — 62, 245
 ŽEPA — 77
 ŽEPČE — 174
 ŽIRCI — 196

SKRAĆENICE

A-CK SKJ	— Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije
AFŽJ	— Antifašistički front žena Jugoslavije
A-VII	— Arhiv Vojnoistorijskog instituta
ASNOS	— Antifašistička skupština narodnog oslobođenja Srbije
AVNOJ	— Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
BiH	— Bosna i Hercegovina
CASNO	— Crnogorska antifašistička skupština narodnog oslobođenja
CG	— Crna Gora
CK	— Centralni komitet
CO	— Centralni odbor
CV	— Centralno vijeće
DFJ	— Demokratska Federativna Jugoslavija
DO	— Dobrovoljački odred(i)
DSIP	— Državni sekretarijat za inostrane poslove
DSNO	— Državni sekretarijat za narodnu odbranu
DV	— Dobrovoljačka vojska
DVJ	— Dobrovoljačka vojska Jugoslavije
FNRJ	— Federativna Narodna Republika Jugoslavija
GK	— Gradski komitet
GŠ	— Glavni štab
HSS	— Hrvatska seljačka stranka
IB	— Informbiro
IK	— Izvršni komitet
IO	— Izvršni odbor
JA	— Jugoslovenska armija
JNA	— Jugoslovenska narodna armija
JNOF	— Jedinstveni narodnooslobodilački front
JRP	— Jedinstvena radnička partija
JRV	— Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo
KI	— Komunistička internacionala
KNOJ	— Korpus narodne odbrane Jugoslavije
KOI	— Komunistička omladinska internacionala
KP	— Komunistička partija
KPH	— Komunistička partija Hrvatske
KPJ	— Komunistička partija Jugoslavije
KPS	— Komunistička partija Srbije
KPSI	— Komunistička partija Slovenije

KPSS	— Komunistička partija Sovjetskog Saveza
KUNMZ	— Komunistički univerzitet nacionalnih manjina Zapada
MK	— Mjesni komitet
MLŠ	— Međunarodna lenjinska škola
NDH	— Nezavisna Država Hrvatska
NKOJ	— Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije
NO	— Narodnooslobodilačka(i)
NOB	— Narodnooslobodilačka borba
NOF	— Narodnooslobodilački front
NOP	— Narodnooslobodilački partizanski
NOP	— Narodnooslobodilački pokret
NOPO	— Narodnooslobodilački partizanski odred(i)
NOPOJ	— Narodnooslobodilački partizanski odredi Jugoslavije
NOR	— Narodnooslobodilački rat
NOU	— Narodnooslobodilačka(i) udarna(i)
NOV	— Narodnooslobodilačka vojska
NOVJ	— Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije
NR	— Narodna Republika
NRPJ	— Nezavisna radnička partija Jugoslavije
NSNRP	— Nationalsocijalistička njemačka radnička partija
OF	— Osvobodilna fronta
OK	— Oblasni (okružni) komitet
OZNA	— Odjeljenje zaštite naroda
PB	— Politbiro
PK	— Pokrajinski komitet
PO	— Pokrajinski odbor
RK	— Rejonski komitet
RKP(b)	— Ruska komunistička partija (boljševika)
RSDRP	— Ruska socijaldemokratska radnička partija
SAD	— Sjedinjene Američke Države
SANU	— Srpska akademija nauka i umetnosti
SBOTIČ	— Savez bankarskih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika
SFRJ	— Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SIV	— Savezno izvršno vijeće
SK	— Savez komunista
SKH	— Savez komunista Hrvatske
SKJ	— Savez komunista Jugoslavije
SKOJ	— Savez komunističke omladine Jugoslavije
SKP(b)	— Svesavezna komunistička partija (boljševika)
SKS	— Savez komunista Srbije
SNOS	— Slovenski narodnooslobodilački svet
SO	— Savezni odbor
SOE	— (Special Operations Executive) Uprava za specijalne operacije (britanska ustanova)

SR	— Socijalistička republika
SSJ	— Savez sindikata Jugoslavije
SSNO	— Savezni sekretarijat za narodnu odbranu
SSRNJ	— Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije
SSSR	— Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
SUBNORJ	— Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije
UK	— Univerzitetski komitet
UN	— Ujedinjene nacije
UO	— Udružena opozicija
USAOJ	— Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije
VOS	— Varnostno obvešćevalna služba (Bezbjedonosno obavještajna služba)
VMRO	— Vnatrešna (unutrašnja) makedonska revolucionarna organizacija
VŠ	— Vrhovni štab
ZAVNO	— Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja
ZAVNOBiH	— Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine
ZAVNOCiB	— Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke
ZAVNOH	— Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske

ILUSTRACIJE

Tito na položaju, ljeto 1942.

Faksimil Titovog telegrama Izvršnom komitetu Kominterne od 22. februara 1942.

Faksimil Titovog telegrama Izvršnom komitetu Kominterne od 23. februara 1942.

Vrhovni komandant NOP i DVJ Tito u Foči, marta 1942.

Faksimil Titovog telegrama Izvršnom komitetu Kominterne od 25. februara 1942.

Faksimil Titovog telegrama Izvršnom komitetu Kominterne od 4. marta 1942.

Faksimil prve strane Biltena Vrhovnog štaba NOP i DV Jugoslavije, br. 14—15, sa Titovim uvodnikom

Zgrada hotela u Čajniču sa čijeg je balkona Tito govorio borcima 2. proleterske brigade 1. marta 1942.

Faksimil posljednje strane Titovog pisma Edvardu Kardelju i Loli Ribaru od 6. marta 1942.

Faksimil prve i posljednje strane Titovog telegrama Izvršnom komitetu Kominterne od 6. marta 1942.

Faksimil prve i posljednje strane Titovog telegrama Izvršnom komitetu Kominterne od 9. marta 1942.

Faksimil Titovog telegrama Izvršnom komitetu Kominterne od 16. marta 1942.

Faksimil Titovog telegrama Izvršnom komitetu Kominterne od 19. marta 1942.

Faksimil Titovog telegrama Izvršnom komitetu Kominterne od 20. marta 1942.

Faksimil Titovog telegrama Izvršnom komitetu Kominterne od 24. marta 1942.

Faksimil treće strane Titovog naređenja Operativnom štabu NOP i DO za Bosansku krajinu od 31. marta 1942.

Faksimil prve strane »Proleter«, organa Centralnog komiteta KPJ, br. 14—15, sa Titovim uvodnikom

Zgrada u Foči u kojoj je od kraja januara do 10. maja 1942. bio smješten Vrhovni štab (današnji izgled)

Vrhovni komandant NOP i DVJ Tito s pratiocem iznad željezničke stanice u Foči, aprila 1942.

Tito u Foči 6. aprila 1942. u društvu članova CK KPJ (Ive Lole Ribara, Aleksandra Rankovića i Ivana Milutinovića) i šefa Britanske vojno-obavještajne misije majora Terensa Atertona

Vrhovni komandant NOP i DVJ Tito predaje zastave Lovčenskom i Šumadijskom bataljonu 1. proleterske brigade u Foči, 15. aprila 1942.

SADRŽAJ

PREDGOVOR

Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 18. februara 1942.	3
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale, 18. februara 1942]	4
Narodnooslobodilačkom odboru u Bobovu, 18. februar 1942.	5
Drugu Veljku [Milovanu Đilas], delegatu Vrhovnog štaba i ostalim rukovodećim drugovima, 18. februar 1942.	6
Štabu Crnogorsko-sandžackog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 18. februara 1942.	9
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 19. februar 1942.	11
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 19. februar 1942.	12
Glavnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih i dobrovoljačkih odreda za Sandžak, 20. februar 1942.	13
Glavnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih i dobrovoljačkih odreda za Bosnu i Hercegovinu, 20. februar 1942.	15
Drugu Tempu [Svetozaru Vukmanoviću Tempu, komandantu Glavnog štaba NOP i DO Bosne i Hercegovine], 20. februar 1942.	19
Glavnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Srbiju [oko 20. februara 1942].	21
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 21. februar 1942.	25
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 22. februar 1942.	26
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 22. februar 1942.	27
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 22. februara 1942.	28
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 23. februar 1942.	29
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 23. februar 1942.	30
Drugu Bevcu i Loli [Edvardu Kardelju i Ivi Loli Ribaru], 23. februar 1942.	31
Drugu Tempu [Svetozaru Vukmanoviću Tempu, komandantu Glavnog štaba NOP i DV Bosne i Hercegovine], 23. februar 1942.	37
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 24. februar 1942.	39
Štabu Fočanskog narodnooslobodilačkog partizanskog i dobrovoljačkog odreda, 24. februar 1942.	40
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 25. februar 1942.	42
Drugu Šikiju [Moši Pijade, delegatu Vrhovnog štaba], 25. februar 1942.	43
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 25. februar 1942.	44
Glavnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih i dobrovoljačkih odreda za Crnu Goru i Boku, 25. februar 1942.	45
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 26. februar 1942.	48
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale, 26. ili 27. februar 1942]	49

Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 28. februar 1942.	50
Glavnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Crnu Goru i Boku, 28. februar 1942.	51
Štabu Durmitorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 28. februar 1942.	53
Statut proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada [oko 28. februara 1942].	55
Godišnjica Crvene armije, [oko 20. februara 1942]	58
Vrhovnom komandantu herojske Crvene armije drugu Staljinu, [kraj februara 1942]	65
[Naredbe o osnivanju 2. proleterske brigade i postavljenju njenog štaba, o oznakama starješina, o tekstu zakletve narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda i o dodjeljivanju zvanja narodnog heroja Petru Lekoviću, zamjeniku komandanta bataljona 2. proleterske brigade, početak marta 1942]	66
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 2. mart [1942]	69
Operativnom štabu istočne Bosne, 3. mart 1942.	70
Drugarici Okrugloj [Olgi Marasović, sekretaru Mjesnog komiteta KPJ Sarajevo], 3. mart 1942.	72
Operativnom štabu Crnogorskih trupa na sektoru Kolašina (drugovi Sekulić i Brković), 3. mart 1942.	73
Štabu Durmitorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 3. mart 1942.	75
Glavnom štabu za istočnu Bosnu, 4. mart 1942.	77
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 4. mart [1942],	78
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 5. mart 1942.	79
[Moši Pijade, delegatu Vrhovnog štaba], 5. mart 1942.	80
Narodima okupiranih zemalja Evrope, 5—6. mart 1942.	81
Bevcu i Loli [Edvardu Kardelju i Ivi Loli Ribaru], 6. mart 1942.	83
Štabu Prve proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade, 6. mart 1942.	86
Štabu Durmitorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 6. mart 1942.	88
Štabu Hercegovačko-crnogorskog narodnooslobodilačkog udarnog bataljona, 7. mart 1942.	90
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 9. mart 1942.	91
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 9. mart [1942]	93
Glavnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Crnu Goru i Boku, 10. mart 1942.	94
Štabu Durmitorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 10. mart 1942.	97
Pokrajinskom komitetu KPJ za Mak[edoniju], 10. mart 1942.	99
Drugu Šikiju [Moši Pijade, delegatu Vrhovnog štaba], 11. mart 1942.	100
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 11. mart 1942.	102
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 11. mart 1942.	103
[Moši Pijade, delegatu Vrhovnog štaba, 12. mart 1942]	104
Štabu istočne Bosne (za druga Tempa) [Svetozara Vukmanovića], 12. mart 1942.	106
Proleterskoj narodnooslobodilačkoj udarnoj grupi, 13. mart 1942.	107
Štabu Durmitorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 14. mart 1942.	111
Punomoćje, 15. mart 1942.	113
Proleterskoj udarnoj grupi — Glasinac, 15. mart 1942.	114

Proleterskoj udarnoj grupi — Glasinac, 15. mart [1942]	116
[Olgi Marasović, sekretaru Mjesnog komiteta KPJ za Sarajevo], 16. mart 1942.	117
Operativnom štabu I i II proleterske brigade, 16. mart 1942.	118
Drugu Bevcu i Loli [Edvardu Kardelju i Ivi Loli Ribaru], 16. mart 1942.	120
Okružnom komitetu [KPJ] za Hercegovinu (ili političkom predstavniku Partije u Operativnom štabu za Hercegovinu), 16. mart 1942.	121
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 16. mart 1942.	122
Glavnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Sandžak, 18. mart 1942.	123
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 18. mart 1942.	124
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 18. mart 1942.	125
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 20. mart 1942.	126
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 21. mart 1942.	127
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 22. mart 1942.	128
Štabu Durmitorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 24. mart 1942.	129
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 24. mart 1942.	131
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 25. mart 1942.	132
[Moši Pijade, delegatu Vrhovnog štaba], 26. mart 1942.	133
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 26. mart 1942.	134
Narodi porobljene Jugoslavije!, 27. mart 1942.	135
Glavnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Crnu Goru i Boku, 28. mart 1942.	142
Delegatima Vrhovnog štaba drugovima Đidu [Milovanu Đilasu] i Mitru [Bakiću], 28. mart 1942.	146
Štabu Durmitorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 28. mart 1942.	147
Drugu Veljku [Milovanu Đilasu, delegatu Vrhovnog štaba], 28. mart 1942.	150
Štabu Komskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 28. mart 1942.	153
Glavnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Sandžak. Za Bjelopoljski narod[no]slobodi[lački] partiz[anski] odred, 28. mart 1942.	154
[Moši Pijade, delegatu Vrhovnog štaba, 28. mart 1942]	155
Operativnom štabu proleterskih brigada (Drugu Fići [Filipu Kljajiću] i Koči [Popoviću]), 29. mart 1942.	156
Drugu Tempu [Svetozaru Vukmanoviću Tempu, komandantu Glavnog štaba NOP I DO Bosne i Hercegovine], 29. mart 1942.	159
[Moši Pijade, delegatu Vrhovnog štaba], 29. mart 1942.	161
Štabu Jahorinskog narodnooslobodilačkog partizanskog i dobrovoljačkog odreda, 29. mart 1942.	162
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 29. mart [1942]	164
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 29. mart [1942]	165
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 30. mart 1942.	166
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 31. mart 1942.	167
Štabu Proleterske udarne grupe — Glasinac, 31. mart 1942.	168
Operativnom štabu narodnooslobodilačkih partizanskih i dobrovoljačkih odreda za Krajinu, 31. mart 1942.	172
Štabu Kraljevačkog bataljona Prve proleterske brigade, 31. mart 1942.	176

Štabu Narodnooslobodilačkog rogatičkog dobrovoljačkog odreda, 31. mart 1942.	178
Narodu opštine čelebičke, [mart 1942]	179
Muslimani Borča i okolice! [mart 1942]	181
Dužnosti partizanskih straža, [mart 1942]	183
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 1. april 1942.	184
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 2. april 1942.	185
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 3. april 1942.	186
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 4. april 1942.	187
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 4. april 1942.	188
[Proglas pripadnicima oružanih snaga NDH, početak aprila 1942]	189
Dnevna zapovijest povodom godišnjice napada na Jugoslaviju, [6. april 1942]	191
Štabu Durmitorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 6. april 1942.	194
[Moši Pijade, delegatu Vrhovnog štaba, [oko 7. aprila 1942]	201
Glavnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Hrvatsku, 7. april 1942.	203
Za Djedu [Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 7. april 1942.	206
Drugovima iz hrvatskog Čače [Centralnom komitetu Komunističke partije Hrvatske], 8. april 1942.	207
Centralnom komitetu KP Hrvatske, 8. april 1942.	211
Predstavnicima CK KPJ u Crnoj Gori drugovima Veljku [Milovanu Đilasu] i Milutinu [Ivanu Milutinoviću] i Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru i Sandžak, 8. april 1942.	215
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale], 8. april 1942.	219

PRILOZI

[Izvršni komitet Komunističke internacionale Josipu Brozu Titu], 27. i 28. februar 1942.	223
[Izvršni komitet Komunističke internacionale Josipu Brozu Titu], 5. mart 1942.	224
NAPOMENE	225
HRONOLOGIJA	291
REGISTAR IMENA	305
REGISTAR GEOGRAFSKIH NAZIVA	337
SKRAĆENICE	343
ILUSTRACIJE	346

L

7

12

NIRO »KOMUNIST« — Izdavački centar »Komunist«, Beograd
Izdavačko-knjižarsko poduzeće »Naprijed«, Zagreb
Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd

JOSIP BROZ TITO
SABRANA DJELA

Tom 9

Recenzenti

dr Tone Ferenc
Pero Morača

Jezički redaktor

Milorad Simonović

Saradnici na registrima

Daniilo Bulajić, Mišo Leković, Antun Miletić, Nikola Milovanović,
Žarko Protić, Aleksandar Spasojević, Branko Vuković

*Tekstove pisane na ruskom
jeziku prevela*

Ljubinka Ribar

Likovno rješenje korica

Jovan Lukić

Grafička oprema

Vladana Mrkonja
Sovra Baračković

Korektori

Milica Miljković, Katarina Kovačević

Meter

Šimun Zvonić

Štampa

Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd,
Bulevar vojvode Mišića br. 17

Tiraž 20 000

Izišlo iz štampe septembra 1982.